

ISSN 2310-9513

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ВІСНИК

**Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна**

**Серія «Міжнародні відносини. Економіка.
Країнознавство. Туризм»**

Випуск 23

Започатковано 2013 р.

Харків – 2026

УДК: 327+33+908](062.552)

Засновник: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Рік заснування: 2013

Періодичність: двічі на рік

Висвітлюються результати наукових досліджень у галузі міжнародних відносин, світового господарства та міжнародних економічних відносин, економіки, туризму та готельного господарства.
Для науковців, викладачів, аспірантів та студентів.

Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм» є науковим фаховим виданням з економічних наук, категорія «Б», спеціальності 051, 073, 292 (наказ МОН України № 409 від 17.03.2020).

*Затверджено до друку рішенням Вченої ради
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
(протокол № 7 від 27 квітня 2026 року)*

Головний редактор: *Зайцева Анна Сергіївна* – доктор економічних наук, професор, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна

Відповідальний редактор: *Гапоненко Ганна Ігорівна* – кандидат економічних наук, доцент, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Грігореску Адріана, професор, Національний університет політичних наук та державного управління, Бухарест, Румунія

Каличева Наталія Євгеніївна – доктор економічних наук, професор, Український державний університет залізничного транспорту, Україна

Лехті Марко – директор з досліджень, старший дослідник, старший науковий співробітник, керівник дослідницького центру, Університет Тампере, Фінляндія

Матюшенко Ігор Юрійович – доктор економічних наук, професор, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна

Овчиннікова Вікторія Олексіївна – доктор економічних наук, професор, Український державний університет залізничного транспорту, Україна

Родченко Володимир Борисович – доктор економічних наук, професор, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна

Страпчук Світлана Іванівна – кандидат економічних наук, доцент, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна

Тулай Оксана Іванівна – доктор економічних наук, професор, Західноукраїнський національний університет, Україна

МІЖНАРОДНА РЕДАКЦІЙНА РАДА

Dang Van Phan, PhD, Associate Professor, Mekong University, Vietnam

Salah Gacim, PhD (Economics), Professor, University Ibn Zohr – Agadir, Morocco

Jakub Koralewski, D.Sc. (Historical Sciences) Wyższa Szkoła Hotelarstwa i Gastronomii w Poznaniu, Poland

Ewald Mittelstädt, Dr., Dr. h. c., Professor, South Westphalia University of Applied Science, Nordrhein-Westfalen, Germany

William H. Meyers, Dr., Professor, University of Missouri-Columbia, USA

Tanova Petia, Dr. of Economics, Associate Professor, Frederick University of Cyprus, Cyprus

Vesselin Popovski, D.Sc., Professor, Centre for the Study of United Nations, Jindal Global University, India

Адреса редакційної колегії:

61022, м. Харків, пл. Свободи, 6, факультет міжнародних економічних відносин та туристичного бізнесу

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, ауд. 366а

тел. (057) 707 53 06, www.irtb.karazin.ua, www.periodicals.karazin.ua/irtb, meo.vestnik@karazin.ua

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за добір, точність, достовірність наведених даних, фактів, цитат, інших відомостей.

Статті пройшли подвійне сліпе рецензування.

Ідентифікатор медіа у Реєстрі суб'єктів у сфері медіа: R30-04457 (Рішення № 1538 від 09.05.2024 р Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення. Протокол № 15)

© Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, оформлення, 2026

ISSN 2310-9513

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

The Journal

of V. N. Karazin Kharkiv National University

**Series «International Relations. Economics.
Country Studies. Tourism»**

Issue 23

Published since 2013

Kharkiv 2026

UDC: 327+33+908](062.552)
Founder: V. N. Karazin Kharkiv National University
Year of foundation: 2013
Frequency: twice a year

The results of scientific research in the field of international relations, world economy and international economic relations, economy, tourism and hotel industry are covered.
For scientists, teachers, graduate students and students.

The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University Series International Relations. Economics. Country Studies. Tourism is a scientific professional publication in economics, category "B", specialty 051, 073, 292 (order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 409 from 17.03.2020).

*Approved for publication by the Academic Council
of V. N. Karazin Kharkiv National University
(protocol No 7 dated 27 April, 2026)*

Editor-in-Chief: Anna Zaitseva, D.Sc. (Economics), Professor, V.N. Karazin Kharkov National University, Ukraine

Responsible Editor: Hanna Haponenko, Ph.D (Economics), Associate Professor, V.N. Karazin Kharkov National University, Ukraine

EDITORIAL BOARD

Adriana Grigorescu, Full Professor, National University of Political Science and Public Administration, Bucharest, Romania
Natalia Kalicheva, D.Sc. (Economics), Professor, Ukrainian State University of Railway Transport, Ukraine
Marko Lehti, Senior Research Fellow, Research Director of Tampere Peace Research Institute (TAPRI); Academic Director of MA programme in Peace, Mediation and Conflict Research (PEACE), Tampere University, Faculty of Social Sciences, Finland
Igor Matyushenko, D.Sc. (Economics), Professor, V.N. Karazin Kharkov National University, Ukraine
Viktoria Ovchynnikova, D.Sc. (Economics), Professor, Ukrainian State University of Railway Transport, Ukraine
Volodymyr Rodchenko, D.Sc. (Economics), Professor, V.N. Karazin Kharkov National University, Ukraine
Svitlana Strapchuk, PhD in Economics, Associate Professor, V.N. Karazin Kharkov National University, Ukraine
Oksana Tulai, D.Sc. (Economics), Professor, West Ukrainian National University, Ukraine

INTERNATIONAL EDITORIAL BOARD

Dang Van Phan, PhD, Associate Professor, Mekong University, Vietnam
Salah Gacim, PhD (Economics), Professor, University Ibn Zohr – Agadir, Morocco
Jakub Koralewski, D.Sc. (Historical Sciences) Wyższa Szkoła Hotelarstwa i Gastronomii w Poznaniu, Poland
Ewald Mittelstädt, Dr., Dr. h. c., Professor, South Westphalia University of Applied Science, Nordrhein-Westfalen, Germany
William H. Meyers, Dr., Professor, University of Missouri-Columbia, USA
Petia Tanova, Dr. of Economics, Associate Professor, Frederick University of Cyprus, Cyprus
Vesselin Popovski, D.Sc., Professor, Centre for the Study of United Nations, Jindal Global University, India

Editorial Board Address:

61022, Kharkiv, Sq. Svobody, 6, Faculty of International Economic Relations and Tourism Business
V. N. Karazin Kharkiv National University, room 366a
tel. (057) 707 53 06, www.irtb.karazin.ua, www.periodicals.karazin.ua/irtb, meo.vestnik@karazin.ua

The authors of the published materials are fully responsible for the selection, accuracy, reliability of the data, facts, quotations and other information.

Articles have been double-blindly reviewed.

Media identifier in the Register of the field of Media Entities: R30-04457 (Decision № 1538 dated May 9, 2024 of the National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine, Protocol № 15)

ЗМІСТ

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

А. С. Зайцева ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО МІЖ УКРАЇНОЮ ТА РУМУНІЄЮ ЯК РУШІЙ ПОГЛИБЛЕННЯ ІНТЕГРАЦІЇ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ.....	8
Е. І. Колеосо ФІНАНСОВІ ІННОВАЦІЇ ТА БЕЗРОБІТТЯ: ЧИ СПРИЯЄ ЦИФРОВЕ ФІНАНСУВАННЯ ЗМЕНШЕННЮ БЕЗРОБІТТЯ В НІГЕРІЇ?.....	17
Й. О. Оєдеко, Т. А. Ахмед, Дж. О. Адеєє, Х. М. Зангіна ВПЛИВ СТРАТЕГІЇ КОРОТКОГО ПРОДАЖУ НА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МІЖ РИЗИКОМ І ДОХІДНІСТЮ НА ФОНДОВОМУ РИНКУ НІГЕРІЇ.....	27
О. Т. Омоладе, О. Е. Ігбекойї, Н. С. Авотомілусі, А. К. Тосін, О. Б. Оджо ОБЛІК ЕКОЛОГІЧНИХ ВИТРАТ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ФІНАНСОВУ ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАРЕЄСТРОВАНИХ ВИРОБНИЧИХ КОМПАНІЙ У НІГЕРІЇ.....	39
А. Мінасарі, Е. Ікаваті, А. Н. Амімах, Н. В. Н. Мейлім, М. Р. Априансях КУЛЬТУРНА ДИПЛОМАТІЯ ТАЇЛАНДУ: ЗАЛУЧЕННЯ ПАЦІЄНТІВ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ОПЕРАЦІЙ ІЗ ГЕНДЕРНОГО ПІДТВЕРДЖЕННЯ (GRS) ЗА ДОПОМОГОЮ «М'ЯКОЇ СИЛИ».....	53
Т. М. Мірошниченко МИТНО-ТАРИФНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІМПОРТУ ЕЛЕКТРОМОБІЛІВ В УМОВАХ ЗАГОСТРЕННЯ ТЕХНОЛОГІЧНОГО СУПЕРНИЦТВА.....	64
Г.А. Петров ДОСВІД ІСПАНСЬКИХ КООПЕРАТИВІВ ДЛЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ.....	75
А. С. Поліванцев ТРАНСФОРМАЦІЯ РУМУНІЇ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ: УСПІХИ, ВИКЛИКИ ТА ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ.....	88
Г. Е. Уддін, Л. Дж. О. Аджібола, Р. Т. Обіакор ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИЙ ПОГЛЯД НА РОЗВИТОК РЕАЛЬНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ В КРАЇНАХ СУБСАХАРСЬКОЇ АФРИКИ.....	97

ЕКОНОМІКА

О. О. Корогодова УПРАВЛІННЯ ЕФЕКТИВНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ РЕКРЕАЦІЙНОГО КОМПЛЕКСУ В УМОВАХ ПОДВІЙНОГО ПЕРЕХОДУ.....	120
Ю. М. Петрашик, М. В. Василик ВПЛИВ УПРАВЛІННЯ ПРОЄКТАМИ ТА ДІЛОВИХ КОМУНІКАЦІЙ У ВІДДІЛЕННІ РЕАБІЛІТАЦІЇ НА ЗАДОВОЛЕНІСТЬ РОБОТОЮ ТА ЗАПОБІГАННЯ ЕМОЦІЙНОМУ ВИГОРАННЮ ПЕРСОНАЛУ.....	131

ДОСЛІДЖЕННЯ ТУРИЗМУ ТА ГОТЕЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Г. І. Гапоненко, М. І. Писаревський, І. М. Шамара ВОЛОНТЕРСЬКИЙ ТУРИЗМ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ.....	144
Г. О. Горіна, Ю. Г. Бочарова ЛІДЕРИ ГОТЕЛЬНОГО СЕРВІСУ КРАЇН ЄС: ПОРІВНЯННЯ МОДЕЛЕЙ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ОБСЛУГОВУВАННЯ ТА СИСТЕМ ПОВЕДІНКОВИХ ПАТЕРНІВ.....	161
О. В. Євтушенко ТУРИСТИЧНИЙ БРЕНДИНГ ПОСТКОНФЛІКТНИХ ТЕРИТОРІЙ: ВІД ОБРАЗУ ВІЙНИ ДО ОБРАЗУ ВІДНОВЛЕННЯ ТА МИРУ.....	172
О. В. Никига, С. Р. Мороз, Л. В. Гула ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В СИСТЕМАХ РЕЗЕРВУВАННЯ ТА ЇХ ВПЛИВ НА СТАНДАРТИ ЯКОСТІ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ.....	184
І. С. Посохов СПОРТИВНЕ ОРІЄНТУВАННЯ ЯК ПОКАЗНИК OUTDOOR-КУЛЬТУРИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КРАЇН СВІТУ.....	191

CONTENTS

THE WORLD ECONOMY AND INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

A. Zaitseva FOREIGN ECONOMIC COOPERATION BETWEEN UKRAINE AND ROMANIA AS A DRIVER OF DEEPENING INTEGRATION INTO THE EUROPEAN UNION.....	8
E. I. Koleoso FINANCIAL INNOVATION AND UNEMPLOYMENT: DOES DIGITAL FINANCE REDUCE JOBLESSNESS IN NIGERIA.....	17
Y. O. Oyedeko, T. A. Ahmed, J. O. Adeyeye, & H. M. Zangina MODERATING THE EFFECT OF SHORT SELLING STRATEGY ON THE RELATIONSHIP BETWEEN THE RISK AND RETURN IN THE NIGERIAN STOCK MARKET.....	27
O. T. Omolade, O. E. Ighekoyi, N. S. Awotomilusi, A. K. Tosin, O. B. Ojo ACCOUNTING FOR GREEN COST IMPLICATION ON THE FINANCIAL PERFORMANCE OF LISTED MANUFACTURING FIRMS IN NIGERIA.....	39
A. Minasari, E. Ikawati, A. N. Amimah, N. V. N. Meylim, M. R. Apriansyah THAILAND'S CULTURAL DIPLOMACY: ATTRACTING GENDER REASSIGNMENT SURGERIES (GRS) PATIENTS THROUGH SOFT POWER.....	53
T. Miroshnychenko CUSTOMS AND TARIFF REGULATION OF ELECTRIC VEHICLE IMPORTS UNDER INTENSIFYING TECHNOLOGICAL RIVALRY.....	64
H. Petrov THE EXPERIENCE OF SPANISH COOPERATIVES FOR UKRAINE'S ECONOMY.....	75
A. Polivantsev TRANSFORMATION OF ROMANIA UNDER EUROPEAN INTEGRATION: ACHIEVEMENTS, CHALLENGES, AND SIGNIFICANCE FOR UKRAINE.....	88
G. E. Uddin, L. J. O. Ajibola, R. T. Obiakor A TRANSNATIONAL PERSPECTIVE ON REAL SECTOR PERFORMANCE IN SUB-SAHARAN AFRICA.....	97

ECONOMICS

O. Korohodova EFFECTIVENESS MANAGEMENT MECHANISM FOR RECREATIONAL COMPLEX ENTERPRISES UNDER TWIN TRANSITION.....	120
Y. Petrashyk, M. V. Vasylyk THE IMPACT OF PROJECT MANAGEMENT AND BUSINESS COMMUNICATION IN A REHABILITATION DEPARTMENT ON JOB SATISFACTION AND PREVENTING TEAM BURNOUT.....	131

TOURISM AND HOSPITALITY RESEARCH

H. Haponenko, M. Pysarevskiy, I. Shamara VOLUNTEER TOURISM AS A TOOL FOR THE POST-WAR RECOVERY OF UKRAINE: CURRENT CHALLENGES AND DEVELOPMENT PROSPECTS.....	144
G. Gorina, Yu. Bocharova LEADERS OF THE EU HOTEL SERVICE INDUSTRY: A COMPARISON OF SERVICE QUALITY MANAGEMENT MODELS AND BEHAVIORAL PATTERN SYSTEMS.....	161
O. Yevtushenko TOURISM BRANDING OF POST-CONFLICT TERRITORIES: FROM THE IMAGE OF WAR TO THE IMAGE OF RECOVERY AND PEACE.....	172
O. Nykyha, S. Moroz, L. Hula INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN RESERVATION SYSTEMS AND THEIR IMPACT ON THE QUALITY STANDARDS OF TOURISM SERVICES.....	184
I. Posokhov SPORT ORIENTEERING AS AN INDICATOR OF OUTDOOR CULTURE: A COMPARATIVE ANALYSIS OF COUNTRIES WORLDWIDE.....	191

**СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО
І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ
ВІДНОСИНИ**

<https://doi.org/10.26565/2310-9513-2026-23-01>
УДК: 339.9:339.92(477:498):061.1EU
JEL Index: F15, F14, F21, R58

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО МІЖ УКРАЇНОЮ ТА РУМУНІЄЮ ЯК РУШІЙ ПОГЛИБЛЕННЯ ІНТЕГРАЦІЇ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Зайцева Анна Сергіївна

д.е.н., професор

завідувач кафедри міжнародних економічних відносин та логістики

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

майдан Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022

E-mail: glazkova@karazin.ua

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0818-7853>,

Scopus Author ID: 57216852017

У статті досліджено сучасний стан, особливості та перспективи розвитку зовнішньоекономічного партнерства України та Румунії в умовах поглиблення європейської інтеграції та трансформації міжнародних економічних відносин. Проаналізовано основні напрями двостороннього торговельно-економічного співробітництва, динаміку та структуру зовнішньої торгівлі товарами і послугами, інвестиційної взаємодії, транспортно-логістичного співробітництва та транскордонних зв'язків між державами. Предмет дослідження – особливості, тенденції та результати розвитку зовнішньоекономічного співробітництва України та Румунії в умовах європейської інтеграції, зокрема торговельні, інвестиційні, транспортно-логістичні та транскордонні аспекти взаємодії, що сприяють наближенню України до європейського економічного простору. Особливу увагу приділено змінам у характері економічних відносин між Україною та Румунією після початку повномасштабної російської агресії, що зумовила переорієнтацію значної частини українських експортно-імпортних потоків на ринки Європейського Союзу та підвищила роль Румунії як стратегічного економічного і логістичного партнера України. Метою статті є дослідження особливостей зовнішньоекономічного співробітництва України та Румунії, сприяння поглиблення інтеграції України до Європейського Союзу та визначення перспективних напрямів розвитку двостороннього співробітництва. Розглянуто особливості розвитку співробітництва в енергетичній, транспортній, аграрній та інвестиційній сферах, а також роль транскордонних програм Європейського Союзу у зміцненні економічних зв'язків між країнами. Обґрунтовано, що Румунія є не лише важливим торговельним партнером України, але й одним із провідних провідників європейських цінностей, стандартів та практик управління, необхідних для успішної інтеграції до ЄС. Проаналізовано досвід Румунії щодо адаптації національного законодавства до норм Європейського Союзу, проведення інституційних реформ, залучення інвестицій та ефективного використання фінансової підтримки європейських фондів. Визначено можливості використання румунського досвіду в процесі реалізації євроінтеграційного курсу України, модернізації економіки, розвитку інфраструктури та підвищення конкурентоспроможності національного господарства. За результатами дослідження встановлено, що подальше поглиблення зовнішньоекономічного співробітництва між Україною та Румунією сприятиме розширенню торговельних зв'язків, активізації інвестиційної діяльності, розвитку міжнародних транспортно-логістичних маршрутів, зміцненню економічної стійкості України та прискоренню її інтеграції до європейського економічного простору.

Ключові слова: зовнішньоекономічне співробітництво, Україна, Румунія, Європейський Союз, європейська інтеграція, зовнішня торгівля, інвестиції, транспортно-логістичне співробітництво, транскордонне співробітництво, міжнародні економічні відносини.

Як цитувати: Зайцева А. С. Зовнішньоекономічне співробітництво між Україною та Румунією як рушій поглиблення інтеграції до Європейського Союзу. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм»*. 2026. № 23. С. 8–16. DOI: <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2026-23-01>

In cites: Zaitseva, A. S. (2026). Foreign economic cooperation between Ukraine and Romania as a driver of deepening integration into the European Union. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series International Relations. Economics. Country Studies. Tourism*, (23), 8–16. <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2026-23-01> (in Ukrainian)

Постановка проблеми. На сучасному етапі поглиблення європейської інтеграції України особливого значення набуває розвиток зовнішньоекономічного співробітництва з державами-членами Європейського Союзу, насамперед із сусідніми країнами. Окремо важливе місце серед таких країн посідає Румунія, яка завдяки спільному кордону, вигідному географічному розташуванню та членству в ЄС виступає одним із ключових партнерів України у процесі інтеграції до європейського економічного простору. Після початку повномасштабної російської агресії значення українсько-румунського співробітництва суттєво зросло, оскільки Румунія стала важливим транспортно-логістичним, торговельним та інвестиційним партнером України, забезпечуючи альтернативні шляхи експорту української продукції до країн ЄС і світових ринків.

Водночас в процесі побудови партнерських відносин між країнами постають сучасні виклики, пов'язані з трансформацією міжнародних логістичних маршрутів, необхідністю відновлення економіки України, поглибленням інтеграції до внутрішнього ринку Європейського Союзу та адаптацією національного законодавства до європейських норм і стандартів, породжують потребу в дослідженні ролі зовнішньоекономічного співробітництва України та Румунії як важливого чинника євроінтеграційних процесів. Незважаючи на наявність значної кількості наукових праць, в яких піднімається питання європейської інтеграції та зовнішньоекономічних зв'язків України з країнами ЄС, недостатньо дослідженими залишаються сучасні тенденції розвитку українсько-румунського економічного співробітництва в умовах воєнного стану та його вплив на прискорення інтеграції України до Європейського Союзу.

У зв'язку з цим актуальним є комплексне дослідження особливостей, сучасного стану та перспектив розвитку зовнішньоекономічного співробітництва України та Румунії, а також визначення його ролі у зміцненні економічних зв'язків з ЄС, підвищенні конкурентоспроможності національної економіки та реалізації стратегічного курсу України на набуття повноправного членства в Європейському Союзі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку зовнішньоекономічного співробітництва України з державами-членами Європейського Союзу, зокрема з Румунією, набувають особливої актуальності в умовах реалізації євроінтеграційного курсу України та трансформації міжнародних економічних відносин. Теоретичні та практичні аспекти європейської інтеграції, формування економічних зв'язків між Україною та країнами ЄС, вплив інтеграційних процесів на національну економіку досліджували багато вітчизняних і зарубіжних науковців. Зокрема

Значний внесок у дослідження проблем європейської інтеграції України зробили І. В. Бураковський [11], В. В. Копійка [12], В. М. Геєць [14], які розкрили особливості адаптації економіки України до вимог Європейського Союзу, визначили та окреслили ключові напрями інтеграційної політики та окреслили перспективи поглиблення економічного співробітництва з країнами ЄС. Теоретичні засади міжнародних економічних відносин та інтеграційних процесів висвітлено у працях М. З. Мальського та М. М. Мацяха [15].

Окремі аспекти європейської інтеграції Румунії, її економічної трансформації та значення румунського досвіду для України розглянуто у працях О. Р. Онищук [1], В. Бурдяка [4] та І. В. Бойка [8]. У своїх дослідженнях науковці проаналізували передумови вступу Румунії до Європейського Союзу, окреслили результати проведених реформ, представили динаміку економічного розвитку країни після набуття членства в ЄС та визначили вплив європейської інтеграції на підвищення її конкурентоспроможності.

Досвід країн Центральної та Східної Європи щодо інтеграції до Європейського Союзу, а також можливості його використання для України досліджували Н. Л. Губерська [16], О. В. Савченко [17] та інші вчені. Особливу увагу автори приділяють інституційним реформам, гармонізації законодавства з нормами ЄС, модернізації економіки та розвитку транскордонного співробітництва.

Питання розвитку зовнішньої торгівлі, інвестиційного співробітництва та інтеграції України до європейського економічного простору також знайшли відображення у сучасних дослідженнях І. Матюшенка, О. Ханової, С. Глібка, А. Зайцевої та А. Яременка [13], вчені зацентрували увагу на факторах конкурентоспроможності експорту, інноваційному розвитку та інтеграції України до європейських виробничих і технологічних ланцюгів.

Разом із тим питання розвитку зовнішньоекономічного партнерства України та Румунії в умовах повномасштабної війни та поглиблення євроінтеграційних процесів потребують подальших наукових досліджень.

Незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених європейській інтеграції України та розвитку українсько-румунських відносин, недостатньо дослідженими залишаються сучасні тенденції зовнішньоекономічного партнерства України та Румунії в умовах повномасштабної війни, переорієнтації торговельних потоків, розвитку нових транспортно-логістичних маршрутів та посилення ролі Румунії як одного з ключових економічних партнерів України в Європейському Союзі. Це зумовлює необхідність подальшого комплексного дослідження особливостей українсько-румунського співробітництва та впливу на процес інтеграції

України до європейського економічного простору та визначення перспектив його розвитку в умовах післявоєнного відновлення економіки України.

Метою статті є дослідження особливостей зовнішньоекономічного співробітництва України та Румунії, сприяння поглибленню інтеграції України до Європейського Союзу та визначення перспективних напрямів розвитку двостороннього співробітництва.

Предмет дослідження – особливості, тенденції та результати розвитку зовнішньоекономічного співробітництва України та Румунії в умовах європейської інтеграції, зокрема торговельні, інвестиційні, транспортно-логістичні та транскордонні аспекти взаємодії, що сприяють наближенню України до європейського економічного простору.

Відповідно до мети поставлені такі **завдання**:

- 1) окреслити основні напрями взаємодії двох країн;
- 2) виявити головні протиріччя у відносинах;
- 3) виявити ключові напрями реалізації спільних інтересів;
- 4) окреслити перспективи посилення взаємодії двох країн та найефективніші механізми реалізації спільних проектів, що сприяли б євроінтеграції України.

Виклад основного матеріалу. Після вступу Румунії до Європейського Союзу у 2007 році її роль як посередника між Україною та європейськими інституціями значно посилилася. Досвід проведення реформ, адаптації законодавства до норм ЄС та використання фінансових ресурсів Євросоюзу становить значний інтерес для України.

Україна та Румунія мають спільний кордон протяжністю понад 600 км. Вигідне географічне розташування створює умови для активного розвитку транскордонного співробітництва, торгівлі, транспортного сполучення та інвестиційної взаємодії. Торговельно-економічні відносини між країнами характеризуються стабільним розвитком. Основу українського експорту до Румунії становлять: зернові культури, олійні культури, чорні метали, деревина та вироби з неї, електроенергія, продукція хімічної промисловості. У структурі імпорту з Румунії переважають машини та обладнання, мінеральні продукти, транспортні засоби, продукція хімічної промисловості, промислові товари широкого вжитку. Після 2022 року товарообіг між країнами суттєво зріс через переорієнтацію українських експортних потоків на західний напрямок. Одним із найважливіших напрямів партнерства стало транспортно-логістичне співробітництво. Особливого значення набули порти Констанца та Галац, дунайські порти Рені, Ізмаїл та Усть-Дунайськ, автомобільні та залізничні пункти пропуску, мультимодальні транспортні маршрути. Румунські порти стали важливими каналами експорту української аграрної продукції

після блокування частини чорноморських портів України. Це сприяло зміцненню економічних зв'язків між державами та підвищенню значення Румунії в логістичній системі України.

Важливим напрямом взаємодії є залучення інвестицій. Румунські компанії поступово розширюють свою присутність в Україні у сферах: торгівлі, енергетики, транспорту, будівництва, агробізнесу. Водночас українські підприємства зацікавлені у виході на румунський ринок та використанні його як платформи для подальшого виходу на європейський ринок.

Україна та Румунія підтримують активне двостороннє співробітництво в політичній, економічній, транспортній, енергетичній та гуманітарній сферах. Основні напрями взаємодії наведені у таблиці 1.

Серед окреслених напрямів, до найбільш важливіших напрямів в сучасних умовах слід віднести:

- розвиток зовнішньої торгівлі та інвестиційної взаємодії;
- використання румунських портів для забезпечення експорту української продукції;
- розбудова прикордонної та транспортної інфраструктури;
- співробітництво в рамках Дунайського регіону;
- підтримка Румунією інтеграції України до ЄС;
- участь Румунії у післявоєнному відновленні економіки України.

Саме ці напрями сьогодні формують стратегічне партнерство між Україною та Румунією та сприяють поглибленню інтеграції України до європейського економічного простору.

Не дивлячись на наявні напрями співпраці між Україною та Румунією в зовнішньоекономічному співробітництві, попри стратегічне партнерство та підтримку Румунією європейської інтеграції України, у двосторонніх відносинах існує низка питань, які в різні періоди ставали джерелом суперечностей цих відносин. Головні протиріччя у зовнішньоекономічному співробітництві України та Румунії наведено у таблиці 2.

На сьогодні більшість проблемних, суперечливих питань між Україною та Румунією вирішуються шляхом дипломатичного діалогу та в межах європейських норм співробітництва. Після 2022 року на перший план вийшли спільні інтереси: підтримка безпеки в Чорноморському регіоні; розвиток транспортних коридорів; забезпечення експорту української продукції; поглиблення інтеграції України до ЄС; реалізація спільних інфраструктурних проектів.

Шлях Румунії до членства в ЄС тривав понад десять років і супроводжувався масштабними реформами у сфері державного управління, правосуддя, боротьби з корупцією та економічної модернізації, тому доцільно взяти до уваги румунський досвід.

Для України особливе значення мають певні елементи румунського досвіду за окремими напря-

Таблиця 1

Основні напрями зовнішньоекономічного співробітництва між Румунією та Україною

Table 1

Main directions of foreign economic cooperation between Romania and Ukraine

Напрями співробітництва Areas of Cooperation	Сутність напрямку зовнішньоекономічного співробітництва Essence of the Area of Foreign Economic Cooperation
Торговельно-економічне співробітництво Trade and Economic Cooperation	Розвиток взаємної торгівлі товарами та послугами, розширення доступу до ринків, підтримка підприємництва та залучення інвестицій. Development of mutual trade in goods and services, expansion of market access, support for entrepreneurship, and attraction of investments.
Транспортно-логістична співпраця Transport and Logistics Cooperation	Розвиток автомобільного, залізничного, річкового та морського сполучення, модернізація пунктів пропуску через кордон, використання портової інфраструктури. Development of road, rail, river, and maritime transport connections, modernization of border crossing points, and utilization of port infrastructure.
Дунайське співробітництво Danube Cooperation	Спільне використання потенціалу річки Дунай для розвитку судноплавства, торгівлі, логістики та екологічних проєктів. Joint utilization of the Danube River's potential for the development of navigation, trade, logistics, and environmental projects.
Енергетичне партнерство Energy Partnership	Розвиток міждержавних енергетичних мереж, торгівля електроенергією, посилення енергетичної безпеки та інтеграція до європейського енергетичного ринку. Development of cross-border energy networks, electricity trade, strengthening energy security, and integration into the European energy market.
Транскордонне співробітництво Cross-Border Cooperation	Реалізація спільних проєктів розвитку прикордонних регіонів, інфраструктури, охорони навколишнього середовища та місцевого самоврядування. Implementation of joint projects for the development of border regions, infrastructure, environmental protection, and local self-government.
Європейська інтеграція України Ukraine's European Integration	Підтримка Румунією євроінтеграційного курсу України, обмін досвідом щодо адаптації законодавства до стандартів ЄС та проведення реформ. Romania's support for Ukraine's European integration course, exchange of experience in adapting legislation to EU standards, and implementation of reforms.
Інвестиційна співпраця Investment Cooperation	Розвиток спільних інвестиційних проєктів у транспортній, енергетичній, аграрній та промисловій сферах. Development of joint investment projects in the transport, energy, agricultural, and industrial sectors.
Безпекове співробітництво Security Cooperation	Взаємодія у сфері регіональної безпеки, прикордонного контролю, протидії транснаціональним загрозам та підтримка України в умовах війни. Cooperation in the field of regional security, border control, countering transnational threats, and supporting Ukraine during the war.
Освітньо-наукове та культурне співробітництво Educational, Scientific, and Cultural Cooperation	Реалізація спільних освітніх програм, академічних обмінів, наукових досліджень та культурних проєктів. Implementation of joint educational programmes, academic exchanges, scientific research, and cultural projects.
Гуманітарна співпраця Humanitarian Cooperation	Підтримка українських громадян, які перебувають на території Румунії, надання гуманітарної допомоги та реалізація соціальних програм. Support for Ukrainian citizens residing in Romania, provision of humanitarian assistance, and implementation of social programmes.

Складено автором за [1, 2, 3]

Compiled by the author based on [1, 2, 3]

мами. По-перше, у напрямку інституційних змін та реформ слід приділити увагу прискоренню переговорним процесам, по-друге, слід посилювати роль антикорупційних органів з метою підвищення довіри інвесторів. По-третє, приділити увагу скороченню регіональних диспропорцій за умов реалізації програм згуртованості. Румунський досвід демонструє, що успішна інтеграція до ЄС потребує не лише формального виконання критеріїв членства, а й системних внутрішніх реформ.

Європейська інтеграція України супроводжується активізацією співробітництва з державами-членами Європейського Союзу, особливе місце серед яких посідає Румунія. Спільний державний кордон, географічна близькість, історичні зв'язки та спільна зацікавленість у розвитку регіональної безпеки

створюють сприятливі передумови для поглиблення двосторонніх економічних відносин. Серед перспективних напрямів розвитку українсько-румунського партнерства можна виділити:

- розширення двосторонньої торгівлі;
- модернізацію прикордонної інфраструктури;
- розвиток транспортних коридорів;
- поглиблення енергетичної співпраці;
- реалізацію спільних інвестиційних проєктів;
- участь Румунії у післявоєнній відбудові України;

України;

- розширення транскордонних програм ЄС.

Значний потенціал має розвиток прикордонних територій. Реалізуються спільні проєкти в межах програм ЄС, спрямовані на: розвиток транспортної інфраструктури; екологічний моніторинг басейну

Таблиця 2

Головні протиріччя зовнішньоекономічного співробітництва України та Румунії

Table 2

The main contradictions of foreign economic cooperation between Ukraine and Romania

Сфера виникнення протиріч Area of Disagreements	Сутність та характер протиріч Nature and Characteristics of the Disagreements
Історичні питання Historical Issues	У політичному дискурсі періодично порушуються питання історичної спадщини окремих прикордонних територій, однак вони не мають визначального впливу на сучасні міждержавні відносини. Issues concerning the historical heritage of certain border territories are periodically raised in political discourse; however, they do not have a decisive influence on contemporary interstate relations.
Територіальні питання Territorial Issues	Тривалий час предметом спору було розмежування континентального шельфу та виключних економічних зон у Чорному морі навколо острова Зміїний. У 2009 році спір було врегульовано. For a long time, the delimitation of the continental shelf and exclusive economic zones in the Black Sea around Zmiinyi (Snake) Island was the subject of dispute. The dispute was settled in 2009.
Права національних меншин Rights of National Minorities	Румунія періодично висловлює занепокоєння щодо забезпечення освітніх та мовних прав румунської меншини в Україні, особливо після ухвалення законів про освіту та державну мову. Romania periodically expresses concerns regarding the protection of the educational and linguistic rights of the Romanian minority in Ukraine, particularly following the adoption of the laws on education and the state language.
Екологічні питання Environmental Issues	Суперечки виникали щодо реалізації Україною проєкту глибоководного суднового ходу «Дунай – Чорне море» через гирло Бистре, оскільки румунська сторона наголошувала на можливих екологічних ризиках для дельти Дунаю. Disputes arose over Ukraine's implementation of the "Danube–Black Sea" deep-water navigation canal project through the Bystre estuary, as the Romanian side emphasized potential environmental risks for the Danube Delta.
Прикордонна інфраструктура Border Infrastructure	Недостатня кількість пунктів пропуску та обмежена пропускна спроможність кордону тривалий час стримували розвиток економічного співробітництва. An insufficient number of border crossing points and limited border crossing capacity have long constrained the development of economic cooperation.
Конкуренція у транспортно-логістичній сфері Competition in the Transport and Logistics Sector	Українські та румунські порти на Дунаї й Чорному морі частково конкурують за транзитні вантажопотоки та логістичні маршрути. Ukrainian and Romanian ports on the Danube River and the Black Sea partially compete for transit cargo flows and logistics routes.

Складено автором за [2, 3, 4]

Compiled by the author based on [2, 3, 4]

Дунаю; розвиток туризму; модернізацію прикордонної інфраструктури; підтримку малого та середнього бізнесу. Транскордонне співробітництво сприяє соціально-економічному розвитку прикордонних регіонів та посиленню інтеграційних процесів.

Після початку повномасштабної війни у 2022 році значення Румунії для України суттєво зросло. Країна стала важливим логістичним вузлом для українського експорту, транзиту товарів та реалізації гуманітарних програм. Водночас Румунія виступає одним із послідовних прихильників європейської інтеграції України та підтримує процес набуття членства в Європейському Союзі. Враховуючи вище зазначене, доцільно визначити ключові напрями реалізації спільних інтересів України та Румунії та перспективні механізми поглиблення співробітництва в контексті євроінтеграції України – таблиця 3.

Проведений аналіз свідчить, що ключовими напрямами реалізації спільних інтересів України та Румунії є розвиток зовнішньої торгівлі, транспортно-логістичної інфраструктури, енергетичного партнерства, транскордонного та інвестиційного співробітництва. Особливого значення набуває використання румунського досвіду інтеграції до Європейського Союзу та залучення Румунії до процесів післявоєнного відновлення України.

Найефективнішими механізмами реалізації спільних проєктів можуть стати використання фінансових інструментів ЄС, розвиток програм транскордонного співробітництва, створення спільних логістичних та індустріальних платформ, розширення інституційного партнерства й гармонізація нормативно-правової бази відповідно до стандартів ЄС. Реалізація зазначених заходів сприятиме поглибленню економічної інтеграції України до європейського простору та прискоренню її набуття повноправного членства в Європейському Союзі.

Висновки. Зовнішньоекономічне співробітництво України та Румунії набуває дедалі більшого значення в умовах європейської інтеграції та трансформації міжнародних економічних відносин. Румунія стала одним із ключових торговельно-економічних партнерів України серед держав-членів ЄС та важливим логістичним центром для забезпечення українського експорту. Проведене дослідження засвідчило, що розвиток двостороннього співробітництва сприяє розширенню зовнішньої торгівлі, залученню інвестицій, модернізації транспортної інфраструктури та поглибленню інтеграції України до європейського економічного простору. Особливого значення набуває використання досвіду Румунії щодо проведення інституційних ре-

Таблиця 3

Ключові напрями реалізації спільних інтересів України та Румунії та перспективні механізми поглиблення співробітництва в контексті євроінтеграції України

Table 3

Key areas of implementation of common interests of Ukraine and Romania and promising mechanisms for deepening cooperation in the context of Ukraine's European integration

Напрямок Area	Спільні інтереси України та Румунії Common Interests of Ukraine and Romania	Перспективи посилення взаємодії Prospects for Enhanced Cooperation	Найефективніші механізми реалізації Most Effective Implementation Mechanisms
Зовнішня торгівля Foreign Trade	Збільшення товарообігу, диверсифікація ринків збуту, розвиток експорту та імпорту. Increase in trade turnover, diversification of export markets, and development of exports and imports.	Формування спільних виробничих ланцюгів, розширення доступу українських товарів до ринку ЄС. Formation of joint production chains and expansion of Ukrainian products' access to the EU market.	Гармонізація митних процедур, цифровізація митного контролю, створення спільних логістичних центрів. Harmonization of customs procedures, digitalization of customs control, and establishment of joint logistics centres.
Транспорт і логістика Transport and Logistics	Забезпечення ефективного транзиту вантажів, розвиток міжнародних транспортних коридорів. Ensuring efficient cargo transit and developing international transport corridors.	Розширення пропускнуєї спроможності прикордонної інфраструктури та дунайських маршрутів. Expansion of the capacity of border infrastructure and Danube transport routes.	Будівництво нових пунктів пропуску, модернізація наземного сполучення, використання фондів ЄС. Construction of new border crossing points, modernization of land transport connections, and utilization of EU funds.
Дунайське співробітництво Danube Cooperation	Розвиток річкових перевезень та портової інфраструктури. Development of river transport and port infrastructure.	Зростання обсягів вантажопотоків через дунайські порти. Increase in cargo flows through Danube ports.	Спільні інфраструктурні проекти, участь у програмах розвитку Дунайського регіону. Joint infrastructure projects and participation in Danube Region development programmes.
Енергетика Energy	Посилення енергетичної безпеки та інтеграція до європейського енергетичного ринку. Strengthening energy security and integration into the European energy market.	Розширення транскордонних енергетичних мереж та збільшення обсягів торгівлі електроенергією. Expansion of cross-border energy networks and increased electricity trade.	Інвестиції в енергетичну інфраструктуру, реалізація спільних енергетичних проектів. Investments in energy infrastructure and implementation of joint energy projects.
Транскордонне співробітництво Cross-Border Cooperation	Соціально-економічний розвиток прикордонних регіонів. Socio-economic development of border regions.	Активізація місцевих ініціатив та розвиток регіональної економіки. Promotion of local initiatives and development of regional economies.	Програми Interreg, створення єврорегіонів, грантові програми ЄС. Interreg programmes, establishment of Euroregions, and EU grant programmes.
Інвестиційне співробітництво Investment Cooperation	Залучення капіталу для модернізації економіки та відбудови України. Attracting capital for economic modernization and the reconstruction of Ukraine.	Збільшення обсягів взаємних інвестицій та участі румунського бізнесу у відбудові України. Increasing mutual investments and the participation of Romanian businesses in Ukraine's reconstruction.	Створення спільних індустріальних парків, механізми державно-приватного партнерства. Establishment of joint industrial parks and public-private partnership mechanisms.
Безпека та прикордонний контроль Security and Border Control	Стабільність у Чорноморському регіоні та захист зовнішнього кордону ЄС. Stability in the Black Sea region and protection of the EU's external border.	Поглиблення координації у сфері безпеки та митного контролю. Strengthening coordination in the fields of security and customs control.	Спільні прикордонні проекти, обмін інформацією, участь у програмах ЄС. Joint border projects, information exchange, and participation in EU programmes.
Європейська інтеграція України Ukraine's European Integration	Прискорення адаптації України до стандартів ЄС. Accelerating Ukraine's adaptation to EU standards.	Використання досвіду Румунії щодо вступу до ЄС. Applying Romania's experience of accession to the European Union.	Консультаційна підтримка, спільні експертні групи. Consultative support and joint expert working groups.
Освіта, наука та інновації Education, Science, and Innovation	Формування людського капіталу та розвиток інновацій. Development of human capital and promotion of innovation.	Розширення академічної мобільності та спільних досліджень. Expansion of academic mobility and joint research initiatives.	Програми Erasmus+, Horizon Europe, міжуніверситетські проекти. Erasmus+, Horizon Europe, and inter-university projects.

Складено автором за: [12,13,14]

Compiled by the author based on [12,13,14]

форм, ефективного використання фінансової допомоги ЄС та адаптації національного законодавства до європейських стандартів.

Головними протиріччями у відносинах України та Румунії залишаються екологічні та транспортно-логістичні аспекти співробітництва. Водночас вони не мають системного конфліктного характеру та не перешкоджають розвитку стратегічного партнерства. Нині двосторонні відносини характеризуються переважанням спільних економічних, безпечових та євроінтеграційних інтересів над наявними суперечностями.

Румунія відіграє важливу роль у забезпеченні альтернативних логістичних маршрутів для українського експорту та імпорту. Перспективним напрямом є реалізація спільних проєктів у межах Дунайського регіону, що дозволяє підвищити ефективність транспортних перевезень та міжнародної торгівлі. Важливим чинником розвитку двосторонніх відносин є залучення румунських інвестицій до процесів модернізації та післявоєнного відновлення української економіки. Значний потенціал має співробітництво у сфері енерге-

тичної безпеки та інтеграції України до європейського енергетичного простору. Окрему цінність для України становить використання досвіду Румунії щодо проведення реформ, адаптації законодавства до стандартів ЄС та ефективного використання фінансової підтримки Європейського Союзу. Найбільш результативними механізмами реалізації спільних ініціатив є програми транскордонного співробітництва, фінансові інструменти ЄС, державно-приватне партнерство та розвиток інституційної взаємодії. У підсумку поглиблення зовнішньоекономічного партнерства України та Румунії сприятиме прискоренню євроінтеграційних процесів, підвищенню конкурентоспроможності української економіки та зміцненню позицій України в європейському економічному просторі. Подальше поглиблення зовнішньоекономічного партнерства між Україною та Румунією може стати важливим чинником прискорення євроінтеграційних процесів, зміцнення конкурентоспроможності української економіки та забезпечення успішної інтеграції України до Європейського Союзу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Онищук О. Р. Політико-правові особливості Румунії щодо набуття членства в Європейському Союзі. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Питання політології»*. 2015. № 15(861). С. 227–232.
2. Румунія: чому одну з найбідніших держав ЄС ставлять за взірць Україні // Мінфін. URL: <https://minfin.com.ua/ua/invest/articles/rumuniya-chomuodnu-z-naybidnishih-derzhav-es-stavlyat-u-priklad-ukrayini/>
3. World Bank Group. URL: <https://www.worldbank.org/ext/en/home> (дата звернення: 23.06.2026).
4. Бурдяк В. Успіхи Румунії на шляху європейської інтеграції. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2018. № 37–38. С. 273–281.
5. Trading Economics. Romania GDP. URL: <https://tradingeconomics.com/romania/gdp>
6. The World Justice Project. Rule of Law Index 2024. URL: <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/downloads/WJPIIndex2024.pdf>
7. The World Justice Project. Rule of Law Index 2023. URL: <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/global/2023/ranking>
8. Економіка Румунії під лупою Єврокомісії. Radio Romania International. URL: <https://www.rri.ro/uk/>
9. Озтурк І. У Румунії зафіксовано інфляцію на рівні 5,1 % за результатами березня. Главком. URL: <https://glavcom.ua/world/world-economy/u-jevrosouziviznacheno-krajinu-iz-najvishchoju-infljatsijeju-1054560.html>
10. Stefureac R. Truth, Trust, and Resilience: Why Media and Public Opinion Matter : report presented at CIVICA European Week 2025, Bucharest, Romania, 2025.
11. INSCOP Research. URL: <https://www.inscop.ro/en/research/> (дата звернення: 23.06.2026).
12. Бураковський І. В. Європейська інтеграція України: стан, проблеми та перспективи. Київ : Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, 2021. 248 с.
13. Геєць В. М. Інституційні трансформації та економічний розвиток в умовах європейської інтеграції. *Економіка України*. 2020. № 7. С. 4–19.
14. Matyushenko I., Khanova O., Hlibko S., Zaytseva A., Yaremenko A. Determinants of high-tech exports in the EU and Ukraine in the context of innovation, industrial and entrepreneurship policy. *Technology Audit and Production Reserves*. 2025. Vol. 5, No. 4(85). P. 47–56. DOI: 10.15587/2706-5448.2025.340796.
15. Копійка В. В. Європейський Союз: досвід розширення і Україна. Київ : Знання, 2020. 415 с.
16. Мальський М. З., Мацяк М. М. Теорія міжнародних відносин. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2018. 304 с.
17. Губерська Н. Л. Досвід країн Центрально-Східної Європи в контексті європейської інтеграції України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини*. 2022. Вип. 42. С. 35–41.
18. Савченко О. В. Інституційні реформи в країнах Центральної та Східної Європи: уроки для України. *Економічний простір*. 2023. № 186. С. 27–33.

19. Бойко І. В. Європейська інтеграція Румунії та її значення для України. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2022. Вип. 150. С. 85–94.

Автор заявляє про відсутність фінансового або особистого конфлікту інтересів, який міг би вплинути на результати дослідження, його підготовку або публікацію. Автор є головним редактором журналу, в якому опубліковано цю статтю.

З метою забезпечення редакційної незалежності та запобігання потенційному конфлікту інтересів автор не брав участі в редакційному опрацюванні рукопису, призначенні рецензентів, процесі рецензування та прийнятті остаточного рішення щодо публікації статті. Рукопис було передано на розгляд незалежному редактору та опрацьовано відповідно до встановленої редакційної політики і стандартної процедури незалежного рецензування журналу.

Стаття надійшла до редакції 04.03.2026

Стаття рекомендована до друку 05.04.2026

Статтю опубліковано 30.05.2026

При підготовці даної статті інструменти штучного інтелекту авторами не використовувалися.

Anna Zaitseva, Doctor of Economic Sciences, Professor; Head of the Department of International Economic Relations and Logistics V. N. Karazin Kharkiv National University, 4 Svobody Square, Kharkiv, Ukraine, 61022, E-mail: glazkova@karazin.ua, ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0818-7853>, Scopus Author ID: 57216852017

FOREIGN ECONOMIC COOPERATION BETWEEN UKRAINE AND ROMANIA AS A DRIVER OF DEEPER INTEGRATION INTO THE EUROPEAN UNION

The article examines the current state, key features, and prospects for the development of foreign economic partnership between Ukraine and Romania in the context of deepening European integration and the transformation of international economic relations. The study analyzes the main areas of bilateral trade and economic cooperation, the dynamics and structure of foreign trade in goods and services, investment cooperation, transport and logistics collaboration, and cross-border relations between the two countries. The subject of the research is the characteristics, trends, and outcomes of the development of foreign economic cooperation between Ukraine and Romania within the framework of European integration, with particular attention to trade, investment, transport and logistics, and cross-border cooperation that facilitate Ukraine's integration into the European economic area. Special attention is paid to the changes in the nature of economic relations between Ukraine and Romania following the onset of Russia's full-scale aggression against Ukraine, which led to the reorientation of a significant share of Ukraine's export and import flows toward European Union markets and strengthened Romania's role as Ukraine's strategic economic and logistics partner. The purpose of the article is to examine the specific features of foreign economic cooperation between Ukraine and Romania, to assess its contribution to Ukraine's deeper integration into the European Union, and to identify promising directions for the further development of bilateral cooperation. The study considers the development of cooperation in the energy, transport, agricultural, and investment sectors, as well as the role of European Union cross-border cooperation programmes in strengthening economic ties between the two countries. The findings demonstrate that Romania is not only an important trading partner of Ukraine but also one of the key promoters of European values, standards, and governance practices essential for Ukraine's successful integration into the European Union. The article analyzes Romania's experience in aligning its national legislation with the EU acquis, implementing institutional reforms, attracting foreign investment, and effectively utilizing financial assistance provided by European funds. It also identifies opportunities for applying Romania's experience to support Ukraine's European integration process, economic modernization, infrastructure development, and the enhancement of national economic competitiveness. The results of the study indicate that the further deepening of foreign economic cooperation between Ukraine and Romania will contribute to the expansion of bilateral trade, increased investment activity, the development of international transport and logistics corridors, the strengthening of Ukraine's economic resilience, and the acceleration of its integration into the European economic area.

Keywords: *foreign economic cooperation; Ukraine; Romania; European Union; European integration; foreign trade; investment; transport and logistics cooperation; cross-border cooperation; international economic relations.*

REFERENCES

1. Onyshchuk, O. R. (2015). Polityko-pravovi osoblyvosti Rumunii shchodo nabuttia chlenstva v Yevropeiskomu Soiuzi [Political and legal features of Romania's accession to the European Union]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriya «Pytannia politolohii»*, 15(861), 227–232. (in Ukrainian).

2. Minfin. (n.d.). *Rumuniia: chomu odnu z naibidnishykh derzhav YeS stavliat za vzirets Ukraini* [Romania: Why one of the poorest EU countries is considered a model for Ukraine]. <https://minfin.com.ua/ua/invest/articles/rumuniya-chomuodnu-z-naybidnishykh-derzhav-es-stavlyat-u-priklad-ukrayini/> (in Ukrainian).
3. World Bank Group. (n.d.). <https://www.worldbank.org/ext/en/home>
4. Burdiak, V. (2018). Uspikhy Rumunii na shliakhu yevropeiskoi intehtatsii [Romania's achievements on the path to European integration]. *Istoryko-politychni problemy suchasnoho svitu*, (37–38), 273–281. (in Ukrainian).
5. Trading Economics. (n.d.). *Romania GDP*. <https://tradingeconomics.com/romania/gdp>
6. World Justice Project. (2024). *Rule of Law Index 2024*. <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/downloads/WJPIIndex2024.pdf>
7. World Justice Project. (2023). *Rule of Law Index 2023*. <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/global/2023/ranking>
8. Radio Romania International. (n.d.). *Ekonomika Rumunii pid lupoiu Yevrokomisii* [Romania's economy under the scrutiny of the European Commission]. <https://www.rrr.ro/uk/> (in Ukrainian).
9. Ozturh, I. (n.d.). *U Rumunii zafiksovano inflatsiiu na rivni 5,1 % za rezultatsy bereznia* [Romania recorded inflation of 5.1% in March]. *Glavkom*. <https://glavcom.ua/world/world-economy/u-jevrosojuziviznacheno-krajinu-iz-najvishchoju-inflatsijeju-1054560.html> (in Ukrainian).
10. Stefureac, R. (2025). *Truth, trust, and resilience: Why media and public opinion matter*. Paper presented at **CIVICA European Week 2025**, Bucharest, Romania.
11. INSCOP Research. (n.d.). <https://www.inscop.ro/en/research/>
12. Burakovskiy, I. V. (2021). *Yevropeiska intehtatsiia Ukrainy: stan, problemy ta perspektyvy* [Ukraine's European integration: Current state, problems, and prospects]. *Instytut ekonomichnykh doslidzhen ta politychnykh konsultatsii*. (in Ukrainian).
13. Heiets, V. M. (2020). *Instytutsiini transformatsii ta ekonomichni rozvytok v umovakh yevropeiskoi intehtatsii* [Institutional transformations and economic development under European integration]. *Ekonomika Ukrainy*, (7), 4–19. (in Ukrainian).
14. Matyushenko, I., Khanova, O., Hlibko, S., Zaytseva, A., & Yaremenko, A. (2025). Determinants of high-tech exports in the EU and Ukraine in the context of innovation, industrial and entrepreneurship policy. *Technology Audit and Production Reserves*, 5(4(85)), 47–56. <https://doi.org/10.15587/2706-5448.2025.340796>
15. Kopiika, V. V. (2020). *Yevropeiskyi Soiuz: dosvid rozshyrennia i Ukraina* [The European Union: Enlargement experience and Ukraine]. *Znannia*. (in Ukrainian).
16. Malskyi, M. Z., & Matsiakh, M. M. (2018). *Teoriia mizhnarodnykh vidnosyn* [Theory of international relations]. *Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka*. (in Ukrainian).
17. Huberska, N. L. (2022). *Dosvid krain Tsentralno-Skhidnoi Yevropy v konteksti yevropeiskoi intehtatsii Ukrainy* [The experience of Central and Eastern European countries in the context of Ukraine's European integration]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny*, (42), 35–41. (in Ukrainian).
18. Savchenko, O. V. (2023). *Instytutsiini reformy v krainakh Tsentralnoi ta Skhidnoi Yevropy: uroky dlia Ukrainy* [Institutional reforms in Central and Eastern European countries: Lessons for Ukraine]. *Ekonomichniy prostir*, (186), 27–33. (in Ukrainian).
19. Boiko, I. V. (2022). *Yevropeiska intehtatsiia Rumunii ta yii znachennia dlia Ukrainy* [Romania's European integration and its significance for Ukraine]. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*, (150), 85–94. (in Ukrainian).

The author declares no financial or personal conflict of interest that could have influenced the research findings, the preparation of the manuscript, or its publication. The author is the Editor-in-Chief of the journal in which this article is published.

To ensure editorial independence and prevent any potential conflict of interest, the author was not involved in the editorial handling of the manuscript, the selection or appointment of reviewers, the peer-review process, or the final decision regarding the publication of the article. The manuscript was assigned to an independent editor and handled in accordance with the journal's established editorial policy and standard independent peer-review procedures.

The article was received by the editors 04.03.2026

The article is recommended for printing 05.04.2026

The article was published 30.05.2026

No artificial intelligence tools were used by the authors during the preparation of this article.

<https://doi.org/10.26565/2310-9513-2026-23-02>
JEL Classification: O33, O16, G21, E24, J64

FINANCIAL INNOVATION AND UNEMPLOYMENT: DOES DIGITAL FINANCE REDUCE JOBLESSNESS IN NIGERIA?

Ibukun Emmanuel Koleoso

Business Administration, INSEAD,
Fontainebleau, France

e-mail: ibukun.koleoso@insead.edu

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-7007-3357>

This paper examines the relationship between financial innovation and unemployment in Nigeria from 1993 to 2023, utilizing data from the Central Bank of Nigeria and World Development Indicators. It employs an Autoregressive Distributed Lag (ARDL) model to analyze both short- and long-term effects. The results indicate that increased internet usage is associated with reduced unemployment in the short term, facilitating job searches and online entrepreneurship. Short-term usage of mobile money transactions correlates positively with unemployment due to initial adjustments during the digital payment adoption phase. Conversely, in the long term, mobile money negatively impacts unemployment as persistent lagged effects contribute to job creation and financial inclusion. GDP growth is found to decrease unemployment rates in both timeframes, affirming its role as a crucial driver of job opportunities. Inflation shows limited effects on unemployment, with a slight positive short-term relationship indicating temporary employment challenges amid rising prices. The study highlights the importance of financial innovation and macroeconomic stability in reducing unemployment and recommends strategies such as improving internet access, enhancing digital literacy, promoting mobile money usage, supporting economic growth, and implementing policies aimed at financial inclusion.

Keywords: *Financial Innovation, Unemployment, Inflation, Nigeria, ARDL*

In cites: Koleoso, E. I. (2026). Financial innovation and unemployment: does digital finance reduce joblessness in Nigeria? *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series International Relations. Economics. Country Studies. Tourism*, (23), 17–26. <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2026-23-02>

1. INTRODUCTION

Unemployment has been one of the tensest economic issues that affect the developing nations, and Nigeria is not an exception. Notwithstanding numerous policy interventions by the consecutive governments, unemployment in Nigeria has been continuously high that has led to an economic unsteadiness, social instabilities as well as low standards of living (Adewale & Sanni, 2025).

As Adewale and Adeyemo (2024) explain, over the years, the unemployment rate in Nigeria has been rising, and it is among the youths that unemployment is a major problem. The problem must be addressed with new ideas and solutions beyond the conventional economic policy that include emphasizing the need to consider new financial mechanisms that can be used to stimulate employment and economic participation.

It has also been found that financial innovation is a key engine of economic change in the world where digital finance is becoming the most important trend where digital finance leads to the adoption and use of technology-driven financial services, including mobile money platforms, online banking, and other online financial services, which enable financial inclusion and the ease of access to credit, savings, and payment services (Yermoshkina *et al*, 2025 ; Adewale *et al*, 2025). The fast growth of the internet permeation and the mobile money have presented new opportunities to businesses, entrepreneurs and individuals in Nigeria to participate in economic activities that were once restricted by the inability to access the traditional banks services (Adewale, *et al*, 2025).

The concept of financial innovation and employment is based on the fact that it is possible to reduce the barriers to entrepreneurship, serve small and medium-sized enterprises (SMEs), and increase the productivity of different sectors of the economy due to the better access to financial services (Yildirim, *et al* 2022). Financial innovation has the potential to generate employment and curb unemployment by changing how businesses access credit, their payments, and finances, which is digital and efficient (Law & Law, 2024).

Mobile money usage in Nigeria has been increasing very fast particularly in rural and semi-urban regions where conventional banking infrastructures are scarce (Adewale, 2024). CBN has been an action-oriented Central Bank in terms of fostering financial inclusion by initiating different programs that seek to increase the use of digital finance (Adewale *et al*, 2025). In the same vein, internet connectivity has increased significantly in the last ten years, and people and companies can use online platforms to trade and provide services and transactions (Raji, 2020). The growth of GDP and inflation, is necessary in order to seclude the impact of financial innovation on employment creation and to understand whether changes in unemployment have been actually due to digital finance or other economic trends.

The problem of unemployment is one of the biggest economic and social problems in Nigeria as the National Bureau of Statistics (NBS) continuously records high rates especially among young people and graduates. Even though the government intervenes and create economic policies to help in creating jobs, the labor market is still grappling with the issues of structural inefficiencies, lack of time in the formal sector and the swelling number of job seekers. Concurrently, financial innovation, particularly online finance via the use of internet-based platforms and mobile payment systems, has grown at a fast rate, providing new way of access to financial inclusion, entrepreneurship and business growth. The degree to which such innovations would generate quality working opportunities is, however not well understood. Though, there are some reasons to believe that digital financial tools can contribute to job creation, other researchers state that their effect is hampered due to infrastructural limitations, economic volatility, and skills shortage. This paper aims to examine how financial innovation is associated with unemployment in Nigeria into providing empirical data on the topic of whether digital finance can be effective to curb joblessness.

This research is primarily aimed at analyzing how financial innovation has affected unemployment in Nigeria. Other targeted objectives are to: determine the impact of the use of internet in determining the rate of unemployment in Nigeria, examine how mobile money adoption affects unemployment in Nigeria, investigate macroeconomic variables, including the growth and inflation in the analysis of the relationship between financial innovation and unemployment.

2. LITERATURE REVIEW

Concept of Financial Innovation

Financial innovation can be characterized as the development and use of new financial instruments, technologies, and services that can make financial resources more accessible, efficient, and conduct economic operations (Pasichnyk, 2025). It consists of product innovation, which involves mobile money, online banking, and online payment systems, and process innovation, which enhances delivery and management of financial services. Financial innovation has emerged as a very important instrument in the development economies such as Nigeria in enhancing financial inclusion especially in populations with low access to traditional banking. The internet use, which is the percentage of the population that has access to the internet, provides business and individuals with a chance to take online transactions, get credit, and use digital markets (Effiom & Edet, 2022). On the same note, the use of mobile money enables safe and easy financial settlements without the need to have an official bank account (Nejad, 2022). These innovations cause a reduction in transaction costs, the increase in financial access, and indirect impact on employment

through the creation of entrepreneurship and small business development.

Concept of Unemployment

Unemployment is described as the inability of people who possess the desire and capability to work to secure an appropriate job (Adewale & Adeyemo, 2024). It is usually quantified in terms of the unemployment rate that is the percentage of the working population that is unemployed and is actively seeking employment (Adewale, *et al*, 2025). There are various types of unemployment, such as structural unemployment, which is caused by the lack of compatibility between skills and job demands; cyclical unemployment, which is associated with a decrease and increase in the economy; and youth unemployment, which is high in Nigeria (Hall & Kudlyak, 2022). Unemployment has adverse consequences on the economy of a country, decreases the income of households, and is a source of social issues, including poverty, crime, and inequality (Priambodo, 2021).

Relationship Between Financial Innovation and Unemployment

There are mechanisms through which financial innovation and unemployment are related to job creation and economic participation. The financial inclusion is enhanced with digital financial tools, including internet banking and mobile money platforms where people and small businesses access credit, make payments, and enter the world of entrepreneurship (Mookerjee *et al.*, 2025). These activities have the potential of creating jobs either by directly through establishment of businesses and indirectly by improving productivity in other industries (Adewale, *et al*, 2025). Research in emerging markets indicates that the greater the use of internet and mobile banking, the greater the level of employment particularly in the informal sector (Ayalew & Xianzhi, 2020). Financial innovation could however have a moderating effect on unemployment due to structural limitation that could include poor infrastructure, economic instability, and skills imbalance in the labor market (Wu, *et al* 2023).

Theoretical Review

Financial Innovation Theory

The Financial Innovation Theory describes the facilitation of the development and use of new financial products, services, and technologies to increase the efficiency of the economy and financial inclusion. The theory explains that innovations (e.g. mobile money, internet banking, and digital payments) lower the transaction costs, diversify access to the financial resources and provide new economic opportunities. Financial innovation offers opportunities to individuals and small enterprises in developing economies such as Nigeria to engage in formal and informal economic activities. Financial innovation can affect the level of employment and create economic growth by enhancing access to credit and facilitating safe transactions as

well as by supporting entrepreneurship. This theory highlights how digital financial services would help to cut down unemployment by creating workplaces, improving business performance, and expanding economic involvement. It offers a theoretical basis on how to analyze the relationship between internet-based use, mobile money use, and employment in Nigeria.

Labour Market Theory

The Theory of Labour Markets deals with the supply and demand of labour and with the issues which influence the economy by influencing employment and unemployment. It describes the relationship between wages, productivity, skills, and economic policies and the distribution of labor resources. The theory further asserts that unemployment may be caused by structural inefficiencies, skills mismatches, and ineffective economic opportunities despite the presence of financial resources. With the incorporation of financial innovation in the labor market, some of these inefficiencies can be mitigated through the digital tools that create access to capital, entrepreneurial opportunities, and labor access in formal and informal markets. This theory assists in elucidating how the financial innovation could be geared towards decreasing unemployment by linking the technological access and the labor market performance.

Theoretical Framework

In this research, the Financial Innovation Theory is more appropriate to be chosen as a theoretical framework. It has a straight forward explanation on how the internet and mobile money use can impact the creation of jobs using the digital industry. The model assumes that improved access to financial services will lower the entrepreneurship barriers and promote small and medium enterprises (SMEs) and the efficiency of the economy. Financial innovation can offer people a chance to venture into productive business ventures that create jobs by enabling the conduct of safe transactions, reducing the cost of transactions, and enhancing financial inclusion. The theory can be used in the Nigerian context to explore the possibility of reducing unemployment through the greater use of digital financial services. It offers a prism through which one may examine the connection between internet access and mobile money usage and the labor market performance conditioning macroeconomic variables like GDP growth and inflation.

Empirical review

In their study, Augustine *et al.* (2023) described the impact of the Point of Sale (POS) operations on the creation of job opportunities in the Nsukka Urban, Enugu State, Nigeria, in 2012-2021. The study adopted the theory of Diffusion of Innovation (DOI) to assess the role played by mobile banking in economic activities using documentary and descriptive survey method and content and quantitative analysis. The findings revealed that the expansion of POS machines (155,462 in 2017

to 542,109 in 2021) led to massive growth of the small-scale business and contribution to the reduction of the level of youth unemployment in the region. More POS utilization, also, brought in further revenue among vendors. The study recommends that financial institutions should initiate special sensitization and education on the activities of POS and security in order to encourage its further application. This paper has presented the deployment of the digital financial innovations in improving employment prospects and entrepreneurship in urban Nigeria as a requisite.

In Adewale and Adeyemo (2024), the authors investigated how unemployment and inflation resulted in the growth of the Nigerian economy during the era of 1999 to 2021 on the time-series basis. The study applied the descriptive statistics, trend analysis, and regression to study the relationships of the variables. The findings indicate that unemployment has a negative relationship with growth of the GDP but inflation has high positive relationship with the economic growth. The model estimates approximately 54.1 percent of the fluctuation of GDP growth and this means that unemployment and inflation are significant in the determination of the performance of the Nigerian economy. The study proposes the policies to control the inflation, improve the creation of jobs and diversification of the economy to enhance sustainable and inclusive development. These findings underscore the need to have macroeconomic stability in enhancing the economic growth.

Purnamasari et al. (2025) discussed how technological infrastructure and finances influence the adoption of digital innovation and how digital innovation influences the outcomes of the public sector in Indonesia. The study employed quantitative design to determine that powerful technological infrastructure and adequate financial resources have a strong and positive influence on the uptaking of digital innovations. In their turn, these inventions help to improve the quality of the work of the government and society, in general. The findings show that government outcomes to digital innovation is not the linear relationship as it was considered to be. The paper has indicated that to achieve substantial changes; governments ought to think and invest heavily in infrastructure and allocate resources to do so. It also meant that constant monitoring, personal evaluation, and long-term orientation are needed so as to make sure that the digitalisation of the rendering of public services is maximised.

Yermoshkina, Makurin, and Doroshenko (2025) studied the effect of the financial innovations on the unemployment level in the Ukrainian financial sphere during 2021-2023. Based on both quantitative data, i.e., employment statistics, funds invested in fintechs, and labor productivity, and qualitative data, i.e., regulatory analysis and case studies, the study demonstrated a twofold impact of financial innovations on employment. Automation does not eliminate the need of traditional

jobs, but introduces new jobs of high skill level creating a skills gap. The paper also notes that unregulated innovations would increase unemployment in case of financial crisis as experienced in 2008. The changes in the registered unemployment rates in Ukraine showed negative growth due to digitalization and the ability to work remotely despite the problems of the war and demographics. The study highlights that the innovations in finance transform the labor market, demanding the skills adjustment and the regulatory supervision.

Yildirim, Yildirim, Erdogan and Kantarci (2022) tested the dependence of innovation on unemployment in 12 EU countries in the period 1998-2015 based on a panel threshold model to identify high and low innovation regimes. The study established that technological innovation though leading to economic and social change, may also enhance unemployment due to labor substitution as machines will substitute the human labor. The effect was recorded in the high- and low-innovation countries thus demonstrating that innovation is not necessarily the cure to joblessness. The literature however indicates that there exist a dual role in which some of the innovations can lead to new employment opportunities in new sectors. The results demonstrate the relevance of policy interventions that can regulate the process of technological change and workforce upskilling to alleviate the negative employment impacts of innovation.

Okeke, Ifebi and Ekesiobi (2023) investigated the effect of financial inclusion on unemployment in Nigeria between 1991 and 2021, collected secondary data through the world bank and analyzed by Autoregressive Distributed Lag (ARDL) model. The research did not establish a significant long-run correlation between the financial inclusion and unemployment, but statistically significant short-run correlation was realized, which shows that financial inclusion can potentially affect the employment levels in the short-run. The results indicate that the higher the availability of financial services, the higher the mobilization of local savings, loanable funds, and investment of the private sector, which creates temporary employment opportunities. The research proposes that the government and the central banks should encourage financial literacy and credit allocation systems so that the citizens and businesses can make the best use of the financial inclusion in the creation of employment.

Tochukwu, Eze, and Okoye (2025) explored how the financial development affects the unemployment rate in Nigeria between 1980 and 2023, its financial access, depth, efficiency, and stability. The article involved the analysis of long-run and short-run impacts using the Nonlinear Autoregressive Distributed Lag (NARDL) model. The results show that, negative shocks to financial access and efficiency play an important role in enhancing unemployment in the long run, whereas financial depth and stability did not play a significant

role. There were no short-run effects of the same, but a negative and significant error correction term means that the relationship is stable in the long-run. The article highlights the fact that financial development indirectly and slowly lowers unemployment. There are recommendations that can be made to the policy, which would encompass financial inclusion, better market efficiency, and financial reforms being synchronized with labor market interventions to ensure sustainable employment growth.

3. RESEARCH METHODOLOGY

The research design in this study involves ex-post facto research design because the research makes use of historical data that cannot be altered by the researcher. In this research, the study considers the role of financial innovation on unemployment in Nigeria between 1993 and 2023. The research is based on the secondary data obtained in Central Bank of Nigeria (CBN) Statistical Bulletin and the World Development Indicators (WDI). The internet usage and the mobile money transactions are used to measure financial innovation and the national unemployment rate respectively measures unemployment. The control variables include gross domestic product growth and inflation. Autoregressive Distributed Lag (ARDL) model is used to examine the short-run and long-run dependence taking into consideration the variables of mixed integration order. Conditional Error Correction model is used to take short-run adjustments to equilibrium. Data characteristics, the relationship between variables, and the strength of the estimated results are analyzed using descriptive statistics, correlation analysis and regression analysis.

Model Specification

The research aims at investigating how financial innovation can influence unemployment in Nigeria. The dependent variable (DV) is the unemployment rate (UNEMP), and the independent variables (IVs) are Internet Usage (INU) and the Mobile Money Transactions (MMT). There are also control variables of the model: GDP growth rate (GDPG), and inflation rate (INF).

The functional form of the model is given as;

$$UNEMP_t = f(INU_t, MMT_t, GDPG_t, INF_t)$$

The econometric specification can be written as:

$$UNEMP_t = \beta_0 + \beta_1 INU_t + \beta_2 MMT_t + \beta_3 GDPG_t + \beta_4 INF_t + \varepsilon_t$$

Where:

$UNEMP_t$ = Unemployment rate at time t

INU_t = Internet usage at time t

MMT_t = Mobile money transactions at time t

$GDPG_t$ = GDP growth rate at time t

INF_t = Inflation rate at time t

β_0 = Intercept, $\beta_1 - \beta_4$ = Coefficients of the variables

ε_t = Error term

4. RESULTS AND DISCUSSION

Descriptive Statistics

	UNEMP	INU	MMT	GDPG	INF
Mean	4.084129	12.62211	1.14E+08	4.464359	17.93051
Median	3.91	8	53318381	4.052034	12
Maximum	5.742	39.2136	6.17E+08	14.60438	76.75887
Minimum	3.074	0	0	-1.92	0.223606
Std. Dev.	0.586653	13.33481	1.56E+08	3.75508	16.29233
Skewness	1.39428	0.619435	2.019485	0.54015	2.436192
Kurtosis	4.407851	1.968707	6.302826	3.085164	8.296717
Jarque-Bera	12.60422	3.35622	35.16168	1.516803	66.90231
Probability	0.001832	0.186727	2.32E-08	0.468414	2.97E-15
Sum	126.608	391.2853	3.53E+09	138.3951	555.8459
Sum Sq. Dev.	10.32485	5334.516	7.33E+17	423.0188	7963.2
Observations	31	31	31	31	31

Source: Author's Computation, (2026)

The table of descriptive statistics gives a closer look at the behavior and distribution of the key variables that are used within the study. The mean value of the unemployment rate is 4.084129 percent meaning that, on average, the level of unemployment in the country was slightly above the four percent mark in the period that the study took place. The lowest unemployment rate was experienced at 3.074 percent and the highest was 5.742 percent, and that indicates that there was fluctuation in unemployment rate though within a moderate and narrow range. The standard deviation of 0.586653 indicates that the differences in unemployment were not so high among the thirty-one observations. Unemployment rate skewness is positive with skewness of 1.39428 which means that there will be more high values of unemployment as opposed to the very low values. It also has a kurtosis 4.407851, which again suggests more peaked distribution than a normal distribution.

The average use of internet is at 12.62211 percent with minimum of zero percent and maximum of 39.2136 percent indicating times of very low and high adoption of internet. Its standard deviation of 13.33481 is large indicating the large changes in internet use over the time. The mean value of mobile money transactions is very large, amounting to 114,000,000 units, with a maximum value of 617,000,000 units, and minimum value of zero, so that it grows rapidly over a low beginning. The value of skew is negative and kurtosis is high, indicating that there are extreme values of mobile money transactions at certain times. The mean of gross domestic product growth is 4.464359 percent and that of inflation is 17.93051 percent with very large variations. The Jarque Bera probability values reveal that, unemployment, mobile money, and inflation are non-normally distributed whilst the internet use and the growth of gross domestic product follow distributions that are more or less normal.

Correlation Matrix

	UNEMP	INU	MMT	GDPG	INF
UNEMP	1	0.456391	0.270455	-0.6075	-0.00955
INU	0.456391	1	0.869121	-0.42717	-0.16778
MMT	0.270455	0.869121	1	-0.35311	-0.0337
GDPG	-0.6075	-0.42717	-0.35311	1	-0.30721
INF	-0.00955	-0.16778	-0.0337	-0.30721	1

Source: Author's Computation, (2026)

The correlation table has given a vivid picture of the correlation among the variables of unemployment, internet connectivity, mobile money transfer, gross domestic product and inflation. There is a positive relationship between unemployment and internet use (0.456391) indicating that as there is an increase in internet usage the unemployment moves in the same direction, the relationship is moderate as opposed to being strong. Another positive relationship that exists with mobile money transactions is less significant and this is 0.270455 where unemployment is strongly associated with mobile money transactions and this implies that as the level of digital financial activity increases, the level of unemployment does not naturally decline. Conversely, the gross domestic product growth and unemployment show a negative correlation of -0.6075 indicating that the time when gross domestic product is increasing is highly correlated with low levels of unemployment. Unemployment and inflation have an almost zero correlation of -0.00955 meaning that the two variables do not have any meaningful relationship.

The relationship between internet use and mobile money transaction is very strong with a correlation coefficient of 0.869121 and this implies that the development of the digital payment system is highly supported by the increased access to the internet. The internet use is also negatively correlated with the gross domestic product growth at a moderate negative level of -0.42717 and negatively correlated with inflation at a weak level of -0.16778. Mobile money transaction is negatively correlated with the gross domestic product growth by a value of -0.35311 and negatively correlated with inflation at a very weak level of -0.0337. The growth in gross domestic product by itself is negatively associated with inflation at a moderate of -0.30721. In general, the digital financial indicators and macroeconomic conditions have significant interdependencies based on the matrix.

The autoregressive distributed lag model gives the insight on the relationship between unemployment and financial innovation in Nigeria. The coefficient of 1.211 indicates that the lagged value of unemployment has a significant positive impact, which translates to the strong influence of the past rates of unemployment on the current unemployment rate and this has a showing

of persistence in joblessness. The usage of internet has a positive and statistically significant coefficient of 0.0419 implying that an increase in internet penetration is linked to a minute growth of unemployment in the short term. This can mean that as the internet access enlarges economic opportunities, it is yet to translate wholly into job creation perhaps because of structural problems in the labor market.

Long-Run ARDL Regression Results

Dependent Variable: UNEMP

Method: ARDL

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.*
UNEMP(-1)	1.211115	0.082651	14.65337	0.0000
INU	0.041878	0.005747	7.28733	0.0000
MMT	1.06E-09	5.95E-10	1.776332	0.092584
MMT(-1)	-1.56E-09	4.06E-10	-3.85447	0.001161
MMT(-2)	-8.28E-09	1.03E-09	-8.05259	0.0000
GDPG	-0.03518	0.010811	-3.25444	0.004402
GDPG(-1)	0.016283	0.01326	1.228004	0.235262
GDPG(-2)	0.016608	0.01076	1.54E+00	0.140126
INF	0.008202	0.004736	1.731647	0.100439
INF(-1)	-0.00355	0.002975	-1.19396	0.24799
C	-0.80589	0.369021	-2.183848	0.042451
R-squared	0.966963	Mean dependent var		4.085931
Adjusted R-squared	0.948609	S.D. dependent var		0.607177
S.E. of regression	0.137645	Akaike info criterion		-0.84658
Sum squared resid	0.341031	Schwarz criterion		-0.32795
Log likelihood	23.27539	Hannan-Quinn criter.		-0.68415
F-statistic	52.68373	Durbin-Watson stat		1.675019
Prob(F-statistic)	0.0000			

Source: Author's Computation, (2026)

The mobile money transfers have mixed impacts. The current period value would be 0.00000000106 which is not significant but the first and second lag values would be -0.00000000156 and -0.00000000828 which are very significant and the past increase in mobile money adoption will reduce unemployment over time. The coefficient of the gross domestic product growth is negative and significant as it is equal to -0.0352, and it indicates that economic growth decreases unemployment, and the lagged values are not significant. The effects of inflation are weak and in most cases, insignificant. On the whole, the model accounts 96.7 percent of the change in unemployment with the implication that the financial innovation especially the adoption of mobile money over time is relevant in the elimination of joblessness though the use of the internet alone has failed to yield immediate changes.

Short-Run Conditional Error Correction Results

Variable *	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
INU	-0.19837	0.083757	-2.36834	0.0263
MMT(-1)	4.16E-08	1.56E-08	2.664142	0.0136
GDPG(-1)	0.010854	0.059263	0.18315	0.856219
INF(-1)	-0.22022	0.016848	-1.30709	0.203567
C	3.817287	0.499487	7.642421	0.0000

Note: * Coefficients derived from the CEC regression.

Source: Author's Computation, (2026)

The Conditional Error Correction regression results give an idea about the short run dynamics between the financial innovation and unemployment in Nigeria. The coefficient of internet usage is negative and statistically significant of -0.19837 with probability value of 0.0263 meaning that one percent point increase in internet penetration is related to a decrease in unemployment of around 0.198 percent in the short run. This implies that the increased availability of the internet will increase chances of being employed, presumably through information access, online jobs and entrepreneurship.

The mobile money adoption lag of the first lag has a positive and significant coefficient of 0.0000000416, with a probability of 0.0136, which means that the increase in mobile money adoption in the past is linked to a small increase in unemployment in the short run, which may be attributed to the adjustment phases in the economy, as digital finance is adopted. The initial lag of the gross domestic product growth coefficient is 0.010854, which is not statistically significant and means that past changes in the economic growth do not have an immediate impact on the unemployment. The same can be said about the first lag of inflation, which is not significant, as the coefficient is negative and equals to -0.22022. The constant term is 3.817287, and it is very significant, which is the under

level of unemployment in the case that other factors are assumed the same. These findings indicate that the use of the internet is important in short-term mitigation of unemployment and that mobile money may take further time before it can make any significant impact on the employment status.

Bounds Test for Cointegration

Test Statistic	Value
F-statistic	20.481971

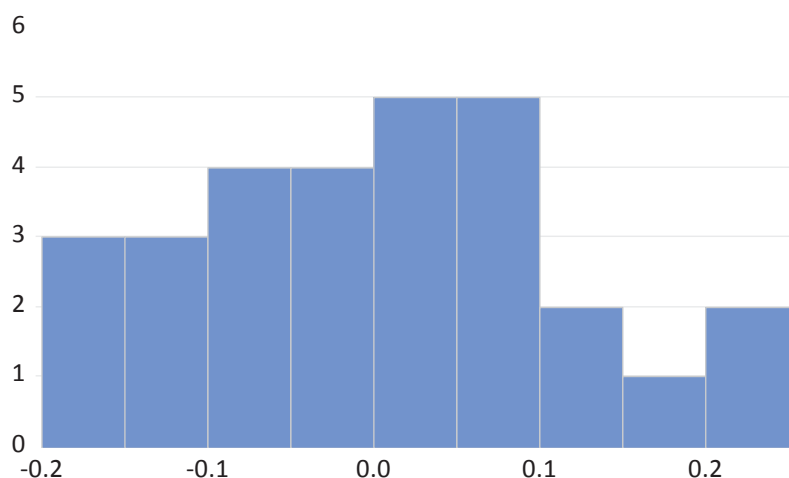
The cointegration test shows that the long-run relationship of the variables in the study is statistically significant. The F-statistic result of 20.482 is significantly greater than the conventional critical values of the null hypothesis, and thus one rejects the null hypothesis that no level relationship exists. This implies that there is a long run relationship between unemployment, internet use, mobile money transactions, gross domestic product growth and inflation, and this is proving that there is a long run equilibrium relationship between the variables in Nigeria. The outcome is worth the application of the ARDL methodology to determine both short and long-term dynamics of financial innovation on unemployment.

Bounds Test for Critical Values for Cointegration

	10%		5%		1%	
Sample Size	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)
30	2.525	3.56	3.058	4.223	4.28	5.84
Asymptotic	2.2	3.09	2.56	3.49	3.29	4.37

* I(0) and I(1) are respectively the stationary and non-stationary bounds.

The table shows critical values of ARDL cointegration test at the 10, 5 and 1 percent. The I(0)-values are the lower bounds, when all the variables are stationary whereas the I(1)-values are upper bounds, when all the variables are of order one. The critical values at 5 percent level in 30 samples are 3.058 in case of I(0) and 4.223 in case of I(1). When this is compared with the calculated value of the F-statistic, which is

Series: Residuals	
Sample 3 31	
Observations 29	
Mean	1.81e-16
Median	0.003776
Maximum	0.225519
Minimum	-0.173994
Std. Dev.	0.110362
Skewness	0.319726
Kurtosis	2.495012
Jarque-Bera	0.802228
Probability	0.669574

Fig. 1. Residual Normality Test
Source: Author's Computation, (2026)

20.482, it is evident that the F-statistic is significantly greater than the upper limit of the traditional values of significance. This proves the null hypothesis that the variables are not related in the long-run to be rejected. Hence, the finding endorses the hypothesis of a steady long-term correlation amidst unemployment, the use of the internet, mobile money, gross domestic product growth, and inflation, which justifies the use of the ARDL method to estimate the short-term as well as the long-term effect of the research.

The histogram and the summary statistics that are provided analyze the hypothesis of whether the residuals of the ARDL model follow a normal distribution. The mean of the residuals is too close to 0 (0.000000000000000181), which is also to be expected in a well-specified regression model. The fact that the median is about 0.0038 also supports the point that the residuals are symmetrically distributed around 0. By the maximum residual (0.2255) and the minimum residual (-0.1739), the spread of the residuals is not much, and it does not have any serious outliers. The standard deviation in the values of 0.1104 indicates a moderate variation of the residues around the mean. The skewness of the result at 0.3197 is near to zero, which means that the skewness of the residuals is not very much skewed to the right. Its value (2.4950) of the kurtosis is not far off the benchmark value of 3 in normal distribution, and hence, no indication of extreme peakedness or flattening. Most significantly, Jarque-Bra statistic makes 0.8022 and a probability value of 0.6696, which is much higher than the traditional 5 percent significance level. This implies that the null hypothesis of normally distributed residues could not be rejected. On the whole, the statistical findings and histogram indicate that the residuals are normally distributed. This is the confirmation that the ARDL model is defined in a proper manner and that the regression estimates can be reliable in terms of interpretation and policy analysis.

Discussion

The results of the study are that financial innovation has both short-run and long-run implications on unemployment in Nigeria, although to a certain extent are consistent with the current empirical research. Short-term, the research concludes that the use of the internet produces a considerable decrease in unemployment, which means that the accessibility to online platforms and digital resources has an immediate impact on the employment and entrepreneurship. This aligns with the observations of Augustine et al. (2023), who reported that the higher POS systems and mobile banking adoption in urban Nigeria, the more small-scale businesses grew and the less young people lost their jobs. However, mobile money payments demonstrate a positive impact in the short run, which implies a transition phase prior to the full employment advantages of digital finance. The growth at the gross

domestic product leads to a minor decrease in the unemployment rate, which demonstrates that even the short-term economic growth could create jobs, whereas inflation has weak and statistically unimportant implications on the unemployment rate, and the price changes cannot significantly influence the labor market performance in a short period.

These results are consistent with the findings of Okeke, Ifebi, and Ekesiobi (2023), who discovered financial inclusion as having short-run employment benefits. Financial innovation, and especially mobile money adoption, in the long run, will make a considerable dent in unemployment rates testifying to the fact that digital financial systems stabilize and increase the employment opportunities in the long term. Use of internet still contributes towards employment, even though the impact in the long run is not as significant as the use of mobile money. According to Adewale and Adeyemo (2024), gross domestic product growth in most instances lowers the rate of unemployment because it is one of the determinants of growth of employment in the long term. Inflation is not so meaningful in the long-run, which means that it does not have a significant effect on the level of employment. Such findings emphasize that financial innovation, in conjunction with macroeconomic stability, is a key aspect in terms of long-term job creation in Nigeria, implying that there is the need to support policies, develop infrastructure, and offer digital skills training.

5. Conclusion and Recommendations

Conclusion

This paper has explored how financial innovation affects unemployment in Nigeria, 1993-2023. The results indicate that financial innovation, as indicated by the use of internet and the adoption of mobile money has considerable impacts on the employment both in the short and long term. The internet access is a highly strong negative factor that affects unemployment in the short run and mobile money adoption is a lagged adjustment effect, which means it takes time before digital financial innovations can change the labor markets. Financial innovation, especially mobile money transactions, in the long-run, causes a significant decrease in unemployment which proves that digital finance leads to long-term job creation and stability of the economy. Moreover, macroeconomic variables including gross domestic product development and inflation also impact unemployment, where economic development has always reduced unemployment both in the short-term and long-term studies though inflation has minimal effects. These results highlight the need to increase financial inclusion and digital financial services as the means of increasing opportunities in employment in Nigeria. On the whole, the analysis of the paper proves that financial innovation in collaboration with sound economic policies and the development of infrastructure are the keys to overcoming unemployment.

Recommendations

1. The research suggests that the government and other interested parties increase internet connectivity and advance digital literacy to enhance the opportunity to access the internet-based employment opportunities and facilitate entrepreneurial actions.

2. The use of mobile money should be promoted by providing specific awareness campaigns, improving the level of security, and facilitating the process of transactions so that more people would use it and benefit in terms of job creation.

3. The policy makers are expected to concentrate in the growth of the economy through investment in productive areas and keeping prices steady thus generating more employment opportunities and low unemployment rates.

4. The government and regulation bodies should intensify the policies of financial inclusion and offer training programs to impart the digital skills to people to make sure that financial innovations play a positive role in long-term employment creation.

REFERENCES

1. Adewale, A. A., & Adeyemo, A. A. (2024). Effect of unemployment and inflation on Nigerian economic growth: a time-series analysis. *The Journal of VN Karazin Kharkiv National University. Series: International Relations. Economics. Country Studies. Tourism*, (19), 47-56. <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2024-19-05>
2. Adewale, A. A., & Sanni, O. (2025). Pos Business and Fraud: How Are They Shaping Employment in Nigeria? *Bahria University Journal of Management and Technology (BJMT)*, 9(1), 72-87. <https://doi.org/10.62533/m4c9yy52>
3. Adewale, A. A., (2024). The Impact of Electronic Banking Channels on The Financial Inclusion in Nigeria. *Gomal University Journal of Research*, 40(4), 426-441. <https://doi.org/10.51380/gujr-40-04-03>
4. Adewale, A. A., Shittu, S. A., & Agyemang, J. K. (2025). Exploring the Role of Digital Payment Channels in Mitigating Unemployment. *Journal of Business and Social Review in Emerging Economies*, 11(3). <https://doi.org/10.26710/jbsee.v11i3.3507>
5. Adewole, J. A., Attah, E. V., Adewale, A. A., & Idih, O. E. (2022). Effect Of Point of Sale (Pos) Business on Employment Generation in Nigeria. *Unizik Journal of Entrepreneurship (ENTREP)*, 3(2), 145-156 <https://unizikentrepjournal.com.ng/index/index.php/Journal/article/view/75>
6. Augustine, O. O., Jonah, O., Chinedu, E. C., Victor, N. A., & Onuabuchi, N. E. (2023). Point of Sale (POS) and Job Creation in Enugu State, Nigeria: A Study of Nsukka Urban, 2012-2021. *Central Asian Journal of Social Sciences and History*, 4(9), 172-192. <https://doi.org/10.51699/cajssh.v4i9.884>
7. Ayalew, M. M., & Xianzhi, Z. (2020). The effect of financial constraints on innovation in developing countries: Evidence from 11 African countries. *Asian Review of Accounting*, 28(3), 273-308. <https://doi.org/10.1108/ARA-02-2019-0036>
8. Effiom, L., & Edet, S. E. (2022). Financial innovation and the performance of small and medium scale enterprises in Nigeria. *Journal of Small Business & Entrepreneurship*, 34(2), 141-174. <https://doi.org/10.1080/08276331.2020.1779559>
9. Hall, R. E., & Kudlyak, M. (2022). The unemployed with jobs and without jobs. *Labour Economics*, 79, 102244. <https://doi.org/10.1016/j.labeco.2022.102244>
10. Law, C. H., & Law, S. H. (2024). The non-linear impacts of innovation on unemployment: Evidence from panel data. *International Journal of Finance & Economics*, 29(1), 402-424. <https://doi.org/10.1002/ijfe.2691>
11. Mookerjee, J., Bhuriya, M. K., Josphin, R., & Radhakrishnan, G. V. (2025). Digital banking and financial inclusion in rural economies. *Digit Bank Financ Incl Rural Econ*, 26(1), 954-963. <https://doi.org/10.70135/seejph.vi.3797>
12. Nejad, M. G. (2022). Research on financial innovations: an interdisciplinary review. *International Journal of Bank Marketing*, 40(3), 578-612. <https://doi.org/10.1108/IJBM-07-2021-0305>
13. Okeke, C. T., Ifebi, O. E., & Ekesiobi, C. S. (2023). Financial Inclusion and Unemployment In Nigeria. *Journal of Advanced Research in Economics and Administrative Sciences*, 4(4), 28-47. <https://doi.org/10.47631/jareas.v4i4.639>
14. Pasichnyk, T. O. (2025). Innovation And Technological Unemployment in Ricardo's Theory of Economic Growth. *Natsional'nyi Hirnychiy Universytet. Naukovyi Visnyk*, (5), 199-207. <https://doi.org/10.33271/nvngu/2025-5/199>
15. Purnamasari, R., Hasanudin, A. I., Zulfikar, R., & Yazid, H. (2025). Technological infrastructure and financial resource availability in enhancing public services and government performance: The role of digital innovation adoption in Indonesia. *Social Sciences & Humanities Open*, 11, 101621. <https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2025.101621>
16. Raji, R. O. (2020). Globalization and Technological Innovation: Which Impact on the Rise of Unemployment? *Risk and Financial Management*, 2(2), p73-p73. <https://doi.org/10.30560/rfm.v2n2p73>
17. Tochukwu, E., Eze, E. A., & Okoye, M. I. (2025). Financial Development and Unemployment Rate in Nigeria. *NAU Eco Journals*, 22(2), 56-74
18. Wu, W., Hon-Wei, L., Yang, S., Muda, I., & Xu, Z. (2023). Nexus between financial inclusion, workers' remittances, and unemployment rate in Asian economies. *Humanities and Social Sciences Communications*, 10(1), 1-10. <https://doi.org/10.1057/s41599-023-02133-8>
19. Yermoshkina, O. V., Makurin, A. A., & Doroshenko, L. V. (2025). Financial innovation and unemployment in the financial sector: what is the base?. *Economic Bulletin of the National Mining University scientific journal*, 90(90), 160-166. <https://doi.org/10.33271/ebdut/90.160>
20. Yildirim, D. Ç., Yildirim, S., Erdogan, S., & Kantarci, T. (2022). Innovation—Unemployment nexus: The case of EU countries. *International Journal of Finance & Economics*, 27(1), 1208-1219. <https://doi.org/10.1002/ijfe.2209>

The article was received by the editors 16.02.2026

The article is recommended for printing 14.04.2026

The article was published 30.05.2026

No artificial intelligence tools were used by the authors during the preparation of this article.

Ібукун Еммануель Колеосо, бізнес-адміністрування, INSEAD, Фонтенбло, Франція, e-mail: ibukun.koleoso@insead.edu, ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-7007-3357>

ФІНАНСОВІ ІННОВАЦІЇ ТА БЕЗРОБІТТЯ: ЧИ СПРИЯЄ ЦИФРОВЕ ФІНАНСУВАННЯ ЗМЕНШЕННЮ БЕЗРОБІТТЯ В НІГЕРІЇ?

У статті досліджується взаємозв'язок між фінансовими інноваціями та рівнем безробіття в Нігерії упродовж 1993–2023 років із використанням даних Центрального банку Нігерії та World Development Indicators. Для аналізу короткострокових і довгострокових ефектів застосовано модель авторегресії з розподіленими лагами (ARDL). Результати свідчать, що зростання рівня використання Інтернету пов'язане зі скороченням безробіття у короткостроковій перспективі, оскільки сприяє пошуку роботи та розвитку онлайн-підприємництва. Водночас короткострокове використання мобільних грошових переказів позитивно корелює з рівнем безробіття через початкові адаптаційні процеси на етапі впровадження цифрових платіжних технологій. Натомість у довгостроковому періоді мобільні платежі чинять негативний вплив на безробіття, оскільки накопичений ефект їх використання сприяє створенню нових робочих місць і розширенню фінансової інклюзії. Встановлено, що зростання валового внутрішнього продукту (ВВП) знижує рівень безробіття як у короткостроковому, так і в довгостроковому періодах, підтверджуючи його ключову роль як чинника створення робочих місць. Інфляція має обмежений вплив на безробіття: у короткостроковій перспективі спостерігається незначний позитивний зв'язок, що свідчить про тимчасові труднощі на ринку праці в умовах зростання цін. У дослідженні наголошується на важливості фінансових інновацій та макроекономічної стабільності для скорочення безробіття. Запропоновано рекомендації щодо розширення доступу до Інтернету, підвищення рівня цифрової грамотності, стимулювання використання мобільних фінансових сервісів, підтримки економічного зростання та реалізації політики, спрямованої на розвиток фінансової інклюзії.

Ключові слова: фінансові інновації; безробіття; інфляція; Нігерія; ARDL.

Стаття надійшла до редакції 16.02.2026

Стаття рекомендована до друку 14.04.2026

Статтю опубліковано 30.05.2026

При підготовці даної статті інструменти штучного інтелекту авторами не використовувалися.

<https://doi.org/10.26565/2310-9513-2026-23-03>
JEL: Index: G12, G14, G32, G35

MODERATING THE EFFECT OF SHORT SELLING STRATEGY ON THE RELATIONSHIP BETWEEN THE RISK AND RETURN IN THE NIGERIAN STOCK MARKET

Yusuf Olatunji Oyedeko

Department of Finance, Faculty of Management Sciences, Federal University Oye-Ekiti, Nigeria

e-mail: yusuf.oyedeko@fuoye.edu.ng

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1513-7064>

Tijani Adulmajeed Ahmed

Department of Banking and Finance, Kogi State University, Anyigba, Nigeria

e-mail: tijaniabdulmajeed@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-4354-2208>

Janet Ojone Adeyeye

Department of Banking and Finance, Faculty of Administration, Nasarawa State University, Kei, Nigeria.

e-mail: janetojoneadeyeye@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-5588-9146>

Husseini Mohammed Zangina

Department of Banking and Finance, Ahmadu Bello University, Zaria-Nigeria

e-mail: hmzangina@abu.edu.ng

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-3717-6165>

The study looked at how short selling affected the link between risk and return in the Nigerian stock market. Secondary data was gathered from sources such as Standard & Poor's, NGX websites, and the CBN statistical bulletin. Fama-French Two-Step regression approach was used and it was found that short selling had a negative and statistically negligible influence on returns, according to the study. However, when used as a moderator, it lowered systematic risk slightly while improving the link between systematic risk and return in the Nigerian stock market. Short selling also lowered unsystematic risk and enhanced the link between unsystematic risk and return across multiple models. Unsystematic risk had a favorable and large impact on the Nigerian stock market's predicted returns. Unsystematic risk influenced predicted returns in the Nigerian stock market in a positive and significant way. According to the research, a short-selling investing technique can be implemented efficiently in the Nigerian stock market to maximize rewards while limiting risk. Unsystematic risk is not always diversified, but it demands a premium in the Nigerian stock market, since investors that take such risks are rewarded. The study advises investors to pay particular attention to how their investment returns correspond with several types of risk, such as unsystematic and non-market hazards, in addition to systematic risk. Implementing a well-managed short-selling investing plan can boost stock market performance.

Keywords: *Short selling strategy, Systematic Risk, Unsystematic Risk, Return, and Fama-French Two-Step regression approach*

In cites: Oyedeko, Y. O., Ahmed, T. A., Adeyeye, J. O., & Zangina, H. M. (2026). Moderating the effect of short selling strategy on the relationship between the risk and return in the Nigerian stock market. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series International Relations. Economics. Country Studies. Tourism*, (23), 27–38. <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2026-23-03>

Introduction

Several developments, including market forums, index reviews, fee structures, and market education programs have been launched in emerging markets, particularly the Nigerian stock market. These actions have increased the market's appeal as a practical fundraising alternative and as a source of economic data to gauge government performance (NSE Outlook, 2021). It's important to remember, though, that these changes do not by themselves render the Nigerian stock market effective. In the context of stock markets, efficiency refers to more than only technical, operational, or market modifications. It instead centers on the idea of information efficiency, which denotes that information moves unimpeded and for no charge (Ejem et al., 2020). This suggests that no investor can outperform the market using insider knowledge that is not shared by other participants. Investigations have uncovered unmistakable proof of insider trading in the Nigerian context, which is defined as the use of secret information to gain an edge in arbitrage profits or disproportionate gains at the expense of less privileged participants (Bello, 2016; Ekundayo et al., 2020, and others). Insider trading may cause asymmetric knowledge to spread widely over time and prevent current prices from accurately reflecting the information that is currently accessible. This in turn calls into question the assumption of the risk-return connection and undermines the effectiveness of a Nigerian market that is operating effectively.

External elements are associated with firm success and market information, whereas internal impacts generally come from human behaviour such as overconfidence, conservatism, availability bias, herding effects, etcetera which affect investors' decisions. According to numerous studies, conservatism has a negative effect while overconfidence, availability bias, herding effects, and investors' sentiment have positive and significant effects on the risk-return relationship in the Nigerian stock market (Evbayiro-Osagie & Chijuka, 2021; Emanuel & Ahmed, 2020; Alajewu et al., 2017, among others). Investors can use a variety of investment methods in addition to behavioral characteristics to outperform the market and generate abnormal gains. According to Sarpong (2017), active investment methods take into account how investors might profit from the fact that asset prices aren't always precisely valued in order to generate abnormal returns.

The significance of active investment strategies in influencing the behavior of the financial markets. Due to the low volatility anomaly that resulted from the use of these tactics, academics and researchers are interested in learning more about how investment methods have contributed to it. Some contend that short sellers are responsible for regulating market volatility by shorting stocks when their prices rise above their intrinsic worth. Rahim (2018) argues that restricted short

selling makes it necessary for prices to reflect bad news and correct overpriced stock prices. Stock prices and market efficiency are significantly influenced by unrestricted short-selling opportunities. Researchers from all over the world have looked into how short-selling affects financial markets in both developed and developing nations. Studies by Shkilko et al. (2012), Cho and Kwak (2017), Chague et al. (2019) and others have shown that short-selling practices had destabilizing consequences that resulted in large price pressures and increased volatility. It is still unclear how much short-selling operations influence the market's price volatility and improved the return.

Thus, the present study extend the frontiers of knowledge beyond direct effect of short selling on risk and return to moderating effect of short selling on risk and return in the Nigerian stock market, this study seeks to provide new knowledge to this continuing discussion.

In view of this, the contributions of this study are as follow; to examine the moderating effect of short selling on systematic risk and return. In addition, to investigate the moderating effect of short selling on unsystematic risk and return. Fama-French two-step regression approach under CAPM, three-factor and five-factor model were used to show robustness in the estimation. More so, the study considered the interaction of short selling between systematic and unsystematic risks as a tool for investment performance through minimization of risk and maximization of return in the Nigerian stock market. To fulfil the objective of the study, the remaining part of the study are as follows; section two presents the relevant literature review, section three documents the methodology, section four outline the result and the discussion of findings and section five presents the conclusion and recommendation.

Literature and Hypotheses

In their 2016 study, Lee and Wang concentrated on day trading short sales in the Korean stock market. Using panel data regression, they discovered that day trading and short selling accounted for 42% of all shares that had been sold for short. In general, even after accounting for transaction costs, individual day traders were able to make money by short selling. The study also discovered that short selling was more common and generally more successful than long selling. According to the study's findings, day trading long selling was less profitable as trade volume rose than day trading short selling was.

Bohl et al. (2016) specifically focused on German financial institutions during the financial crisis as they investigated the effect of short selling regulations on the volatility of stock returns. They used asymmetric Markov-switching GARCH models and discovered that, particularly for stocks subject to short-selling restrictions, the financial crisis led to higher volatility

persistence. The study came to the conclusion that restrictions on short sales did not help keep stock values stable during bear markets. Cho and Kwak (2017) investigated the impact of short selling and stock lending and borrowing (SLB) on stock returns in Korea. They discovered through regression analysis that concentrated groups with high SLB and short sales displayed greater anomalous returns (AR) with adverse consequences as compared to comparative groups after short sales took place. The study concluded that short-selling bans did not contribute to stabilizing stock prices during market downturns.

Cho and Kwak (2017) investigated the impact of short selling and stock lending and borrowing (SLB) on stock returns in Korea. They discovered through regression analysis that concentrated groups with high SLB and short sales displayed greater anomalous returns (AR) with adverse consequences as compared to comparative groups after short sales took place. They came to the conclusion that short selling had a big impact on the stock market.

In the US stock market, Deshmukh et al. (2017) looked into the connection between short selling and seasoned equity offerings (SEOs). They used t-tests and discovered that companies who saw significant spikes in short interest before SEO announcements had lower announcement-period returns as well as worse long-term operating and stock price performance. According to the study's findings, this adverse association was more pronounced in the long-term operating and stock price performance. The study concluded that this negative relationship was more pronounced for shelf offers.

On the Taiwan stock market, Wang, Lee, and Zhao (2018) investigated the connection between short selling and stock trading. They employed regression analysis and discovered considerable annualized mean returns from pair trades using Taiwan 50 Index positions. They also noticed that the liberalization of short sales resulted in an increase in pair trading activity, which decreased the profitability of pair trading techniques. The relationship between short selling and momentum in US stocks was examined by Zhu et al. in 2019. Consistent momentum strategies outperformed inconsistent momentum strategies according to the Fama-French three-factor regression model, which they used to arrive at their findings. They came to the conclusion that equities subject to more stringent short-sale restrictions significantly affected momentum and that a risk-managed form of steady momentum appeared to be resistant to market crashes.

In the Brazilian stock loan market, Chague et al. (2019) looked at institutions' and individuals' short-selling abilities. Strong evidence of short-selling expertise was shown using panel data regression, with skilled short-sellers exhibiting performance persistence. The study came to the conclusion that knowledgeable

short-sellers tended to steer clear of liquid, volatile, and losing equities and did not exhibit the disposition effect. Hu and Chi (2019) investigated the function of short-selling activity in cross-predictability and information transfer on the Chinese stock market. Panel data regression revealed that future abnormal returns of non-shortable peer firms in the same industry were inversely correlated with industry-level short flow. They came to the conclusion that information about associated enterprises was helpful in short-selling activity.

The significance of market anomalies in shorting techniques in the US was evaluated by Wu and Zhang in 2019. The relative short interest-return relation across stocks and substantial relative short interest were both explained by market anomalies, according to a Fama-MacBeth regression analysis. They concluded that short sellers exploited market anomalies and possessed additional valuable information for predicting stock returns. Goyenko and Schultz (2020) looked at the connection between stock returns, idiosyncratic volatility, and short-selling expenses. They discovered that borrowing money was more difficult for stocks with significant idiosyncratic volatility and that the connection between idiosyncratic volatility and returns was largely dependent on the capacity to short. Ye et al. (2020) investigated how margin trading and short selling affected the individual stock trading liquidity in China. In general, liquidity improved once limitations on leveraged trading were lifted, according to regression research, but margin trading and short selling had the reverse effects, with short selling lowering stock liquidity.

In 2020, Hackney, Henry, and Koski investigated how informed or arbitrage short selling affected equity markets. Convertible arbitrage short selling was linked to both negative contemporaneous returns and positive future returns, according to linear regression analysis. Future returns were inversely correlated with short selling on days when earnings were announced. The effect of short selling on the method of price discovery in the Borsa Istanbul (BIST) market was examined by Sahin and Kuz in 2021. They discovered that short selling increased information efficiency by lowering information delays using Fama-MacBeth regressions. Short selling restrictions were linked to overvaluation and decreased liquidity. Gbadebo and Oyedeko (2022) looked at the effect of short selling on risk and return in the Nigerian stock market. The Fama-MacBeth two-step regression method was employed. It was found that the short selling strategy has a negative and insignificant effect on return and risk in the Nigerian stock market. The study concluded that short-selling strategies could be used as investment strategies that could promote efficiency if properly monitored and regulated in the Nigerian stock market. If not, they could lead to price pressure and volatility in the Nigerian stock market.

Short selling is a significant investment strategy that impacts a firm's performance in developed, emerging, and developing economies. Studies outside Nigeria have examined its impact on stock return, but none have been documented in Nigeria. Despite its recognition in the Nigerian stock market, short selling has not been extensively studied in the country. Previous studies have shown limited research on the moderating effect of short selling on the risk-return relationship. This study aims to fill this gap and contribute to the literature on the role of short selling on the risk-return relationship, formulated by formulating hypotheses.

H01: Short selling has significant effect on the relationship between risk (systematic and unsystematic) and return in the Nigerian stock market.

H02: Short selling has moderating significant effect on the relationship between risk (systematic and unsystematic) and return in the Nigerian stock market.

To test these hypotheses, the study is anchored on the modern portfolio theory.

Methodology

To determine the moderating impact of short selling on the risk-return relationship in the Nigerian stock market, this study used an *expo facto* design. The study used secondary data that was taken from the websites of Standard and Poor's, the Central Bank of Nigeria (CBN), and the Nigerian Group of Exchange (NGX). The approach for data collection and analysis used in this study was based on Fama and French's (2015) two-step regression methodology. In addition to the analytical method, the study arranged the portfolio according to 2x2, which is consistent with, among other things, Fama-French (2015) and Oyedeko et al. (2023). All of the listed companies on the Nigerian Group of Exchange (NGX), which had 116 companies as of the study's start date, made up the study's population. In order to avoid thin trading between 2006 and 2021, the study used a purposive sample technique to choose the stocks of roughly 90 companies that were traded regularly during that time. To calculate the return, the study used the difference between the price's logarithmic current value and its previous value. This is in line with the theories put forth by authors like Zubairu and Oyedeko (2017) and Gbadebo and Oyedeko (2021). According to Oyedeko et al.'s analysis from 2023, the model specification is accurate.

Where; $\hat{r}_i$ is the individual securities return, $\hat{\beta}_{mi}$ is market risk, $\hat{\beta}_{si}$ the size risk factor of individual securities, $\hat{\beta}_{hi}$ is the value risk factor of individual securities, $\hat{\beta}_{ui}$ is profitability risk factor of individual securities, $\hat{\beta}_{vi}$ is the investment risk factor of individual securities, $\hat{\beta}_{shi}$ is the loaded factor of short selling, $\hat{\beta}_{uri}$ is the loaded factor for the unsystematic risk, $\hat{\beta}_{uri*shi}$ is the loaded factor for the interaction between unsystematic risk and short selling, a_2 represents the coefficient of size risk factor, a_3 represents coefficient of value risk factor, a_4 is the coefficient of profitability risk factor, a_5 is coefficient of investment risk factor, a_6 is the coefficient of short selling, a_7 is the coefficient of unsystematic risk, a_8 is the coefficient of interaction between the short selling and unsystematic risk in the equation in 4, a_0 is the intercept and a_1 is coefficient of the market risk.

The study captures short selling with short interest ratio and this is in line with the study of Zhu et al. (2019). The short interest ratio (SIR_t) is the ratio of daily shortselling volume on day t over the total number of shares outstanding in daily t.

The average values of the relevant variables are presented in Table 1 along with a summary of the findings. The table clearly shows that, according to the CAPM, three-factor, and five-factor models, the average return, systematic risk, investment risk premium, profitability risk premium, short selling, and unsystematic risk all have positive values. This shows that during the sampling period, these variables have a tendency to rise. Other variables, on the other hand, show negative values, which suggest a decreasing tendency during the same time period. The risk premium value is the most volatile among the variables, while the average return is the least volatile, as seen by the standard deviation in the table.

The average return, systematic risk, investment risk premium, unsystematic risk (as per CAPM, three-factor, and five-factor models), and the interaction value between systematic risk from the three-factor model and short selling all exhibit positive skewness when the skewness scores are taken into account. The remaining variables of importance, however, exhibit negative skewness. The kurtosis scores provide further context by showing that the variables deviate from a normal distribution and have a platykurtic character. The related probability values from the Jarque-Bera test, which are

$$\hat{r}_i = a_0 + a_1 \hat{\beta}_{mi} + a_2 \hat{\beta}_{si} + a_3 \hat{\beta}_{hi} + a_4 \hat{\beta}_{ui} + a_5 \hat{\beta}_{vi} + a_6 \hat{\beta}_{shi} + w_i \dots \dots \dots 1$$

$$\hat{r}_i = a_0 + a_1 \hat{\beta}_{mi} + a_2 \hat{\beta}_{si} + a_3 \hat{\beta}_{hi} + a_4 \hat{\beta}_{ui} + a_5 \hat{\beta}_{vi} + a_6 \hat{\beta}_{shi} + a_7 \hat{\beta}_{mi*shi} + w_i \dots \dots \dots 2$$

$$\hat{r}_i = a_0 + a_1 \hat{\beta}_{mi} + a_2 \hat{\beta}_{si} + a_3 \hat{\beta}_{hi} + a_4 \hat{\beta}_{ui} + a_5 \hat{\beta}_{vi} + a_6 \hat{\beta}_{shi} + a_7 \hat{\beta}_{uri} + w_i \dots \dots \dots 3$$

$$\hat{r}_i = a_0 + a_1 \hat{\beta}_{mi} + a_2 \hat{\beta}_{si} + a_3 \hat{\beta}_{hi} + a_4 \hat{\beta}_{ui} + a_5 \hat{\beta}_{vi} + a_6 \hat{\beta}_{shi} + a_7 \hat{\beta}_{uri} + a_8 \hat{\beta}_{uri*shi} + w_i \dots \dots \dots 4$$

Table 1
Descriptive Statistics

Statistics	AVR	B	S	H	C01	R	SHT	IDCAPM	ID3F	ID5F	BCAMP – SHT	B3F – SHT	B5F – SHT	IDCAPM – SHT	ID3F – SHT	ID5F – SHT
Mean	0.014080	0.717871	-0.097828	-0.358627	0.180325	0.130323	3.22E-07	0.181691	0.170610	0.165635	-0.029457	0.034185	-0.029457	-0.004613	-0.004390	-0.005107
Median	0.011067	0.749233	-0.122265	-0.360414	0.087921	0.158229	0.330584	0.142241	0.135097	0.132475	0.126749	-0.063194	0.126749	0.043323	0.037644	0.037051
Maximum	0.092572	2.013677	2.078426	9.281946	8.696328	8.121966	2.572793	1.058923	0.936818	0.777036	1.300864	11.44436	1.300864	0.612005	0.541434	0.449088
Minimum	-0.006740	-0.199242	-4.791040	-12.71657	-3.340890	-5.937704	-4.256860	0.052864	0.047409	0.047031	-3.851817	-7.349542	-3.851817	-1.816274	-1.765770	-1.686617
Std. Dev.	0.016928	0.407010	0.807487	1.830331	1.270236	1.248830	0.995585	0.153050	0.138347	0.124396	0.793311	1.605695	0.793311	0.261738	0.247068	0.237137
Skewness	2.741411	0.500754	-1.935526	-1.859732	4.119643	1.376769	-1.481299	3.682149	3.437322	3.102152	-2.086651	3.140707	-2.086651	-3.967919	-4.238972	-4.241099
Kurtosis	12.24628	3.590288	14.37401	32.63727	28.90493	26.53698	6.832022	18.10298	16.00034	13.06827	9.310266	34.67797	9.310266	27.97842	30.76142	30.16137
Jarque-Bera	433.3313	5.067970	541.3241	3345.758	2771.068	2105.892	87.98016	1058.748	811.0106	524.4879	214.6346	3911.063	214.6346	2575.872	3159.644	3036.330
Probability	0.000000	0.079342	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000

Note: AVR, B, S, H, R, C, IDCAPM, ID3F, ID5F, SHT, BCAMP*SHT, B3F*SHT B5F*SHT, IDCAPM*SHT, ID3F*SHT and ID5F*SHT represents average return, systematic risk, size risk premium, value risk premium, profitability risk premium, investment risk premium, unsystematic risk from CAPM, unsystematic risk from Three-factor model, unsystematic risk from Five-factor model, short selling, interaction of short selling with unsystematic risk from CAPM, interaction of short selling with systematic risk from three-factor model, interaction of short selling with systematic risk from five-factor model, interaction of short selling with systematic risk from CAPM and interaction of short selling with unsystematic risk from five-factor model respectively.

Source: Authors' Computation, (2025)

Table 2

Correlation Matrix

	B	S	H	C01	R	SHT	IDCAPM	ID3F	ID5F	BCAMP – SHT	B3F_SHT	B5F_SHT	IDCAPM – SHT	ID3F_SHT	ID5F_SHT
B	1														
S	-0.4964	1													
H	-0.2755	0.6365	1												
C01	0.4218	-0.2365	-0.1417	1											
R	0.0907	-0.4981	-0.6341	0.2311	1										
SHT	-0.0735	0.0079	0.0189	0.1208	-0.0270	1									
IDCAPM	0.2589	-0.2830	-0.2017	0.5235	0.10025	-0.0306	1								
ID3F	0.2550	-0.3226	-0.2264	0.4814	0.0945	-0.0322	0.6945	1							
ID5F	0.2348	-0.2826	-0.1714	0.4335	0.0338	-0.0417	0.6881	0.6960	1						
BCAMP_SHT	-0.0766	-0.0297	0.0040	0.2396	-0.0004	0.6888	0.0721	0.0610	0.0454	1					
B3F_SHT	-0.0127	0.2406	0.3553	-0.4432	-0.3480	-0.3275	0.0514	0.0667	0.11927	-0.4349	1				
B5F_SHT	-0.0766	-0.0297	0.0040	0.2396	-0.0004	0.6888	0.0721	0.0610	0.0454	0.6999	-0.4349	1			
IDCAPM_SHT	0.0628	0.0507	0.0360	0.4161	-0.0333	0.7890	-0.0234	-0.0497	-0.0792	0.7402	-0.6492	0.7402	1		
ID3F_SHT	0.0477	0.0625	0.0423	0.4015	-0.0374	0.7774	-0.0473	-0.0733	-0.1023	0.7371	-0.6674	0.7371	0.6981	1	
ID5F_SHT	0.0337	0.0821	0.0638	0.3783	-0.0556	0.79043	-0.0665	-0.0914	-0.1184	0.7450	-0.6518	0.7450	0.6973	0.6992	1

Source: Author's Computation, (2025)

nearly zero, support this observation. After describing these variable features, the study does a correlation analysis to see if the multicollinearity assumptions are true for the variables.

The correlation coefficients between each explanatory variable are shown in the results. The interaction between short selling and unsystematic risk from the five-factor model has a positive association with short selling, according to the table's highest correlation coefficient of 0.79043. This implies that the interaction between unsystematic risk and short selling in the five-factor model tends to move in the same direction. The lowest correlation coefficient, on the other hand, is -0.0004, which can be observed in rows 10 and 12 of the same column 5. The negative correlation between the profitability risk premium and the interaction with the systematic risk from the CAPM and short selling is shown in row 10, suggesting that the profitability risk premium goes in the opposite direction to the interaction with the systematic risk from the CAPM and short selling. Similar to the value in row twelve, the value in row thirteen shows that the profitability risk premium moves adversely with the interaction between systematic risk from the five-factor model and short selling. With the exception of 0.79043, the findings indicate that the correlation coefficients between the variables are typically relatively low.

As a result, there is absence of multicollinearity among the variables. This finding is consistent with the hypothesis put forth by Gujarati and Porter (2009), who believe that an excessively high correlation coefficient—above +0.8 or -0.8—between two independent variables may be a sign of multicollinearity. In this study, all correlation coefficients between independent variable pairs are, however, below +0.8 or -0.8, indicating that the independent variables can be successfully included in the regression model. The study then goes on to estimate and interpret the model in order to test the hypotheses. The result of the models are presented in the Table 3 and 4.

The baseline models, the Capital Asset Pricing Model (CAPM), the Fama-French three-factor model (FF3F), and the Fama-French five-factor model (FF5F) with short selling, are shown in Models 1, 3, and 5. Models 2, 4, and 6 illustrate how systematic risk and short selling interact to affect returns under the CAPM, FF3F, and FF5F, respectively. The findings show that the coefficients for short selling in models 1, 3, and 5 are, respectively, -0.001508, -0.001656, and -0.002750, with corresponding probability values of 39%, 34%, and 10%. These results imply that short positions don't produce excess returns in the Nigerian stock market and that short selling has a negative and negligible impact on stock returns. When alpha value and systematic risk are taken into account, their respective coefficients in model 1 are 0.007580 and 0.009054, with corresponding probability values of almost 3%. This

suggests that systematic risk and alpha under the CAPM have a favorable and considerable impact on predicted returns. The coefficients for alpha, systematic risk, size risk, and value risk in the FF3F model estimation (model 3) are 0.011273, 0.003250, -0.006398, and 0.000423, respectively, with corresponding probability values of practically 0%, 53%, 16%, and 81%.

These results imply that whereas systematic risk and value risk have positive but negligible effects on return, size risk has a negative and negligible impact on return, and alpha value has a positive and large impact on return. According to the FF5F model, the coefficient values for alpha, systematic risk, size risk, value risk, profitability risk, and investment risk are 0.014384, 0.003208, -0.000604, 0.004466, 0.005120, and 0.005574, respectively. These values translate to probability values that are nearly 0, 54, 91, 25, 16, and 0 percent in the model 5. This suggests that whereas size, value, and profitability risks are negative and insignificant, and systematic risk has a positive but insignificant impact on return, alpha value and investment risk have significant and positive benefits. The investigation also reveals that models 2, 4, and 6 have coefficients of 0.006642, 0.003357, and 0.000975 with corresponding probability values of 17, 0 and 84 percent, respectively. This shows that the FF3F model is the only one where the interplay between short selling and systematic risk is meaningful. While short selling has a negative and minor impact on return in model 2, alpha value and systematic risk have positive and significant effects. While systemic risk and short selling have positive but minor effects on return in model 4, the alpha value has a positive and large impact. Size and value risk, on the other hand, have a detrimental but minor impact on return. The result of model 6 demonstrates that while systematic risk, size, value, and profitability hazards have negative and minor effects on return, alpha value and investment risk have significant and favorable effects on return.

According to the findings, short selling and systematic risk interaction improves model explanatory power, with the FF5F model having the maximum explanatory power. Except for the CAPM, the F-statistic models exhibit significant probability values at 0.05. With associated probability values greater than 0.05, suggesting independent residuals, the investigation validates the hypotheses of no autocorrelation and heterocedasticity. The normality assumption, however, is challenged, with related probability values of the Jarque-Bera statistic less than 0.05 suggesting that residuals are not normally distributed. At 0.05, the F-Statistic and Jarque-Bera statistics are significant. The study proceeds to documents the moderating effect of short selling on the relationship between the unsystematic risk and return in the Table 4.

The results of the baseline models, which comprise the Capital Asset Pricing Model (CAPM), Fama-French

three-factor model (FF3F), and Fama-French five-factor model (FF5F) with unsystematic risk and short selling, are presented in Models 1, 3, and 5. Models 2, 4, and 6, on the other hand, show the impact of short selling with unsystematic risk on returns under the CAPM, FF3F, and FF5F, respectively. The estimation results for Models 1, 3, and 5 show that unsystematic risks are considerably priced, although short selling is not significantly priced. Unsystematic risk, in particular, is found to have a positive and significant effect on returns, but short selling has a negative and small effect.

When alpha value and systematic risk are controlled for, neither has a substantial impact under the model 1. At the 5% level, alpha value, systematic risk, size risk, and value risk all have a negative and insignificant effect on returns in Model 3. In Model 5, alpha has a negative but significant effect on returns, whereas size risk and investment risk have negative but minor effects. Under Models 2, 4, and 6, the interaction of short selling with unsystematic risk is observed to have a negative but substantial influence on returns. Unsystematic risk and short selling both have positive and substantial effects on returns in Model 2, but systematic risk has a positive

but minor effect and alpha value has a negative but significant effect on returns. Systematic risk and size risk have positive but insignificant effects in Model 4.

Model 6 shows that alpha value, value risk, and profitability risk have negative and insignificant effects on returns, but systematic risk, size, and investment risk have positive but insignificant effects. Furthermore, the interaction of short selling with unsystematic risk improves the models' explanatory power, as evidenced by the adjusted coefficient of determination (adjusted R²). When compared to CAPM and FF3F, FF5F has the highest explanatory power and the largest adjusted coefficient of determination. The F-statistics' probability values in the models are significant at the 0.05 level. Furthermore, the analysis verifies the models' assumptions of no autocorrelation and homoscedasticity, demonstrating that the residuals are independent of other observations. Furthermore, the normality assumption is refuted under the models because the associated probability values of the Jarque-Bera statistic are larger than 0.05 except under model 1, which suggests that the residuals of the models are normally distributed.

Table 3

Moderating effect of short selling on the relationship between systematic risk and return

Variables	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6
A	0.007580	0.007670	0.011273	0.010863	0.014384	0.014256
	[0.0368]	[0.0338]	[0.0068]	[0.0068]	[0.0006]	[0.0008]
B	0.009054	0.009202	0.003250	0.003063	0.003208	-0.002967
	[0.0399]	[0.0360]	[0.5297]	[0.5381]	[0.5434]	[0.5859]
S			-0.006398	-0.005163	-0.000604	-0.000464
			[0.1627]	[0.5381]	[0.9188]	[0.9384]
H			0.000423	-0.001110	-0.004466	-0.004513
			[0.8159]	[0.5444]	[0.2564]	[0.1652]
R					-0.005120	-0.005131
					[0.1635]	[0.1652]
C					0.005574	0.005472
					[0.0011]	[0.0023]
Sht	-0.001508	-0.006208	-0.001656	0.000158	-0.002750	-0.003417
	[0.3978]	[0.1098]	[0.3460]	[0.9304]	[0.1072]	[0.3644]
b*sht		0.006642		0.003357		0.000975
		[0.1720]		[0.0063]		[0.8421]
R ²	0.058088	0.078417	0.110606	0.186687	0.218662	0.219043
Adj-R ²	0.036435	0.046269	0.068752	0.138275	0.162180	0.152376
P(F-Stat)	0.074037	0.069906	0.039124	0.003404	0.001866	0.003962
Diagnostic						
LM Test	2.5220 [0.0863]	2.073905 [0.1321]	1.7506 [0.1800]	1.705209 [0.1881]	2.1263 [0.0911]	2.054004 [0.1349]
BPG Test	2.8503 [0.0632]	2.023932 [0.1165]	3.5723 [0.0096]	1.019730 [0.4114]	2.0051 [0.0741]	1.725051 [0.1145]
Normality Test	263.5701 [0.0000]	254.4931 [0.00000]	127.8242 [0.0000]	108.2905 [0.0000]	479.9499 [0.0000]	488.0411 [0.0000]

Source: Author's Computation, (2025)

Table 4

Moderating effect of short selling on the relationship between unsystematic risk and return

Variables	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6
A	-0.003166	-0.004518	-0.003695	-0.005557	-0.006620	-0.004608
	[0.1061]	[0.0111]	[0.1118]	[0.0117]	[0.0128]	[0.0683]
B	-0.000254	0.001822	-0.000552	0.002387	0.001060	0.001227
	[0.9115]	[0.3807]	[0.8357]	[0.3487]	[0.7092]	[0.6444]
IDCAPM	0.095921	0.094534				
	[0.0000]	[0.0000]				
S			-4.41E-05	0.001895	-0.003209	0.004408
			[0.9852]	[0.3956]	[0.3144]	[0.2298]
H			-0.000348	-0.000834	0.002484	-0.003004
			[0.7087]	[0.3349]	[0.2509]	[0.2373]
ID3F			0.105750	0.103803		
			[0.0000]	[0.0000]		
R					0.003668	-0.001684
					[0.0765]	[0.4890]
C					-0.001352	0.002604
					[0.1827]	[0.0759]
ID5F					0.122445	0.101072
					[0.0000]	[0.0000]
Sht	-0.001336	0.003874	-0.001310	0.003155	-0.000843	0.004674
	[0.1420]	[0.0045]	[0.1477]	[0.0225]	[0.3595]	[0.0006]
IDCAPM*sht		-0.024845				
		[0.0000]				
ID3F*sht				-0.022707		
				[0.0001]		
ID5F*sht						-0.033314
						[0.0006]
R2	0.759678	0.813063	0.768635	0.808121	0.778437	0.808882
Adj-R2	0.751294	0.804266	0.754863	0.794251	0.759523	0.790006
P(F-Stat)	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
Diagnostic						
LM Test	1.132060 [0.3272]	0.916086 [0.4041]	1.236445 [0.2958]	0.835339 [0.4374]	1.131722 [0.3275]	1.064897 [0.3496]
BPG Test	1.123471 [0.3442]	1.387019 [0.2453]	1.622682 [0.1629]	0.842761 [0.5406]	1.526048 [0.1798]	0.385050 [0.9086]
Normality Test	9.377018 [0.0092]	2.672246 [0.2628]	2.906548 [0.2338]	2.212913 [0.3307]	2.502384 [0.286163]	2.453815 [0.2931]

Source: Author's Computation, (2025)

Discussion of Findings

It concludes that shorting does not significantly affect returns when examined independently. But when short selling is added as a moderator, both systematic and unsystematic risks are decreased, and their connections with returns are improved in a number of models, including as the CAPM, FF3F, and FF5F. This conforms to the findings of Baidoo (2019)

and contradict the findings of Zhu et al. (2019). The Nigerian stock market's projected returns are found to be positively and statistically significantly impacted by systematic risk, particularly when viewed within the CAPM framework. The link between systematic risk and returns under the FF3F and FF5F models is positive but not statistically significant, demonstrating that the market rewards investors for taking on systematic risk.

On the other hand, across all models, unsystematic risk has a positive and significant relationship with projected returns. This shows that unsystematic risk is compensated for by investors, contrary to the CAPM's notion that diversification may completely reduce this kind of risk. The study adds to our understanding of these dynamics by offering insightful information on how short selling and other types of risk impact stock returns in the Nigerian stock market.

Conclusion

The investigation investigates short selling's moderating effect on the relationship between risk and return on the Nigerian stock market. The results showed that short selling did not have a large or advantageous effect on returns on its own. However, short selling as a moderator enhanced the link between systematic risk and return and marginally decreased systematic risk when it was incorporated, particularly in the Fama-French Three-Factor model. Unsystematic Risk: In several models, including CAPM, Fama-French Three-Factor (FF3F), and Fama-French

Five-Factor (FF5F), short selling's role as a moderator greatly reduced unsystematic risk and improved its relationship with returns. Additionally, the study revealed that unsystematic risk had a positive and significant impact on projected returns, correlating with the finding that investors in the Nigerian stock market are rewarded for taking such a risk. The study came to the conclusion that short selling, when used as an investing strategy, might help investors in Nigeria make the best decisions possible by maximizing profits and lowering risk. It brought attention to how active and dynamic the Nigerian stock market is, and how difficult it is for investors to foresee how risk and return would change over time, especially in terms of systematic risk. Investors should concentrate on evaluating how their investment returns connect with several dimensions of risk, including non-market and unsystematic hazards in addition to systematic risk, the study advised. It also highlighted the beneficial effects of well-regulated short-selling tactics on fostering stock market efficiency and boosting investment performance on the Nigerian stock market.

REFERENCES

1. Alajekwu, U. B., Obialor, M. C., & Okoro, C. O. (2017). Effect of investor sentiment on future returns in the Nigerian stock market. *Annals Spiru Haret University Economic Series*, 2, 75-102. <https://doi.org/10.26458/1726>
2. Bello, M. A. (2016). Market reaction and insider trading around the announcements of equity Issues: Evidence from Nigeria. *International Journal of Accounting, Finance and Risk Management*, 1(1), 25-32. <https://doi.org/10.11648/j.ijafm.20160101.14>
3. Bohl, M. T., Reher, G., & Wilfling, B. (2016). Short selling constraints and stock returns volatility: Empirical evidence from the German stock market. *Economic Modelling*, 58, 159-166. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2016.05.025>
4. Cacaes, Moreno & Rodrigues, 2015
5. Chague, F., De-Losso R., & Giovannetti, B. (2019). The short-selling skill of institutions and Individuals. *Journal of Banking and Finance*, 101, 77-91. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2019.02.003>
6. Cho, Y. S., & Kwak, Y. (2017). Information contents of short selling restriction and stock lending and borrowing transactions. *American Journal of Economics and Business Administration*, 9 (2), 27-37. <https://doi.org/10.3844/ajebasp.2017.27.37>
7. Deshmukh, S., Gamble, K. J., & Howe, K. M. (2017). Informed short selling around seasoned equity offerings (SEO) announcements. *Journal of Corporate Finance*, 46, 121-138. <https://doi.org/10.1016/j.jcorpfin.2017.05.013>
8. Duchêne, S., Guerci, E., Hanaki, N., & Noussair, C. N. (2019). The effect of short selling and borrowing on market prices and traders' behavior. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 107, 1-23. <https://doi.org/10.1016/j.jedc.2019.103734>
9. Ejem, C. A., Ogbonna, U. G., & Ogbulu, O. M. (2020). Dynamic interactions of Nigerian stock market and macroeconomic variables. *Research Journal of Finance and Accounting*, 11(8), 33-49. <https://doi.org/10.7176/RJFA/11-8-04>
10. Ekundayo, V., Adeoye, A., & Lalude, O. M. (2020). Insider trading under the Nigerian Legal Framework. *International Company and Commercial Law Review*, 6, 372-380.
11. Emmanuel, T. A., & Ahmed, A. T. (2020). Effect of investors' sentiment on stock returns in Nigeria (1990-2017). *International Journal of Research in Commerce and Management Studies*, 2(1), 21-32.
12. Evbayiro-Osagie, E. I., & Chijuka, M. I. (2021). Psychological factors and investment decisions in the Nigeria Capital Market. *Oradea Journal of Business and Economics*, 6(1), 33-41. <https://doi.org/10.47535/1991ojbe119>
13. Fama, E. F., & French, K. R. (2015). A five-factor asset pricing model. *Journal of Financial Economics*, 116, (1), 1-22.
14. Gbadebo, A. O. & Oyedeko, Y. O. (2021). Economic risk factors and expected return: Evidence from upside and downside market conditions in Nigeria. *Theoretical and Empirical Researches in Urban Management*, 16(2), 72-88.
15. Gbadebo, A. O. & Oyedeko, Y. O. (2022). Effect of short selling on risk and return in the Nigerian stock market. *Journal of Public Administration, Finance and Law*, 26, 99-114. <https://doi.org/10.47743/jopaf-2022-26-10>
16. Goyenko, R., & Schultz, P. (2020). Volatility and the cross-section of equity returns: The role of short-selling constraints. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3567800>
17. Hackney, J., Henry, T. R., & Koski, J. L. (2020). Arbitrage vs. informed short selling: Evidence from convertible bond issuers. *Journal of Corporate Finance*, 65, 1-22. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3137226>

18. Hendershott, T., Kozhan, R., & Raman, V. (2019). Short selling and price discovery in Corporate bonds. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 1-39. <https://doi.org/10.1017/S0022109018001539>
19. Hu, T., & Chi, Y. (2019). Can short selling activity predict the future returns of non-shortable peer firms? *Pacific-Basin Finance Journal*, 53, 165-185. <https://doi.org/10.1016/j.pacfin.2018.10.007>
20. Lee, K., & Wang, S. (2016). Short-selling with a short wait: Trade- and account-level analyses in Korean stock market. *Pacific-Basin Finance Journal*, 38, 209-222.
21. Luo, J., Nib, X., & Tian, G. G. (2020). Short selling and corporate tax avoidance: Insights from a financial constraint view. *Pacific-Basin Finance Journal*, 61, 1-21. <https://doi.org/10.1016/j.pacfin.2020.101323>
22. Nia, X., & Yin, S. (2020). The unintended real effects of short selling in an emerging market. *Journal of Corporate Finance* 64, 1-25. <https://doi.org/10.1016/j.jcorpfin.2020.101659>
23. Nigeria Group of Exchange Outlook (2021). *Short selling rules of the Nigerian Group Exchange. A publication of Nigeria Group of Exchange*. <https://ngxgroup.com/ngx-download/short-selling-rules/>
24. Oyedeko, Y. O., Kolawole, O. S., Ibrahim, I., & Zharikova, O. (2023). Risk-return relationship in the Nigerian stock market: Comparative between Fama-French Five-Factor Model and Higher Moment Fama-French Five-Factor Model. *Oblik finansii*, 1(99), 68-78. [https://doi.org/10.33146/2307-9878-2023-1\(99\)-68-78](https://doi.org/10.33146/2307-9878-2023-1(99)-68-78)
25. Oyedeko, Y. O., Kolawole, O. S., Samson, R., Voloshyna, O. (2023). Moderating effect of tactical asset allocation on the risk-return relationship in the Nigerian Stock Market. *Oblik finansii*, 2(100), 83-91. [https://doi.org/10.33146/2307-9878-2023-2\(100\)-83-91](https://doi.org/10.33146/2307-9878-2023-2(100)-83-91)
26. Rahim, K. M. S. (2018). Three essays on market efficiency (Doctoral thesis, Nagoya University, Japan). https://nagoya.repo.nii.ac.jp/?action=repositoryuri&item_id=25367&file_id=17&file_no=4
27. Sahin, B. C., & Kuz, F. (2021). The effects of short selling on price discovery: A study for Borsa Istanbul. *Borsa Istanbul Review*, 21(2), 133-138.
28. Sarpong, P. K. (2017). Trading in chaos: Analysis of active management in a fractal market. (Doctoral Thesis, University of KwaZulu-Natal, South Africa). <https://ukzn-dspace.ukzn.ac.za/bitstream/handle/10413/14974/>
29. Wang, J., Lee, J., & Zhao, Y. (2018). Pair-trading profitability and short-selling restriction: Evidence from the Taiwan stock market, *International Review of Economics and Finance*, 55, 173-184.
30. Wu, J. J., & Zhang, J. A. (2019). Short selling and market anomalies. *Journal of Financial Markets*, 46, 1-21. <https://doi.org/10.1016/j.finmar.2019.07.001>
31. Ye, Q., Zhou, S., & Zhang, J. (2020). Short-selling, margin-trading, and stock liquidity: Evidence from the Chinese stock markets. *International Review of Financial Analysis*, 71, 1-15. <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2020.101549>
32. Zhu, Z., Duan, X., Sun, L., & Tu, J. (2019). Momentum and reversal: The role of short selling. *Journal of Economic Dynamics & Control*, 104(1), 95-110. <https://doi.org/10.1016/j.jedc.2019.05.001>
33. Zubairu M. & Oyedeko, Y. O. (2017). Santa Claus rally and Nigerian stock market return: An illusion or reality? *Net Journal of Business Management*, 5(1), 1-5.

Authors Contribution: All authors have contributed equally to this work.

Conflict of Interest: The authors declare no conflict of interest.

The article was received by the editors 05.12.2025

The article is recommended for printing 27.01.2026

The article was published 30.05.2026

No artificial intelligence tools were used by the authors during the preparation of this article.

Юсуф Олатунджі Оседко, Кафедра фінансів, Факультет управлінських наук, Федеральний університет Ос-Екіті, Нігерія, e-mail: yusuf.oyedeko@fuoye.edu.ng, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1513-7064>

Тіджані Абдулмджид Ахмед, Кафедра банківської справи та фінансів, Університет штату Когі, Анімба, Нігерія, e-mail: tijaniabdulmajeed@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-4354-2208>

Джанет Оджоне Адейєє, Кафедра банківської справи та фінансів, Факультет адміністрування, Університет штату Насарава, Кей, Нігерія, e-mail: janetojoneadeyeye@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-5588-9146>

Хуссейні Мохаммед Зангіна, Кафедра банківської справи та фінансів, Університет Ахмаду Белло, Зарія, Нігерія, e-mail: hmzangina@abu.edu.ng, ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-3717-6165>

ВПЛИВ СТРАТЕГІЇ КОРОТКОГО ПРОДАЖУ НА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МІЖ РИЗИКОМ І ДОХІДНІСТЮ НА ФОНДОВОМУ РИНКУ НІГЕРІЇ

У дослідженні проаналізовано вплив стратегії короткого продажу (short selling) на взаємозв'язок між ризиком і дохідністю на фондовому ринку Нігерії. Вторинні дані були отримані з таких джерел, як Standard & Poor's, вебсайт

Nigerian Exchange Group (NGX) та статистичний бюлетень Центрального банку Нігерії (CBN). Для аналізу даних застосовано двоетапний регресійний підхід Фами–Френча (Fama–French Two-Step Regression Approach). Результати дослідження показали, що короткий продаж має негативний, але статистично незначущий вплив на дохідність. Водночас використання короткого продажу як модератора сприяє незначному зниженню систематичного ризику та посилює взаємозв'язок між систематичним ризиком і дохідністю на фондовому ринку Нігерії. Крім того, стратегія короткого продажу зменшує несистематичний ризик і покращує взаємозв'язок між несистематичним ризиком і дохідністю в різних специфікаціях моделей. Встановлено, що несистематичний ризик має позитивний і суттєвий вплив на прогнозовану дохідність фондового ринку Нігерії. Дослідження також підтвердило, що несистематичний ризик статистично значуще та позитивно впливає на очікувану дохідність акцій. За результатами дослідження зроблено висновок, що стратегія інвестування, заснована на короткому продажі, може ефективно застосовуватися на фондовому ринку Нігерії для максимізації прибутковості за одночасного обмеження рівня ризику. Водночас несистематичний ризик не завжди може бути повністю диверсифікований, однак на фондовому ринку Нігерії він потребує відповідної премії за ризик, оскільки інвестори, які беруть на себе такий ризик, отримують додаткову винагороду. Автори рекомендують інвесторам приділяти особливу увагу відповідності очікуваної дохідності різним видам ризику, зокрема несистематичним і неринковим ризикам, поряд із систематичним ризиком. Запровадження ефективно керованої стратегії короткого продажу може сприяти підвищенню результативності функціонування фондового ринку.

Ключові слова: стратегія короткого продажу; систематичний ризик; несистематичний ризик; дохідність; двоетапний регресійний підхід Фами–Френча.

Внесок авторів: всі автори зробили рівний внесок у цю роботу.

Конфлікт інтересів: автори повідомляють про відсутність конфлікту інтересів.

Стаття надійшла до редакції 05.12.2025

Стаття рекомендована до друку 27.01.2026

Статтю опубліковано 30.05.2026

При підготовці даної статті інструменти штучного інтелекту авторами не використовувалися.

<https://doi.org/10.26565/2310-9513-2026-23-04>
JEL Index: C58, G28, G30

ACCOUNTING FOR GREEN COST IMPLICATION ON THE FINANCIAL PERFORMANCE OF LISTED MANUFACTURING FIRMS IN NIGERIA

Owoeye Taiwo Omolade

Department of Accounting, College of Social and Management Sciences, Afe-Babalola University, Ado-Ekiti, Ekiti State, Nigeria
e-mail: owoeyeomolade@pg.abuad.edu.ng
ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-2098-0829>

Olusola Esther Igbekoyi

Department of Accounting, Adekunle Ajasin University Akungba-Akoko, Ondo State, Nigeria
e-mail: olusola.igbekoyi@aaua.edu.ng
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9887-3755>

Niyi Solomon Awotomilusi

Department of Accounting, College of Social and Management Sciences, Afe-Babalola University, Ado-Ekiti, Ekiti State, Nigeria
e-mail: awotomilusi@abuad.edu.ng
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9561-4520>

Ademoye Kehinde Tosin

Department of Accounting, College of Social and Management Sciences, Afe-Babalola University, Ado-Ekiti, Ekiti State, Nigeria
e-mail: ademoyetosin@pg.abuad.edu.ng
ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-4538-7876>

Osaloni Bankole Ojo

Department of Accounting, College of Social and Management Sciences, Afe-Babalola University, Ado-Ekiti, Ekiti State, Nigeria
e-mail: osalonibo@pg.abuad.edu.ng
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-8634-3024>

The costs incurred to acquire green technology or install pollution-abatement facilities usually translate into direct, indirect, or operating expenses. This study examined the effect of green cost accounting practices specifically clean technology adoption, pollution control, and recycling costs on the financial performance of Nigerian listed manufacturing firms. An ex-post facto research design was employed to analyse data from a random sample of 47 firms listed on the Nigerian Exchange Group (NGX) as of December 31st, 2024. Descriptive and inferential statistics, including linear regression, were applied. Findings revealed that the coefficient of clean technology adoption cost was 0.2108, indicating a positive relationship with return on assets (ROA). Thus, a unit increase in clean technology adoption cost raised ROA by 0.2108 units. However, this effect was statistically insignificant ($P=0.4393>0.05$). The coefficient of pollution control cost was -0.0746, suggesting a weak negative relationship with ROA. A unit increase in pollution control cost reduced ROA by 0.0746 units, though this effect was also insignificant ($P=0.8165>0.05$). Similarly, the coefficient for recycling cost was 0.3630, reflecting a positive association with ROA, where a unit increase raised ROA by 0.3630 units. Yet, this relationship too was insignificant ($P=0.8165>0.05$). The study concludes that investments in green initiatives may not yield immediate financial returns for Nigerian manufacturing firms. Policymakers are therefore encouraged to design supportive policies and provide financial incentives to enhance the financial viability of adopting green practices.

Keywords: *Clean technology adoption costs, financial performance, pollution control costs, recycling costs*

In cites: Omolade, O.T., Igbekoyi, O.E., Awotomilusi, N.S., Tosin, A.K. & Ojo, O.B. (2026). Accounting for Green Cost Implication on the Financial Performance of Listed Manufacturing Firms in Nigeria. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series International Relations. Economics. Country Studies. Tourism*, (23), 39–52. <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2026-23-04>

INTRODUCTION

Global conversation has largely focused on the question of what the implications of industrial activities are on the environment and what the way forward is. The terminology 'green,' as in 'green costs,' 'green productivity,' or 'green performance,' is an adjective that simply means 'related to the environment' (Gu et al., 2023). Green costs' relate to the prevention of, and the treatment of, man-made environmental disasters. The cost items gained from such actions are referred to as green catalytic cost items (i.e., expenditure, expenses, and costs) (Trotta et al. 2024). On the other hand, the term 'financial performance' is used interchangeably with 'firm performance' in this paper.

Currently, the Nigerian manufacturing sector operates using various work processes and techniques that pose a high level of risk to the health of the environment because of the associated environmentally unfriendly products and by-products. Nigerian manufacturing firms have been forced by related laws and regulations to adopt cleaner and less risky work methods or production techniques (Okorie, 2021). The outcome of complying with such regulations has been an increase in production costs to a great extent. Manufacturing firms in Nigeria spend money to ensure that ample facilities, services, checks, measures, health, and communication systems are in place. They also operate maintenance to ensure that their manufacturing plants and machinery are in a vibrant state and sound to enable their continuous production. Managers of such firms are interested in determining the efficacy of putting such resources in place and ensuring that the objectives of incurring such resources are achieved.

The adoption of green practices among manufacturing firms, in which costs are incurred to acquire modern technology or install effective pollution-abatement facilities, usually leads to direct costs, indirect costs, or operating expenses. Previous studies have identified that such an investment may or may not improve profitability by enhancing a firm's image, product quality, and productivity.

This study is motivated by the growing recognition of environmental sustainability as a critical factor in corporate success. While prior research has examined the diverse facets of green accounting and its influence on financial outcomes, there remains a significant gap in understanding the specific influence of green costs within the Nigerian manufacturing sector. In addition, most existing research has focused on the oil and gas industries or international contexts, neglecting the distinct hurdles and prospects confronting sustainability practices in Nigerian manufacturing firms. The implications of specific cost elements, such as clean technology adoption based on research and development and pollution control, on financial performance have not been adequately explored. This research is important because it addresses the critical

need to understand the economic implications of green investments within the unique context of the Nigerian manufacturing sector, which is under-researched. The uniqueness of this study lies in its focused analysis of specific green cost elements, such as R&D-driven clean technology adoption and pollution control, and their impact on financial performance within this specific setting. This study contributes by quantifying the distinct impact of these specific green cost elements on financial performance, and by providing empirical evidence of the economic viability of green investments in a developing economy context, offering actionable insights for Nigerian manufacturing firms.

Green costs, which are essential for environmental sustainability, can have a complex impact on financial performance. The short-term costs associated with implementing green initiatives may negatively affect profitability, but long-term benefits include cost reductions, reduced environmental liabilities, and enhanced market reputation. Previous research has yielded conflicting results on the link between green costs and financial performance. Hosam et al. (2020) discovered a negative correlation between autonomous green accounting costs and financial performance in multinational corporations. Conversely, Riyadh et al. (2020) explored the impact of green accounting (GA) on financial performance (FP) in the top 100 multinational corporations, aiming to empirically investigate and analyse this relationship. Robaina and Madaleno (2020) affirmed the positive influence of environmental cost accounting on business performance. However, these studies often lack depth and critical analysis, focusing on specific elements of environmental accounting rather than on the holistic impact of green costs on financial performance. Therefore, this study aims to address the research gap by investigating the specific relationship between green cost accounting, focusing on the effects of clean technology adoption costs, pollution control costs, and recycling costs, and the financial performance of listed Nigerian manufacturing firms, ultimately seeking to evaluate the impact of these specific cost elements within the unique context of this developing economy.

THEORETICAL REVIEW

Sustainability Theory

Sustainability theory has emerged from the recognition that traditional development models often prioritize short-term gains over long-term environmental and social well-being (Thao et al., 2019). It aims to balance the needs of the present and future generations by addressing resource depletion, environmental degradation, and social inequality. This theory seeks a holistic framework that incorporates social, economic, and environmental factors. Criticisms of the theory include its all-encompassing nature, the difficulty of balancing different aspects, and conflict with the traditional economic model of continuous

growth. Sustainability accounting, as defined by Laine et al. (2021), focuses on generating sustainability data for transparency, accountability, and decision making. However, this theory does not fully consider the shareholder perspective, focusing primarily on the sustainability of natural resources for future generations. To better explain how sustainability theory underpins the link between green cost implications and financial performance, it's essential to emphasize the long-term perspective inherent in the theory. Green cost investments, while potentially incurring short-term costs, can lead to long-term financial benefits such as reduced environmental liabilities, improved brand reputation, and enhanced operational efficiency, which are all aligned with the core tenets of sustainability. Furthermore, the generation of sustainability data, as highlighted by Laine et al. (2021), can provide valuable insights for investors and stakeholders, potentially influencing financial performance metrics like market capitalization and investor confidence. By demonstrating how sustainability accounting practices translate into tangible financial benefits, this theory provides a relevant framework for understanding the impact of green costs.

Stakeholder Theory

Stakeholder theory, popularized by R. Edward Freeman in the 1980s, is a widely recognized framework that formalizes the concept of balancing the interests of various stakeholders. The theory postulates the existence of multiple stakeholders, where businesses maintain interconnected relationships with various groups that impact their decisions. These stakeholders go

beyond shareholders and include employees, customers, suppliers, communities, the environment, and future generations. Stakeholder interests are important. The stakeholder theory assumes that the interests and concerns of these stakeholder groups are important and should be considered by businesses. Considering the impact of their decisions on various stakeholders, businesses can build more sustainable and resilient practices that will benefit everyone involved in the long run. However, this study was anchored in sustainability theory because it examines issues with depletion of resources, degradation of the environment, and social inequality, which is becoming more noticeable because of the prerequisites balancing present-day needs with the ability of future generations to meet their own, emphasizing the reduction of environmental problems. While the study is anchored in sustainability theory, a more robust explanation of how stakeholder theory could also contribute to understanding the link between green costs and financial performance is warranted. Green cost initiatives can enhance relationships with various stakeholders, leading to improved financial outcomes. For example, investing in pollution control measures can improve community relations, potentially leading to increased sales and reduced regulatory risks. Similarly, adopting sustainable sourcing practices can enhance relationships with suppliers and customers, leading to improved brand reputation and increased market share.

Conceptual Framework

Figure 1 illustrates the relationship between green accounting costs and the financial performance of listed Nigerian manufacturing firms.

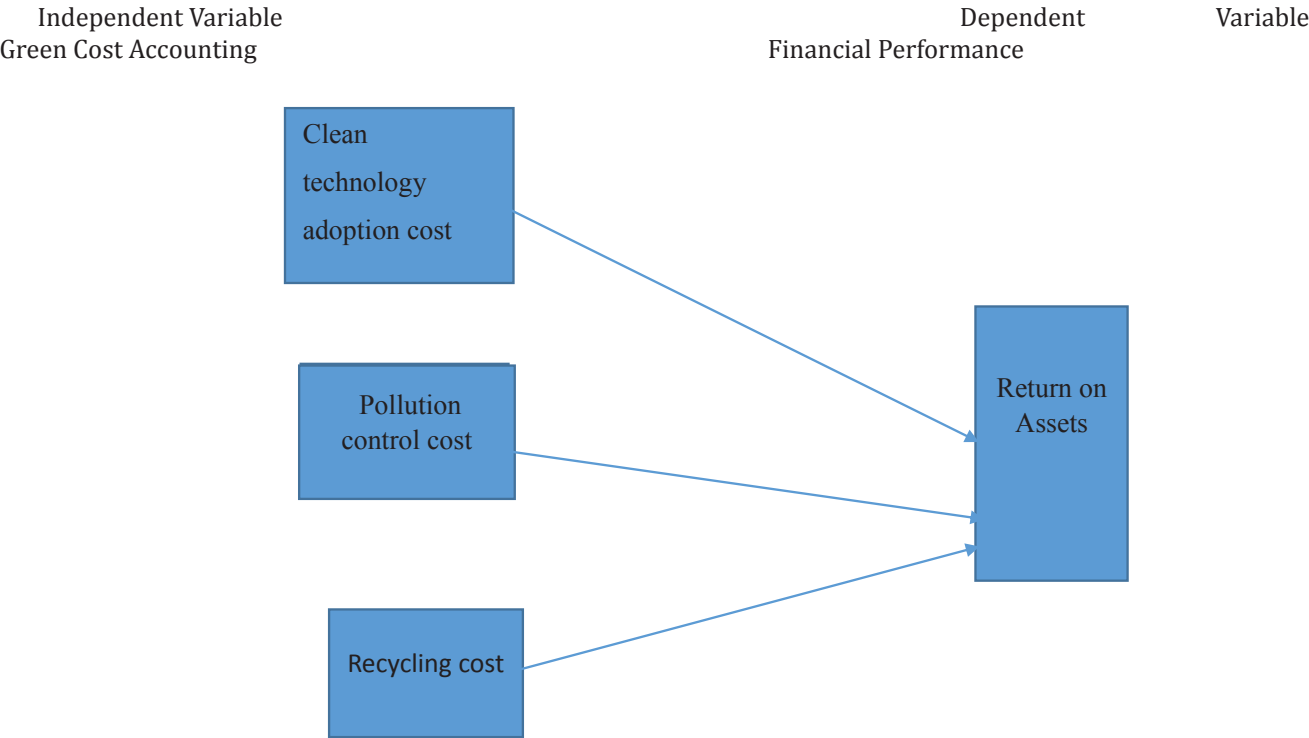

Figure 1: Conceptual framework
Source: Researcher's Design: 2025

Clean technology adoption cost and Financial Performance

Rahman and Islam (2023) examined the relationship between green accounting, energy efficiency, and environmental performance in Bangladeshi pharmaceutical and chemical companies, also exploring the mediating role of energy efficiency. Employing a simple random sampling technique, 326 responses were collected and analysed using Partial Least Squares Structural Equation Modelling (PLS-SEM). Key findings revealed a significant positive impact of green accounting on both energy efficiency and environmental performance, with energy efficiency partially mediating this relationship; specifically, economic, environmental, and social green accounting practices positively influenced both outcomes, with environmental practices exhibiting the strongest effect. Okporo et al. (2023) investigated the effect of green accounting (specifically emission control cost, renewable energy cost, and pollution remediation costs) on the financial performance (return on capital) of selected oil and gas firms in Nigeria, utilizing an ex post facto research design and panel least squares regression technique. The study found that emission control cost, pollution control cost, and renewable energy cost all had a significant positive effect on the return on capital of the selected listed oil and gas firms in Nigeria, leading to the conclusion that green accounting positively impacts financial performance.

Hosam et al. (2020) examine the effect of green accounting costs on the financial performance of Indonesian corporations. Their study, which employed secondary data and multiple regression analysis, revealed a negative correlation between environmental costs, a measure of green accounting costs, and the return on capital employed, a measure of financial performance. These findings suggest a potential area for further research in Nigeria, particularly in the manufacturing industry. Odum and Arinomor (2023) examined the effect of green accounting cost on return on equity, shareholders' fund, earnings per share, profit after tax, and net profit margin of selected oil and gas companies over a three-year period (2020-2022), employing an ex-post facto research design and analysing data with Panel Ordinary Least Square (POLS) and Granger Causality techniques. The Granger Causality test results indicated that green accounting cost had no significant effect on return on equity, shareholders' fund, earnings per share, and net profit margin for the studied oil and gas companies. We hypothesize the following:

H1: *Clean technology adoption cost will have a significant positive effect on the financial performance of manufacturing companies in Nigeria.*

Pollution control cost and Financial Performance

Olawumi et al. (2023) investigated the key benefits of implementing smart-sustainable practices (SSP)

in the built environment of Hong Kong and Nigeria by identifying factors through a literature survey and collecting data via questionnaires, which were then analysed using various methods to establish common beneficial outcomes. The study found that better design products with low environmental impact and enhanced project quality and productivity were common key benefits in both contexts, and three main clusters were established: sustainable design and resource management, innovation and business performance, and green initiatives and productivity, with high consensus between experts in both locations on the benefits related to green initiatives and sustainable products (57%) and project productivity and efficiency (100%). Lanteri and Rampini (2023) analysed the adoption of clean technology by firms with varying financing constraints. They developed a model to explain how firms invest in different types of capital goods, based on their energy needs and age. The study finds that larger firms tend to adopt cleaner and newer technologies, leading to higher energy efficiency. However, financially constrained smaller firms may choose dirtier and older capital because of the higher down payment requirements for cleaner technology. Based on the above results, the following hypothesis was proposed:

H2: *Pollution control cost has no significant effect on financial performance*

Recycling cost and Financial Performance

Enekwe et al. (2023) investigated the effect of environmental costs staff development, community development, and employee health and safety on the financial performance (return on assets) of four purposively sampled listed oil and gas companies in Nigeria over a ten-year period (2010-2019) using an ex-post facto research design and Panel Ordinary Least Square regression. The findings indicated that staff development costs had a negative but insignificant effect, while community development and employee health and safety costs had a positive but insignificant effect on return on assets, suggesting the incurred costs were likely too small to significantly impact performance. Damieibi (2023) investigated the influence of environmental accounting practices on Nigerian oil and gas companies' net profit. Using multiple regression analysis, this study reveals a positive correlation between pollution cost accounting and net profit. However, this research was limited to the oil and gas sector, suggesting the need for further studies exploring other sectors, such as manufacturing, and incorporating additional variables. Shi Yu and Wang (2022) assessed the impact of China's Green Finance Reform and Innovation (GFRI) pilot policy on the debt financing costs of heavy-polluting enterprises. Employing a quasi-natural experiment and difference-

in-differences (DID) methodology, they found that debt financing costs for these firms in pilot zones significantly declined. The study suggests that this policy is likely to operate through a reputation insurance mechanism rather than through innovation compensation. Thus, based on the foregoing, we hypothesized that

H3: *Environmental accounting practices, particularly Recycling cost accounting, will have a significant positive effect on the net profit of manufacturing companies in Nigeria.*

METHODOLOGY

This study employed an *ex-post facto* design to investigate the relationship between specific variables within manufacturing firms listed on the Nigerian Exchange Group. A simple random sampling technique was adopted in this ex-post facto study primarily to ensure that each of the 67 listed manufacturing firms had an equal chance of being included in the final sample of 47 firms. This helps to minimize selection bias, increasing the likelihood that the selected sample is representative of the broader population of listed manufacturing firms in Nigeria. By selecting firms randomly, the study aims to enhance the generalizability of the findings to the entire population of interest, as any systematic over- or under-representation of certain types of firms is reduced.

Model Specification

The econometric model of this study was developed in line with the framework established by Hosam et al. (2020) to explore the relationship between independent and dependent variables. It is outlined as follows.

$FP = f(GCA)$

$FP = f(CTAC, PCC, RC)$

The model can therefore be formulated as econometrically as:

$$FP = \beta_0 + \beta_1 CTAC_{it} + \beta_2 PCC_{it} + \beta_3 RC_{it} + e_{it} \dots \dots \dots eqn. 3.1$$

Where;

FP= financial performance

CTAC= clean technology adoption cost

PCC= pollution control cost

RC= recycling cost

it = firm 'i' in period 't'

eit= Residual or error term of firm 'i' in period 't'

A priori expectation

The expectation based on the literature and theories is that green cost accounting will have a positive effect on the financial performance of manufacturing firms in Nigeria.

$\beta_1 > 0, \beta_2 > 0, \beta_3 > 0$

Measurement of Variables

DATA ANALYSIS AND DISCUSSION OF FINDINGS

Descriptive Statistics

The descriptive statistics reveal significant variability and skewness in the costs associated with pollution control, Recycling cost, and clean technology adoption among listed manufacturing firms in Nigeria. The mean return on assets (ROA) is 5.65, which indicates that on average, the manufacturing firms under study generated a return of 5.65% of their total assets. The median ROA is 4.07%, suggesting that half of the firms earned less than this value, whereas the other half earned more. The proximity between the mean and median indicates a slight skew in the distribution, which becomes clearer with further statistical analysis. ROA has a wide range, with a maximum of 75% and a minimum of -29.53%. This indicates that, while some firms are highly profitable, others incur significant losses. The large gap between the maximum and minimum suggests a high variability in financial performance. The standard deviation of 11.86, further

Table 1

Measurement and Description of Research Variables

SN	Variable	Description	Measurement	Data Source	Literature Evidence
Dependent Variable:					
1	Financial performance	Financial performance is the achievement of a company from its business activities.	Return on Assets (ROA) = Net Income / Average Total Assets	Annual Financial Reports.	Pratiwi et.al (2020)
Independent Variables:					
2	Green cost				
2a	Clean technology adoption cost	This is the financial outlay required to implement environmentally friendly technologies and processes within an organization or system.	The actual amount spent on clean technology adoption as cost	Annual Financial Reports.	Lanteri and Rampini, (2023).
2b	Pollution control cost	Clean pollution cost refers to the financial resources used to address existing pollution and prevent future pollution.	The actual amount spent on clean pollution as cost	Annual Financial Reports.	Daieibi, (2023)
2c	Recycling cost	Recycling costs is the financial resources used throughout the process of transforming used materials into usable raw materials for new products.	The actual amount spent on Recycling as cost	Annual Financial Reports.	Abou & Al (2021)

The table shows the description, measurement, data source, and literature evidence of the investigated variables.

supports this observation, indicating a high degree of variation in returns on assets across firms. This could be due to the differences in firm size, capital efficiency, or operational strategies. A skewness of 1.70 indicates a positively skewed distribution, means that most firms have lower returns on assets, but a few firms with very high ROA values pull the distribution's tail to the right.

The kurtosis value of 11.28 suggests that the distribution is leptokurtic, with heavy tails and a sharp peak, meaning that extreme values are more frequent than in a normal distribution. The Jarque-Bera statistic of 1128.85 with a probability value of 0.000, indicates that the ROA distribution deviates significantly from normality. This further confirmed the presence of outliers or extreme values in the data. The mean Pollution Control Cost is 4.74, while the median is 5.05, indicating that the distribution is relatively cantered around these values, with most firms spending between four and five units (likely in millions) on pollution control. The slight difference between the mean and median values suggests a symmetric distribution. The maximum pollution control cost is 9.25, while the minimum is 0.00, indicating that some firms do not allocate resources to pollution control. The range from 0 to 9.25 highlights the disparity in how firms approach the pollution control measures.

The standard deviation of 2.31 indicates a moderate spread around the mean, with some firms investing significantly more in pollution control than others. A skewness of -0.89 indicates a left-skewed distribution, meaning that more firms spend relatively less on pollution control, with a few firms spending significantly more. The kurtosis value of 3.14 suggests that the distribution is nearly mesokurtic and close to a normal distribution with moderate tails. The Jarque-Bera statistic of 45.09 with a probability value of 0.000, indicates that the distribution of pollution control costs is significantly non-normal. This suggests that some firms have exceptionally high or low costs, which causes the distribution to deviate from normality.

The mean Recycling cost was 3.26, whereas the median was slightly higher at 4.24, suggesting a slight skew in the data. This indicates that most firms tend to spend less on Recycling, while spend more, pulling the median upward. The maximum cost is 8.32, while the minimum is 0.00, indicating that some firms do not incur any Recycling cost, whereas others have higher expenditures. The standard deviation of 2.64 suggests a moderate degree of variation around the mean, with firms spending different amounts on recycling. A skewness of -0.15 indicates that the distribution is nearly symmetric, with only a slight left skew. The kurtosis value of 1.58 suggests a platykurtic distribution with lighter tails and a flatter peak than a normal distribution, means that extreme values are less frequent. The Jarque-Bera statistic of 29.62 with a probability value of 0.000 indicates that the Recycling

cost distribution is significantly non-normal, although the deviation from normality is less extreme compared to other variables.

The mean Clean Technology Adoption Cost is 3.58, and the median is 4.66, indicating that most firms spend close to 4.66 units (likely in millions) on adopting clean technologies. A lower mean compared to the median suggests a slightly skewed distribution. The maximum cost is 7.71, while the minimum is 0.00, indicating that some firms do not invest in adopting clean technology. The standard deviation of 2.70 shows a moderate degree of variation around the mean, implying that firms differ in their level of investment in clean technologies. The skewness of -0.40 indicates a slight left skew, suggests that most firms are clustered around lower values, with fewer firms investing heavily in clean technologies. A kurtosis value of 1.52 indicates a platykurtic distribution, with fewer extreme values and a flatter distribution compared to a normal distribution. The Jarque-Bera statistic of 39.76 with a probability value of 0.000 suggests that the Clean Technology Adoption Cost distribution is non-normal, driven by the relatively lower incidence of extreme values.

Test of Variables

Unit Root Test

In Table 3, the ADF test with intercept only was applied to four key variables: return on assets, clean technology adoption cost, pollution control cost, and Recycling cost. The results are presented in terms of the T-statistics, P-value, and order of integration of each variable. The interpretation of the test was based on these results. The ADF test results for return on assets show a T-statistic of 99.5197 and P-value of 0.0076. The P-value is less than the conventional significance level of 0.05, indicating that the null hypothesis of a unit root (non-stationarity) is rejected. This means that the return on assets is stationary at level; that is, it does not require differencing to become stationary. The Order of Integration is denoted as $I(0)$, indicating that no transformation (differencing) is needed for this variable to achieve stationarity. From a practical standpoint, the stationarity of return on assets suggests that the variable's statistical properties (e.g., mean and variance) do not change over time, which makes it suitable for use in regression analysis without concerns about non-stationarity, leading to inaccurate results.

The ADF test results for the Clean Technology Adoption Cost yielded a T-statistic of 135.851 and a P-value of 0.0000. Since the P-value is far below the threshold of 0.05, the null hypothesis of nonstationarity is strongly rejected. This indicates that the Clean Technology Adoption Cost is also stationary at level and no differencing is required. The Order of Integration $I(0)$ confirms that the variable is stationary in its original form. The stationarity of the Clean Technology

Table 2

Descriptive Statistics

	Returns on Assets	Pollution Control Cost	Recycling Cost	Clean technology adoption cost
Mean	5.654153	4.736146	3.262258	3.584058
Median	4.065000	5.053046	4.239405	4.662794
Maximum	75.000000	9.245728	8.324243	7.709620
Minimum	-29.530000	0.000000	0.000000	0.000000
Std. Dev.	11.86075	2.314895	2.643878	2.697759
Skewness	1.697385	-0.891933	-0.153812	-0.396590
Kurtosis	11.28437	3.138576	1.582839	1.518819
Jarque-Bera	1128.854	45.08610	29.61692	39.75771
Probability	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
Sum	1911.104	1600.817	1102.643	1211.412
Sum Sq. Dev.	47408.31	1805.895	2355.661	2452.654
Observations	338	338	338	338

This table shows the important things like the average, spread, and shape of numbers, helping to understand the data better.

Source: Researcher's Computation (2025)

Table 3

Unit Root Test

Unit Root Test [ADF Test with Intercept Only]

Variable	T-Statistics	P-Value	Order of Integration	Decision
Return on Asset	99.5197	0.0076	I(0)	Stationary
Clean technology adoption cost	135.851	0.0000	I(0)	Stationary
Pollution Control Cost	146.159	0.0000	I(0)	Stationary
Recycling Cost	130.196	0.0000	I(0)	Stationary

The table contain the result of checking whether data is bouncing around randomly. If it is, it means the data doesn't have a clear pattern or trend.

Source: Researcher's computation (2025)

Adoption Cost is important because it suggests that the cost associated with adopting clean technologies does not exhibit random trends over time, making it appropriate for inclusion in regression models without further transformation. For the Pollution Control Cost, the T-statistic is 146.159, and the P-value is 0.0000. Similar to the other variables, the P-value is well below 0.05, leading to rejection of the null hypothesis of non-stationarity. The pollution control cost is stationary at level, as indicated by the Order of Integration (I(0)). This means that the Pollution Control Cost variable remains consistent in its statistical behavior over time and does not require differencing. This is crucial for ensuring accurate regression results, as nonstationary variables could otherwise lead to misleading interpretations. In terms of policy implications, the stationarity of this variable implies that pollution control efforts have maintained a consistent cost level over time.

The results for the Recycling cost show a T-statistic of 130.196 and a P-value of 0.0000, again leading to the rejection of the null hypothesis of non-stationarity. Similar to the other variables, the Recycling cost was stationary at level, with an order of integration of I(0). This finding suggests that the costs associated with

Recycling do not exhibit random trends or changing patterns over time, making them stable for use in further econometric analyses. The stationarity of this variable ensures that its inclusion in the regression models will not distort the results and reflect accurate relationships with other variables. The Unit Root Test results indicate that all four variables return on assets, clean technology adoption cost, pollution control cost, and Recycling cost are stationary at level I(0).

This means that these variables do not contain unit roots and their statistical properties remain constant over time. Consequently, these variables can be used directly in regression analyses without the need for transformation or differencing. The stationarity of these variables is significant because it ensures that the relationships between these costs (clean technology adoption, pollution control, and recycling cost) and financial performance (as measured by return on assets) can be accurately examined in econometric models without the risk of spurious regression results. This strengthens the reliability of subsequent analyses that investigate the impact of environmental and technology-related costs on corporate financial performance.

Correlation Matrix

Table 4 presents the correlation statistics between the four variables: returns on assets (ROA), clean technology adoption cost, pollution control cost, and Recycling cost. The analysis was based on 338 observations of ROA and environmental cost variables. The correlation between ROA and Clean Technology Adoption Cost was positive, with a correlation coefficient of 0.132, and this relationship was statistically significant ($p = 0.015$). This indicates that there is a modest positive relationship between a firm's returns on assets and its expenditure on adopting clean technology. In other words, firms that invest more in clean technology tend to experience a slight improvement in their financial performance as measured by ROA. However, this relationship is relatively weak, suggesting that clean technology adoption, while beneficial, may not be a major determinant of profitability in the short term. The correlation between ROA and pollution control cost is negative (-0.022) but not statistically significant ($p = 0.681$). This implies that there is no meaningful linear relationship between a firm's investment in pollution control and its returns on assets. In essence, whether a firm spends more or less on pollution control does not appear to directly affect its financial performance in the sample of firms analysed. This result suggests that pollution control measures may not have an immediate impact on profitability or that the costs associated with such measures may be offset by other factors.

The correlation between ROA and recycling cost was positive, with a coefficient of 0.113, and statistically significant ($p = 0.038$). This suggests that firms that allocate more resources for environmental remediation tend to experience slightly better financial performance. However, similar to the relationship between ROA and clean technology adoption, this relationship is weak, indicating that environmental remediation costs may contribute to improved financial outcomes, but are not a dominant factor in determining profitability. The correlation between Clean Technology Adoption Cost and Pollution Control Cost is almost zero (-0.003) and not statistically significant ($p = 0.954$). This lack of correlation suggests that firms that spend more on adopting clean technology do not necessarily spend more or less on pollution control. This implies that clean technology adoption and pollution control are independent investment decisions that potentially reflect firms' different strategic priorities.

The correlation between Clean Technology Adoption Cost and Recycling cost was negative and significant (-0.259, $p = 0.000$). This result indicates a moderate inverse relationship between the two variables, meaning that firms that invest heavily in clean technology tend to spend less on environmental remediation and vice versa. One possible explanation for this is that clean technology may serve a preventive role, reducing the need for costly remediation efforts by minimizing

environmental harm at the outset. Firms may view clean technology as a more proactive and cost-effective solution than as addressing environmental damage. The correlation between the pollution control cost and Recycling cost was positive and statistically significant (0.348, $p = 0.000$). This finding suggests a moderately positive relationship between these two variables, indicating that firms that spend more on pollution control tend to spend more on Recycling.

This relationship is intuitive because both pollution control and Recycling are part of a firm's broader environmental management strategy. Firms committed to mitigating their environmental impact may allocate resources to both prevent pollution and address any environmental damage that does occur. In summary, the positive correlations between ROA and both clean technology adoption and recycling cost suggest that firms that are more environmentally conscious and invest in sustainable practices tend to experience slightly better financial outcomes. However, these relationships are relatively weak, indicating that although environmental investments may contribute to financial performance, other factors are likely to be more influential in driving profitability. The lack of a significant relationship between ROA and pollution control costs suggests that pollution control expenditures may not directly affect financial performance, possibly because these costs are seen as necessary regulatory compliance measures rather than strategic investments that could yield financial benefits.

Post-Estimation Tests

This relationship is intuitive because both pollution control and Recycling are part of a firm's broader environmental management strategy. Firms committed to mitigating their environmental impact may allocate resources to both prevent pollution and address any environmental damage that does occur. In summary, the positive correlations between ROA and both clean technology adoption and Recycling cost suggest that firms that are more environmentally conscious and invest in sustainable practices tend to experience slightly better financial outcomes. However, these relationships are relatively weak, indicating that although environmental investments may contribute to financial performance, other factors are likely to be more influential in driving profitability. The lack of a significant relationship between ROA and pollution control costs suggests that pollution control expenditures may not directly affect financial performance, possibly because these costs are necessary regulatory compliance measures rather than strategic investments that could yield financial benefits.

The Hausman Test is used to determine whether a fixed-effects or random-effects model is appropriate for panel data analysis. The null hypothesis is that the differences in coefficients between the two models are not systematic, implying that the random effects model is appropriate. Conversely, if the null hypothesis is

Table 4

Correlation Statistics							
RA		CTAC		PCC		RC	
Return on Asset		1					
323							
Clean Technology (AC)		.230**		1			
.000							
323		346					
Pollution Control Cost		.094		-.023		1	
.093		.670					
323		346		346			
Recycling cost		.077		-.030		.943**	
.168		.577		.000		1	
323		346		346		346	

The table shows the results of correlation analysis for investigated variables.

Source: Researcher’s Computation (2025)

Table 5

Summary of Post Estimate Test Result		
Panel Cross-section Heteroskedasticity LR Test		
Null Hypotheses	Chi2 statistics	Probability
Constant variance across the variable residuals (P>0.05)	383.9412	0.000
Pesaran CD		
Null Hypotheses	Statistics	Probability
There is no cross sectional dependent (P>0.05)	1.204383	0.2284
Hausman Test		
Null Hypotheses	Statistics	Probability
Difference in coefficient not systematic (P>0.05)	4.501616	0.212
Breusch Lagrangian multiplier test for random effects		
Null Hypotheses	Statistics	Probability
Difference in coefficient not systematic (P>0.05)	1048.754	0.0000
Pegan Lagrangian multiplier test for random effects		
Null Hypotheses	Statistics	Probability
Difference in coefficient not systematic (P>0.05)	14.56146	0.0000

This table shows how well the study model fits the data and if it’s making accurate predictions. It help us to decide if the model is good enough or if there is need to make changes.

Source: Researcher’s Computation (2025)

rejected, the fixed effects model is preferred. The test yielded a statistic of 4.501616 and P-value of 0.2121. Since the P-value is greater than 0.05, we fail to reject the null hypothesis, meaning that there is no systematic difference between the fixed- and random-effects models. This suggests that the random-effects model is appropriate for this dataset.

The Breusch-Pagan Lagrangian multiplier (LM) test was used to test for the presence of random effects in

a panel data model. The null hypothesis is that there are no random effects (i.e., a pooled OLS model is appropriate), whereas rejection of the null hypothesis implies that a random-effects model is more suitable. The test statistic was 1048.754 with a P-value of 0.0000. Because the P-value is less than 0.05, the null hypothesis of no random effects is rejected, indicating that random effects are present in the model. Similar to the Breusch-Pagan LM test, the Pagan LM test for random effects

also checks for the presence of random effects in panel data. The null hypothesis was that there are no random effects. The test yielded a statistic of 14.56146 and a p-value of 0.0000. As the P-value is below 0.05, the null hypothesis of no random effects is rejected, indicating that the random effects model is more appropriate than the pooled OLS model.

The post-estimation tests provided important insights into the suitability and robustness of the regression model. Heteroscedasticity was present, suggesting the need for a panel-corrected standard error. There was no cross-sectional dependence, which strengthened the reliability of the estimates. The Hausman Test indicates that the random-effects model is appropriate for this analysis. The Breusch-Pagan and Pagan LM tests confirm the presence of random effects, further supporting the use of the random-effects model. Based on these results, the model was refined by addressing heteroskedasticity and applying random-effects estimators to improve the reliability and accuracy of the regression analysis.

Multicollinearity Analysis

Multicollinearity associated with variables. This means that Clean Technology Adoption Cost is relatively independent of the other variables in the model and does not exhibit problematic levels of correlation with them. Consequently, the regression coefficient for this variable is stable and can be interpreted confidently. For the Pollution Control Cost, the tolerance value was 0.861, meaning that 86.1% of its variance was not explained by the other independent variables. The VIF value of 1.162 suggests low multicollinearity between the pollution control cost and the other variables in the model. Like Clean Technology Adoption Cost, this variable is relatively independent, and its inclusion in the model does not inflate the standard errors of the regression coefficients. Therefore, the effect of pollution control costs on the dependent variable can also be interpreted without concerns of multicollinearity bias.

The tolerance value for the Recycling cost was 0.794, meaning that 79.4% of its variance was not explained by the other variables in the model. The VIF value of 1.260 is slightly higher than the values for the other variables, but is still well below the threshold of 5, which indicates moderate multicollinearity. This suggests that, while the Recycling cost is somewhat more correlated with the other variables, the level of multicollinearity is still very low and unlikely to pose any significant issues in the model. The regression coefficient for this variable remains interpretable and its effect on the dependent variable can be considered stable and reliable.

The VIF values for all three independent variables—clean technology adoption, pollution control, and Recycling cost—are well below the commonly accepted threshold of 5. This indicates that multicollinearity was not a concern in this model. The low VIF values suggest

that none of the independent variables are highly correlated, meaning that each variable contributes uniquely to the explanation of the dependent variable, and their coefficients can be estimated with confidence. Low multicollinearity is a positive outcome because it ensures that the model is well specified, and the regression results are not distorted by inflated standard errors. In the context of this study, the absence of multicollinearity implies that the effects of environmental costs (clean technology adoption, pollution control, and Recycling cost) on the dependent variable (financial performance) can be analysed independently without the risk of confounding due to correlated predictors. This strengthens the reliability of the regression results as the estimated effects of each variable on the dependent variable are stable and unbiased. Therefore, the conclusions drawn from the analysis of the relationship between environmental costs and financial performance can be regarded as robust.

Table 6

Variance Inflation Factor Test of Variables

Variable	Tolerance	VIF
Clean technology adoption cost	.910	1.098
Pollution Control Cost	.861	1.162
Recycling cost	.794	1.260

The table checks if the variables are too similar. If they are, it can make it harder to understand their individual effects on the outcome. This is like trying to understand the effects of both wind and rain on a garden when they often happen together.

Source: Researcher's computation (2025)

Regression Analysis

The panel-corrected standard error (PCSE) regression results provide insights into the relationship between green cost accounting variables and the financial performance of listed manufacturing firms in Nigeria. The constant or intercept term represents the expected value of the dependent variable (return on assets) when all the independent variables are equal to zero. The estimated coefficient for the constant is 4.0416, suggesting that if the clean technology adoption, pollution control, and Recycling cost were zero, the return on assets would be 4.04 units. The P-value for the constant is 0.0545, slightly above the 5% significance level, indicating that the intercept is marginally statistically insignificant. Although it does not provide strong evidence of significance, it suggests a moderate baseline ROA level in the absence of Recycling cost.

The coefficient of Clean Technology Adoption Cost is 0.2108, indicating a positive relationship between clean technology adoption and ROA. For each unit increase in clean technology adoption cost, ROA increases by 0.2108 units, holding other variables constant. The P-value for this variable was 0.4393, which is well above the threshold of 0.05. This indicates that the

relationship between clean technology adoption costs and ROA is statistically insignificant, meaning that there is no evidence to suggest that clean technology adoption costs have a meaningful impact on the profitability of the firms in the sample. The coefficient of pollution control cost is -0.0746, suggesting a weak negative relationship with ROA. This means that, for each unit increase in pollution control costs, ROA decreases by 0.0746 units, all else being equal. The P-value for pollution control cost is 0.8165, which is much higher than the 5% significance level. This indicates that the negative relationship is statistically insignificant. Consequently, we cannot conclude that pollution control costs have a meaningful impact on firms' ROA.

The coefficient for Recycling cost was 0.3630, suggesting a positive relationship between Recycling cost and ROA. For every unit increase in Recycling cost, ROA increased by 0.3630 units, controlling for other factors. The P-value is 0.2099, which is higher than the standard threshold of 0.05, indicating that this variable is statistically insignificant. Therefore, while the relationship appears positive, we do not have enough statistical evidence to support the claim that higher Recycling cost improve the ROA. R-squared measures the proportion of variation in the dependent variable (ROA), which is explained by the independent variables. Here, the R-squared value is 0.004271, indicating that only 0.43% of the variation in ROA is explained by clean technology adoption, pollution control, and Recycling

cost. The adjusted R-squared value is -0.004673, which accounts for the number of independent variables relative to the number of observations.

A negative adjusted R-squared value suggests that the model is not well fitted, and the inclusion of independent variables does not improve the model's explanatory power. These low R-squared and adjusted R-squared values indicate that the model explains a negligible amount of the variation in ROA. In other words, the Recycling cost included in this model do not meaningfully account for the differences in firm profitability as measured by ROA. This suggests that other factors not captured in the model are likely to play a more significant role in determining ROA. The F-statistic was used to test the overall significance of the model. It assesses whether the independent variables as a group significantly explain the variation in the dependent variable. The F-statistic was 0.477502 and the P-value was 0.698150. Because the P-value is greater than 0.05, the F-statistic is not statistically significant, meaning that the independent variables taken together do not significantly explain the variation in ROA. This further supports the finding that Recycling cost included in the model do not have a significant impact on firm performance. In summary, the findings suggest that Recycling cost, as measured in this analysis, do not substantially impact firm profitability.

Discussion of Findings

Several studies examine the impact of green cost accounting on financial performance across different

Table 7

Panel-Corrected Standard Error Regression Results

Variable	Fixed Effect Model
C	4.041629 (2.094371) {0.0545}
Clean technology adoption costs	0.210799 (0.272235) {0.4393}
Pollution control costs	-0.074611 (0.321344) {0.8161}
Recycling cost	0.363019 (0.288937) {0.2099}
R ²	0.004271
Adjusted R ²	0.004673
F- Statistics	0.477502
Prob. (F- stat)	0.698150

This table explained a special way to analyse data that changes over time. It takes into account the fact that data from the same group (like people or countries) might be more similar than data from different groups. This helps the study to get more accurate results.

* sig @ 5%, *() standard error { } p-values.

Source: Researcher's computation (2025)

industries and geographical locations. Pratiwi et al. (2020) find that environmental management accounting positively affects corporate sustainability, while Hosam et al. (2020) and Riyadh et al. (2020) discover a negative relationship between green cost accounting and financial performance. From the regression results, clean technology adoption cost was found to have an insignificant positive impact on financial performance (coefficient: 0.210799, p-value: 0.4393). This aligns somewhat with Pratiwi et al. (2020), as the relationship between environmental costs and corporate sustainability was positive, but the insignificant p-value suggests that the positive effect in the Nigerian context is statistically weak. Several empirical studies, such as Bollinger (2015) and Hoque et al. (2023), have demonstrated that clean technology adoption improves both financial and environmental performance, especially when combined with regulatory incentives or customer pressure.

Lanteri and Rampini (2023) emphasized that larger firms, unconstrained by financing, tend to invest in cleaner and more efficient technology, enhancing their financial performance. The clean technology adoption cost coefficient was positive (0.210799), which aligns with empirical studies suggesting a potential benefit from clean technology investments. However, the result was statistically insignificant (p-value: 0.4393), meaning that while the relationship is positive, it does not significantly contribute to explaining the variations in financial performance for Nigerian firms in the sample. This weak statistical significance could imply that either the adoption of clean technologies in Nigerian firms is still in its early stages or that financial constraints limit the short-term effectiveness of these investments, as suggested by Lanteri and Rampini (2023). Pollution control costs were also found to have varied impacts in the empirical literature. Nguyen et al. (2021) and Robaina and Madaleno (2020) find positive relationships between environmental performance (including pollution control efforts) and financial performance, particularly in heavily polluting industries. However, Shi et al. (2022) note that reducing pollution could lower firms' debt financing costs. From the regression results, the coefficient for pollution control cost was negative (-0.074611), implying a weak negative relationship with financial performance, although it was statistically insignificant ($p = 0.8165$). This result aligns with Shi et al. (2022) and Robaina and Madaleno (2020), who suggest that pollution control efforts may come at a cost to firms in the short term, which may not necessarily lead to improved financial performance in the immediate future. The empirical literature of Kifordu (2022) and Abou and Al (2021) often shows positive effects of recycling and circular economy initiatives on firm performance, with recycling programs improving resource efficiency and reducing operational costs. Ayeleru et al. (2021) found that municipal solid waste recycling is a viable option for improving environmental and financial performance. In contrast, the PCSE regression results did not directly

measure the impact of recycling costs but focused on Recycling and clean technology adoption costs. Given the general context, it can be inferred that the Recycling cost in the PCSE model, particularly the Recycling cost (coefficient: 0.363019, p-value: 0.2099), could encompass aspects of recycling efforts. The positive coefficient for Recycling cost is consistent with the findings of Kifordu (2022) and Ayeleru et al. (2021), which suggest that efforts to manage environmental impacts, whether through recycling or remediation, could positively affect financial performance, although this effect is not statistically significant in the Nigerian context.

Implication of Result

This study found that although green technology adoption and environmental remediation efforts have positive effects, they do not significantly impact financial performance. This suggests that current policies may not be effective in encouraging green investment. To address this issue, policymakers should introduce incentives such as tax breaks or subsidies to make green technologies more appealing to firms. Additionally, this study found that pollution control costs may negatively impact financial performance, indicating the need for policies to mitigate this burden. However, this study suggests that effective pollution control can provide long-term financial benefits. Governments should balance environmental regulations with support mechanisms to help firms manage their initial costs of compliance. Additionally, this study highlights the need for better integration of environmental accounting into financial reporting to help firms understand and manage environmental costs. Policies should encourage the adoption of comprehensive environmental accounting practices to support sustainable business decisions.

This study highlights the need for a balance between the economic, environmental, and social dimensions to achieve long-term sustainability. This underscores the importance of policies that support sustainable practices, even if short-term financial impacts are negative. This study also supports the idea that firms should consider the interests of all stakeholders in their decision-making processes, even if it means addressing environmental concerns that may not immediately improve financial performance.

CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

This study investigated the influence of green cost accounting practices on the financial performance of Nigerian manufacturing firms. The findings suggest that neither clean technology adoption nor pollution control costs significantly impact financial performance. The study suggests that, while green practices may be beneficial for long-term sustainability, they do not immediately translate into financial gains. The study concludes that firms need more support and investments to effectively integrate green practices into their operations. This study recommends that policymakers implement tax incentives and provide

grants to encourage firms to adopt green technology. Governments should also establish green technology hubs to support businesses in adopting sustainable practices. These measures can promote the adoption of green technologies and reduce firms' financial burden.

This study adds to the body of knowledge by providing empirical evidence on how the various characteristics of green cost accounting affect financial performance in the Nigerian manufacturing sector. The study offers insights into the specific challenges and opportunities faced by Nigerian manufacturing firms in adopting green cost accounting practices, while also emphasizing the need for supportive policies, financial incentives, and improved infrastructure to enhance the financial viability of green initiatives. This contributes to the existing body of knowledge on this topic,

particularly in emerging economies. These findings can inform policymakers and industry stakeholders on how to support and promote sustainable business practices. This study also contributes to the literature on green accounting and sustainability reporting. It provides a deeper understanding of the factors that influence the relationship between green cost accounting and financial performance in a specific context.

Conflict of Interest / Competing Interests

The authors declare that there are no conflicts of interest or competing interests related to this study.

Funding Statement

This research did not receive any specific grant from funding agencies in the public, commercial, or not-for-profit sectors. The work was carried out solely through the individual efforts of the authors.

REFERENCES

1. Abou Taleb, M., & Al Farooque, O. (2021). Towards a circular economy for sustainable development: An application of full cost accounting to municipal waste recyclables. *Journal of Cleaner Production*, 280, 124047. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.124047>
2. Ayeleru, O. O., Fajimi, L. I., Oboirien, B. O., & Olubambi, P. A. (2021). Forecasting municipal solid waste quantity using artificial neural network and supported vector machine techniques: A case study of Johannesburg, South Africa. *Journal of Cleaner Production*, 289, 125671. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.125671>
3. Bollinger, B. (2015). Green technology adoption: An empirical study of the Southern California garment cleaning industry. *Quantitative Marketing and Economics*, 13, 319-358. <https://link.springer.com/article/10.1007/s11129-015-9163-0>
4. Damieibi, I. J. (2023). Environmental accounting practices and net profit of quoted oil and gas companies in Nigeria. *Nigerian Journal of Management Sciences*, 24 (19), 130, 141.
5. Enekwe, C. I., Ugwuodiora, O. M., & Uyagu, B. D. (2023). Effect of environmental costs on the financial performance of listed oil and gas companies in Nigeria. *International Journal of Accounting Research*, 8(1), 31-36. <https://doi.org/10.65453/ijar.v8i1.688>
6. Gu, H., Yang, S., Xu, Z., & Cheng, C. (2023). Supply chain finance, green innovation, and productivity: Evidence from China. *Pacific-Basin Finance Journal*, 78, 101981. <https://doi.org/10.1016/j.pacfin.2023.101981>
7. Hoque, M. M., Islam, A., Islam, A. R. M. T., Pal, S. C., Mahammad, S., & Alam, E. (2023). Assessment of soil heavy metal pollution and associated ecological risk of agriculture dominated mid-channel bars in a subtropical river basin. *Scientific Reports*, 13(1), 11104. <https://www.nature.com/articles/s41598-023-38058-0>
8. Hosam, A. R., Maher, A. A., Henry, H. H., Barbara, G., Salsabila, A. A. (2020). The Analysis of Green Accounting Cost Impact on Corporations Financial Performance. *International Journal of Energy Economics and Policy* 10(6), ISSN: 2146-4553 421-426. <https://doi.org/10.32479/ijeep.9238>
9. Kifordu, A. A. (2022). Recycling sustainability on organizational performance of publishing firms: a survey-based approach. *Journal of Global Social Sciences*, 3(10), 103-118. <https://doi.org/10.58934/jgss.v3i10.35>
10. Laine, M., Tregidga, H., & Unerman, J. (2021). *Sustainability accounting and accountability*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003185611>
11. Lanteri, A., & Rampini, A. A. (2023). *Financing the adoption of clean technology*. Mimeo.
12. Odum, A. N., & Arinomor, C. O. (2023). Green accounting cost and financial performance of Oil and Gas companies in Nigeria. *Journal of Global Accounting*, 9(4), 1-22.
13. Okorie, D. I. (2021). The energy use of capital inputs: towards cleaner production in Nigeria. *Environmental Challenges*, 4, 100104. <https://doi.org/10.1016/j.envc.2021.100104>
14. Okporo, E. N., Okafor, L. C., Chukwu, U. C., & Uguru, L. C. (2023). Green accounting and financial performance in Nigerian industries: A study of selected oil and gas firms in Nigeria. *Certified National Accountant Journal*, 31(4), 81-98. <https://doi.org/10.70518/cnaj.v3i4.06>
15. Olawumi, T. O., Chan, D. W., Saka, A. B., Ekundayo, D., & Odeh, A. O. (2023). Are there any gains in green-tech adoption? Unearthing the beneficial outcomes of smart-sustainable practices in Nigeria and Hong Kong built environment. *Journal of Cleaner Production*, 410, 137280. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2023.137280>
16. Pratiwi, A., Nurulrahmatia, N., & Muniarty, P. (2020). Pengaruh Corporate Social Responsibility (CSR) Terhadap Profitabilitas Pada Perusahaan Perbankan Yang Terdaftar di BEI. *Owner: Riset dan Jurnal Akuntansi*, 4(1), 95-103. <https://doi.org/10.33395/owner.v4i1.201>
17. Riyadh, H. A., Al-Shmam, M. A., Huang, H. H., Gunawan, B., & Alfaiza, S. A. (2020). The analysis of green accounting cost impact on corporation's financial performance. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 10(6), 421-426.
18. Shi, J., Yu, C., Li, Y., & Wang, T. (2022). Does green financial policy affect debt-financing cost of heavy-polluting enterprises? An empirical evidence based on Chinese pilot zones for green finance reform and innovations. *Technological Forecasting and Social Change*, 179, 121678. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2022.121678>

19. Rahman, M. M., & Islam, M. E. (2023). The impact of green accounting on environmental performance: mediating effects of energy efficiency. *Environmental Science and Pollution Research*, 30(26), 69431-69452. <https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-2604713/v1>
20. Robaina, M., & Madaleno, M. (2020). The relationship between emissions reduction and financial performance: Are Portuguese companies in a sustainable development path. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 27(3), 1213-1226. <https://doi.org/10.1002/csr.1876>
21. Thao, V. T. T., Tien, N. H., & Anh, D. B. H. (2019). Sustainability Issues in Social Model of Corporate Social Responsibility Theoretical Analysis and Practical Implication. *Journal of Advanced Research in Management*, 10(1 (19)), 17-29. [https://doi.org/10.14505/jarm.v10.1\(19\).02](https://doi.org/10.14505/jarm.v10.1(19).02)
22. Trotta, L., Bernardini, V., Ermini, M. V., Campana, L. G., Verna, M., Raimondi, G., & Spazzafumo, G. (2024). Climate finance-driven feasibility study of a green ammonia and urea production plant in Italy. *International Journal of Hydrogen Energy*. 137/ suppl/C 987-999; <https://doi.org/10.1016/j.ijhydene.2024.08.079>

Authors Contribution: All authors have contributed equally to this work.

Conflict of Interest: The authors declare no conflict of interest.

The article was received by the editors 13.01.2026

The article is recommended for printing 04.03.2026

The article was published 30.05.2026

No artificial intelligence tools were used by the authors during the preparation of this article.

Овуеє Тайво Омоладе, Департамент бухгалтерського обліку, Коледж соціальних і управлінських наук, Університет Аве-Бабалола, Адо-Екіті, штат Екіті, Нігерія, e-mail: owueyeomolade@pg.abuad.edu.ng, ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-2098-0829>

Олузола Естер Ігбекойі, Департамент бухгалтерського обліку, Університет Адекунле Аджасін, Акунгба-Ако, штат Ондо, Нігерія, e-mail: olusola.igbekoyi@aaua.edu.ng, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9887-3755>

Нії Соломон Авотомілуші, Департамент бухгалтерського обліку, Коледж соціальних і управлінських наук, Університет Аве-Бабалола, Адо-Екіті, штат Екіті, Нігерія, e-mail: awotomilusi@abuad.edu.ng, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9561-4520>

Адемоє Кехінде Тосін, Департамент бухгалтерського обліку, Коледж соціальних і управлінських наук, Університет Аве-Бабалола, Адо-Екіті, штат Екіті, Нігерія, e-mail: ademoyetosin@pg.abuad.edu.ng, ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-4538-7876>

Осалоні Банкуле Оджо, Департамент бухгалтерського обліку, Коледж соціальних і управлінських наук, Університет Аве-Бабалола, Адо-Екіті, штат Екіті, Нігерія, e-mail: osalonibo@pg.abuad.edu.ng, ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-8634-3024>

ОБЛІК ЕКОЛОГІЧНИХ ВИТРАТ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ФІНАНСОВУ ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАРЕЄСТРОВАНИХ ВИРОБНИЧИХ КОМПАНІЙ У НІГЕРІЇ

Витрати, пов'язані з придбанням «зелених» технологій або встановленням обладнання для зменшення забруднення, зазвичай трансформуються у прямі, непрямі або операційні витрати. Це дослідження було спрямоване на оцінку впливу практик обліку екологічних витрат, зокрема витрат на впровадження чистих технологій, контроль забруднення та переробку, на фінансову ефективність виробничих компаній Нігерії, що котируються на Нігерійській фондовій біржі. Було застосовано дизайн ex-post facto для аналізу даних випадкової вибірки 47 компаній, зареєстрованих на Нігерійській фондовій біржі (NGX) станом на 31 грудня 2024 року. Для аналізу використано описову та інференційну статистику, включно з лінійною регресією. Результати показали, що коефіцієнт витрат на впровадження чистих технологій становив 0,2108, що свідчить про позитивний зв'язок із рентабельністю активів (ROA). Це означає, що збільшення витрат на чисті технології на одну одиницю підвищує ROA на 0,2108 одиниці. Однак цей вплив є статистично незначущим ($P = 0,4393 > 0,05$). Коефіцієнт витрат на контроль забруднення становив -0,0746, що вказує на слабкий негативний зв'язок із ROA. Збільшення цих витрат на одну одиницю знижує ROA на 0,0746 одиниці, однак ефект також є статистично незначущим ($P = 0,8165 > 0,05$). Аналогічно, коефіцієнт витрат на переробку становив 0,3630, що відображає позитивний зв'язок із ROA: збільшення витрат на одну одиницю підвищує ROA на 0,3630 одиниці. Проте цей результат також є статистично незначущим ($P = 0,8165 > 0,05$). Дослідження робить висновок, що інвестиції у «зелені» ініціативи можуть не забезпечувати негайної фінансової віддачі для виробничих компаній Нігерії. Тому рекомендується впровадження державної підтримки та фінансових стимулів для підвищення економічної доцільності переходу до екологічних практик.

Ключові слова: витрати на впровадження чистих технологій, фінансова ефективність, витрати на контроль забруднення, витрати на переробку.

Внесок авторів: всі автори зробили рівний внесок у цю роботу.

Конфлікт інтересів: автори повідомляють про відсутність конфлікту інтересів.

Стаття надійшла до редакції 13.01.2026

Стаття рекомендована до друку 04.03.2026

Статтю опубліковано 30.05.2026

При підготовці даної статті інструменти штучного інтелекту авторами не використовувалися.

<https://doi.org/10.26565/2310-9513-2026-23-05>
JEL Index: F50, I11, L83, Z10

THAILAND'S CULTURAL DIPLOMACY: ATTRACTING GENDER REASSIGNMENT SURGERIES (GRS) PATIENTS THROUGH SOFT POWER

Arofah Minasari

International Relation, Universitas Sebelas Maret, Indonesia
e-mail: arofah.minasari@staff.uns.ac.id
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-6002-7568>

Erina Ikawati

International Relation, Universitas Sebelas Maret, Indonesia

Ahadina Hanifati Amimah

International Relation, Universitas Sebelas Maret, Indonesia,
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-1695-8914>

Nona Berlin Neffertiti Meylim

International Relation, Universitas Sebelas Maret, Indonesia,
ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-6056-0261>

Muhammad Rifky Apriansyah

International Relation, Universitas Sebelas Maret, Indonesia,
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-0337-5026>

People with sexual orientation deviations are certainly difficult to be accepted in the wider community, both in daily activities, in school or workplace environments, even when deciding to undergo transgender surgery. Most of them experience social discrimination that has fatal consequences, such as decreased self-confidence, depression, and even suicide. Therefore, a supportive environment will make them feel comfortable. Thailand, a country that is friendly to LGBT, provides hospitals with sex change surgery facilities. Thailand's image as the "Mecca" of transsexual body modification offers an inclusive environment that makes transgender patients feel comfortable. This study focuses on the culture that strengthens Thailand's image, so that it is able to promote sex change surgery hospitals on the international stage. Through cultural diplomacy, researchers found several cultures that are the basis for Thailand being friendly to LGBT, namely the cultural approach through Theravada Buddhism which recognizes four gender categories, the existence of art through drag and cabaret festivals and Thai music, also LGBT-friendly tourism that makes patients feel comfortable. With a strong cultural base, government, and business actors in Thailand in creating an inclusive LGBT environment, Thailand has succeeded in attracting patients for sex change surgery for both local and international communities. This is proven by the large number of foreign patients from Europe, the US and Asia who undergo surgery and medical travel in Thailand.

Keywords: *culture diplomacy, Thailand, GRS, LGBT, Gender*

In cites: Minasari, A., Ikawati, E., Amimah, A.H., Meylim, N.B.N & Apriansyah M. R (2026). Thailand's Cultural Diplomacy: Attracting Gender Reassignment Surgeries (GRS) Patients Through Soft Power. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series International Relations. Economics. Country Studies. Tourism*, (23), 53–63. <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2026-23-05>

Introduction

Thailand is known as a country with a very open to human rights freedom, especially in terms of feminism. This is evidenced by the many hospitals in Thailand that offer Sex Change Surgery, and many Thai surgeons who advertise Bangkok as the “Mecca” of transsexual body modification (Aizura, 2010). Demand for sex change operations in Thai hospitals is dominated by services for transgender women, someone who is biologically male and transforms into a woman (Chaovanalikit et al., 2022). The transgender phenomenon is particularly interesting in Thailand because Thai transgender women are an increasingly visible group, performing in world-famous cabarets and nationally televised beauty pageants, with images of their highly feminine appearance circulating across borders. However, the idea of a third-gender womanhood in Thailand is still considered *taboo* as a manifestation of bad karma from the past. It is written about in Buddhist texts thousands of years ago, known as «kathoe» or ladyboys (Farber, 2024).

The increasing number of patients undergoing sex reassignment surgery has led to the proliferation of clinics in Thailand that provide such services. Clinics in Thailand that provide sex reassignment surgery services are not only friendly to local people (the population of Thai citizens with gender variants is very large in metropolitan cities such as Bangkok, Pattaya, and Chiang Mai—), but also friendly to foreign patients. One strategy used by Thai cosmetic hospitals is to improve their digital websites by using multilingual languages so that foreign patients can more easily obtain complete information regarding hospital facilities. From the hospital's perspective, multilingual websites also help hospitals to understand patient reviews and desires, so that hospitals are able to improve their hospital facilities and quality (Biswas et al., 2024).

There are several Thai hospitals that have optimized their websites with multilingual websites, such as Bumrungrad International Hospital (Bumrungrad International Hospital, 2024), Samitivej Hospital (Samitivej Hospitals, 2024) and several other hospitals. In the digital world, Search Engine Optimization (SEO) strategies ensure that hospitals are easily found by people searching for specific types of treatment, as well as increasing the hospital's visibility online and attracting more visits to its website. Suporn Clinic, near Pattaya, treats around 220 trans women each year, who undergo facial feminization, breast augmentation, and genital surgery. Suporn Clinic offers its patients a treatment package, starting with airport pick-up; four-star hotel accommodation; attentive and constant care by nursing and administrative staff; and cosmetic and cooking classes, tours, and activities during recovery (The Suporn Clinic, 2024). The completeness of the facilities is a special attraction (Lunt & Carrera, 2010) for tourists to undergo sex change operations in Thailand.

Another reason why foreign patients undergo gender reassignment surgery in Thailand is because they feel safe in an environment that supports their decisions. Thailand is known as a «*gay paradise*» and the «*gay capital of Asia*» (Liu et al., 2024) which this nickname is usually given to cities that offer an inclusive environment for the LGBTQ+ community, have a bustling nightlife culture, and are the center of LGBTQ+ rights movements and advocacy. Besides Bangkok Thailand, there are Taipei (Taiwan), Tokyo (Japan) and several other cities that are famous with this name (Laurent, 2005). There are many entertainments to be found in Bangkok, Thailand with an LGBTQ+ friendly concept, such as Nightlife Culture in the Silom area, LGBTQ+ Tourism, Events and Festivals: such as the *Bangkok Pride Parade* (Phanat Subyubon et al., 2022).

The rise of beauty clinics (sex change) and LGBTQ+ friendly tourism in Thailand cannot be separated from the strong cultural influence in Thailand. This culture is a tool for the country's image so that it can attract the attention of the international community and lead to the use of culture as a tool for building international relations (diplomacy). Cultural diplomacy consists of activities to exchange art, education, traditions, and cultural values to encourage mutual understanding, cooperation, and peaceful relations between countries. According to Milton C. Cummings, cultural diplomacy is «*the exchange of ideas, information, art, and other aspects of culture among nations and their peoples to foster mutual understanding*» (El Derbas, 2023). Natalia Grincheva also added that cultural diplomacy has improved over time, incorporating new thematic areas for exploration as well as encompassing broader cultural and political geographies (Grincheva, 2024). Therefore, researcher interested in observing Thailand's activities in carrying out cultural diplomacy activities by using the image of LGBTQ+ Tourism as a bridge of cross-cultural communication through art, education, and of course to attract transgender patients to undergo transgender surgery in Thailand.

Literature review

Gender Reassignment Surgeries (GRS)

Feminine Transformations: Gender Reassignment Surgical Tourism in Thailand oleh Aren Z. Aizura, terbit tahun 2010

This journal article examines medical tourism related to sex reassignment surgery (GRS) in Thailand. Aizura combines approaches from various disciplines, including sociology, anthropology, economics, and gender studies, to provide a comprehensive analysis of this phenomenon. In her findings, Thailand portrays itself as a leading destination for sex reassignment surgery through a combination of medical expertise, affordable costs, and a relatively gender-friendly cultural environment. From Thailand's history of gender diversity phenomena, such as the presence of *kathoe* (transgender) in Thai society to the large number of international patients who use

GRS services in Thailand. Aizura also documents patients' experiences including their expectations, challenges, and views on Thai medical and social culture. Foreign patients felt safe undergoing GRS in Thailand, where previously they had difficulty obtaining permission to undergo this surgery. In Thailand, they found the Thai people friendly and open to their decisions. This is supported by comments from Thai surgeons that, «*transwomen are more beautiful than indigenous women,*» where they are used to transgender patients always feeling interrogated, exposed, and humiliated by medical personnel. In sum, Thailand is very friendly to transgenders and is able to attract foreign tourists to visit Thailand. This journal article has been published for a long time, but the researcher wants to include it as a basis that gender reassignment surgery (GRS) in Thailand has an impact on LGBT tourism and cultural diplomacy in Thailand (Aizura, 2010).

Review Artikel Jurnal: «Trans Depathologisation and Gender Identity Disorder in Japan: A Critical Discourse Analysis of Medical Literature, 2010–2022», terbit tahun 2024

This article explores how medical discourse in Japan, specifically regarding gender identity disorder (GID) and efforts to depathologize trans, has evolved between 2010 and 2022. The authors employ critical discourse analysis (CDA) and uncover the dynamics of power, culture, and medical institutions in shaping and maintaining understandings of gender identity in the Japanese context. The article begins with a discussion of global depathologization movements, including the 2019 revision by the WHO, which removed GID from the International Classification of Diseases (ICD-11) as a mental disorder. The authors highlight how Japan, despite being part of the global community, continues to maintain a pathologized approach through its legal system and medical practices. The findings suggest that Japan views trans identity as a requirement for a medical diagnosis (*seishin byōshō* or mental disorder) as a condition for access to gender-affirming services, such as hormone therapy or surgery, thus addressing a health need rather than a social abnormality to be excluded or eradicated. Furthermore, this use is supported by legal and social reforms, access to health services, and alignment with global categories, while the authority of the medical profession remains unchecked. The goal of the Depathologization Movement in Japan against the LGBTQ movement is to advocate for transdepathologization, although cultural and institutional resistance has made progress slow. The article also notes that resistance to depathologization often stems from a lack of public awareness and the dominance of medical authorities (Konishi, 2024).

The researchers used this article to illustrate the openness of transgender in international circles, as evidenced by the removal of gender identity disorder (GID) from the International Classification of Diseases

(ICD-11) as a mental disorder. And this has also been passed down to domestic law in Japan. This article will be used as a basis that transgender is no longer a taboo so that people have the right to determine their identity.

LGBT tourism

Review Jurnal: «Trans Women in Tourism: Motivations, Constraints and Experiences» oleh Melissa M. G. Lawton, tahun terbit 2020

This article explores how Mexican transgender women travel, does itinerary, challenges, and the impact of social and cultural uncertainty on the travel experience. It begins with the notion that transgender people are often the target of stigma, discrimination, and violence, but everyone has the right to travel where tourism can provide potential benefits for everyone (Monterrubio et al., 2020).

The findings of this article are transwomen's motivation to travel is to seek opportunities to live a more authentic life and feel free to express their gender identity. Tourism becomes a solution from the social stigma they experience in everyday life. While the chosen tourist destinations are *Inclusive Destinations*, destinations known as places that accept gender diversity and have strong LGBT communities. They are more interested in visiting cities or countries that have inclusive policies towards transgender rights, such as Thailand or more progressive European countries. In addition, transgender women also experience travel barriers, such as discrimination and social uncertainty. Fear of discrimination, both in personal interactions and in tourism services, is a significant inhibiting factor. Transgender women often report they have to hide their gender identity to avoid unpleasant treatment. Especially when the administrative process where they have to report travel document, such as passports or tickets that do not match their gender identity, which cause confusion or discrimination at the airport or accommodation. The last challenge is the lack of access to tourism infrastructure that supports the needs of transgender women, such as facilities that do not match their gender identity in bathrooms or changing rooms, which is a major obstacle. This experience often causes anxiety or discomfort.

This article will be used by researchers to look at how the tourism sector in Thailand is LGBT-friendly, such as gender-sensitive services, including transgender-friendly hotels, staff trained to handle different gender identities, and facilities that allow them to feel comfortable and accepted. As well as engagement with the local LGBT community that can provide a sense of safety and comfort, and opportunities to connect with individuals who understand their experiences.

Review Artikel Jurnal: «Gender, Health, and Labor in Thailand's Medical Hub» oleh Ara Wilson, terbit tahun 2022

This article examines the complex relationships between gender, health, and labor in Thailand's medical

sector. As one of Southeast Asia's major medical center, Thailand attracts international patients for high-quality medical services, including cosmetic surgery, gender reassignment surgery, and other health care services. As a "medical hub" Thailand offers high-quality medical services and competitive prices, thus influencing government policies, private investment, and Thailand's international image.

The findings of this article are (1) a critique of medical capitalism on how it creates inequality in access to health, especially for local Thai communities. This is relevant to the study of globalization and health. (2) a gender and labor perspective where the medical workforce is dominated by women. This relates to Thailand's gender culture, which often views women as workers in care roles. However, this article also critiques how this work is often undervalued and underpaid despite being the backbone of the medical sector. (3) global-local relations, namely about global trends (medical tourism) with local contexts (Thai policies and culture), this article enriches the understanding of how globalization impacts the health sector. This article discusses the media sector, gender and globalization where these topics are very relevant to the issues that will be used by researchers (Farber, 2022).

Culture diplomacy

Review Artikel Jurnal: The Past and Future of Cultural Diplomacy oleh Natalia Grincheva, terbit tahun 2024

Natalia Grincheva in her journal article analyzes the development of cultural diplomacy from the past to the future. This article discusses historical aspects, contemporary challenges, and future opportunities by highlighting the influence of digital technology on the practice of cultural diplomacy. Grincheva starts from the roots of cultural diplomacy to the formation of nation-states, where culture is used as a tool to promote soft power. During the Cold War, the use of art and culture became an important instrument in winning the hearts and minds of the world community. In the post-Cold War era, cultural diplomacy has evolved into a more collaborative and inclusive approach. The era of globalization, there has been an increase in the complexity of cross-cultural interactions and the impact of digital technology. There has been a shift from a state-centered diplomacy model to the involvement of non-state actors, such as NGOs, cultural institutions, and the private sector. Until finally the era of digitalization was born where digital platforms are considered to open new opportunities for cultural exchange and the spread of soft power, but also pose challenges related to accessibility, authenticity, and control of information.

Another finding of this article identifies that there is a new hybrid transnational diplomacy emerging that not only operates through cultural practices or artistic expressions across countries, but also increasingly

embraces globally significant social and political issues. Such as LGBT or feminist movements, climate change or disability activism are becoming an important part of 184 contemporary cultures shared across countries and societies that offer interesting avenues for implementing CD activities. Therefore, the researcher wants to see how Thailand's development or strategy towards LGBT issues especially in the implementation of cultural diplomacy (Grincheva, 2024).

Review Jurnal: «Thailand's New Soft Power Focus and the Makings of a Paradox» oleh Surachart Bamrungsuk, terbit tahun 2024

This article analyzes Thailand's foreign policy in using soft power as a tool to strengthen its international position. Bamrungsuk explores how Thailand seeks to leverage its culture, diplomacy, and international image to build global influence. And navigate the gap between its global ambitions and its complex internal political conditions. In his findings, Thailand develops soft power as a new diplomatic strategy, namely focusing on utilizing culture, tourism, and international relations to build a positive image in the international world. This strategy certainly also supports regional peace and stability. This effort has been declared successful, as evidenced by the many international tourists who are interested in its cultural heritage, cuisine, and festivals. This cultural diplomacy plays an important role in strengthening Thailand's image as an attractive global destination (Cogan, 2024).

However, this article identifies a paradox that emerges in Thailand's new approach to soft power, especially when the policy is confronted with domestic political realities and external challenges. Although the country seeks to project a positive image in the eyes of the world, domestic realities often conflict with the values promoted abroad. For example, issues related to human rights, political freedoms, and domestic political instability often contradict Thailand's image as a democratic and stable country. Thailand has received international criticism for human rights violations, especially in the context of freedom of expression and politics. This is evidenced by Thailand's domestic political instability, such as military coups and restrictions on civil liberties. Of course, these phenomena damage the positive image built through soft power policies. Reflecting on the article, the researcher wants to see further how Thailand attempts to improve its image, especially in terms of culture, through the concepts of «gay heaven» and «gay capital of Asia» that are already very attached to Thailand.

Research method

This article arises from the rise of K-pop beauty and plastic surgery, how South Korean culture (or known as the *Hallyu wave*) can influence the interest of the international community, especially on the existence of medical and global issues (Li et al., 2020). So, the

researcher found similarities with Thailand in the nation branding efforts through culture. In this case, Thailand is very active in the human rights movement, more specifically about LGBT rights. Thailand offers many LGBT-friendly tours, starting from a social environment that is anti-discriminatory towards transgenders, then expanding to the proliferation of Sex Change Surgery or Gender Reassignment Surgeries hospitals.

Hospitals with sex change surgery facilities in Thailand are already widely known in the global community. This is evident from the many foreign patients who use their services. According to Aizura (Aizura, 2010) there are many foreign patients undergo transgender surgery in Thailand because they get convenience in the surgery process, especially without intimidation from the social environment. This experience is also interesting to discuss because the patients who underwent this surgery did not come from Thailand, but came from developed countries such as Europe, the United States, Australia, and Canada.

This research will focus on how cross-cultural roles will affect globalization, especially in the realm of cultural diplomacy. The research data will focus on the list of Thai hospitals that provide transgender surgery, marketing strategies from hospitals, hospital facilities that support medical tourism (because in the process of surgery, patients will need a recovery period), and also a list of patients who have undergone transgender surgery (Thai and non-Thai citizens). The next data, the researcher will record LGBT-friendly tourism in Thailand. This data will strengthen the researcher's argument that patients will feel safe without intimidation when undergoing transgender surgery. After the data is collected, the researcher will process the data according to the perspective of cultural

diplomacy in Thailand. In the process, the researcher will involve many actors, both government and non-government. The role of actors is very important in cross-cultural activities, considering that LGBT has not been widely accepted by many groups.

Finding and discussion

Thailand, Belief, Transgender & LGBT

Latar Belakang LGBT di Thailand dan Potensi Diplomasi: Studi Literatur

Today, the global community agrees that the inclusion of lesbian, gay, bisexual, and transgender (LGBT) people, and other groups outside of heteronormative and cisgender identities (i.e., LGBT+) is an important human rights issue that is fundamental to human health and well-being (Newman et al., 2021). A group of international LGBT+ academics and legal activists have proposed the Yogyakarta Principles as a guide for advocacy, policy and law in countries to improve the protection of LGBTQ+ individuals from discrimination and human rights violations. In this regard, Thailand is one of the countries in Southeast Asia that is open and friendly to the Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender (LGBT) community (Aksornarn, 2024).

Thai society is diverse in terms of gender, sexual orientation, and gender identity/expression: heterosexual men and women, gay men, lesbian women, bisexual women, *sao praphet song* (transgender men assigned at birth), *tom* (transgender women assigned at birth), and *dee* (assigned women at birth who are attracted to tom men) (Skorska et al., 2021). As a complement, Thai society states that there are 18 sexual orientations that apply in the Thai social environment, although not all of them are recognized by society (Sepulang Sekolah, 2021). Eighteen genders are:

1	Straight male	Sex and sexual orientation (gender) are the same (male)
2	Straight female	Sex and sexual orientation (gender) are the same (female)
3	Lesbian	Lovers of women
4	Bi	Bisexuals can love both men and women
5	Gay king	A man who loves men
6	Gay queen	A man who dresses and behaves like a woman, but loves men
7	Boat	Men who love women, <i>gay queen</i> and <i>gay king</i>
8	Tom	A woman who dresses up as a man and loves women who dress up as women
9	Dee	Girls who love <i>tom</i>
10	Tom gay	Women who love women, can be <i>Tom</i> or <i>Dee</i>
11	Tom gay king	<i>Tom</i> who loves <i>tom</i>
12	Tom gay queen	<i>Tom</i> dresses femininely, but loves <i>Tom</i>
13	Tom gay two way	<i>Tom</i> who can be the <i>tom gay king</i> or <i>tom gay queen</i> , so he loves the same sex but is flexible
14	Kathoe	Transgender men who wish to become women, and vice versa, through sex change surgery
15	Adam	Boys who love <i>tom</i> = (boys who love girls who dress up like boys)
16	Angee	Kathoe who loves <i>Tom</i> = (a transgender who loves girls and dresses like a boy)
17	Samyaan	Women who love <i>Tom</i> or lesbians (should just put this in lesbian but it's flexible)
18	Cherry	A woman who loves gay men and <i>ladyboys</i>

Based on the above data, Thailand stands out as a country with a higher level of acceptance of transgender issues, both in social policies and in everyday culture. However, Thai society still often experiences discrimination about their gender (Srikummoon et al., 2022). This discrimination is often experienced by transgender women (TGW) who are also members of a minority related to the identity of individuals with intersectional identities in the social context of family, school, workplace, and community. Discrimination and experiences of mistreatment in educational institutions can be a particular challenge for LGBTQ students, and this discrimination takes the form of hate speech and sexual harassment from teachers and other students (Srikummoon et al., 2022). There are no Thai laws that adequately support the existence of transgender people, nor are there any inclusive policies that address the legality of same-sex marriage (Aksornarn, 2024).

Despite discrimination against the queer community in Thailand, the community continues to maintain its identity. This is reinforced by the beliefs that exist in Thailand, namely the involvement of Buddhism, gender identity, and sexuality in Thailand. *Theravada Buddhism* is highly respected and influential in Thai tradition and is practiced by 95% of the population. *Theravada Buddhism* is the main branch of Buddhism that is most dominant in Thailand. Theravada, meaning «Teachings of the Elders», is a form of Buddhism that emphasizes the understanding and practice of the original teachings of the Buddha as recorded in the ancient Pali texts (Tipitaka). In Thailand, Theravada Buddhism is the spiritual, cultural, and social foundation of the community. One of the beliefs taught in this religion is the existence of a third gender or what is known as kathoey (third gender: transgender women or feminine men). This religion explains the attachment to the indigenous gender system, namely «supernatural beliefs» such as animism, sacred objects, and spirits that live in nature provide space for cultural expressions of the third gender. These beliefs play an important role in connecting humans with spirits. So it can be concluded that this religious teaching is the cause of the large number of transgender people in Thailand and is practiced in the daily lives of transgender sex workers who are involved in direct and indirect work in sex tourism in Pattaya and Bangkok (Ocha, 2023).

Thailand's Gender Reassignment Surgical & LGBT tourism

History of genital surgery in Thailand

Thailand began its sex reassignment surgery industry in the 1970s, but only one surgeon had a reputation for technical skill in the procedure before the mid-1990s, Dr. Preecha Tiewtranon. He developed his own genital vaginoplasty technique and trained the group of surgeons who practice vaginoplasty in Thailand today. In the mid-1990s, non-Thais began traveling to

Thailand in greater numbers to undergo GRS. This was influenced by the large number of kathoey (gender-variant Thai individuals) who had undergone GRS and migrated overseas to Europe and North America, helping to “promote” the surgery. It can be said that the medium for promotion was *word of mouth* (Pauli et al., 2023) and successfully pushed for the first non-Thai trans woman to obtain GRS in Thailand, followed by internet media in the mid-1990s. Thai surgeons are known to be cheaper and more technically advanced than surgeons working in Europe and North America. In 1996, Dr. Suporn Watanyasakul, a protégé of Dr. Preecha, was one of the most skilled GRS surgeons in Thailand, performing 20 to 30 GRS procedures per year, mostly on Thai patients. By 2006, he was operating on about 220 patients per year, almost exclusively on vaginoplasties, breast augmentation, and facial feminization. His patients came from abroad, including Europe, North America, and other locations in Asia (Aizura, 2010).

This sex change operation takes quite a long time, at least there is a health check before and after, starting from the patient's medical and psychological examination, hormone therapy, to post-operative recovery. Even in this sex change operation there are still various kinds of operations, starting from facial, chest, and genital surgery. All of these operations will be clarified and adjusted again to the patient's innate sex (Akhavan et al., 2021). In sum, that patients will undergo many surgical processes to achieve perfection, and it is not surprising if patients experience doubts in the process. Therefore, many hospitals that have sex reassignment surgery services will offer other non-medical facilities. So that patients can make medical trips. This medical tourism includes costs, accessibility, and broader factors related to the tourist attractions of the destination country. In addition, medical tourism is believed to be able to save costs (due to long waiting periods), guarantee the quality of health services; diversity of facilities and choices; insurance; the ability to maintain anonymity and privacy; cultural proximity in terms of language, norms, religion, food; access to the latest technology and care; procedures that are not available or affordable in the home country; distrust and ignorance of the health care system in the host country; and the added benefit of a vacation (Taheri et al., 2021).

Thailand's image as a “gay paradise” date back to 1980, when the western magazine *Spartacus International Gay Guide for Gay Men* stated that «*Thailand is a gay and tourist paradise... offering the best tourism in Asia, and with warm, friendly, happy people and handsome young men, Thailand is a gay Mecca*». Much of Thailand's gay life takes place in the capital, Bangkok. The city's openness to diversity, gay-friendly bars and restaurants, popular saunas, numerous *drag shows* and vibrant nightlife have made Bangkok the ‘*gay capital of Asia*’. The city is ranked among the most gay-friendly cities for LGBTQ travelers by rankings

such as HostelWorld, CultureTrip, Nomadic Boys, Hotel.com, and GayTravel. There are over 100 gay and gay-friendly businesses for LGBTQ travelers such as bars, restaurants, saunas, etc. Most of the gay venues are located in the Silom district, adjacent to Rama IV Road.

Besides Bangkok, the gay tourism hub is Patong, on Phuket Island, with the top 20 LGBT Destinations for 2020 according to Gay Travel guide. It is no surprise that Phuket has been named the '*Gay Travel Oasis*'. Next up are the cities of Pattaya and Chiang Mai, with Pattaya renowned for its nightlife and sex industry. The city is known for its gay nightlife with go-go bars and cabarets, as well as the gay beach of Dongtan. While Chiang Mai offers a more relaxed gay scene with gay-friendly bars and several gay accommodations as well as gay saunas (Alexandre Veilleux, 2021).

Based on previous research, foreign tourists feel comfortable when enjoying gay tourism in Thailand. New experiences that they have never had before, such as when entering a bar that provides gay massage (Xiang & Cheah, 2023). In addition, the LGBT-friendly tourist environment also supports non-heteronormative lives that are socially sustainable and geographically located. Although they are commoditized as sexual products, Kathoey and gay people feel greater tolerance, freedom, and belonging in the area. For non-heteronormative lives, this environment provides access to peer networks for emotional and financial support, role models, and knowledge (social capital) on how to survive (Statham & Scuzzarello, 2023).

Culture Diplomacy

Gender discrimination often occurs anywhere and anytime, and the forms of violence received are diverse, ranging from sexual harassment, career dissatisfaction, to social law (being excluded in the social environment). Many studies have stated that gender discrimination can have fatal consequences, such as decreased self-confidence, depression, and even suicide (Schlick et al., 2021). Likewise, someone who wants to undergo transgender surgery. Every day, transgender people face psychological, practical, political, and physical challenges (Chan et al., 2024). Although transgender people are not always included in the LGBT community, in general, transgender people are often included in the community because the LGBT community includes various sexual and gender identities outside of heterosexual and cisgender norms. Seeing this, Thailand strives to create an inclusive environment for people with gender issues. In Thailand, there are many tourist attractions and environments that are friendly to LGBT people so that people with different sexual orientations feel comfortable when they are in Thailand. In addition, Thailand has great potential in cultural diplomacy through its role in supporting and celebrating gender diversity. The existence of Bangkok Pride which has emerged since 2005, as well as LGBT-

themed film and art festivals, further emphasizes Thailand's role as a country that is close to LGBT people. Festivals and cultural events like these are a means of diplomacy that not only promotes inclusivity in society, but also improves the country's image in the eyes of the international world as a country that is progressive towards LGBT rights.

The existence of LGBT tourism and environment is certainly a cultural attraction in itself for Thailand. Although this LGBT character still gets discrimination from outsiders, Thailand has succeeded in creating this environment and collaborating it with Thai culture. The existence of kathoey (third gender: transgender women or feminine men) is also inseparable from the teachings of Theravada Buddhism. Theravada Buddhism recognizes four gender categories, namely male, female, *ubhatobyanjanaka* (individuals with characteristics of both sexes), and *pandaka* (individuals whose sexual behavior is considered inappropriate). To be more detailed, *Ubhatobyanjanaka* is interpreted as a combination of male and female biological characteristics, and *pandaka* is explained as a man who performs oral sex with other men and gets sexual arousal and satisfaction from it. Both of these terms can be understood in part to refer to homosexual behavior, showing that gender is not limited to binary categories but is diverse, such as *Phet tee saam*. Meaning 'third gender', this broad and diverse term in Thai culture is used to summarize being gay, kathoey, lesbian (*tom & dee*), bisexual, or transgender (Rodríguez-Dorans & Holmes, 2021). It is not surprising that these religious and cultural values certainly play a role in creating an inclusive environment for transgender people in Thailand. In addition, Buddhism is one of the media of cultural diplomacy and advancing national goals in Thailand. It can be concluded that cultural diplomacy is able to improve relations between countries by facilitating the exchange of cultural values and practices (Zheng & Liu, 2024).

Another cultural factor is reflected in the series of dances offered by Thailand, where dance diplomacy has been carried out in its international relations activities for more than 150 years. Dance culture is believed to be able to increase creativity, cultural familiarity, and similarities between Thailand and other countries, by utilizing the meaning of the event when the performance is performed (Praditsilp & Pongsakornrungrasit, 2024). This strategy is also used by tourism to attract tourists using dance, especially LGBT tourists. Inspired by the US show RuPaul's Drag Race, a drag show featuring "men dressing and performing as women" and sometimes "women dressing and performing as men". The popularity of RuPaul's Drag Race and the two seasons of Drag Race Thailand have contributed to the increasing presence of drag shows in Thailand. However, if the mainstream conceptualization of drag is associated with Western gender binaries (even when

drag attempts to challenge those binaries), then Thai drag shows not only negotiate Western gender binaries but also local transgender systems. One such show is Thai drag and cabaret in Chiang Mai (Shuttleworth, 2023). Even Thai drag shows have ventured into digital media (WOWPresents, 2024), so people can enjoy the online shows.

The next cultural performance is through the media of music because it is considered an easy medium to attract and persuade other countries through a positive national image. There is a relationship between music, power, international relations, and diplomacy because it is believed that a number of voices are able to participate in diversifying channels for cultural diplomacy (Rijo Lopes Da Cunha, 2024). One of the studies that discusses Thai music and transgender is about the social life of queer men in Thai classical string music, namely a study that discusses how a transgender musician is able to survive (Wisuttipat, 2024). While researchers did not find many academics discussing Thai song lyrics and LGBT. This is interesting because researchers found a non-Thai song that has unique lyrics. The song titled «*Bang Bang Bangkok*» sung by Devi Sri Prasad from the soundtrack of the film *Kumari 21 F* released in 2015, has a lyrical musical arrangement and visuals that depict the energetic nuances of the glamorous and vibrant nightlife of Bangkok, Thailand (Sukumar Writings, 2016). There are several interesting things about this music, (1) this musician comes from outside Thailand, namely India, but makes lyrics about tourism in Thailand, complete with visuals of culture (traditional and modern) that exist in Thailand. (2) the lyrics of the song that read:

*"Same same but different
No money no honey
Good boy goes to heaven, bad boy goes to Bangkok"*

Although the songwriter did not explain the lyrics in detail, the researcher saw that the lyrics were related to LGBT and tourism sectors. The researcher translated the lyrics using critical discourse analysis (CDA) proposed by Fairclough (1995) as a conceptual framework (Ruanglertsilp, 2022). According to the researcher, the diction *same-same but different* refers to men who are not men (biologically), but those who have different sexual orientations. The next lyrics, *good boy goes to heaven bad boy goes to Bangkok*: *good boy* means men with the same gender and sexual orientation are advised to go straight to heaven. Meanwhile, for *bad boys* (namely men with deviant sexual orientations), their place is not in heaven. Then, the musician advises bad boys to travel and visit Bangkok to enjoy the rest of their lives. In sum, the researcher found a combination of context and gender stereotypes in the lyrics that point to Thailand with its image as a gay paradise.

In the research process, the researcher found several academics discussing the potential of health diplomacy by providing quality health services, especially in the field of transgender surgery and gender identity-related care. Many people from abroad, especially from countries with strict policies against LGBT, come to Thailand to undergo gender transition procedures. However, the researcher will put this aside because the researcher will focus on Thailand's cultural diplomacy that is able to attract the interest of the transgender community to undergo transgender surgery in Thailand. Again, an environment that supports LGBT will make transgender patients more open when undergoing surgery.

Conclusion

Everyone has the right to determine their life path, one of which is determining what gender they want. This decision is certainly not easy, especially when deciding to undergo transgender surgery. There are many discriminatory behaviors that they get and have fatal consequences, such as decreased self-confidence, depression, and even suicide. So, an inclusive environment is needed to support their decision. Thailand comes with the best solution. Starting from providing the best hospitals with transgender surgery facilities and also an inclusive environment for the LGBT community. In its approach, Thailand carries out various cultural diplomacy activities to attract patients (both local and foreign) to undergo surgery in Thailand. The cultural diplomacy carried out starts from the domestic environment regarding the understanding of the values of *Theravāda Buddhism* which recognizes four gender categories: male, female, *ubhatobyanjanaka*, and *pandaka*. The diversity of religion and gender has given birth to various entertainment and festivals that support LGBT, namely dance arts represented by drag and Thai cabaret in Chiang Mai, as well as music from India that depicts the glitter of tourism in Thailand. With an LGBT-friendly environment, it is very supportive for local and foreign patients to undergo transgender surgery in Thailand. Patients will not feel gender discrimination during surgery, so Thailand can develop its international activities into health diplomacy through hospitals that provide transgender surgery facilities.

Limitations and recommendation

In this study, the focus is on cultural diplomacy which is the attraction of transgender patients both locally and internationally. So, the author only focuses on Thai culture, tourism and interesting things that are closely related to the LGBT image. Suggestions for further researchers are to focus on health diplomacy, where Thailand is able to portray itself with the quality of health, especially in sex change operations. Further researchers are advised to be able to display the competition in the quality of sex change hospitals

with hospitals outside Thailand. This will be interesting to study because there are so many countries that have these facilities and compete with each other in maintaining their quality.

Acknowledgements

This research was supported by the Institute for Research and Community Service (LPPM-Lembaga Penelitian dan Pengabdian Kepada Masyarakat), Universitas Sebelas Maret.

REFERENCES

1. Aizura, A. Z. (2010). Feminine Transformations: Gender Reassignment Surgical Tourism in Thailand. *Medical Anthropology*, 29(4), 424–443. <https://doi.org/10.1080/01459740.2010.501314>
2. Akhavan, A. A., Sandhu, S., Ndem, I., & Ogunleye, A. A. (2021). A review of gender affirmation surgery: What we know, and what we need to know. *Surgery*, 170(1), 336–340. <https://doi.org/10.1016/j.surg.2021.02.013>
3. Aksorngrarn, K. (2024). Legalization of Same-Sex Marriage in Thailand: Society Steps Forward, But Policymakers Still Hesitate. *Beijing Law Review*, 15(01), 91–101. <https://doi.org/10.4236/blr.2024.151006>
4. Alexandre Veilleux. (2021). *LGBTQ TOURISM IN THAILAND IN THE LIGHT OF GLOCALIZATION Capitalism, Local Policies, and Impacts on the Thai LGBTQ Community*.
5. Biswas, P., Neogi, S. G., Arockiam, D., & Mitra, A. (2024). The Importance of Multi-Lingual Sentiment Analysis in Digital Marketing. *2024 11th International Conference on Reliability, Infocom Technologies and Optimization (Trends and Future Directions) (ICRITO)*, 1–8. <https://doi.org/10.1109/ICRITO61523.2024.10522115>
6. Bumrungrad International Hospital. (2024). *Bumrungrad International Hospital*. <https://www.bumrungrad.com/en/>
7. Chan, A. S. W., Choong, A., Phang, K. C., Leung, L. M., Tang, P. M. K., & Yan, E. (2024). Societal discrimination and mental health among transgender athletes: A systematic review and Meta-analysis. *BMC Psychology*, 12(1), 24. <https://doi.org/10.1186/s40359-023-01493-9>
8. Chaovanalikit, T., Wirairat, K., & Sriswadpong, P. (2022). Quality of Life, Self-Esteem, and Depression Among Thai Transgender Women Before and After Male-to-Female Gender Confirmation Surgery: A Prospective Cohort Observational Study. *Sexual Medicine*, 10(4), 100533–100533. <https://doi.org/10.1016/j.esxm.2022.100533>
9. Cogan, M. S. (2024). Thailand's new soft power focus and the makings of a paradox. *Asian Affairs: An American Review*, 51(2), 90–116. <https://doi.org/10.1080/00927678.2024.2333684>
10. El Derbas, R. (2023). Cultural diplomacy: The theory and the practice of a bridging concept. In F. Gantheret, N. Guibert, & S. Stolk (Eds.), *Art and Human Rights* (pp. 188–207). Edward Elgar Publishing. <https://doi.org/10.4337/9781802208153.00022>
11. Farber, R. (2022). Gender, health, and labor in Thailand's medical hub. *Social Science & Medicine*, 301, 114950. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2022.114950>
12. Farber, R. (2024). Discrimination, Health, and Resistance for Thai Transgender Women. *Journal of Racial and Ethnic Health Disparities*, 11(2), 1124–1138. <https://doi.org/10.1007/s40615-023-01592-8>
13. Grincheva, N. (2024). The past and future of cultural diplomacy. *International Journal of Cultural Policy*, 30(2), 172–191. <https://doi.org/10.1080/10286632.2023.2183949>
14. Konishi, Y. (2024). Trans depathologisation and gender identity disorder in Japan: A critical discourse analysis of medical literature, 2010–2022. *Social Science & Medicine*, 353, 117039. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2024.117039>
15. Laurent, E. (2005). Sexuality and Human Rights: An Asian Perspective. *Journal of Homosexuality*, 48(3–4), 163–225. https://doi.org/10.1300/J082v48n03_09
16. Li, E. P. H., Min, H. J., & Lee, S. (2020). Soft power and nation rebranding: The transformation of Korean national identity through cosmetic surgery tourism. *International Marketing Review*, 38(1), 141–162. <https://doi.org/10.1108/IMR-01-2019-0053>
17. Liu, X., Fu, X., Yuan, Y., Li, Z., & Suknuch, C. (2024). Understanding gay tourists' involvement and loyalty towards Thailand: The perspective of motivation-opportunity-ability. *Journal of Vacation Marketing*, 30(3), 439–458. <https://doi.org/10.1177/13567667221147318>
18. Lunt, N., & Carrera, P. (2010). Medical tourism: Assessing the evidence on treatment abroad. *Maturitas*, 66(1), 27–32. <https://doi.org/10.1016/j.maturitas.2010.01.017>
19. Monterrubio, C., Rodríguez Madera, S. L., & Pérez, J. (2020). Trans women in tourism: Motivations, constraints and experiences. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 43, 169–178. <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2020.04.009>
20. Newman, P. A., Reid, L., Tepjan, S., & Akkakanjanasupar, P. (2021). LGBT+ inclusion and human rights in Thailand: A scoping review of the literature. *BMC Public Health*, 21(1), 1816. <https://doi.org/10.1186/s12889-021-11798-2>
21. Ocha, W. (2023). Buddhism, gender, and sexualities: Queer spiritualities in Thailand. *Equality, Diversity and Inclusion: An International Journal*, 42(5), 685–705. <https://doi.org/10.1108/EDI-01-2020-0025>
22. Pauli, G., Martin, S., & Greiling, D. (2023). The current state of research of word-of-mouth in the health care sector. *International Review on Public and Nonprofit Marketing*, 20(1), 125–148. <https://doi.org/10.1007/s12208-022-00334-6>
23. Phanat Subyubon, Dr. Pimpika Thongrom, Atchira Tiwasing, & Phumipat Chaya. (2022). Chinese LGBT Tourist Motivation Traveling to Bangkok. *International Journal of Early Childhood Special Education (INT-JECSE)*, 14(01), 1933–1942. <https://doi.org/10.9756/INT-JECSE/V14I1.225>

24. Praditsilp, W., & Pongsakornrunsilp, S. (2024). Thai dance diplomacy: Thai government communication strategies for building soft power through staging Thai performances abroad. *The Journal of International Communication*, 30(1), 84–110. <https://doi.org/10.1080/13216597.2023.2279311>
25. Rijo Lopes Da Cunha, M. M. (2024). Introduction: Music and Cultural Diplomacy in the Middle East—Geopolitical Reconfigurations for the Twenty-First Century. In M. M. Rijo Lopes Da Cunha, J. Shannon, S. Møller Sørensen, & V. Danielson (Eds.), *Music and Cultural Diplomacy in the Middle East* (pp. 1–21). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-031-36279-8_1
26. Rodríguez-Dorans, E., & Holmes, J. (2021). *The Everyday Lives of Gay Men: Autoethnographies of the Ordinary* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003133506>
27. Ruanglertsilp, E. (2022). Discourse of Self-Empowerment in Ariana Grande's 'thank u, next' Album Lyrics: A Critical Discourse Analysis. *Journal for Cultural Research*, 26(2), 200–220. <https://doi.org/10.1080/14797585.2022.2097882>
28. Samitivej Hospitals. (2024). *Samitivej Hospitals*. <https://www.samitivejhospitals.com/>
29. Schlick, C. J. R., Ellis, R. J., Etkin, C. D., Greenberg, C. C., Greenberg, J. A., Turner, P. L., Buyske, J., Hoyt, D. B., Nasca, T. J., Bilimoria, K. Y., & Hu, Y.-Y. (2021). Experiences of Gender Discrimination and Sexual Harassment Among Residents in General Surgery Programs Across the US. *JAMA Surgery*, 156(10), 942. <https://doi.org/10.1001/jamasurg.2021.3195>
30. Sepulang Sekolah (Director). (2021, January 1). *Membedah 18 Gender Di Thailand! Gender Berbeda Dengan Jenis Kelamin? / Learning By Googling #28* [Broadcast]. <https://www.youtube.com/watch?v=OB7exMyQe58>
31. Shuttleworth, C. (2023). Talking sex: Thai Phet and its connection to Thai drag performance as reflected by the language of kathoey performers in Chiang Mai. *Humanities, Arts and Social Sciences Studies*, 618632. <https://doi.org/10.14456/HASSS.2023.52>
32. Skorska, M. N., Coome, L. A., Peragine, D. E., Aitken, M., & VanderLaan, D. P. (2021). An anthropometric study of sexual orientation and gender identity in Thailand. *Scientific Reports*, 11(1), 18432. <https://doi.org/10.1038/s41598-021-97845-9>
33. Srikummoon, P., Thanutan, Y., Manojai, N., Prasitwattanaseree, S., Boonyapisomparn, N., Kummaraka, U., Pateekhum, C., Chiawkhun, P., Owatsakul, C., Maneeton, B., Maneeton, N., Kawilapat, S., & Traisathit, P. (2022). Discrimination against and Associated Stigma Experienced by Transgender Women with Intersectional Identities in Thailand. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(24), 16532. <https://doi.org/10.3390/ijerph192416532>
34. Statham, P., & Scuzzarello, S. (2023). Transgender Kathoey and gay men using tourist-zone scenes as 'social opportunities' for nonheteronormative living in Thailand. *Gender, Place & Culture*, 30(2), 183–210. <https://doi.org/10.1080/0966369X.2021.1997937>
35. Sukumar Writings (Director). (2016, Mey). *Bang Bang Bangkok Official Video Song / Kumari 21F Movie / Raj Tarun, Hebah Patel / Devi Sri Prasad* [Broadcast]. <https://www.youtube.com/watch?v=aSPqIH71-As>
36. Taheri, B., Chalmers, D., Wilson, J., & Arshed, N. (2021). Would you really recommend it? Antecedents of word-of-mouth in medical tourism. *Tourism Management*, 83, 104209. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2020.104209>
37. The Suporn Clinic. (2024). *Traveling to Thailand for Surgery*. <https://supornclinic.com/travel-to-thailand/>
38. Wisuttipat, N. (2024). "Keeping Condition": Gender Ambiguity and Sexual Citizenship of Queer Male Thai Classical Musicians. *TRaNS: Trans -Regional and -National Studies of Southeast Asia*, 12(1), 60–77. <https://doi.org/10.1017/trn.2023.12>
39. WOWPresents (Director). (2024, October 18). *Drag Race Thailand Season 3, Episode 1: Thai Tea Is Back Back Back Again (Full Episode)* [Broadcast]. <https://www.youtube.com/watch?v=-XGJ7gBYXbs>
40. Xiang, K., & Cheah, C. W. (2023). The embodied experience and self-identity construction of Chinese gay tourists in Thailand. *Tourism Management Perspectives*, 48, 101169. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2023.101169>
41. Zheng, D., & Liu, Y. (2024). China–Thai Cultural Diplomacy Through the Buddhist Wat: A Case Study of the Thai Wat in Chaozhou Kaiyuan si, Guangdong. *Religions*, 15(11), 1365. <https://doi.org/10.3390/rel15111365>

Authors Contribution: All authors have contributed equally to this work.

Conflict of Interest: The authors declare no conflict of interest.

The article was received by the editors 15.03.2026

The article is recommended for printing 26.04.2026

The article was published 30.05.2026

No artificial intelligence tools were used by the authors during the preparation of this article.

Арофа Мінасарі, кафедра міжнародних відносин, Університет Себелас Марет, Індонезія, e-mail: arofah.minasari@staff.uns.ac.id, ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-6002-7568>

Еріна Ікаваті, кафедра міжнародних відносин, Університет Себелас Марет, Індонезія

Ахадіна Ханіфаті Аміма, кафедра міжнародних відносин, Університет Себелас Марет, Індонезія, ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-1695-8914>

Нона Берлін Неффертіті Мейлім, кафедра міжнародних відносин, Університет Себелас Марет, Індонезія, ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-6056-0261>

Мухаммад Ріфкі Априансх, кафедра міжнародних відносин, Університет Себелас Марет, Індонезія, ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-0337-5026>

КУЛЬТУРНА ДИПЛОМАТІЯ ТАЙЛАНДУ: ЗАЛУЧЕННЯ ПАЦІЄНТІВ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ОПЕРАЦІЙ ІЗ ГЕНДЕРНОГО ПІДТВЕРДЖЕННЯ (GRS) ЗА ДОПОМОГОЮ «М'ЯКОЇ СИЛИ»

Особи з нетрадиційною гендерною ідентичністю та сексуальною орієнтацією часто стикаються з труднощами суспільного сприйняття у повсякденному житті, освітньому середовищі, на робочому місці, а також під час прийняття рішення щодо проходження операцій із гендерного переходу. Багато з них зазнають соціальної дискримінації, що може призводити до зниження самооцінки, депресивних станів і навіть суїцидальних проявів. У зв'язку з цим наявність безпечного та інклюзивного середовища є важливою умовою для забезпечення їхнього психологічного комфорту. Таїланд, який має репутацію країни з дружнім ставленням до ЛГБТ-спільноти, пропонує високоспеціалізовані медичні заклади, що надають послуги з операцій із гендерного переходу. Сформований міжнародний імідж Таїланду як світового центру гендерно-підтверджувальної хірургії сприяє створенню атмосфери відкритості та інклюзивності, що приваблює пацієнтів з різних країн світу. Дослідження зосереджується на аналізі культурних чинників, які зміцнюють міжнародний імідж Таїланду та сприяють просуванню його медичних закладів на світовому ринку медичного туризму. Встановлено, що важливими складовими культурної дипломатії країни є традиції буддизму Тхеравади, який історично визнає чотири гендерні категорії, розвиток мистецьких практик, зокрема драг-шоу, ка-баре та тайської музичної культури, а також формування ЛГБТ-дружньої туристичної інфраструктури, що забезпечує комфортне перебування пацієнтів. Поєднання потужної культурної основи, державної підтримки та діяльності бізнесу щодо формування інклюзивного середовища дозволило Таїланду стати одним із провідних світових центрів гендерно-підтверджувальної хірургії та медичного туризму. Це підтверджується значною кількістю іноземних пацієнтів з країн Європи, США та Азії, які обирають Таїланд для проходження лікування та медичних подорожей.

Ключові слова: культурна дипломатія, Таїланд, гендерно-підтверджувальна хірургія, медичний туризм, ЛГБТ, гендер.

Внесок авторів: всі автори зробили рівний внесок у цю роботу.

Конфлікт інтересів: автори повідомляють про відсутність конфлікту інтересів.

Стаття надійшла до редакції 15.03.2026

Стаття рекомендована до друку 26.04.2026

Статтю опубліковано 30.05.2026

При підготовці даної статті інструменти штучного інтелекту авторами не використовувалися.

<https://doi.org/10.26565/2310-9513-2026-23-06>
УДК 339.543:629.33:338.24
JEL Index: F13, F14, L62, O25

МИТНО-ТАРИФНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІМПОРТУ ЕЛЕКТРОМОБІЛІВ В УМОВАХ ЗАГОСТРЕННЯ ТЕХНОЛОГІЧНОГО СУПЕРНИЦТВА

Мірошниченко Тетяна Миколаївна

канд. екон. наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин та логістики,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022,
e-mail: tatiana.miroschnichenko@karazin.ua,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6114-4866>

У статті досліджено митно-тарифне регулювання імпорту електромобілів у контексті посилення технологічного суперництва між Китаєм, США та ЄС. Обґрунтовано, що електромобіль перетворився з екологічного товару на елемент промислової, торговельної та інноваційної політики, а мита і податкові пільги дедалі частіше використовуються не лише для наповнення бюджету, а й для перерозподілу ланцюгів доданої вартості. На основі даних IEA, ACEA, Eurostat, WTO, UN Comtrade, Державної митної служби України та Державної податкової служби України охарактеризовано динаміку світового ринку електромобілів, масштаби експорту Китаю, імпорту ЄС і США та особливості українського пільгового режиму. Показано, що відсутність власного масового виробництва електромобілів обмежує доцільність жорсткого протекціонізму для України, тоді як повне збереження універсальних пільг створює фінансові втрати й посилює імпортозалежність. Запропоновано орієнтири збалансованої політики: таргетовані стимули для екологічно ефективних і доступних моделей, контроль митної вартості та походження, підтримка зарядної інфраструктури, розвиток сервісних, акумуляторних і компонентних інвестицій, а також наближення українського регулювання до правил ЄС.

Ключові слова: світовий ринок електромобілів, глобальна конкуренція, автомобільна промисловість, експорт, екологічність, інвестиції, інноваційні технології, митно-тарифне регулювання, імпорт, електромобілі.

Як цитувати: Мірошниченко Т. М. Митно-тарифне регулювання імпорту електромобілів в умовах загострення технологічного суперництва. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм»*. 2026. № 23. С. 64–74. DOI: <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2026-23-06>

In cites: Miroshnychenko, T. (2026). Customs and tariff regulation of electric vehicle imports under intensifying technological rivalry. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series International Relations. Economics. Country Studies. Tourism*, (23), 64–74. <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2026-23-06> (in Ukrainian)

Постановка проблеми. Електрифікація автомобільного транспорту стала одним із ключових напрямів глобальної кліматичної та промислової політики. Водночас у 2024-2026 рр. електромобіль дедалі менше сприймається лише як засіб зниження викидів, а дедалі більше - як стратегічний продукт, навколо якого концентруються інвестиції, контроль над акумуляторними технологіями, доступ до критичних мінералів, програмне забезпечення, виробничі платформи та експортні можливості національних компаній. Отже, світовий ринок електромобілів став простором, де глобальна конкуренція поєднує екологічність, промисловий протекціонізм і технологічну безпеку.

Загострення технологічного суперництва проявляється не лише у змаганні за частку ринку, а й у зміні функцій митно-тарифної політики. США підвищили тарифи на китайські електромобілі до 100% за секцією 301; Європейський Союз запровадив компенсаційні мита на батарейні електромобілі походженням з Китаю; Китай, маючи масштабну виробничу базу, поєднує відносно нижчий режим імпорتنих тарифів із внутрішніми інструментами промислової політики. У цьому контексті митне регулювання стає інструментом не тільки контролю товаропотоків, а й захисту інноваційних технологій та ланцюгів доданої вартості.

Для України проблема має подвійний характер. З одного боку, імпорт електромобілів прискорює оновлення автопарку, зменшує залежність від нафтопродуктів, створює попит на зарядну інфраструктуру й формує нові сегменти сервісної економіки. З іншого боку, тривалий пільговий режим імпорту, особливо звільнення від ПДВ, знижував фіскальні надходження і створював ризики імпортової залежності від обмеженого кола країн-виробників. За умов воєнної економіки та потреби у відновленні промисловості питання балансу між екологічними, фіскальними й індустріальними цілями набуває особливої актуальності.

Постановка проблеми полягає в тому, щоб визначити, яким має бути митно-тарифне регулювання імпорту електромобілів для країни, яка інтегрується до ринку ЄС, не має зрілої власної автомобільної промисловості електромобільного типу, але потребує екологічної модернізації транспорту, інвестицій у зарядну інфраструктуру та підвищення стійкості зовнішньоекономічних зв'язків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зарубіжні дослідження останніх років акцентують увагу на тому, що електромобільна трансформація є одночасно технологічною, торговельною та структурно-промисловою. У звітах International Energy Agency показано, що електромобілі стали масовим сегментом світового авторинку: глобальні продажі у 2025 р. перевищили 20 млн одиниць, а Китай зберіг провідну позицію за масштабом виробни-

цтва, продажів та експорту. IEA також підкреслює, що виробництво і торгівля електромобілями дедалі більше концентруються навколо Китаю, ЄС і США, а отже, політика імпорту безпосередньо впливає на розміщення виробництва та інвестицій [1; 2].

Coffin і Walling у дослідженні USITC доводять, що з 2018 р. глобальні продажі, імпорт і експорт батарейних електромобілів та акумуляторів зростали випереджальними темпами, а Китай посів лідерські позиції не тільки у виробництві електромобілів, а й у постачанні батарей та компонентів [3]. Інше дослідження Coffin, Crotty, Walling і Yuan із використанням CGE-моделі показує, що зміни торговельної політики щодо електромобілів і компонентів впливають одночасно на downstream-сегмент готових авто та upstream-сегмент акумуляторів, електродвигунів і батарейних частин [4]. Важливість такого висновку для цієї статті полягає в тому, що тариф на готовий електромобіль не можна аналізувати ізольовано від тарифів на батареї, електроніку, критичні матеріали і програмно-керовані модулі.

У праці Rísquez Ramos і Ruiz-Gálvez електрифікація розглядається як чинник перебудови глобальних ланцюгів вартості в автомобільній промисловості: конкуренція переміщується від традиційних двигунів внутрішнього згоряння до батарей, електроніки, цифрових платформ і нових постачальників [5]. Busch, Pares, Chandra, Kendall і Tal моделюють майбутні сценарії глобальних ланцюгів постачання електромобілів і наголошують, що регіоналізація торгівлі та геополітичні чинники можуть визначати майбутній розподіл виробництва до 2035 р. [6]. IMF у робочому документі щодо європейського переходу до електромобілів підкреслює дилему ЄС: декарбонізація транспорту є необхідною, проте швидке зростання китайської пропозиції може тиснути на зайнятість, випуск і конкурентоспроможність європейського автопрому [7].

Окремий блок публікацій присвячений саме тарифним відповідям на китайську експансію. Kiel Institute оцінює компенсаційні мита ЄС як інструмент реагування на субсидії, але застерігає, що довгостроковий вплив на ціни може бути обмеженим, якщо китайські виробники частково поглинають витрати або локалізують виробництво в Європі [8]. Аналітична робота Centre for European Reform наголошує, що тарифи можуть не вирішити структурних проблем європейської автомобільної промисловості, пов'язаних із батареєюною залежністю, масштабом виробництва та темпами інновацій [9]. Дослідження ScienceDirect про ландшафт plug-in electric vehicles вказує на невизначеність майбутнього попиту через зміни субсидій, технологічні фактори і західні тарифи на китайський імпорт [10].

Українські науковці здебільшого розглядають питання митно-тарифного регулювання ширше – у системі митної політики, фіскальної безпеки й зов-

нішньої торгівлі. Бережнюк І.Г. та Несторишен І.В. визначають митно-тарифне регулювання як комплексний процес, що охоплює митний тариф, класифікацію товарів, визначення походження, митну вартість, систему пільг і преференцій [11]. Гуцул І.А., Крисовата К.В. і Титор В.Й. аналізують роль митно-тарифних інструментів у стабілізації зовнішньої торгівлі України в умовах глобалізації та воєнних ризиків, наголошуючи на потребі диференційованого підходу до торговельної політики [27].

Найбільш близькою до теми є стаття Валька В.П., у якій пільгове митне регулювання імпорту електромобілів в Україні розглянуто крізь баланс фіскальних та екологічних інтересів у 2018-2025 рр.; автор окремо аналізує вплив припинення пільгового режиму з 1 січня 2026 р. [28]. Разінкін Н.С. розглядає непрямі методи державного регулювання ринку електромобілів, зокрема податкові пільги, субсидії, інвестиції в зарядну інфраструктуру та інформаційні заходи, і підкреслює, що нестабільність державної підтримки залишається бар'єром для України [29]. Мамедова А.Ф. і Пархоменко М.М. аналізують екологічний аспект використання електромобілів та правове регулювання електромобільності в Україні, акцентуючи на зв'язку екологічності транспорту з нормативною базою і сталим розвитком [15].

Водночас недостатньо дослідженими залишаються питання взаємодії митно-тарифного регулювання імпорту електромобілів із новою геоекономікою технологічного суперництва. Українські публікації переважно концентруються на фіскально-екологічному балансі або загальній митній політиці, тоді як потребує подальшого аналізу те, як американські та європейські тарифи на китайські електромобілі, концентрація китайського експорту, правила походження, митна вартість, коди УКТ ЗЕД і зміна українських податкових пільг впливають на майбутню структуру імпорту, інвестиції та можливості України у світових ланцюгах постачання.

Мета статті. Метою статті є обґрунтування напрямів удосконалення митно-тарифного регулювання імпорту електромобілів в Україні з урахуванням зростання світового ринку електромобілів, загострення технологічного суперництва між Китаєм, США та ЄС, фіскальних потреб держави, екологічних цілей і необхідності залучення інвестицій в інноваційні технології транспортної сфери.

Для досягнення мети використано системний, порівняльний і статистичний підходи: проаналізовано динаміку продажів, виробництва, імпорту та експорту електромобілів; порівняно тарифні режими ключових юрисдикцій; узагальнено українську митну статистику; оцінено ризики та переваги різних моделей державної політики.

Виклад основного матеріалу. Світовий ринок електромобілів у 2025 р. увійшов у фазу масштабної індустріалізації. За даними IEA, у 2025 р. було

продано понад 20 млн електромобілів, тобто кожен четвертий новий автомобіль у світі був електричним. Порівняно з 2024 р. ринок зріс приблизно на 20%, а частка електромобілів у світових продажах досягла 25%. У 2024 р. продажі вже перевищували 17 млн одиниць, що свідчить про сталість структурного зсуву після 2020 р. [2].

Виробничий вимір ще чіткіше демонструє концентрацію технологічної сили. У 2025 р. у світі було вироблено майже 22 млн електромобілів, що більш ніж на 25% перевищило показник попереднього року. Китай забезпечив близько трьох чвертей світового виробництва і близько 40% глобальної торгівлі електромобілями; його випуск у 2025 р. становив близько 16 млн одиниць, а експорт перевищив 2,5 млн. Така концентрація формує цінову перевагу китайських виробників і водночас провокує тарифні відповіді з боку США та ЄС.

Європейський ринок відновив зростання після стагнації 2024 р. IEA оцінює продажі електромобілів у Європі у 2025 р. на рівні 4,2 млн одиниць, або 28% нових автомобілів; у ЄС продажі наблизилися до 3 млн, а частка становила майже 27% [1]. Дані ACEA щодо батарейних електромобілів фіксують 1 880 370 нових BEV у ЄС у 2025 р. та частку 17,4% ринку, порівняно з 13,6% роком раніше. У США ринок залишався значно меншим: за оцінками WRI на основі даних Argonne National Laboratory, у 2025 р. було придбано понад 1,5 млн електромобілів, що відповідало 9% продажів легкових транспортних засобів [16].

За даними Eurostat, у 2024 р. гібридні й електричні автомобілі становили 43% усіх позаєвропейських імпортів автомобілів до ЄС, а 55% імпорту повністю електричних авто походило з Китаю. Водночас власне виробництво гібридних та електричних авто в ЄС оцінювалося у 122 млрд євро, що на 86% більше, ніж у 2021 р. [17]. Ці дані підтверджують, що імпорт електромобілів не є периферійним явищем: він уже впливає на структуру європейського автомобільного ринку, зайнятість, інвестиції та торговельний баланс.

Наведені показники свідчать, що експорт електромобілів став одним із головних інструментів технологічного впливу Китаю. Офіційні дані КНР за перші десять місяців 2025 р. показують 13,02 млн вироблених NEV, понад 12,94 млн проданих NEV, частку 46,7% у нових продажах і 2,01 млн експортованих NEV із приростом 90,4% у річному вимірі [18]. Отже, Китай нарощує не лише внутрішній попит, а й здатність швидко насичувати зовнішні ринки. Для країн-імпортерів це означає дешевший доступ до екологічного транспорту, але також ризик витіснення місцевих виробників або блокування майбутніх інвестицій у власні платформи.

З погляду митно-тарифного регулювання важливо, що електромобілі класифікуються у специ-

Таблиця 1

Ключові показники світового та регіонального ринку електромобілів у 2024-2025 рр.

Table 1

Key Indicators of the Global and Regional Electric Vehicle Market in 2024–2025

Показник Indicator	2024 р.	2025 р.	Аналітичне значення Analytical significance
Світові продажі електромобілів (BEV+PHEV) Global electric vehicle sales (BEV+PHEV)	понад 17 млн over 17 million	понад 20 млн; частка 25% over 20 million; 25% share	Електромобілі переходять із нішевого до масового сегмента авторынку EVs are shifting from a niche to a mass automotive market segment
Світове виробництво електромобілів Global EV production	база порівняння IEA IEA reference baseline	майже 22 млн; + понад 25% nearly 22 million; + over 25%	Виробничий масштаб стає джерелом цінової та технологічної переваги Production scale becomes a source of price and technological advantage
Китай: продажі електромобілів China: EV sales	понад 11 млн over 11 million	понад 13 млн; частка майже 55% over 13 million; nearly 55% share	КНР формує найбільший внутрішній попит і водночас експортний надлишок China forms the largest domestic demand and export surplus
Китай: експорт електромобілів China: EV exports	швидке зростання rapid growth	понад 2,5 млн over 2.5 million	Китайський експорт стає головним подразником для тарифної політики США та ЄС Chinese exports become a key trigger for US and EU tariff policy
Європа: продажі електромобілів Europe: EV sales	стагнація порівняно з попереднім періодом stagnation compared to the previous period	4,2 млн; частка 28% 4.2 million; 28% share	Європа відновлює попит, але зберігає структурну залежність від імпорту батарей та авто Europe is recovering demand but remains structurally dependent on imported batteries and vehicles
ЄС: реєстрації BEV EU: BEV registrations	13,6% ринку 13.6% of the market	1 880 370 авто; 17,4% ринку 1,880,370 vehicles; 17.4% market share	BEV зростають, проте гібриди залишаються значною проміжною технологією BEVs are growing, but hybrids remain an important transitional technology
США: продажі EV USA: EV sales	близько 1,6 млн around 1.6 million	понад 1,5 млн; 9% ринку over 1.5 million; 9% market share	Ринок великий за абсолютним обсягом, але відстає від Китаю та ЄС за часткою Large market in absolute terms but lagging behind China and the EU in share
ЄС: походження імпорту електромобілів EU: origin of EV imports	дані Eurostat за 2024 р. Eurostat data for 2024	55% позаєвропейського імпорту електричних авто з Китаю 55% of non-European EV imports from China	Китайська пропозиція істотно впливає на структуру європейського імпорту Chinese supply significantly shapes EU import structure

*Джерело: складено автором на основі матеріалів [1; 2; 16; 24].
Compiled by the author based on sources [1; 2; 16; 24].*

фічних товарних позиціях, зокрема HS/CN/УКТ ЗЕД 8703 80 для транспортних засобів лише з електричним двигуном. Саме коректна класифікація, визначення країни походження, перевірка митної вартості та облік нового чи вживаного стану автомобіля визначають реальний фіскальний ефект тарифної політики. Для України, де значну частину імпорту становлять уживані автомобілі, ці елементи часто важливіші за номінальну ставку мита.

У технологічному суперництві між США, ЄС і Китаєм мито виконує функцію промислового сигналу. У США тарифний інструмент застосовано максимально жорстко: у 2024 р. адміністрація США оголосила підвищення тарифної ставки на китайські електромобілі за секцією 301 з 25% до 100%, пояснюючи це не лише торговельним дисбалансом, а й примусовим трансфером технологій, субсидіями, надлишковими потужностями та загрозою для американських інвестицій у батареї, напівпровідники

й критичні матеріали [19]. Такий підхід фактично блокує масовий імпорт китайських електромобілів, але підтримує локалізацію виробництва у США та країнах-партнерах.

Європейський Союз обрав більш вибірккову модель. З 30 жовтня 2024 р. на п'ять років діють компенсаційні мита на нові батарейні електромобілі походженням з КНР: 17,0% для BYD, 18,8% для Geely, 35,3% для SAIC, 7,8% для Tesla Shanghai, 20,7% для інших кооперативних компаній і 35,3% для некооперативних експортерів [20]. Ці ставки застосовуються на додаток до загального імпортного мита ЄС на легкові автомобілі. Логіка ЄС полягає не в повному закритті ринку, а у компенсації субсидованої переваги та створенні часу для адаптації європейської автомобільної промисловості.

Китай у цій трикутній конкуренції має іншу позицію. Після зниження імпортних тарифів у 2018 р. тариф на ввезені автомобілі було зменшено до 15%,

однак основною перевагою китайської політики стали масштабні внутрішні стимули, підтримка батарейних ланцюгів, розвиток зарядної інфраструктури та висока конкуренція між локальними виробниками. Тому для Китаю тариф є менш важливим бар'єром, ніж виробничий масштаб і контроль над upstream-сегментами акумуляторної економіки.

Порівняння показує, що однакова ставка мита може мати різний економічний зміст залежно від промислової структури країни. Для США високий тариф є продовженням політики реіндустріалізації та локалізації ланцюгів постачання. Для ЄС компенсаційне мито є засобом виграти час для адаптації виробників, але його ефективність залежить від здатності європейських компаній прискорити інновації, зменшити батарею залежність і знизити собівартість. Для Китаю нижчий тариф не означає відкрити симетричну конкуренцію, адже конкурентна перевага формується через масштаби,

субсидії, внутрішній попит і експортну експансію. Для України, яка не має порівнянного виробничого потенціалу, механічне копіювання американської або європейської тарифної моделі може підвищити ціни для споживачів без гарантії створення внутрішнього виробництва.

У цьому полягає ключовий аналітичний висновок: митно-тарифне регулювання електромобілів має бути прив'язане до промислової стратегії. Якщо країна має значних виробників електромобілів, тариф може захищати зайнятість, R&D та локалізацію. Якщо країна є переважно імпортером, тариф або податкова пільга повинні оцінюватися за трьома критеріями: фінансовий ефект, екологічна ефективність і здатність стимулювати внутрішні інвестиції в суміжні сегменти - зарядні станції, ремонт, батарею діагностику, переробку акумуляторів, програмні сервіси й електроенергетичну інфраструктуру.

Таблиця 2

Порівняльна характеристика митно-тарифної політики щодо імпорту електромобілів

Table 2

Comparative Characteristics of Customs and Tariff Policy on Electric Vehicle Imports

Юрисдикція Jurisdiction	Митно-тарифний / податковий режим Customs, tariff / tax regime	Логіка політики Policy rationale	Наслідки для імпорту та конкуренції Implications for imports and competition
США USA	Підвищення ставки Section 301 на китайські EV з 25% до 100% у 2024 р.; додаткові тарифи на батареї, критичні мінерали й суміжні товари. Increase of Section 301 tariff on Chinese EVs from 25% to 100% in 2024; additional tariffs on batteries, critical minerals, and related goods	Захист інвестицій у власну автомобільну промисловість, батареї ланцюги, напівпровідники та робочі місця. Protection of domestic automotive industry investments, battery supply chains, semiconductors, and jobs	Фактичне блокування масового імпорту китайських EV; стимул локалізації, але вища ціна і менший вибір для споживача. De facto blocking of mass Chinese EV imports; localization incentive but higher prices and lower consumer choice
Європейський Союз European Union	Загальне імпортерне мито на легкові авто доповнене компенсаційними митами 7,8–35,3% на BEV з Китаю з 30.10.2024 р. на п'ять років. General import duty on passenger cars supplemented by countervailing duties of 7.8–35.3% on Chinese BEVs from 30.10.2024 for five years	Компенсація субсидованої переваги китайських виробників і захист європейського виробництва без повного закриття ринку. Offsetting subsidized advantages of Chinese producers and protecting EU industry without fully closing the market	Часткове стримування імпорту; можливе перенесення китайських інвестицій у виробництво в ЄС. Partial import restriction; possible relocation of Chinese investments into EU production
Китай China	Після реформи 2018 р. тариф на імпорт автомобілів знижено до 15%; головний акцент – на внутрішній промисловій політиці, масштабі й експорті. After the 2018 reform, car import tariff reduced to 15%; focus on domestic industrial policy, scale, and exports	Підтримка власних виробників через попит, інфраструктуру, батареї ланцюги та конкуренцію між брендами. Support for domestic producers via demand, infrastructure, battery supply chains, and brand competition	КНР не стільки захищається імпортом тарифом, скільки формує експортну перевагу через масштаби і технологічну інтеграцію. China does not primarily rely on import protection but builds export advantage through scale and technological integration
Україна Ukraine	До 01.01.2026 діяло звільнення від ПДВ для окремих електричних транспортних засобів; під час оформлення фактично сплачувався невеликий акциз. З 01.01.2026 звільнення від ПДВ припинено. Until 01.01.2026, VAT exemption applied to selected electric vehicles; a small excise tax was effectively paid. From 01.01.2026, VAT exemption is discontinued	Стимулювання попиту й екологічного оновлення автопарку за відсутності масового внутрішнього виробництва. Stimulating demand and ecological renewal of the vehicle fleet in the absence of large-scale domestic production	Швидке зростання імпорту, але значні фінансові втрати; потрібен перехід до цільових стимулів і контролю якості імпорту. Rapid import growth but significant fiscal losses; need for targeted incentives and import quality control

Джерело: складено автором на основі матеріалів [19; 22; 21; 25]

Compiled by the author based on sources [19; 22; 21; 25]

Таблиця 3

Статистичні параметри імпорту електромобілів в Україну та пов'язаних пільг у 2025 р.

Table 3

Statistical Parameters of Electric Vehicle Imports in Ukraine and Related Incentives in 2025

Показник Indicator	Значення Value	Аналітична інтерпретація Analytical interpretation
Імпорт легкових транспортних засобів в Україну, I півріччя 2025 р. Imports of passenger vehicles to Ukraine, H1 2025	2,55 млрд дол. США проти 2,27 млрд дол. у I півріччі 2024 р.; +12,5% USD 2.55 billion vs USD 2.27 billion in H1 2024; +12.5%	Автомобільний імпорт залишається значущим каналом зовнішньоторговельного попиту Car imports remain a significant channel of external trade demand
Частка електромобілів у структурі імпорту транспортних засобів, I півріччя 2025 р. Share of EVs in vehicle import structure, H1 2025	31,6%	Електромобілі вже є не нішевим, а системним сегментом імпорту EVs are no longer a niche but a systemic import segment
Пільги на електромобілі, I півріччя 2025 р. EV tax incentives, H1 2025	6,75 млрд грн; +27% до I півріччя 2024 р. UAH 6.75 billion; +27% vs H1 2024	Фіскальна вартість стимулів зростає разом із попитом Fiscal cost of incentives increases along with demand
Імпорт електромобілів у серпні 2025 р. EV imports in August 2025	9 274 авто; з них 1 997 нових і 7 277 вживаних 9,274 vehicles; 1,997 new and 7,277 used	Вживані авто становили близько 78,5%, тому регулювання має враховувати технічний стан батарей Used vehicles accounted for ~78.5%, requiring regulation of battery condition
Митна вартість EV у серпні 2025 р. Customs value of EVs in August 2025	майже 8,1 млрд грн about UAH 8.1 billion	Середня митна вартість наближається до 873 тис. грн за авто Average customs value approaches UAH 873,000 per vehicle
Бюджетні надходження від EV у серпні 2025 р. Budget revenues from EVs in August 2025	31,9 млн грн при пільгах понад 1,6 млрд грн UAH 31.9 million vs over UAH 1.6 billion in benefits	Фактичні надходження становили близько 0,4% митної вартості, а пільга – майже 19,8% Actual revenues were ~0.4% of customs value, while benefits were ~19.8%
Звільнені від ПДВ операції імпорту EV, 2022–10 міс. 2025 р. VAT-exempt EV import operations, 2022–10 months of 2025	36 млрд грн; з них 14,5 млрд грн за 10 міс. 2025 р. UAH 36 billion; including UAH 14.5 billion in 10 months of 2025	Універсальна пільга стала суттєвим фактором бюджетних втрат General exemption became a significant source of budget losses
Країни-виробники імпортованих EV, 10 міс. 2025 р. Countries of EV origin, 10 months of 2025	Китай – 25 млрд грн; США – 14,8 млрд грн; Німеччина – 11,7 млрд грн China – UAH 25 billion; USA – UAH 14.8 billion; Germany – UAH 11.7 billion	Структура імпорту прив'язує Україну до глобальної конкуренції між Китаєм, США та ЄС Import structure links Ukraine to global competition between China, the USA, and the EU

*Джерело: складено автором на основі матеріалів [22; 25].
Compiled by the author based on sources [22; 25].*

Український режим імпорту електромобілів у 2018-2025 рр. був одним із найбільш стимулюючих у Європі з погляду податкового навантаження на кінцеву ціну. Державна митна служба зазначає, що з 1 січня 2022 р. Законами України N 1660-IX та N 1661-IX пільговий режим ввезення та постачання електромобілів було продовжено до 1 січня 2026 р.; звільнення від ПДВ не містило порогів ні за вартістю автомобіля, ні за кількістю, яку могла ввезти одна особа. У першому півріччі 2025 р. електромобілі становили 31,6% імпорту легкових транспортних засобів, а під час митного оформлення за них фактично сплачувався лише невеликий акциз, тоді як ПДВ не нараховувався [22].

Фіскальний ефект цього режиму ставав дедалі відчутнішим. За даними Державної митної служби, загальна сума звільнених від ПДВ операцій із ввезення електромобілів за період із 2022 р. до десяти місяців 2025 р. становила 36 млрд грн: 2,8 млрд грн у 2022 р., 8,1 млрд грн у 2023 р., 10,6 млрд грн у 2024 р. і 14,5 млрд грн за десять місяців 2025 р. Основною

країною-виробником ввезених у 2025 р. електрокарів був Китай; за десять місяців 2025 р. вартість імпортованих з Китаю електромобілів становила 25 млрд грн, зі США - 14,8 млрд грн, з Німеччини - 11,7 млрд грн [23].

Дані за серпень 2025 р. показують мікроструктуру імпорту. Було ввезено 9 274 електромобілі, що більш ніж удвічі перевищило показник серпня 2024 р.; із них 1 997 були новими, а 7 277 - вживаними. Загальна митна вартість становила майже 8,1 млрд грн, бюджет отримав лише 31,9 млн грн, тоді як обсяг пільг перевищив 1,6 млрд грн [9]. Отже, частка вживаних авто у цьому місяці дорівнювала приблизно 78,5%, бюджетні надходження - близько 0,4% митної вартості, а обсяг пільги - майже 19,8% митної вартості, тобто близький до ставки ПДВ.

З 1 січня 2026 р. ситуація змінилася: Державна податкова служба повідомила, що пункт 64 підрозділу 2 розділу XX Податкового кодексу, який передбачав звільнення від ПДВ операцій із ввезення і постачання електричних транспортних засобів за

відповідними кодами УКТ ЗЕД, виключено Законом N 4698-IX [10]. Це означає перехід від універсального стимулювання попиту до необхідності формувати більш точну систему підтримки, яка враховує не лише екологічність, а й бюджетні обмеження, соціальну доступність, походження товару, технічний стан батареї та потенціал для внутрішньої доданої вартості.

Українська модель має очевидні переваги. По-перше, вона швидко збільшила попит на електрокарів і сформувала ринок сервісів, зарядної інфраструктури, страхування, ремонту та вживаних електрокарів. По-друге, імпорту електрокарів знижує використання бензину і дизелю, що важливо для енергетичної безпеки в умовах воєнних ризиків. По-третє, відносно дешеві імпортовані моделі, зокрема з Китаю і США, розширюють доступ домогосподарств до технологій, які раніше були преміальними.

Водночас ризики також суттєві. Універсальна пільга однаково підтримувала бюджетні та преміальні автомобілі, не розрізняла нові й вживані авто, не враховувала ємність і стан батареї, екологічний слід виробництва, можливість повторної переробки та рівень локальної доданої вартості. Це створювало фіскальну асиметрію: держава втрачала значні суми ПДВ, але не завжди отримувала інвестиції у виробництво або високотехнологічний сервіс. Крім того, концентрація імпорту за країнами-виробниками робить український ринок залежним від зовнішніх тарифних конфліктів: якщо ЄС і США посилюють бар'єри для китайських електрокарів, частина пропозиції може переорієнтовуватися на менш захищені ринки, включно з Україною.

Особливу увагу слід приділити вживаним електрокарів. Вони підвищують доступність електрокарів, але несуть митні й екологічні ризики: заниження митної вартості, складність перевірки стану батареї після ДТП або затоплення, потенційні витрати на утилізацію та небезпеку імпорту технологічно застарілих моделей. Тому митно-тарифна політика має доповнюватися технічним регулюванням, батареєю діагностикою, вимогами до походження, історії пошкоджень і майбутньої переробки акумуляторів.

Для України доцільною є не протекціоністська, а селективно-стимулююча модель митно-тарифного регулювання. Жорсткі високі мита за американським зразком не створять автоматично національну автомобільну промисловість, оскільки для цього потрібні капітал, технологічні платформи, локалізований батарейний ланцюг і великий внутрішній ринок. Водночас повне повернення до універсальної податкової пільги без критеріїв створюватиме фіскальні втрати. Оптимальною є модель, у якій податкові або митні стимули залежать від суспільної корисності імпорту: доступність моделі, новизна,

рівень безпеки батареї, наявність гарантії, енергоефективність, можливість інтеграції у зарядну інфраструктуру та внесок у локальні інвестиції.

Перший напрям політики – таргетування стимулів. Пільги або компенсаційні механізми можуть бути спрямовані не на всі електрокарів, а на сегменти з найбільшим екологічним і соціальним ефектом: електричний громадський транспорт, комерційні фургони для міської логістики, доступні легкові моделі, автомобілі для критичної інфраструктури та муніципальних служб. Для преміальних моделей доцільно застосовувати звичайний режим оподаткування, оскільки їхній імпорту не потребує додаткової державної підтримки.

Другий напрям – посилення митного адміністрування. Потрібні цифрові профілі ризику для кодів УКТ ЗЕД 8703 80, верифікація митної вартості на основі міжнародних цінових баз, контроль країни походження і країни виробництва, а також обмін даними з реєстраційними органами щодо першої постановки на облік. Доцільно розділяти статистику нових і вживаних електрокарів, батарейної ємності, віку, походження, типу пошкодження та фактичної сплати митних платежів. Така деталізація дозволить оцінювати не тільки кількість імпортованих авто, а й якість технологічного оновлення.

Третій напрям – поєднання імпортової політики з інвестиціями. Україна навряд чи зможе швидко створити повний цикл виробництва електрокарів, але може розвивати суміжні сегменти: зарядні станції, силову електроніку, кабельні системи, програмні сервіси керування зарядом, сервіс батарей, тестування, ремонт, second-life використання акумуляторів, утилізацію та переробку. Саме ці напрями можуть забезпечити зв'язок між імпортом, інноваційними технологіями й внутрішньою доданою вартістю.

Четвертий напрям – гармонізація з ЄС. Оскільки Україна інтегрується до європейського ринку, важливо враховувати правила ЄС щодо походження, технічної відповідності, батарейного паспорта, безпеки продукції, цифрової простежуваності та майбутніх екологічних вимог до акумуляторів. Водночас Україні не варто автоматично копіювати компенсаційні мита ЄС проти Китаю без власного розслідування і промислового обґрунтування. Доцільніше використовувати європейські стандарти як інструмент якості та безпеки імпорту, а не як простий бар'єр для доступного електротранспорту.

П'ятий напрям – екологічна цілісність. Екологічність електрокарів залежить від джерела електроенергії, строку служби батареї, режиму заряджання, якості утилізації та того, який транспортний засіб він замінює. Тому митно-тарифні пільги мають бути пов'язані з політикою декарбонізації електроенергетики, розвитком зарядної інфраструктури, стандартами battery health і відпо-

відальністю імпортерів за майбутню переробку. Без цього пільговий імпорт може збільшувати кількість електромобілів, але не гарантувати максимального екологічного ефекту.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави зробити висновок, що митно-тарифне регулювання імпорту електромобілів у 2024-2026 рр. перетворилося на елемент технологічної та промислової політики. США використовують тарифи як засіб блокування китайської конкуренції та локалізації виробництва; ЄС застосовує компенсаційні мита як вибірккову відповідь на субсидії; Китай спирається на масштаб виробництва, інвестиції, інноваційні технології та експортну експансію.

Світовий ринок електромобілів продовжує зростати: продажі у 2025 р. перевищили 20 млн одиниць, а виробництво наблизилося до 22 млн. Китай зберігає домінування у виробництві та експорті, тоді як ЄС і США використовують тарифні інструменти для захисту своїх індустріальних стратегій. Це означає, що імпортна політика України формується не в нейтральному середовищі, а в умовах структурного переділу глобальних ланцюгів вартості.

Український пільговий режим у 2018-2025 рр. сприяв швидкому зростанню імпорту електромобілів і розширенню доступу до екологічнішого транспорту, проте створив значні фіскальні втрати.

Загальна сума звільнених від ПДВ операцій із ввезення електромобілів за 2022-10 місяців 2025 р. становила 36 млрд грн, а за серпень 2025 р. бюджет отримав лише 31,9 млн грн при митній вартості імпорту майже 8,1 млрд грн. Припинення звільнення від ПДВ з 1 січня 2026 р. відкриває етап переосмислення державної політики.

Для України недоцільним є пряме копіювання високих протекціоністських тарифів США або компенсаційних мит ЄС без власної промислової бази та доказової процедури. Більш ефективною є селективна модель, у якій імпортні стимули надаються тим сегментам, що створюють найбільший екологічний, соціальний або інвестиційний ефект, а фіскальні втрати компенсуються через розширення внутрішньої доданої вартості в зарядній, сервісній, акумуляторній та цифровій інфраструктурі.

Перспективна державна політика має поєднувати прозоре митне адміністрування, контроль митної вартості та походження, розмежування нових і вживаних електромобілів, вимоги до стану батарей, підтримку зарядної інфраструктури, гармонізацію з правилами ЄС і стимули для локальних інвестицій. Лише за такої умови імпорт електромобілів стане не тільки каналом споживчого оновлення автопарку, а й чинником екологічної модернізації, розвитку інноваційних технологій і включення України у нові ланцюги вартості автомобільної промисловості.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. International Energy Agency. Global EV Outlook 2026: Trends in electric cars. Paris : IEA, 2026. URL: <https://www.iea.org/reports/global-ev-outlook-2026/trends-in-electric-cars>
2. International Energy Agency. Global EV Outlook 2025: Trends in electric car markets. Paris : IEA, 2025. URL: <https://www.iea.org/reports/global-ev-outlook-2025/trends-in-electric-car-markets-2>
3. Coffin D., Walling J. Electrifying the Global BEV Landscape: Top Suppliers and Consumers of BEVs and BEV Batteries // Journal of International Commerce and Economics. 2024. URL: <https://www.usitc.gov/publications/332/journals/jice-electrifying-the-global-bev-landscape.pdf>
4. Coffin D., Crotty P., Walling J., Yuan W. J. The Impact of Changes in Trade Policies on the Electric Vehicle Sector – A CGE Analysis // USITC Economics Working Paper Series. 2024. № 2024-05-A. URL: https://www.usitc.gov/publications/332/working-papers/ev_paper_05072024_ec_working_paper_series.pdf
5. Rísquez Ramos M., Ruiz-Gálvez M. E. The transformation of the automotive industry toward electrification and its impact on global value chains: Inter-plant competition, employment, and supply chains // Journal of Industrial and Business Economics. 2024. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2444883424000020>
6. Busch P., Pares F., Chandra M., Kendall A., Tal G. Future of Global Electric Vehicle Supply Chain: Exploring the Impact of Global Trade on Electric Vehicle Production and Battery Requirements // Transportation Research Record. 2024. Vol. 2678(11). P. 1468–1482. DOI: <https://doi.org/10.1177/03611981241244797>
7. International Monetary Fund. Europe's Shift to EVs Amid Intensifying Global Competition. IMF Working Paper. 2024. URL: <https://www.imf.org/en/publications/wp/issues/2024/10/11/europes-shift-to-evs-amid-intensifying-global-competition-556285>
8. Kiel Institute for the World Economy. Countervailing Duties on Chinese Electric Vehicles: An Opportunity for the EU to Act Openly, Sustainably, and Assertively. 2024. URL: <https://www.kielinstitut.de/publications/news/countervailing-duties-on-chinese-electric-vehicles/>
9. Spisak A. The EU's drive on China: What EV tariffs mean for Europe. Centre for European Reform. 2024. URL: https://www.cer.eu/sites/default/files/insight_AS_EV_China_31.10.24.pdf
10. Energy Strategy Reviews. A perspective on the evolving plug-in electric vehicle landscape amid trade tariffs and strategic responses. 2025. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2214629625004086>

11. Бережнюк І. Г., Несторишен І. В. Митно-тарифне регулювання: міжнародний досвід та вітчизняна практика // Митна безпека. 2019. № 3. С. 10–20. DOI: <https://doi.org/10.33244/2617-5959.3.2019.10-20>
12. Гуцул І. А., Крисовата К. В., Титор В. Й. Актуальні тенденції митно-тарифного регулювання зовнішньої торгівлі України // Економіка та суспільство. 2022. № 44. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-65>
13. Валько В. Р. Пільгове митне регулювання імпорту електромобілів в Україні: баланс фіскальних та екологічних інтересів // Держава та регіони. 2025. DOI: <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2025.3.39>
14. Разінкін Н. С. Перспективи застосування непрямих методів державного регулювання ринку електромобілів // Трансформаційна економіка. 2025. № 4(09). С. 53–59. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-8141/2024-9-9>
15. Мамедова А. Ф., Пархоменко М. М. Екологічний аспект використання електромобілів: аналіз та його правове регулювання в Україні // Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 11. С. 275–278. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-11/64>
16. European Automobile Manufacturers' Association. New car registrations: +1.8% in 2025; battery-electric 17.4% market share. 2026. URL: <https://www.acea.auto/pc-registrations/new-car-registrations-1-8-in-2025-battery-electric-17-4-market-share/>
17. Eurostat. Trade and production of hybrid and electric cars. 2025. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/SEPDF/cache/101733.pdf>
18. The State Council of the People's Republic of China. China's NEV output, sales surge in first 10 months of 2025. 2025. URL: https://english.www.gov.cn/archive/statistics/202511/11/content_WS6912f5a5c6d00ca5f9a0777b.html
19. The White House. Fact Sheet: President Biden Takes Action to Protect American Workers and Businesses from China's Unfair Trade Practices. 2024. URL: <https://bidenwhitehouse.archives.gov/briefing-room/statements-releases/2024/05/14/fact-sheet-president-biden-takes-action-to-protect-american-workers-and-businesses-from-chinas-unfair-trade-practices/>
20. European Commission. EU Commission imposes countervailing duties on imports of battery electric vehicles from China. 2024. URL: <https://trade.ec.europa.eu/access-to-markets/en/news/eu-commission-imposes-countervailing-duties-imports-battery-electric-vehicles-bevs-china>
21. China Daily. Tariffs on imported automobiles will fall to 15% on July 1. 2018. URL: <https://www.chinadaily.com.cn/a/201805/23/WS5b047032a3103f6866ee9f10.html>
22. Державна митна служба України. Імпорт легкових авто в Україну у першому півріччі 2025 року зріс на 12,5 %, майже третина з них – електромобілі. 2025. URL: <https://customs.gov.ua/news/zagalne-20/post/import-legkovikh-avto-v-ukrayinu-u-pershomu-pivrichchi-2025-roku-zris-na-125-maizhe-tretina-z-nikh-elektromobili-2284>
23. Державна митна служба України. Пільги при імпорті в Україну електромобілів склали 36 млрд грн: головний постачальник – Китай. 2025. URL: <https://customs.gov.ua/news/zagalne-20/post/pilgi-pri-importi-v-ukrayinu-elektromobiliv-sklali-36-mlrd-grn-golovnij-postachalnik-kitai-2511>
24. World Resources Institute. U.S. EV Sales Slow in 2025 as Policy Shifts Reshape the Market. 2026. URL: <https://www.wri.org/insights/us-state-of-electric-vehicles>
25. Державна податкова служба України. Новації податкового законодавства з ПДВ у 2026 році. 2026. URL: <https://dp.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/975264.html>
26. Державна митна служба України. Імпорт електромобілів подвоївся: у серпні в Україну ввезено понад 9 тисяч електрокарів. 2025. URL: <https://customs.gov.ua/news/zagalne-20/post/import-elektromobiliv-podvoyivsya-u-serpni-v-ukrayinu-vvezeno-ponad-9-tisiach-elektrokariv-2418>
27. United Nations. UN Comtrade Database. URL: <https://comtradeplus.un.org/>
28. World Trade Organization. WTO Tariff & Trade Data: China member profile. URL: <https://ttd.wto.org/en/profiles/china>

Стаття надійшла до редакції 05.03.2026

Стаття рекомендована до друку 26.04.2026

Статтю опубліковано 30.05.2026

При підготовці даної статті інструменти штучного інтелекту авторами не використовувалися.

Tetiana Mirosnychenko, PhD in Economics, Associate Professor, Department of International Economic Relations and Logistics, V. N. Karazin Kharkiv National University, 4 Svobody Square, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: tatiana.miroschnichenko@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6114-4866>

CUSTOMS AND TARIFF REGULATION OF ELECTRIC VEHICLE IMPORTS UNDER INTENSIFYING TECHNOLOGICAL RIVALRY

The article examines the customs and tariff regulation of electric vehicle imports in the context of the intensifying technological rivalry among China, the United States, and the European Union. It is argued that electric vehicles have evolved from being merely environmentally friendly products into strategic instruments of industrial, trade, and innovation policy. In this regard, customs duties, tax incentives, and other regulatory measures are increasingly used not only to generate public revenues but also to influence global value chains, strengthen domestic industries, and enhance technological competitiveness. The study is based on statistical and analytical data provided by the International Energy Agency (IEA), the European Automobile Manufacturers' Association (ACEA), Eurostat, the World Trade Organization (WTO), UN Comtrade, the State Customs Service of Ukraine, and the State Tax Service of Ukraine. Particular attention is paid to the current trends in the global electric vehicle market, the growing export potential of China, the import policies of the European Union and the United States, and the specific features of Ukraine's preferential customs and tax regime for electric vehicles. The findings demonstrate that the absence of large-scale domestic electric vehicle production limits the effectiveness of strict protectionist measures in Ukraine. At the same time, maintaining universal tax and customs exemptions without differentiation contributes to fiscal losses and increases dependence on imported products. The paper emphasizes the necessity of developing a balanced regulatory framework aimed at promoting sustainable market development while safeguarding national economic interests.

Keywords: *global electric vehicle market, global competition, automotive industry, export, environmental friendliness, investments, innovative technologies, customs and tariff regulation, import, electric vehicles.*

REFERENCES

1. International Energy Agency. (2026). *Global EV outlook 2026: Trends in electric cars*. Paris, France: IEA. <https://www.iea.org/reports/global-ev-outlook-2026/trends-in-electric-cars>
2. International Energy Agency. (2025). *Global EV outlook 2025: Trends in electric car markets*. Paris, France: IEA. <https://www.iea.org/reports/global-ev-outlook-2025/trends-in-electric-car-markets-2>
3. Coffin, D., & Walling, J. (2024). Electrifying the global BEV landscape: Top suppliers and consumers of BEVs and BEV batteries. *Journal of International Commerce and Economics*. https://www.usitc.gov/publications/332/journals/jice_electrifying_the_global_bev_landscape.pdf
4. Coffin, D., Crotty, P., Walling, J., & Yuan, W. J. (2024). The impact of changes in trade policies on the electric vehicle sector – A CGE analysis. *USITC Economics Working Paper Series, 2024-05-A*. https://www.usitc.gov/publications/332/working_papers/ev_paper_05072024_ec_working_paper_series.pdf
5. Rísquez Ramos, M., & Ruiz-Gálvez, M. E. (2024). The transformation of the automotive industry toward electrification and its impact on global value chains: Inter-plant competition, employment, and supply chains. *Journal of Industrial and Business Economics*. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2444883424000020>
6. Busch, P., Pares, F., Chandra, M., Kendall, A., & Tal, G. (2024). Future of global electric vehicle supply chain: Exploring the impact of global trade on electric vehicle production and battery requirements. *Transportation Research Record, 2678*(11), 1468–1482. <https://doi.org/10.1177/03611981241244797>
7. International Monetary Fund. (2024). *Europe's shift to EVs amid intensifying global competition*. IMF Working Paper. <https://www.imf.org/en/publications/wp/issues/2024/10/11/europes-shift-to-evs-amid-intensifying-global-competition-556285>
8. Kiel Institute for the World Economy. (2024). *Countervailing duties on Chinese electric vehicles: An opportunity for the EU to act openly, sustainably, and assertively*. <https://www.kielinstitut.de/publications/news/countervailing-duties-on-chinese-electric-vehicles/>
9. Spisak, A. (2024). *The EU's drive on China: What EV tariffs mean for Europe*. Centre for European Reform. https://www.cer.eu/sites/default/files/insight_AS_EV_China_31.10.24.pdf
10. Energy Strategy Reviews. (2025). A perspective on the evolving plug-in electric vehicle landscape amid trade tariffs and strategic responses. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2214629625004086>
11. Berezniuk, I. H., & Nestorishen, I. V. (2019). Mytno-taryfne rehulivannia: mizhnarodnyi dosvid ta vitchyzniana praktyka [Customs and tariff regulation: International experience and domestic practice]. *Mytna bezpeka*, 3, 10–20. <https://doi.org/10.33244/2617-5959.3.2019.10-20> (in Ukrainian)

12. Hutsul, I. A., Krysovata, K. V., & Tytor, V. Y. (2022). Aktualni tendentsii mytno-taryfnoho rehuliuвання zovnishnoi torhivli Ukrainy [Current trends in customs and tariff regulation of Ukraine's foreign trade]. *Ekonomika ta suspilstvo*, 44. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-65> (in Ukrainian)
13. Valko, V. R. (2025). Pilhove mytne rehuliuвання importu elektromobiliv v Ukraini: balans fiskalnykh ta ekolohichnykh interesiv [Preferential customs regulation of electric vehicle imports in Ukraine: Balancing fiscal and environmental interests]. *Derzhava ta rehiony*. <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2025.3.39> (in Ukrainian)
14. Razinkin, N. S. (2025). Perspektyvy zastosuvannya nepriamykh metodiv derzhavnoho rehuliuвання rynku elektromobiliv [Prospects for applying indirect methods of state regulation of the electric vehicle market]. *Transformatsiina ekonomika*, 4(09), 53–59. <https://doi.org/10.32782/2786-8141/2024-9-9> (in Ukrainian)
15. Mamedova, A. F., & Parkhomenko, M. M. (2023). Ekolohichniy aspekt vykorystannia elektromobiliv: analiz ta yoho pravove rehuliuвання v Ukraini [Environmental aspect of electric vehicle use: Analysis and its legal regulation in Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 11, 275–278. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-11/64> (in Ukrainian)
16. European Automobile Manufacturers' Association. (2026). *New car registrations: +1.8% in 2025; battery-electric 17.4% market share*. <https://www.acea.auto/pc-registrations/new-car-registrations-1-8-in-2025-battery-electric-17-4-market-share/>
17. Eurostat. (2025). *Trade and production of hybrid and electric cars*. <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/SEPDF/cache/101733.pdf>
18. The State Council of the People's Republic of China. (2025). *China's NEV output, sales surge in first 10 months of 2025*. https://english.www.gov.cn/archive/statistics/202511/11/content_WS6912f5a5c6d00ca5f9a0777b.html
19. The White House. (2024). *Fact sheet: President Biden takes action to protect American workers and businesses from China's unfair trade practices*. <https://bidenwhitehouse.archives.gov/briefing-room/statements-releases/2024/05/14/fact-sheet-president-biden-takes-action-to-protect-american-workers-and-businesses-from-chinas-unfair-trade-practices/>
20. European Commission. (2024). *EU Commission imposes countervailing duties on imports of battery electric vehicles from China*. <https://trade.ec.europa.eu/access-to-markets/en/news/eu-commission-imposes-countervailing-duties-imports-battery-electric-vehicles-bevs-china>
21. China Daily. (2018). *Tariffs on imported automobiles will fall to 15% on July 1*. <https://www.chinadaily.com.cn/a/201805/23/WS5b047032a3103f6866ee9f10.html>
22. Derzhavna mytna sluzhba Ukrainy. (2025). Import lehkovykh avto v Ukrainu u pershomu pivrichchi 2025 roku zris na 12,5 %, maizhe tretyna z nykh – elektromobili [Imports of passenger cars to Ukraine in the first half of 2025 increased by 12.5%, nearly one-third are electric vehicles]. <https://customs.gov.ua/news/zagalne-20/post/import-legkovikh-avto-v-ukrayinu-u-pershomu-pivrichchi-2025-roku-zris-na-125-maizhe-tretina-z-nikh-elektromobili-2284> (in Ukrainian)
23. Derzhavna mytna sluzhba Ukrainy. (2025). Pilhy pry importi v Ukrainu elektromobiliv sklalsia 36 mlrd hrn: holovnyi postachalnyk – Kytai [EV import benefits amounted to UAH 36 billion: Main supplier – China]. <https://customs.gov.ua/news/zagalne-20/post/pilgi-pri-importi-v-ukrayinu-elektromobiliv-sklali-36-mlrd-grn-golovnij-postachalnik-kitai-2511> (in Ukrainian)
24. World Resources Institute. (2026). *U.S. EV sales slow in 2025 as policy shifts reshape the market*. <https://www.wri.org/insights/us-state-of-electric-vehicles>
25. Derzhavna podatкова sluzhba Ukrainy. (2026). Novatsii podatkovoho zakonodavstva z PDV u 2026 rotsi [VAT tax law innovations in 2026]. <https://dp.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/975264.html> (in Ukrainian)
26. Derzhavna mytna sluzhba Ukrainy. (2025). Import elektromobiliv podvoivsia: u serpni v Ukrainu vvezeno ponad 9 tysiach elektrokariv [Electric vehicle imports doubled: Over 9,000 EVs imported in August]. <https://customs.gov.ua/news/zagalne-20/post/import-elektromobiliv-podvoivsia-u-serpni-v-ukrayinu-vvezeno-ponad-9-tysiach-elektrokariv-2418> (in Ukrainian)
27. United Nations. (n.d.). *UN Comtrade database*. <https://comtradeplus.un.org/>
28. World Trade Organization. (n.d.). *WTO tariff and trade data: China member profile*. <https://ttd.wto.org/en/profiles/china>

The article was received by the editors 05.03.2026

The article is recommended for printing 26.04.2026

The article was published 30.05.2026

No artificial intelligence tools were used by the authors during the preparation of this article.

<https://doi.org/10.26565/2310-9513-2026-23-07>
УДК 334.73(460):338.021.8(477)
JEL Index: P13, P52, L31, O57

THE EXPERIENCE OF SPANISH COOPERATIVES FOR UKRAINE’S ECONOMY

Heorhii Petrov

PhD student of the Department of International Economic Relations and Logistics
Educational and Scientific Institute “Karazin Institute of International Relations and Tourism Business”
V. N. Karazin Kharkiv National University
Svobody sq., 4, Kharkiv, Ukraine, 61022
e-mail: heorhii.petrov@student.karazin.ua
Phone number: +38 (050) - 082 - 43 - 23
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1413-8997>

The article examines the Spanish cooperative sector—one of the most advanced and diversified cooperative systems in the European Union—in the context of its practical relevance to building Ukraine’s cooperative economy. The subject of the research encompasses the organizational models, legal frameworks, financial mechanisms, and socio-economic outcomes of Spanish cooperatives across various economic sectors. The study aims to provide a comprehensive analysis of the Spanish cooperative experience and, based on these findings, formulate specific recommendations for the reform and development of the cooperative sector in Ukraine. To achieve this objective, the following research tasks were addressed: investigating the historical evolution of the Spanish cooperative movement; characterizing the legal framework governing cooperative activities in Spain; analyzing key models of cooperative enterprise, namely the industrial (Basque), agricultural, and credit models; identifying the specific features of social cooperatives and their role within the social economy system; and conducting a comparative analysis of Spanish and Ukrainian cooperative legislation. The research methodology relies on comparative legal analysis, the historical-genetic approach, systems analysis, the synthesis of foreign experience, and the statistical analysis of data from industry associations and academic literature. The research findings indicate that the Spanish cooperative sector, which comprises over twenty thousand active cooperatives across a wide range of industries, demonstrates high economic resilience, social efficiency, and innovation potential. This is evidenced, in particular, by significantly lower unemployment rates during economic crises in regions with a well-developed cooperative sector. Special attention is given to the Basque industrial cooperative model, with its internal financial mechanisms and dedicated educational system; the Andalusian olive and wine agricultural cooperatives; and social cooperatives operating in healthcare and social services. The study concludes that to develop a robust cooperative sector, Ukraine requires: a systemic reform of its outdated cooperative legislation aligned with EU best practices; the advancement of cooperative education and culture at all levels; the expansion of credit union networks and solidarity funds; the formation of horizontal cooperative associations and federations; and the active utilization of the cooperative model as an instrument for the post-war reconstruction of communities and regions, as well as the social integration of vulnerable populations.

Keywords: *Cooperative, cooperative model, Spain, Basque model, agricultural cooperative, credit cooperation, social economy, economic recovery of Ukraine, European integration.*

In cites: Petrov H. (2026). The experience of Spanish cooperatives for Ukraine’s economy. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series International Relations. Economics. Country Studies. Tourism*, (23), 75–87.
<https://doi.org/10.26565/2310-9513-2026-23-07>

Problem Statement. The current state of the Ukrainian economy is characterized by a profound structural crisis, which has been severely exacerbated by the full-scale armed invasion by the Russian Federation in February 2022. The destruction of production infrastructure, large-scale forced migration, GDP contraction, the degradation of small and medium-sized enterprises (SMEs), declining employment rates, and the disruption of traditional economic ties altogether place the search for alternative, non-standard, yet time-tested models of economic organization at the top of the agenda.

In this context, the cooperative form of enterprise—which merges private initiative with collective responsibility and a social mission—acquires particular relevance. Unlike conventional capitalist corporations, cooperatives are oriented not only toward profit maximization but also toward satisfying the needs of their members and the broader community. This makes them uniquely resilient in times of socio-economic shocks. At the same time, the cooperative sector in Ukraine remains relatively underdeveloped, fragmented, and devoid of modern institutional support, which necessitates a profound analysis of foreign practices to adopt and adapt the most effective models.

Spain represents one of the European Union member states where the cooperative movement has achieved a highly developed and highly diversified character. The country's cooperatives operate across a wide spectrum of economic sectors, demonstrating a robust capacity to combine market efficiency with the principles of social justice and democratic governance. The Spanish cooperative system has traversed a complex developmental path—evolving from modest mutual-aid associations of the 19th and 20th centuries into powerful transnational structures that are competitive on a global scale. This experience, encompassing organizational models, legal frameworks, state support mechanisms, and social efficiency, holds substantial scientific and practical value for Ukraine, which is currently on the path to European integration and requires a fundamental restructuring of its economic system.

Literature Review. The scientific discourse surrounding cooperative development in Spain and its relevance to transition economies is reflected in the works of international scholars, which can be categorized into several interconnected thematic areas. The foundational tenets of the cooperative movement are systematically detailed in documents by the International Co-operative Alliance [15] and in studies dedicated to the Rochdale Principles [4]. The legal underpinnings of the Spanish cooperative system are examined in depth by Vargas Vasserot [26], while the institutionalization of public policy within the social economy is analyzed by Catalá Estada, Savall Morera, and Chaves-Ávila [3]. Furthermore, the broader context

of Spanish cooperatives as a constituent component of the EU social economy is presented in an earlier study by Petrov [20].

The Basque industrial cooperative system is investigated in the works of Imaz Alias et al. [14], Retegi and Igartua [22], and Marcuello [17]. Spanish agricultural cooperation serves as the focal point in studies by Díaz-Caro and Mirón-Sanguino [5], Giagnocavo [10], Sánchez-Martínez et al. [24], Montegut et al. [18], and Ferrer et al. [7]. Social cooperatives and the gender dimension of corporate governance are explored by Bretos Fernández et al. [1], Esteban-Salvador et al. [6], and García Companys [8]. Additionally, the financial resilience of cooperatives is analyzed by Sala-Ríos [23], while digital transformation and the eco-social transition are addressed by Olaizola-Alberdi et al. [19] and Cambra González [2].

Among the publications tailored to Ukrainian realities, notable contributions have been made by Gerasymenko et al. [9], Kropivko and Mykytyuk [16], Honcharenko et al. [11; 12], and Svytnov et al. [25]. Despite a substantial body of research in these related fields, comprehensive comparative studies that systematically align the Spanish cooperative experience with Ukraine's specific needs—particularly in the context of European integration and post-war reconstruction—remain underrepresented in the academic literature. This gap defines the relevance and scientific novelty of this paper.

Research Objectives and Tasks. The objective of this study is to provide a comprehensive analysis of the Spanish cooperative system—specifically its structure, legal framework, sectoral features, and socio-economic outcomes—and to develop scientifically grounded recommendations for adapting leading Spanish practices to the Ukrainian economy in the context of post-war reconstruction and European integration reforms. To achieve this objective, the following research tasks have been formulated:

- To elucidate the essence and evolution of the cooperative movement in Spain and determine its position within both the national economy and the EU social economy system;
- To investigate the Basque model of industrial cooperation as the most prominent and extensive example of a successful cooperative complex;
- To characterize the specific features of Spanish agricultural cooperatives, cooperative credit institutions, and cooperatives operating in education and social services;
- To analyze the legal and regulatory framework governing cooperative activities in Spain and compare it with current Ukrainian legislation;
- To identify the primary barriers to the development of the cooperative sector in Ukraine and propose concrete measures to overcome them based on the Spanish experience.

Object and Subject of the Research. The object of this study is the Spanish cooperative system in its systemic dimension, including its organizational, legal, and economic components. The subject of the research encompasses the mechanisms, principles, and institutional conditions under which Spanish cooperatives operate, which can be leveraged to build an efficient cooperative sector in Ukraine.

Methodology and Data Sources. The research methodology relies on systems analysis, comparative legal analysis, statistical data processing, and structural-functional modeling. The data source for this study comprises official statistics from Spain and Ukraine, analytical reports from the International Labour Organization (ILO), the International Co-operative Alliance (ICA), and the Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), alongside academic publications by domestic and international scholars.

Main Results. The cooperative tradition in Spain traces its roots back to the mid-19th century, when the first worker and consumer societies emerged in the industrial regions of Catalonia and the Basque Country [15; 21]. However, a robust cooperative movement truly developed amidst the social and economic upheavals of the 20th century, assuming distinct characteristics across different eras depending on the prevailing political climate [21]. The mid-20th-century dictatorship paradoxically stimulated the growth of cooperatives to some extent, as they served as a mechanism for collective survival under a repressive regime—particularly in regions with strong regional identities, such as the Basque Country and Catalonia.

The transition to democracy and the establishment of the constitutional order in 1978 unlocked new opportunities for cooperative development. This period saw the adoption of relevant regulatory acts at both the central government and autonomous community levels, the formation of a state support system, and the establishment of close cooperation between the cooperative sector, trade unions, and civil society [20; 26]. Over the subsequent decades, Spanish cooperatives experienced rapid expansion, marked by significant quantitative growth, technological modernization, scale of operations, and social impact.

Today, Spain's cooperative sector stands as one of the most advanced within the European Union [20]. According to data from statistical agencies and industry associations, the country boasts over twenty thousand active cooperatives, which unite more than one million founding members and provide employment for hundreds of thousands of salaried workers. The aggregate economic output of the cooperative sector accounts for a substantial percentage of the country's GDP. In certain industries—most notably agriculture and food retailing—cooperatives hold dominant or prominent market shares [5; 18].

The cooperative enterprise model in Spain spans an exceptionally broad spectrum of sectors, including industry, construction, agriculture, fisheries, transportation, retail, education, healthcare, social care, mass media, telecommunications, the IT sector [11], tourism, and financial services. This extensive diversification is a primary indicator of the maturity of the Spanish cooperative system, setting it apart from the cooperative sectors of most other nations, where cooperatives remain predominantly concentrated in the agricultural and consumer spheres [3; 11; 13].

The legal framework governing cooperative activities in Spain represents a complex, multi-tiered regulatory system that reflects the quasi-federal nature of the Spanish state [26]. The Constitution of 1978 institutionalized the right of autonomous communities to enact their own cooperative legislation, which subsequently led to the emergence of dozens of regional laws on cooperatives—each characterized by its own distinct features and priorities. Concurrently, a general law on cooperatives operates at the national level, establishing uniform baseline standards and core principles for cooperative organization [20; 26].

This system of legal pluralism offers certain advantages, such as the capacity to accommodate regional specificities and foster institutional competition to create optimal conditions for entrepreneurs. However, it also introduces disadvantages associated with legal uncertainty and operational friction for cooperatives whose activities span multiple autonomous communities. Although Spanish legal scholars and cooperative federations have repeatedly advocated for greater harmonization of cooperative legislation, the intricacies of Spanish federalism have thus far impeded a consensus on the matter. For Ukraine, which is currently shaping a unitary yet decentralized legislative landscape, the Spanish model of cooperative regulation serves as a valuable laboratory of structural options suitable for comprehensive analysis and critical reflection [9; 12].

The most renowned and extensively studied cooperative system in Spain is the Basque industrial cooperative complex. Its formation began in the mid-1950s within a small industrial town in the Basque Country, initiated under the guidance of a Catholic priest and social thinker who successfully synthesized the tenets of Catholic social teaching with the practical demands of cooperative enterprise [14; 17; 22]. The foundational cooperative of this movement was a modest manufacturing facility producing domestic appliances, established by a cohort of young technical specialists utilizing their own limited savings. Driven by a democratic governance structure where each member possessed an equal vote, and profits were equitably distributed among all participants, this initial enterprise expanded rapidly, attracting new members and generating spin-off entities in adjacent sectors

[14; 17]. Over the subsequent decades, this original cooperative evolved into the cornerstone of an extensive cooperative conglomerate, encompassing hundreds of individual cooperative enterprises across diverse industries—ranging from metallurgy and mechanical engineering to retail, finance, education, construction, and research and development.

The uniqueness of the Basque industrial cooperative system lies in its capacity to seamlessly merge the principles of cooperative democracy with robust strategic planning, efficient financial management, and continuous innovation [22]. A pivotal organizational innovation was the establishment of its own cooperative credit institution in 1959, which accumulated the savings of cooperative members and reallocated financial resources among various entities within the conglomerate in accordance with strategic priorities [16]. This internal bank effectively became the «heart» of the cooperative ecosystem, enabling the funding of new projects, mitigation of temporary financial distress in individual cooperatives through mechanisms of internal solidarity, and preservation of the overall strategic coherence of the network.

Another critical pillar of the Basque model was the creation of a dedicated system for technical education and vocational training. Proprietary educational institutions—spanning from primary technical schools to a fully accredited higher education university—guaranteed a steady influx of qualified personnel who were thoroughly socialized into the cooperative movement and shared its core values [14]. From its inception, the educational dimension of the Basque cooperative project functioned as an institutional vehicle for the cultural reproduction of cooperative ethics, training not merely specialized technicians but conscious actors within a system of collective enterprise.

The socio-economic outcomes of the Basque industrial cooperative complex are highly demonstrative. Over several decades, this conglomerate has demonstrated a level of resilience during economic downturns that significantly exceeds that of conventional private enterprises operating within the same sector. Specifically, during the economic crises of the 1980s, 1990s, and 2000s, when private firms resorted to mass layoffs or total liquidation, these cooperatives generally deployed alternative adaptation mechanisms. These included shortening working hours, implementing temporary across-the-board wage reductions for all members, and relocating personnel to new or more successful business units.

The underlying principle of «each member is responsible for all» meant that an individual cooperative experiencing financial distress could rely on the support of the entire network, thereby avoiding the threat of bankruptcy and mass redundancies. This approach ensured a unique level of social stability and the preservation of human capital, which served as a source

of long-term competitive advantage. Scholars observe that during the deep economic crisis in Spain between 2008 and 2013, when the national unemployment rate reached a catastrophic 25–26%, the unemployment rate in the Basque Country remained substantially lower—a phenomenon largely attributed to the buffering effect of its highly developed cooperative sector [22; 23].

The process of internationalization within the Basque cooperative complex, which accelerated rapidly during the 1990s and 2000s, presented the system with profound challenges regarding the preservation of its cooperative identity amidst global competition [14]. When establishing manufacturing facilities and retail networks abroad, the conglomerate faced a fundamental question: should the principles of cooperative membership and democratic governance expand to foreign subsidiaries, or should these entities operate as standard corporate affiliates?

In practice, outside of Spain, the cooperative conglomerate primarily registered traditional joint-stock or limited liability companies without extending cooperative membership rights to foreign employees. This decision, driven by pragmatic considerations of legal and operational simplicity, drew criticism from cooperative economics theorists who viewed it as a departure from the foundational principles of the cooperative movement. The debate surrounding this issue remains highly relevant today, as it touches upon the fundamental question of whether a cooperative can retain its core essence while scaling to a transnational level.

Agricultural cooperatives represent the second most important and, in certain respects, the most populous segment of the Spanish cooperative sector [5; 18]. As Spain is one of the leading agrarian states in the EU—ranking among the top producers of olive oil, citrus fruits, grapes, pork, and diverse vegetables—the cooperative movement has played a pivotal role in enhancing the competitiveness of Spanish agriculture within the EU single market and global supply chains [5; 10; 24].

According to official data, Spain's agrarian cooperatives unite over 1.1 million members, predominantly family farmers and small-scale agricultural producers, and handle the commercialization of a substantial share of the country's total agricultural output. The sector's national representative body acts as one of the most influential lobbying groups in agricultural policy, actively shaping Spain's national position during negotiations and reforms of the European Union's Common Agricultural Policy (CAP).

The functional architecture of Spanish agricultural cooperatives encompasses several key operational areas, enabling a closed-loop cycle from initial production to final retail distribution. First, cooperatives facilitate collective procurement and storage by constructing and operating warehouses, cold-storage units, grain

Table 1

Key milestones in the development of the Spanish cooperative movement

Period	Key events	Significance
1850s	First worker and consumer societies in Catalonia and the Basque Country	Origins of the movement
1956	Founding of the first Basque cooperative by Fr. Jose Maria Arizmendiarieta	Birth of the MCC model
1959	Establishment of a dedicated cooperative credit institution	Financial self-sufficiency
1978	Constitution: autonomous communities gain the right to enact cooperative legislation	Regulatory foundation
1990s–2000s	Internationalisation of the Basque conglomerate; expansion into global markets	Scaling up
2011	Law on Social Economy enacted — Spain among the first in the EU	Institutional recognition
2020s	Platform cooperativism, digital transformation, gender equality in governance	Contemporary challenges

Compiled by the author based on: [14, 15, 21, 26]

Table 2

Key performance indicators of the Spanish cooperative sector

20,000+ Active cooperatives	>1 million Founding members	1.1 million Agri-cooperative members	70–80% Olive oil market share
---------------------------------------	--	--	---

Compiled by the author based on: [5, 20, 10]

Table 3

Approximate sectoral distribution of Spanish cooperatives

Sector	Share of cooperatives (%)	Relative significance
Agriculture and food industry	~30%	Very high
Retail trade and services	~22%	High
Industry and construction	~20%	High
Education and healthcare	~13%	Moderate
Finance and credit	~8%	Moderate
Other (IT, media, transport, etc.)	~7%	Emerging

Compiled by the author based on: [3, 11, 13, 20]

Table 4

Approximate cooperative market shares in key agri-food subsectors of Spain

Subsector	Cooperatives (%)	Other (%)	Strategic note
Olive oil production	75%	25%	World leader; coops hold dominant share
Wine and viticulture	50%	50%	PDO-certified; active enotourism sector
Citrus fruits	60%	40%	Export-oriented; key EU supplier
Meat and poultry	30%	70%	Growing coop presence in processing
Cereals and grains	45%	55%	Significant logistics infrastructure

Compiled by the author based on: [5, 7, 18, 24]

elevators, and processing facilities. This infrastructure enhances product quality control and standardization, allowing cooperatives to enter the market with large, uniform batches of commodities. Second, cooperatives act as highly efficient intermediaries in supply chain management. By purchasing inputs—such as fertilizers, plant protection products, seeds, fuel, and machinery—in bulk for all members, they achieve substantial economies of scale and minimize production costs.

Third, cooperatives actively expand their own processing capacities, transforming raw agricultural outputs into finished products with higher added value, including olive oil, wine, canned fruits and vegetables, and meat products [25]. Fourth, leading agricultural cooperative groups have established proprietary

distribution networks for both the domestic market and international export. This enables them to independently market and distribute their members' products across major markets in Europe, Asia, and North America, eliminating the need for commercial intermediaries.

A prominent position within Spain's agricultural cooperative movement is held by entities specializing in the production and processing of olive oil, predominantly concentrated in Andalusia [24]. Spain is the world's leading producer of olive oil, and the cooperative sector controls the lion's share of this output—ranging from 70% to 80% depending on the harvest year and region. Olive cooperatives unite tens of thousands of smallholder farmers whose landholdings

typically do not exceed a few hectares. These structures provide smallholders with access to state-of-the-art pressing and refining facilities, quality control laboratories, certification systems, and international trading platforms—resources that would be entirely inaccessible to them as individual operators.

Furthermore, the strategic application of Protected Geographical Indications (PGIs) and Protected Designations of Origin (PDOs) has proven to be an effective tool for securing premium market status for cooperative products, enabling higher price margins and generating sustainable competitive advantages. The experience of Spanish olive cooperatives is highly valuable for the Ukrainian agricultural sector, particularly regarding the need to elevate the competitiveness of domestic agro-products and develop collective branding systems within the saturated European market.

Spanish wine cooperatives offer another compelling example of successful collective organization in agribusiness [7]. Famous wine-producing regions such as Rioja, Penedès, Priorat, La Mancha, and Valencia feature extensive networks of wine cooperatives that seamlessly merge viticultural traditions with modern winemaking and marketing technologies. These cooperatives are frequently certified under national Designations of Origin (DO)—the Spanish equivalent of the French appellation d'origine contrôlée—which guarantees compliance with strict production standards and permits premium product positioning. Remarkably, wine cooperatives invest heavily in the tourism sector by developing extensive enotourism infrastructure, including tasting rooms, guest houses, wine museums, and curated «wine routes.» This demonstrates the capacity of cooperatives to engage in long-term strategic planning, expanding beyond the traditional production cycle to deliver comprehensive consumer experiences and diversify institutional revenue streams.

Credit cooperation constitutes the third strategically vital pillar of the Spanish cooperative sector [16]. Spanish cooperative credit institutions possess a long standing tradition, tracing their lineage back to the rural mutual-aid funds of the 19th century. Today, these institutions are categorized into two primary segments: rural cooperative banks (*cajas rurales* and *cajas cooperativas*), which predominantly service the agricultural sector and small businesses in rural areas, and cooperative credit unions structurally linked to industrial cooperative conglomerates.

As full-fledged participants in the national financial system, Spanish cooperative banks are subject to the same prudential regulations enforced by the Bank of Spain and the European Central Bank (ECB) as conventional commercial banks. Crucially, they preserve their distinct cooperative ethos: member-owners retain equal voting rights in governance irrespective of their capital share, a significant portion of profits is either

reinvested or distributed among members, and the institutional mission explicitly prioritizes the socio-economic development of the local communities in which they operate.

Despite trailing large commercial banking groups in asset size and geographical coverage, Spanish cooperative banks possess several distinct competitive advantages. In particular, they traditionally play a pivotal role in financing small and medium-sized agribusinesses, cooperative enterprises, and local development initiatives—segments where large commercial banks are typically less active due to the low profitability of small-scale transactions. Benefiting from a deeper understanding of local socio-economic conditions and closer proximity to their clientele, cooperative credit institutions are capable of more effectively assessing credit risks associated with small businesses and agricultural producers.

The financial crisis of 2008–2013 severely impacted cooperative banks, primarily due to their excessive credit exposure to the real estate sector, which necessitated a series of structural mergers and recapitalizations within the industry. Overall, however, Spain's cooperative banks navigated the crisis with greater resilience than traditional savings banks (*cajas de ahorros*) and several commercial banks, thereby validating the unique stability inherent to the cooperative business model [16].

For Ukraine—where credit cooperation remains in an embryonic state and the banking system suffers from systemic challenges related to capital concentration, low institutional trust, and limited access to finance for small enterprises—the Spanish cooperative credit experience serves as a highly valuable benchmark. The Ukrainian network of credit unions, which experienced a notable surge in the 1990s and 2000s, faced severe disruption over the subsequent decade due to flawed regulatory frameworks, managerial misconduct, and deposit outflows amidst broader macroeconomic shocks.

Reforming Ukraine's credit union system along the lines of the Spanish *cajas rurales*—by implementing enhanced prudential regulation, establishing robust deposit guarantee schemes, and integrating unions into broader cooperative networks—could provide a decisive breakthrough in securing accessible financing for the agrarian sector and small entrepreneurship, particularly in rural areas where conventional commercial banks maintain virtually no presence.

The Spanish cooperative system is an integral component of the broader social economy paradigm, which achieved institutional and legislative recognition in Spain significantly earlier than in most other EU member states [3; 12; 20]. The enactment of the national Law on Social Economy in 2011 placed Spain at the vanguard of nations establishing a comprehensive legal environment for entities that prioritize human

capital and social missions over shareholder profit maximization [3].

Under this legislative framework, cooperatives are recognized as the primary and central actors of the social economy, which also encompasses mutual-aid societies, associations, foundations, and social enterprises. The state commits to fostering the development of social economy entities through a structured system of financial, fiscal, educational, and informational measures, while ensuring their institutional interests are integrated into national economic and social policymaking. This approach contrasts sharply with the current landscape in Ukraine, where social entrepreneurship remains a marginal phenomenon, lacking a distinct legislative identity and systematic state support.

Educational cooperatives represent a distinctive feature of the Spanish cooperative landscape that is scarcely developed in most other countries [1]. Spain features numerous cooperative schools—numbering several hundred nationwide—where the teaching faculty simultaneously acts as the co-owners and managers of the educational institution, which is governed on the principles of cooperative democracy. These schools emerged primarily in response to unmet demand from parents in specific districts or as the manifestation of distinct pedagogical concepts championed by educator teams. Research indicates that cooperative educational institutions generally exhibit higher levels of faculty organizational commitment, lower staff turnover rates, and broader community and parental engagement compared to conventional state or private schools. This framework could provide a compelling model for Ukraine in the context of educational decentralization and the search for novel governance structures for educational institutions under severe budgetary constraints.

Cooperatives in healthcare and social services constitute another dimension of the Spanish cooperative system with profound relevance for Ukraine. Cooperatives of physicians and medical personnel, social worker cooperatives, and entities providing elderly and disability care are highly prevalent across Spanish autonomous communities—particularly in Catalonia and the Basque Country, where the social economy possesses robust historical traditions [1; 13].

Catalan medical cooperatives specializing in primary healthcare have achieved widespread international recognition as an exemplary integration of public healthcare funding with a cooperative model of service delivery. This synthesis demonstrates higher levels of patient satisfaction and operational efficiency compared to both purely public and private healthcare models. For Ukraine, which is navigating a profound healthcare crisis exacerbated by the wartime destruction of medical infrastructure, the cooperative model of medical service organization could serve as a vital supplement to state and private frameworks,

particularly for addressing healthcare needs in small towns and rural areas.

Democratic governance is a foundational tenet of the cooperative enterprise, distinguishing it from all other forms of corporate organization [4; 15]. In Spanish cooperatives, this principle is institutionalized through a sophisticated system of representative bodies that blends direct and representative democracy depending on the scale and complexity of the cooperative. The General Assembly of members serves as the supreme governing body, where each member possesses a single vote, completely independent of the size of their capital contribution. For day-to-day management, the General Assembly elects a supervisory board or a board of directors, which in turn appoints or elects executive directors. In larger cooperatives, a delegate model is deployed, wherein the General Assembly comprises elected representatives rather than the entire membership, thereby ensuring a quorum and maintaining the efficiency of the decision-making process. Empirical studies of Spanish cooperatives confirm that member participation rates in general assemblies and internal elections are significantly higher than those of minority shareholders in public corporations, validating the substantive, rather than merely nominal, character of cooperative democracy.

The governance architecture of the Basque industrial cooperatives is the most sophisticated and documented among all Spanish cooperative models [14]. Alongside the General Assembly and the Board of Directors, these cooperatives feature a Social Council (*consejo social*)—a dedicated body that represents the interests of member-workers regarding working conditions, social policy, and profit distribution. Consequently, the Basque model integrates two distinct forms of collective participation: ownership participation (via the General Assembly and capital contributions) and labor participation (via the Social Council and employment relations). This dual-dimensional structure is widely recognized as a primary factor driving the highly efficient resolution of labor disputes within cooperatives compared to traditional capitalist enterprises, where the conflict between capital owners and salaried employees is structural and inherently adversarial.

An analysis of the Spanish cooperative experience allows for the formulation of several concrete lessons for Ukraine, spanning both strategic and operational dimensions. The first and most critical lesson is the necessity of a systemic reform of Ukraine's cooperative legislation, aligned with the best practices of EU member states, including Spain [9; 26]. The current Law of Ukraine «On Cooperation,» enacted in 2003, is conceptually obsolete and fails to meet the contemporary demands of the entrepreneurial environment. It does not account for modern forms of cooperative activity (such as social cooperatives and solidarity economy networks) and lacks effective mechanisms for state support.

The overhaul of this legislative framework must encompass a clear definition of cooperative types and their legal statuses, the introduction of fiscal incentives for cooperative enterprises that allocate a significant share of their profits to the collective needs of their members, and the implementation of simplified registration and reporting procedures for small-scale cooperatives.

The second key lesson derived from the Spanish experience is the fundamental importance of cooperative education and culture in building a sustainable cooperative movement [16]. The Basque model convincingly demonstrates that the genuine success of a cooperative project is unattainable without fostering a distinct cooperative identity and a value system transmitted across generations through targeted educational efforts. In Ukraine, cooperative themes are virtually absent from the curricula of secondary schools and higher education institutions. This absence perpetuates a flawed perception of the cooperative as a remnant of the Soviet-era «collective farm» (kolkhoz) system, rather than as a modern, efficient enterprise. Introducing specialized educational programs on cooperative entrepreneurship at all levels of the education system, supporting cooperative training centers, and conducting broad public awareness campaigns are vital prerequisites for generating demand for the cooperative organizational form among Ukrainian entrepreneurs and communities.

The third lesson highlights the need to establish an efficient financing system to drive the development of the cooperative sector [16]. The Spanish experience indicates that an internal cooperative credit institution, which aggregates member savings and reinvests them into the expansion of cooperative enterprises, serves as a decisive factor for the long-term resilience and growth of a cooperative complex. For Ukraine, this underscores the necessity of restructuring its network of credit unions to focus on servicing the cooperative sector and small businesses. Furthermore, it demands the development of mechanisms granting cooperatives access to state lending and subsidy programs, which are currently tailored almost exclusively to conventional corporate business models. Additionally, Spain's experience underscores the viability of implementing dedicated solidarity funds—intra-cooperative mutual insurance mechanisms that enable more profitable cooperatives to support struggling ones within shared associations.

The fourth vital lesson concerns the strategic role of cooperatives in the process of post-war recovery and economic reintegration [20]. The International Co-operative Alliance has repeatedly documented how, in various nations recovering from armed conflicts or natural disasters, cooperatives have emerged as highly effective instruments for the rapid economic revival of affected communities. This is primarily due to their

capacity to mobilize local resources and human capital without a strict dependency on external investors.

Amidst large-scale wartime destruction and the urgent need to restore the productive potential of entire regions in Ukraine, the cooperative model offers a fundamentally vital advantage: it enables thousands of smallholders who have lost a significant portion of their assets to pool their remaining resources and collectively rebuild or launch new productive activities independent of external capital or corporate shareholders. This is particularly relevant for the agricultural sector in liberated territories, where cooperative frameworks can facilitate the rapid reorganization of small, fragmented farms into competitive, market-oriented production units.

The fifth lesson of the Spanish cooperative experience for Ukraine lies in the vital significance of horizontal cooperative networks and federal associations [20]. The efficient functional architecture of the Spanish cooperative movement is built not merely upon isolated cooperatives, but rather upon an extensive, multi-tiered system of associations—federations, confederations, and second-tier cooperatives (cooperativas de segundo grado). These structures provide their members with a wide array of shared services, including legal counseling, accounting, marketing, logistics, personnel training, technical assistance, and institutional representation before public authorities.

In Ukraine, such horizontal structures within the cooperative sector are virtually absent or remain in an embryonic state. This deficit deprives small and medium-sized cooperatives of access to essential support services that they cannot afford independently due to scale constraints. Consequently, constructing a robust network of cooperative unions and federations is an indispensable prerequisite for establishing a genuine cooperative economy in Ukraine, rather than a fragmented collection of isolated cooperative enterprises.

The sixth critical element of the Spanish experience deserving close attention from Ukrainian policymakers is the well-developed framework of social cooperatives and solidarity economy networks that facilitate employment and social integration for vulnerable populations [1]. A distinct organizational form within this segment is the «social initiative cooperative» (cooperativa de iniciativa social), where service providers and service consumers simultaneously hold membership—a design that fundamentally distinguishes them from both traditional non-profit organizations and conventional commercial firms.

These entities function as a buffer between purely market-driven and purely state-administered forms of social protection. They offer greater operational flexibility and efficiency than bureaucratic state agencies, while maintaining a stronger social orientation than profit-driven enterprises. For Ukraine—amidst large-scale population displacement, a rising number

Table 5

Comparative analysis of cooperative systems: Spain and Ukraine

Criterion	Spain	Ukraine	Assessment
Core cooperative law	Modern, detailed, regularly updated	Law of 2003 — outdated; lacks modern forms	Reform needed
Regional legislation	Own statutes in 17 autonomous communities	Absent	Consider
Law on Social Economy	Enacted in 2011	Absent	Priority
Cooperative credit	Well-developed; integrated into banking system	Embryonic; weak regulation	Critical gap
Education & promotion fund	Mandatory by law; tax-exempt	Absent	Missing
Horizontal networks	Federations, confederations, 2nd-tier coops	Virtually absent	Build required
Social cooperatives	Widespread, legally defined	Marginal phenomenon	Developing
Cooperatives in education	Several hundred cooperative schools	Nearly absent	Potential
Cooperatives in healthcare	Recognised; Catalonia is a global benchmark	Virtually absent	Relevant
Digital transformation	Platform cooperativism; e-governance	Early stage	Perspective

Compiled by the author based on: [9, 12, 16, 20, 26]

Table 6

EU financial instruments relevant to the development of Ukraine's cooperative sector

EU Instrument	Target area	Relevance for Ukrainian cooperatives
COSME Programme	SME support	Access to financing and markets for small and medium cooperative enterprises
EU Structural Funds	Regional development	Infrastructure investment in liberated territories; rural development in post-war recovery
European Social Fund (ESF)	Employment and social integration	Social cooperatives for veterans, IDPs, and vulnerable population groups
SCE Statute (2003)	Cross-border cooperation	Registration of European cooperatives; access to single EU market after accession
LEADER Programme	Rural areas	Strengthening agricultural cooperatives and local action groups in rural communities

Compiled by the author based on: [3, 19, 20]

Table 7

Priority lessons from Spanish cooperative experience for Ukraine

№	Lesson	Priority	Spanish experience basis
1	Systemic reform of cooperative legislation in line with EU standards	Critical	Cooperative Act; Law on Social Economy (2011)
2	Development of cooperative education and culture — from school to university	Critical	MCC educational system; cooperative schools
3	Building an efficient cooperative finance and credit union system	Critical	Caixa Rural; MCC credit institution (1959)
4	Leveraging cooperatives as instruments of post-war economic recovery	Important	ICA experience in post-conflict recovery
5	Forming horizontal networks — federations and 2nd-tier cooperatives	Important	COCETA, CEPES federations; agri-coop networks
6	Developing social cooperatives for the employment and integration of vulnerable groups	Relevant	Cooperativa de iniciativa social model

Compiled by the author based on: [3, 9, 12, 14, 16, 22]

of veterans requiring resocialization, and the erosion of traditional social safety nets—social cooperatives could perform a critically vital function. They could secure employment and social integration for vulnerable groups in a landscape where neither the state nor the market can adequately address these challenges independently.

Ukraine's ongoing integration into the European Union, with active preparations underway across multiple sectors, unlocks additional opportunities to

develop its cooperative sector in alignment with EU best practices. Cooperative regulation within the European Union is grounded in the 2003 EU Regulation on the Statute for a European Cooperative Society (SCE). This legal instrument allows cooperatives to register and operate across the entire single market rather than being restricted to individual member states.

Upon accession to the EU, Ukrainian cooperatives will gain access to this pan-European mechanism,

opening new avenues for cross-border cooperation, participation in joint initiatives, and direct access to markets across all member states. Even now, during the pre-accession stage, Ukraine could actively leverage funding from EU programs dedicated to supporting the social economy—such as the COSME program, structural funds, and the European Social Fund—to build cooperative infrastructure and build institutional capacity.

A comparative analysis of cooperative legislation in Spain and Ukraine reveals profound disparities in substantive content, regulatory detail, and systemic cohesion [12; 26]. The Spanish Law on Cooperatives provides exhaustive provisions governing the internal organization of cooperatives, the formation and utilization of institutional funds, the rights and obligations of members, fiscal regimes, and procedures for liquidation and asset transfers.

Of particular significance is the institutional mechanism of the mandatory «education and cooperative promotion fund» (*fondo de educación y promoción cooperativa*). This legal framework mandates that a specific portion of a cooperative's surplus must be allocated strictly to member education and cooperative advocacy; this capital cannot be distributed among members and is exempt from taxation, thereby incentivizing continuous corporate investment in human capital. A comparable regulatory mechanism is entirely absent in Ukraine, representing a significant gap in domestic cooperative law.

The regional dimension of cooperative development constitutes a critically important component of the Spanish experience, meriting distinct analysis within the context of Ukraine's decentralization reform [18; 20]. Spanish practice demonstrates that the most dynamic expansion of the cooperative sector occurs within regions characterized by robust regional identities, autonomous legislative competences, and proactive regional cooperative policies. The Basque Country, Catalonia, and Valencia—the vanguard regions of cooperative development in Spain—possess their own regional cooperative statutes that are, in several aspects, more progressive than national legislation.

Furthermore, these regions feature extensive localized support networks, including regional cooperative development agencies, start-up subsidies for new cooperatives, grants for member education, and preferential access to regional public procurement contracts. Under Ukraine's ongoing local self-government and decentralization reforms, subnational administrative tiers could assume a significantly more active role in stimulating cooperative entrepreneurship. This is particularly viable given that specific Ukrainian regions—most notably the Carpathian region, Polissya, and Central Ukraine—possess deeply rooted traditions of agricultural and consumer cooperation that warrant institutional revitalization.

The gender dimension of cooperative development in Spain has likewise attracted substantial attention from researchers and practitioners [6; 8]. Despite the historical overrepresentation of men within industrial and agrarian cooperatives, social, educational, and healthcare cooperatives exhibit predominant or substantial female representation among both general membership and executive leadership roles. Spanish cooperative organizations are increasingly institutionalizing gender-equitable governance practices, ensuring parity in elected bodies, and launching cooperative-based women's entrepreneurship programs.

For Ukraine—where women are assuming increasingly critical roles in economic life amidst wartime realities and the large-scale mobilization of the male population—the cooperative business model could serve as an effective instrument for women's economic self-determination and the cultivation of new community leaders, particularly within rural areas and the social services sector.

The digital transformation of the cooperative sector represents another contemporary frontier where Spanish experience can provide valuable insights for Ukrainian practitioners [2; 19]. Leading Spanish cooperative associations are actively deploying digital platforms for internal governance, member engagement, and remote voting in general assemblies, as well as for advancing e-commerce and digital product marketing. Concurrently, novel configurations of «platform cooperatives» are emerging. These are digital platforms managed strictly on cooperative principles, wherein both service providers and consumers hold equal membership and co-ownership rights.

This architecture offers a compelling alternative to traditional «gig economy» models, which typically strip independent contractors of social protections and a fair share of generated revenue. For Ukraine, which features a rapidly expanding digital economy alongside increasingly pressing concerns regarding the social security of self-employed and platform workers, Spanish-style platform cooperativism offers a highly relevant model for academic and policy discourse.

Conclusions. The findings of this study demonstrate that the Spanish cooperative system is a unique phenomenon in terms of its scale, diversification, and social efficacy, standing as one of the most compelling global examples of successfully synthesizing market efficiency with the principles of democratic governance, social justice, and regional embeddedness. The Spanish experience encompasses a comprehensive spectrum of cooperative configurations—ranging from large-scale industrial manufacturing groups to small-scale agrarian, educational, and social initiatives—which together constitute a cohesive cooperative economy that is organically integrated into the broader structure of Spanish society, playing a pivotal role in securing employment, social protection, and balanced regional

development. For Ukraine, this structural experience represents an invaluable repository of institutional designs, operational mechanisms, and policy solutions that can be strategically adapted to domestic realities to drive post-war reconstruction, agrarian reform, decentralization, and pre-accession alignment with European Union standards. Fully unlocking the potential of cooperative entrepreneurship in Ukraine, however, demands synchronized policy actions across several parallel vectors simultaneously: a systemic overhaul of domestic cooperative legislation to match EU standards, the construction of robust multi-tiered frameworks for state and regional institutional support, the fostering of a contemporary cooperative culture through dedicated educational curricula, the capitalization of cooperative enterprises by strengthening the credit cooperation network, and the facilitation of horizontal cooperative unions and federal associations capable of delivering shared services and providing robust institutional representation at both national and international levels.

The prospects for subsequent scientific inquiry within this domain are tied to conducting granular,

sector-specific analyses of the Spanish cooperative framework, with a specific focus on engineering concrete operational adaptation models for priority segments of Ukraine's economy, namely the agrifood complex, social services, credit cooperation, and the emerging platform economy. Furthermore, expanding this research into comparative analyses encompassing other advanced cooperative systems within the EU—such as those of France, Italy, Finland, and the Netherlands—is highly viable to construct a comprehensive matrix of best practices suitable for implementation within the Ukrainian macroeconomic environment. The practical utility of such research is directly dictated by the urgency of the structural challenges confronting Ukraine today: the imperative to pioneer novel organizational frameworks capable of reviving war-torn economic systems, restoring community livelihoods, generating sustainable employment, and successfully integrating the domestic economy into the paradigms of socially responsible entrepreneurship that define the European Union standard.

REFERENCES

1. Bretos Fernández, I., Díaz Foncea, M., & Marcuello, C. (2020). The social initiative cooperative: A model of social enterprise in Spain. *REVESCO. Revista de Estudios Cooperativos*, 135, 71–80. <https://doi.org/10.5209/reve.69186>
2. Cambra González, A. (2025). Can co-op supermarkets lead the way to sustainability? Potentials and challenges in the shift from food difference to food democracy in Spain. *Applied Geography*, 67, 101–115. <https://doi.org/10.1177/13678779241306442>
3. Catalá Estada, B., Savall Morera, T., & Chaves-Ávila, R. (2024). Institutionalization of social economy public policies as a strategy against global challenges: Evidence from the Spanish experience. *Revista de Economía Mundial*, (67), 125–144. <https://doi.org/10.33776/rem.vi67.8096>
4. Cuznetov, A. (2022). Rochdale Principles – the catalyst for the functioning and individualization of cooperative societies. *InterConf+*, (20), 242–247. <https://doi.org/10.51582/interconf.19-20.04.2022.024>
5. Díaz-Caro, C., & Mirón-Sanguino, Á. S. (2022). The agricultural cooperative as an instrument for economic development: An approach from Spanish investors' preferences through a choice experiment. *Agronomy*, 12(3), Article 560. <https://doi.org/10.3390/agronomy12030560>
6. Esteban-Salvador, L., Gargallo-Castel, A., & Pérez-Sanz, J. (2019). The presidency of the governing boards of cooperatives in Spain: A gendered approach. *Journal of Co-operative Organization and Management*, 7(1), 34–41. <https://doi.org/10.1016/j.jcom.2019.03.002>
7. Ferrer, J. R., Ring, J., Cardona, M., & Morillo, J. (2024). Cooperatives and sustainability drivers in the Spanish wine sector: What differences do we find with investor-owner firms? *Annals of Public and Cooperative Economics*, 95(2), 505–526. <https://doi.org/10.1111/apce.12432>
8. García Companys, A. (2024). Gender diversity as a tool for good governance in cooperatives. *CIRIEC-España, Revista de Economía Pública, Social y Cooperativa*, (111), 39–67. <https://doi.org/10.7203/CIRIEC-E.111.27970>
9. Gerasymenko, A., Borodina, O., Krupa, O., & Yakubova, I. (2022). Agricultural service cooperatives in Ukraine: Institutional development drivers. *Scientific Horizons*, 25(6), 89–99. [https://doi.org/10.48077/scihor.25\(6\).2022.89-99](https://doi.org/10.48077/scihor.25(6).2022.89-99)
10. Giagnocavo, C. (2020). The development of the cooperative movement and civil society in Almería, Spain: Something from nothing? *Sustainability*, 12(23), Article 9820. <https://doi.org/10.3390/su12239820>
11. Honcharenko, V. V., Panteleimonenko, A., Pozhar, A., & Stetsenko, V. (2019). Cooperatives in IT sector: theoretical and practical aspects. *Periodicals of Engineering and Natural Sciences*, 7(2), 597–607. <http://surl.li/kzzetb>
12. Honcharenko, V. V., & Panteleimonenko, A. O. (2020). Discussion aspects of using the term «social economy» in modern Ukrainian economic science. *Istoriia Narodnoho Hospodarstva ta Ekonomichnoi Dumky Ukrainy*, (53), 83–102. <https://doi.org/10.15407/ingedu2020.53.083>
13. Huybrechts, B., Hueso, A., Campos, V., & Villalba, E. (2024). Energy co-operatives in Spain: The role of social enterprises in the energy transition. *Futures*, Article 103381. <https://doi.org/10.1016/j.futures.2024.103381>

14. Imaz Alias, O., Freundlich, F., & Kanpandegi, A. (2023). The governance of multistakeholder cooperatives in Mondragon: The evolving relationship among purpose, structure and process. In *Humanistic Governance in Democratic Organizations* (pp. 285–330). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-031-17403-2_10
15. International Cooperative Alliance. (2025). Cooperative identity, values & principles. International Co-operative Alliance. <https://ica.coop/en/cooperatives/cooperative-identity>
16. Kropivko, M. M., & Mykytyuk, D. M. (2019). Functioning of credit cooperation: foreign experience and challenges for Ukraine. *Economics and Management of the AIC*, (2), 89–95. <https://doi.org/10.33245/2310-9262-2019-151-2-89-95>
17. Marcuello, C. (2021). Employee ownership in Spain: worker cooperatives and sociedades laborales. *Journal of Participation and Employee Ownership*, 6(2), 149–162. <https://doi.org/10.1108/JPEO-10-2022-0022>
18. Montegut, Y., Colom, A., & Plana-Farran, M. (2024). Las cooperativas agrarias centenarias en Catalunya: características y contribución a los ODS. *CIRIEC-España, Revista de Economía Pública, Social y Cooperativa*, (110), 129–161. <https://doi.org/10.7203/CIRIEC-E.110.26853>
19. Olaizola-Alberdi, J., Melero-Bolos, J., & Diaz-Foncea, M. (2025). Redefining the model: cooperatives in the just ecosocial transition paradigm. *Revista Iberoamericana de Estudios de Desarrollo*, 14(1), 80–105. https://doi.org/10.26754/ojs_ried/jids.10576
20. Petrov, H. (2024). Spanish cooperatives as a component of EU social economy. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: International Relations. Economics. Country Studies. Tourism*, (20), 22–30. <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2024-20-03>
21. Pino Abad, M. (2022). The background to the Cooperative Law of September 9, 1931. *CIRIEC-España, Revista Jurídica de Economía Social y Cooperativa*, (40), 11–40. <https://doi.org/10.7203/CIRIEC-JUR.40.24328>
22. Retegi, J., & Igartua, J. I. (2023). An analysis of the Mondragon case's competitiveness from a systemic perspective. *Intangible Capital*, 19(4), 513–533. <https://doi.org/10.3926/ic.2261>
23. Sala-Ríos, M. (2024). What are the determinants affecting cooperatives' profitability? Evidence from Spain. *Annals of Public and Cooperative Economics*, 95(1), 85–111. <https://doi.org/10.1111/apce.12423>
24. Sánchez-Martínez, J. D., Rodríguez-Cohard, J. C., & Garrido-Almonacid, A. (2020). Social innovation in rural areas? The case of Andalusian olive oil co-operatives. *Sustainability*, 12(23), Article 10019. <https://doi.org/10.3390/su122310019>
25. Svytnous, I., Havryk, O., Ibatullin, M., & Mykytiuk, D. (2024). Organizational and economic aspects of the formation of cooperative relations between milk producers and processing enterprises. *Economic Analysis*, 34(2), 58–67. <https://doi.org/10.35774/econa2024.02.058>
26. Vargas Vasserot, C. (2020). The Cooperative Act under Spanish Law. *CIRIEC-España, Revista Jurídica de Economía Social y Cooperativa*, (37), 9–52. <https://doi.org/10.7203/CIRIEC-JUR.37.16745>
27. Scientific Supervisor – V. Honcharenko, Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of International Economic Relations and Logistics, V. N. Karazin Kharkiv National University (Kharkiv, Ukraine).

The article was received by the editors 12.03.2026

The article is recommended for printing 26.04.2026

The article was published 30.05.2026

No artificial intelligence tools were used by the authors during the preparation of this article.

Петров Георгій Андрійович, аспірант кафедри міжнародних економічних відносин та логістики, Навчально-науковий інститут «Каразінський інститут міжнародних відносин та туристичного бізнесу», Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022, e-mail: heorhii.petrov@student.karazin.ua, Контактний тел.: +38 (050) - 082 - 43 - 23, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1413-8997>

ДОСВІД КООПЕРАТИВІВ ІСПАНІЇ ДЛЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

У статті досліджується кооперативний сектор Іспанії як одна з найбільш розвинених і диверсифікованих кооперативних систем Європейського Союзу в контексті її практичної значущості для розбудови кооперативної економіки України. Предметом дослідження є організаційні моделі, правові засади, фінансові механізми та соціально-економічні результати функціонування іспанських кооперативів у різних секторах господарства. Метою статті є комплексний аналіз іспанського кооперативного досвіду та формулювання на його основі конкретних рекомендацій щодо реформування та розвитку кооперативного сектору України. Досягнення поставленої мети передбачало вирішення таких завдань: дослідити історичну еволюцію іспанського кооперативного руху; охарактеризувати правову базу кооперативної діяльності в Іспанії; проаналізувати ключові моделі кооперативного господарювання — виробничу (баскську), аграрну та кредитну; виявити специфіку соціальних кооперативів та їхнє місце в системі соціальної еко-

номіки; здійснити порівняльний аналіз іспанського та українського кооперативного законодавства. У процесі дослідження застосовувалися такі методи: порівняльно-правовий аналіз, історико-генетичний підхід, системний аналіз, метод узагальнення зарубіжного досвіду, а також аналіз статистичних даних галузевих асоціацій та матеріалів наукових публікацій. Результати дослідження свідчать, що іспанський кооперативний сектор, який об'єднує понад двадцять тисяч активних кооперативів у широкому спектрі галузей, демонструє високий рівень економічної стійкості, соціальної ефективності та інноваційного потенціалу, що підтверджується зокрема суттєво нижчим рівнем безробіття в регіонах із розвиненим кооперативним сектором у кризові періоди. Особливої уваги заслуговують баскська виробнича кооперативна модель з її внутрішнім фінансовим механізмом та власною системою освіти, андалуські оливкові та виноробні аграрні кооперативи, а також соціальні кооперативи у сфері охорони здоров'я та соціальних послуг. Висновки дослідження полягають у тому, що Україні для розбудови повноцінного кооперативного сектору необхідні: системне реформування застарілого кооперативного законодавства з урахуванням найкращих практик ЄС; розвиток кооперативної освіти та культури на всіх рівнях; розбудова мережі кредитних спілок і фондів солідарності; формування горизонтальних кооперативних об'єднань і федерацій; активне використання кооперативної моделі як інструменту повоєнного відновлення громад і регіонів, а також соціальної інтеграції вразливих верств населення.

Ключові слова: Кооператив, кооперативна модель, Іспанія, баскська модель, сільськогосподарський кооператив, кредитна кооперація, соціальна економіка, відновлення економіки України, євроінтеграція.

Науковий керівник – Гончаренко В.В., доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародних економічних відносин та логістики, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (Харків, Україна)

Стаття надійшла до редакції 12.03.2026

Стаття рекомендована до друку 26.04.2026

Статтю опубліковано 30.05.2026

При підготовці даної статті інструменти штучного інтелекту авторами не використовувалися.

<https://doi.org/10.26565/2310-9513-2026-23-08>
УДК: 339.92:061.1EU(498)
JEL Index: F15, F36, O52, P27

ТРАНСФОРМАЦІЯ РУМУНІЇ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ: УСПІХИ, ВИКЛИКИ ТА ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ

Поліванцев Андрій Сергійович

к.е.н., доцент, доцент кафедри міжнародних економічних відносин та логістики

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

майдан Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: polivantsev@karazin.ua

ORCID: <http://orcid.org/0009-0005-4388-5595>

Scopus Author ID: 59903843000

У статті досліджено особливості трансформаційних змін Румунії в умовах європейської інтеграції, проаналізовано ключові етапи її вступу до Європейського Союзу та оцінено основні результати членства країни в європейському інтеграційному об'єднанні. Предмет дослідження - особливості, закономірності та результати трансформації Румунії в умовах європейської інтеграції, зокрема досягнуті успіхи, наявні виклики та можливості використання румунського досвіду для України. Метою статті є аналіз трансформаційних процесів у Румунії в контексті європейської інтеграції, оцінка досягнутих результатів та наявних викликів після вступу країни до Європейського Союзу, а також обґрунтування практичного значення румунського досвіду для України в процесі адаптації до європейських стандартів та реалізації реформ, необхідних для набуття членства в ЄС. У результаті дослідження визначено, що інтеграція до єдиного європейського ринку сприяла зростанню обсягів зовнішньої торгівлі, залученню прямих іноземних інвестицій, модернізації промисловості та транспортної інфраструктури, підвищенню рівня життя населення та зростанню валового внутрішнього продукту. Визначено роль фінансової підтримки Європейського Союзу у реалізації інфраструктурних проєктів, розвитку регіонів та модернізації комунального господарства. Водночас обґрунтовано, що, незважаючи на значні досягнення, Румунія продовжує стикатися з низкою викликів, серед яких корупція, регіональні диспропорції розвитку, демографічні проблеми, трудова міграція та необхідність подальшого вдосконалення системи державного управління. Доведено, що членство в ЄС саме по собі не усуває структурних проблем економіки, а створює сприятливі умови для їх подолання за умови ефективної державної політики. На основі проведеного аналізу визначено можливості використання румунського досвіду в процесі реалізації євроінтеграційного курсу України. Зроблено висновок, що для України особливе значення має досвід Румунії у сфері інституційних реформ, боротьби з корупцією, залучення інвестицій, ефективного використання фінансових ресурсів ЄС та модернізації національної економіки. Практична цінність дослідження полягає у визначенні напрямів адаптації позитивного досвіду Румунії для забезпечення успішної інтеграції України до європейського політичного та економічного простору. Врахування румунських підходів до реформування управління, розвитку інфраструктури, підвищення ефективності використання європейських фондів та зміцнення інституційної спроможності може сприяти прискоренню євроінтеграційних процесів в Україні та підвищенню результативності реалізації необхідних реформ.

Ключові слова: європейська інтеграція, Румунія, Європейський Союз, економічні реформи, інституційна трансформація, зовнішньоекономічне співробітництво, експорт, імпорт, іноземні інвестиції.

Як цитувати: Поліванцев А. С. Трансформація Румунії в умовах європейської інтеграції: успіхи, виклики та значення для України. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносин. Економіка. Країнознавство. Туризм»*. 2026. № 23. С. 88–96. DOI: <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2026-23-08>

In cites: Polivantsev, A. (2026). Transformation of Romania under European integration: Achievements, challenges, and significance for Ukraine. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series International Relations. Economics. Country Studies. Tourism*, (23), 88–96. <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2026-23-08> (in Ukrainian)

Постановка проблеми. Процеси європейської інтеграції, особливо досвід країн Центральної та Східної Європи, які межують з Україною, становлять важливий практичний орієнтир для нашої держави у здійсненні політичних та економічних реформ відповідно до Маастрихтських критеріїв, що є обов'язковими для країн-членів Європейського Союзу. Одним із показових прикладів успішної інтеграції є Румунія, яка стала членом ЄС у 2007 році після тривалого періоду підготовки та реалізації реформ, що тривав близько дванадцяти років. Водночас передумови для європейської інтеграції країни були закладені після повалення комуністичного режиму на чолі з Ніколае Чаушеску у 1989 році, що відкрило шлях до демократичних перетворень, побудови ринкової економіки та зближення з європейськими інституціями. Роки членства Румунії в Європейському Союзі сприяли суттєвим позитивним змінам у політичній та економічній сферах країни. Зокрема, було зміцнено демократичні інститути, підвищено ефективність державного управління, забезпечено економічне зростання та покращення рівня життя населення. Водночас, незважаючи на досягнуті результати, країна продовжує стикатися з низкою проблем, серед яких регіональні диспропорції розвитку, корупція, демографічні виклики та трудова міграція, що потребують подальшого вирішення в контексті поглиблення європейської інтеграції. Проте враховуючи досвід Румунії в Україні, можливий більш сприятливий, «м'який» євроінтеграційний процес.

Аналіз досліджень. Економічний розвиток країн Центральної та Східної Європи вивчають такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як: О. Корнієнко, В. Ніколюк, О. Олійник, В. Шевчук, Г. Морре, Жан Летиція Салданья, А. Гобза, К. МакМорроу. Процеси європейської інтеграції в Румунії є предметом досліджень таких українських та зарубіжних науковців, як В. Бурдяк, М. Чіоча, В. Ганєв, А. Задоя, Н. Ніколов, Е. Марінеску, Г.В. Зінн [3,6,7] та інші. Питання досвіду країн та євроінтеграційні перспективи України в своїх працях висвітлювали такі вчені, як Бураковський І. В., Матюшенко І.Ю., Геєць В. М., Мальський М. З. [4,11,12, 13, 15], та інші. Однак, мало уваги приділялося успіхам та проблемам на шляху європейської інтеграції окремих країн регіону, зокрема Румунії.

Метою статті є аналіз трансформаційних процесів у Румунії в контексті європейської інтеграції, оцінка досягнутих результатів та наявних викликів після вступу країни до Європейського Союзу, а також обґрунтування практичного значення румунського досвіду для України в процесі адаптації до європейських стандартів та реалізації реформ, необхідних для набуття членства в ЄС.

Предмет дослідження – особливості, закономірності та результати трансформації Румунії в умовах європейської інтеграції, зокрема досягнуті

успіхи, наявні виклики та можливості використання румунського досвіду для України.

Завдання дослідження:

- проаналізувати історичні передумови та основні етапи вступу Румунії до Європейського Союзу; виокремити основні успіхи та досягнення Румунії в умовах європейської інтеграції;
- узагальнити досвід Румунії щодо використання фінансових і інституційних механізмів ЄС для модернізації економіки
- обґрунтувати можливості адаптації румунського досвіду для України в контексті євроінтеграційного курсу.

Виклад основного матеріалу. Румунія розташована в південно-східній частині Європи та межує з п'ятьма державами: Україною, Молдовою, Угорщиною, Сербією та Болгарією. Спільний українсько-румунський кордон має протяжність 608 км і проходить на півночі та південному заході України [1]. Вигідне економіко-географічне та геополітичне положення країни зумовлене її виходом до Чорного моря, а також контролем над значною частиною нижньої течії річки Дунай — однієї з найважливіших внутрішніх водних транспортних артерій Європи. Розташування в районі гирла Дунаю та на перетині ключових транспортних коридорів сприяє розвитку міжнародної торгівлі, транспортно-логістичної інфраструктури та посиленню ролі Румунії в регіональних інтеграційних процесах [2].

Аналіз етапів вступу Румунії до Європейського Союзу (табл. 1) дає змогу простежити особливості її інтеграційного розвитку. Після набуття членства в ЄС країна продовжувала реалізовувати структурні реформи та адаптуватися до нових економічних і політичних умов. Незважаючи на вплив внутрішніх кризових явищ та зовнішніх викликів [3].

Румунія змогла забезпечити стабільне економічне зростання та покращити свої позиції серед держав-членів ЄС. Важливим свідченням цього є зростання валового внутрішнього продукту країни майже на 58 % протягом останніх десяти років, що стало результатом поглиблення європейської інтеграції та реалізації комплексу реформ.

Згідно з офіційними даними Світового Банку, у 2024 році валовий внутрішній продукт Румунії досяг 382,77 млрд дол. США. Частка країни у світовій економіці становила 0,36 %, що відображає позитивну динаміку економічного розвитку та підтверджує ефективність реформ, реалізованих у процесі європейської інтеграції. Зростання обсягів ВВП стало результатом структурної модернізації економіки, розширення інвестиційної діяльності та поглиблення інтеграції Румунії до єдиного ринку Європейського Союзу.

Динаміка економічного зростання Румунії в останні роки характеризується певним уповільненням. Так, у 2024 році темпи приросту валового внутрішнього продукту становили 0,9 %, що є

Таблиця 1

Основні етапи інтеграції Румунії до Європейського Союзу

Table 1

Main stages of Romania's integration into the European Union

Рік Year	Подія Event	Значення для європейської інтеграції Significance for European integration
1989	Румунська революція та повалення комуністичного режиму Romanian Revolution and the overthrow of the communist regime	Початок демократичних перетворень і переходу до ринкової економіки Beginning of democratic reforms and the transition to a market economy
1990	Встановлення офіційних відносин з Європейськими Співтовариствами Establishment of official relations with the European Communities	Формування основ співробітництва з європейськими інституціями Establishment of the foundations for cooperation with European institutions
1993	Підписання Європейської угоди про асоціацію Signing of the Europe Agreement (Association Agreement)	Закріплення політичного діалогу та економічної співпраці з ЄС Strengthening political dialogue and economic cooperation with the EU
1995	Набуття чинності Угодою про асоціацію та подання заявки на вступ до ЄС Entry into force of the Association Agreement and submission of the application for EU membership	Офіційний початок курсу на членство в Європейському Союзі Official launch of the process toward membership in the European Union
1997	Європейська Комісія надала оцінку готовності країни до вступу The European Commission assessed the country's readiness for accession	Визначення напрямів подальших реформ відповідно до критеріїв членства Identification of further reform priorities in accordance with the accession criteria
1989	Румунська революція та повалення комуністичного режиму Romanian Revolution and the overthrow of the communist regime	Початок демократичних перетворень і переходу до ринкової економіки Beginning of democratic reforms and the transition to a market economy
1999	Рішення Європейської Ради про початок переговорів щодо вступу European Council decision to open accession negotiations	Визнання прогресу Румунії у виконанні вимог ЄС Recognition of Romania's progress in meeting EU requirements
2000	Офіційний початок переговорів про вступ до ЄС Official launch of EU accession negotiations	Перехід до практичного етапу інтеграції Transition to the practical stage of integration
2004	Завершення переговорів щодо вступу Completion of accession negotiations	Узгодження умов членства та адаптація законодавства до норм ЄС Agreement on membership conditions and alignment of legislation with EU standards
2005	Підписання Договору про вступ до ЄС Signing of the Treaty of Accession to the European Union	Юридичне оформлення майбутнього членства Legal formalization of future membership
1 січня 2007 January 1, 2007	Офіційний вступ Румунії до ЄС Official accession of Romania to the European Union	Набуття статусу держави-члена Європейського Союзу Acquisition of the status of a Member State of the European Union
2007–дотепер 2007–present	Участь у спільних політиках та програмах ЄС Participation in common EU policies and programmes	Поглиблення інтеграції, отримання доступу до структурних фондів та єдиного ринку Deepening integration and gaining access to structural funds and the single market
2024	Повне приєднання до повітряного та морського простору Шенгенської зони Full accession to the air and maritime areas of the Schengen Area	Подальше поглиблення європейської інтеграції та спрощення переміщення громадян і товарів Further deepening of European integration and facilitation of the movement of people and goods
2025	Повноправне приєднання до Шенгенської зони із відкриттям сухопутних кордонів Full accession to the Schengen Area with the opening of land borders	Завершення багаторічного процесу інтеграції до Шенгенського простору Completion of the long-term process of integration into the Schengen Area

Складено автором за [1, 2, 3]

Compiled by the author based on [1, 2, 3]

нижчим показником порівняно з 2,4 % у 2023 році. Водночас упродовж 2012–2023 років середньорічний темп зростання ВВП країни дорівнював 3,33 %. Найвищого рівня економічне зростання досягло у 2017 році, коли приріст ВВП становив 7,1 %, тоді як найнижчий показник було зафіксовано у 2020 році внаслідок пандемічної кризи – -3,7 % [6].

Попри уповільнення економічної активності, економіка Румунії продовжує демонструвати позитивну динаміку. У першому кварталі 2025 року ВВП країни зріс на 0,3 % порівняно з аналогічним періодом попереднього року. Відповідно до прогнозів аналітиків, підготовлених на основі глобальних макроекономічних моделей, до кінця поточного

кварталу темпи зростання ВВП можуть досягти 0,8 %. У довгостроковій перспективі очікується прискорення економічного розвитку: прогнозований приріст ВВП становитиме 2,4 % у 2026 році та 2,0 % у 2027 році [6].

Наведені показники свідчать, що, незважаючи на наявні внутрішні та зовнішні виклики, економіка Румунії зберігає потенціал для подальшого зростання, що значною мірою пов'язано з перевагами членства в Європейському Союзі, залученням інвестицій та продовженням структурних реформ.

Порівняно із середніми показниками по ЄС (26%), промисловість (включаючи будівництво) займає більшу частку румунської економіки – 28% [3]. Основу промисловості складають електроніка, автомобілебудування та текстиль. У Румунії налічується близько 800 підприємств, що виробляють електроніку та комп'ютерне обладнання. Щорічно в Румунії випускається близько 500 тисяч автомобілів.

Важливу роль в економіці Румунії відіграє промисловий сектор, зокрема автомобілебудування. Одним із найбільших виробників є компанія Automobile Dacia, що входить до складу Renault Group. Щороку підприємство виробляє близько 300 тис. автомобілів, а продукція бренду займає помітні позиції на європейському ринку. Значний внесок у розвиток автомобільної промисловості здійснює також Ford Otosan Romania, який щорічно випускає близько 200 тис. транспортних засобів [3].

Галузева структура економіки Румунії характеризується домінуванням сфери послуг, яка формує найбільшу частку валової доданої вартості країни. Водночас промисловість, експортно орієнтоване виробництво та сільське господарство також відіграють важливу роль у забезпеченні економічного розвитку. Частка аграрного сектору у формуванні національного продукту становить близько 4 %, хоча в ньому зайнята значна частина населення країни [3]. Загалом розвиток усіх секторів економіки сприяє підвищенню конкурентоспроможності держави та зростанню добробуту громадян [7].

Показники добробуту населення демонструють стійку позитивну динаміку. У 2024 році ВВП на душу населення в Румунії становив 12 493,43 дол. США, що є найвищим показником за весь період спостережень. Для порівняння, середнє значення цього показника у 1990–2024 роках становило 7 388,68 дол. США, а найнижчий рівень було зафіксовано у 1992 році — 4 059,10 дол. США [6]. Відповідно до прогнозів, до кінця 2025 року ВВП на душу населення може зрости до 12 573 дол. США, а у 2026–2027 роках — до 12 837 та 13 170 дол. США відповідно [6,8].

Важливим чинником економічного розвитку країни стало членство в Європейському Союзі. За період перебування в ЄС Румунія отримала значні фінансові ресурси з європейських фондів, які були

спрямовані на модернізацію транспортної та комунальної інфраструктури, розвиток систем водопостачання і водовідведення, реконструкцію об'єктів культурної спадщини та реалізацію регіональних проєктів розвитку. Крім того, інтеграція до єдиного європейського ринку праці сприяла збільшенню обсягів грошових переказів від трудових мігрантів, що стало додатковим джерелом надходжень до національної економіки [3].

Водночас процес європейської інтеграції вимагав від Румунії проведення масштабних реформ у сфері охорони довкілля, забезпечення верховенства права, боротьби з корупцією, розвитку сільських територій, модернізації транспортної інфраструктури та гармонізації національного законодавства з правом Європейського Союзу. Саме реалізація цих реформ стала однією з ключових передумов успішної інтеграції країни до європейського економічного та політичного простору. Тому варто врахувати це, як досвід для України.

Країна стикається з труднощами у боротьбі з корупцією. Згідно з Індексом верховенства права, глобальних досліджень та рейтингом, який оцінює, наскільки добре країни дотримуються верховенства права, Румунія залишається однією з найгірших, опустившись на одну позицію з 40-го місця 2023 року [9], що свідчить про проблеми у підтримці верховенства права. Для порівняння, Польща посідає 33-тє місце, Словенія – 27-ме, а Словацька Республіка – 34-тє [8]. Наприклад, Україна посідає 88-ме місце [8,15].

У Звіті про механізм оповіщення за 2024 рік Європейська Комісія обрала 6 країн (Румунію, Кіпр, Нідерланди, Словаччину, Іспанію та Швецію) для оцінки того, чи спостерігаються в них макроекономічні дисбаланси [10].

Румунія продовжує стикатися з вразливістю, пов'язаною з державними фінансами та рахунками зовнішнього балансу. У 2023 році було досягнуто певного прогресу у скороченні дефіциту поточного рахунку, головним чином завдяки більш обмежувальній монетарній політиці та слабкому приватному споживанню. У березні 2025 року в Румунії було зафіксовано найвищий річний рівень інфляції в Європейському Союзі – 5,1%. У таблиці 2 та на рисунку 1 наведено порівняльну характеристику показників Румунії до вступу до ЄС за період 2000–2006 рр. та після вступу – 2024 рік.

З наведеного видно, що до вступу в ЄС економіка Румунії вже була орієнтована на європейський ринок, проте масштаби зовнішньої торгівлі були значно меншими. Після вступу до ЄС у 2007 році країна отримала доступ до єдиного європейського ринку, що сприяло стрімкому зростанню експорту та імпорту. Країни ЄС залишаються головними торговельними партнерами Румунії, забезпечуючи понад 70 % її зовнішньої торгівлі. Членство в ЄС сприяло суттєвому збільшенню прямих іноземних

Таблиця 2

Динаміка зовнішньоекономічного співробітництва Румунії з країнами ЄС до/після вступу до ЄС

Table 2

Dynamics of Romania's foreign economic cooperation with EU countries before / after accession to the EU

Показник Indicator	2000 р.	2006 р. (до вступу) (before accession)	2024 р. (після) (after accession)	Зміна 2000–2024 рр. Change, 2000–2024
Експорт товарів до країн ЄС, млрд євро Exports of goods to EU countries, EUR billion	8,1	22,5	77,8	Зріс у 9,6 раза Increased 9.6-fold
Імпорт товарів з країн ЄС, млрд євро Imports of goods from EU countries, EUR billion	10,2	29,4	101,2	Зріс у 9,9 раза Increased 9.9-fold
Частка ЄС у експорті Румунії, % EU share in Romania's exports, %	67	72	72–73	Залишається домінуючою Remains dominant
Частка ЄС в імпорті Румунії, % EU share in Romania's imports, %	63	65	71–72	Зросла Increased
Прямі іноземні інвестиції з країн ЄС, млрд євро Foreign direct investment from EU countries, EUR billion	7,0	34,5	понад 110 over 110	Значне зростання Significant increase
ВВП, млрд дол. США GDP, USD billion	37,2	122,7	382,8	Зріс більш ніж у 10 разів Increased more than tenfold
ВВП на душу населення, дол. США GDP per capita, USD	1 675	5 780	12 493	Зріс у 7,5 раза Increased 7.5-fold
Основні торговельні партнери в ЄС Main trading partners in the EU	ФРН, Італія, Франція Germany, Italy, France	ФРН, Італія, Франція, Угорщина Germany, Italy, France, Hungary	ФРН, Італія, Франція, Угорщина, Польща Germany, Italy, France, Hungary, Poland	Розширення співробітництва Expansion of cooperation

Складено автором за [1, 2, 6].

Compiled by the author based on [1, 2, 6].

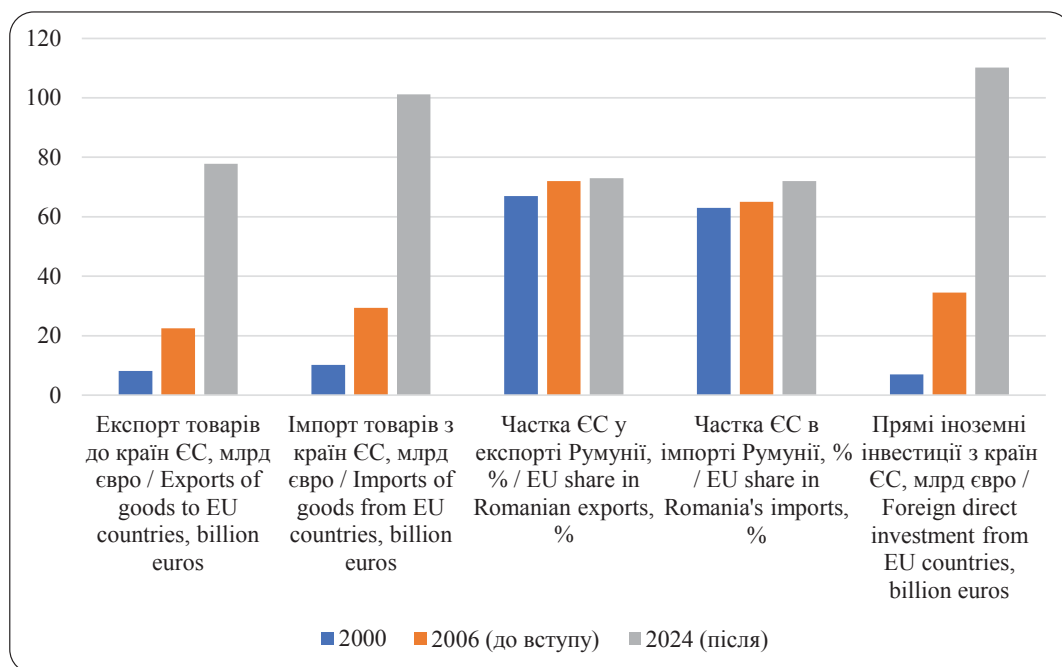

Рис. 1. Динаміка зовнішньоекономічного співробітництва Румунії з країнами ЄС до та після вступу до Європейського Союзу

Fig. 1. Dynamics of Romania's foreign economic cooperation with EU countries before and after accession to the European Union

інвестицій, модернізації промисловості та інтеграції Румунії до європейських виробничих ланцюгів.

Серед головних досягнень Румунії після вступу до ЄС варто відзначити прискорення економічно-

го зростання, збільшення обсягів іноземних інвестицій, модернізацію транспортної та комунальної інфраструктури, розвиток промисловості та підвищення рівня життя населення. Значну роль у

цьому відіграли фінансові ресурси ЄС, спрямовані на розвиток регіонів, підтримку бізнесу, модернізацію сільського господарства та реалізацію інфраструктурних проєктів. Важливим результатом також стало зміцнення демократичних інститутів, вдосконалення системи державного управління та поступове наближення до європейських стандартів верховенства права.

Водночас європейська інтеграція не вирішила автоматично всі проблеми країни. Румунія продовжує стикатися з такими викликами, як корупція, регіональні диспропорції розвитку, трудова міграція,

демографічне скорочення населення та недостатній рівень розвитку окремих елементів транспортної інфраструктури. Це свідчить про те, що членство в ЄС створює сприятливі можливості для розвитку, проте їх ефективне використання залежить насамперед від якості національної економічної та інституційної політики [10].

Досвід Румунії є особливо цінним для України, оскільки обидві держави мають спільний кордон, схожий постсоціалістичний шлях розвитку та тривалий процес трансформації політичної й економічної систем. Румунія пройшла складний шлях від

Таблиця 3

Врахування досвіду Румунії для України на шляху європейської інтеграції

Table 3

Taking into account Romania's experience for Ukraine on the path to European integration

Сфера/напрямок Area/Direction	Досвід Румунії Romania's experience	Результати для Румунії Outcomes for Romania	Уроки та рекомендації для України Lessons and recommendations for Ukraine
Політичні реформи Political reforms	Проведення демократичних реформ, адаптація законодавства до норм ЄС Implementation of democratic reforms and alignment of legislation with EU standards	Зміцнення демократичних інституцій та вступ до ЄС у 2007 р. Strengthening democratic institutions and accession to the EU in 2007	Продовження гармонізації законодавства з ЄС та посилення інституційної спроможності держави Continuation of legislative harmonization with the EU and strengthening of the state's institutional capacity
Боротьба з корупцією Fight against corruption	Створення спеціалізованих антикорупційних органів Establishment of specialized anti-corruption institutions	Покращення інвестиційного клімату та підвищення довіри до державних інститутів Improvement of the investment climate and increased trust in public institutions	Забезпечення незалежності антикорупційних органів та судової системи Ensuring the independence of anti-corruption institutions and the judiciary
Економічна модернізація Economic modernization	Проведення структурних реформ та розвиток ринкової економіки Implementation of structural reforms and development of a market economy	Зростання ВВП, експорту та конкурентоспроможності економіки Growth of GDP, exports, and economic competitiveness	Продовження структурної перебудови економіки та підтримка інноваційного розвитку Continuation of structural economic transformation and support for innovation-driven development
Залучення іноземних інвестицій Attracting foreign investment	Покращення бізнес-клімату та інтеграція до єдиного ринку ЄС Improvement of the business climate and integration into the EU Single Market	Зростання обсягів ПІІ та розвиток промислового виробництва Growth in FDI inflows and industrial development	Створення сприятливих умов для інвесторів і захист прав власності Creating favorable conditions for investors and protecting property rights
Використання фінансової допомоги ЄС Use of EU financial assistance	Активне залучення коштів структурних та інвестиційних фондів ЄС Active utilization of EU Structural and Investment Funds	Модернізація інфраструктури та регіональний розвиток Infrastructure modernization and regional development	Формування ефективної системи управління та контролю за використанням коштів ЄС Establishing an effective system for managing and monitoring the use of EU funds
Розвиток транспортної інфраструктури Transport infrastructure development	Реалізація проєктів за підтримки фондів ЄС Implementation of projects supported by EU funds	Покращення транспортної доступності та логістики Improved transport accessibility and logistics	Використання європейських програм для відновлення та модернізації транспортної мережі Utilization of European programmes for the recovery and modernization of the transport network
Регіональна політика Regional policy	Залучення фінансування для менш розвинених регіонів Allocation of funding for less-developed regions	Скорочення міжрегіональних диспропорцій Reduction of regional disparities	Посилення регіонального розвитку та підтримка громад Strengthening regional development and supporting local communities
Аграрний сектор Agricultural sector	Адаптація до вимог Спільної аграрної політики ЄС Adaptation to the requirements of the EU Common Agricultural Policy	Підвищення продуктивності та конкурентоспроможності сільського господарства Increased productivity and competitiveness of agriculture	Підготовка аграрного сектору до інтеграції в аграрну політику ЄС Preparing the agricultural sector for integration into the EU Common Agricultural Policy

Складено автором за: [12,16,18]

Compiled by the author based on [11,15,17]

країни з низьким рівнем економічного розвитку, значними корупційними ризиками та недосконалими демократичними інститутами до повноправного члена Європейського Союзу. Для України румунський досвід є важливим з кількох причин. По-перше, він підтверджує необхідність послідовного виконання критеріїв членства в ЄС, зокрема щодо забезпечення верховенства права, незалежності судової системи та боротьби з корупцією.

По-друге, приклад Румунії демонструє важливість ефективного використання європейських фондів для модернізації інфраструктури та стимулювання економічного розвитку.

По-третє, успіхи Румунії свідчать про те, що навіть країни з порівняно низьким рівнем доходів можуть значно підвищити свою конкурентоспроможність завдяки інтеграції до європейського економічного простору. Досвід Румунії демонструє, що успішна європейська інтеграція потребує не лише політичної волі, а й системних реформ, які мають реалізовуватися протягом тривалого часу (табл. 3).

Для України досвід Румунії свідчить про значний потенціал розширення торгівлі, інвестицій та економічного зростання після повноцінної інтеграції до єдиного ринку Європейського Союзу. Успішна інтеграція до Європейського Союзу потребує комплексних реформ у політичній, економічній та соціальній сферах. Для України особливо важливими є забезпечення верховенства права, ефективна боротьба з корупцією, раціональне використання фінансової допомоги ЄС та проведення структурної модернізації економіки.

Висновки. Проведений аналіз процесу вступу Румунії до Європейського Союзу свідчить, що європейська інтеграція країни була тривалим і складним процесом, який вимагав масштабних політичних, економічних та інституційних реформ. Порівняно з низкою інших держав Центральної та Східної Європи, Румунія зіткнулася з більш значними труднощами у виконанні критеріїв членства, проте завдяки послідовній реалізації реформ протягом 1990–2007 років змогла досягти поставленої мети та набути членства в Європейському Союзі. Вирішальну роль у цьому процесі відіграли вигідне геополітичне положення держави, її економічний потенціал, а також поступове зміцнення демокра-

тичних інституцій і ринкових механізмів господарювання.

Результати членства Румунії в ЄС загалом можна оцінити як позитивні. Інтеграція до єдиного європейського ринку сприяла економічному зростанню, збільшенню обсягів зовнішньої торгівлі та іноземних інвестицій, модернізації інфраструктури, розвитку промисловості та підвищенню рівня життя населення. У 2025 році економіка Румунії продовжує демонструвати ознаки стійкого розвитку, зокрема завдяки зростанню сектору інформаційних технологій, експортоорієнтованого виробництва та залученню іноземного капіталу. Водночас країна стикається з низкою викликів, серед яких інфляційний тиск, зростання державного боргу, демографічні проблеми та необхідність подальшого вдосконалення механізмів забезпечення верховенства права.

Важливим чинником успішної європейської інтеграції Румунії є високий рівень суспільної підтримки членства в ЄС. Для України досвід Румунії має особливе практичне значення, оскільки демонструє, що навіть за наявності значних економічних та інституційних проблем досягнення членства в ЄС є можливим за умови послідовної реалізації реформ, ефективної державної політики та суспільної підтримки євроінтеграційного курсу. Румунський досвід може бути використаний Україною у сферах гармонізації законодавства з правом ЄС, боротьби з корупцією, модернізації інфраструктури, залучення інвестицій, ефективного використання європейських фондів та зміцнення інституційної спроможності держави. Таким чином, досвід Румунії є важливим орієнтиром для України на шляху до повноправного членства в Європейському Союзі.

Водночас необхідно враховувати виклики, з якими зіткнулася Румунія після вступу до ЄС, зокрема демографічні проблеми та трудову міграцію.

Таким чином, досвід Румунії підтверджує, що європейська інтеграція є довгостроковим процесом, який потребує комплексних реформ та ефективного державного управління. Для України успіхи та виклики Румунії можуть слугувати важливим практичним орієнтиром у реалізації власного євроінтеграційного курсу та побудові сучасної конкурентоспроможної економіки.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Онищук О. Р. Політико-правові особливості Румунії щодо набуття членства в Європейському Союзі. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Питання політології»*. 2015. №. 15(861). С. 227–232.
2. Румунія: чому одну з найбільш бідніших держав ЄС ставлять за взірцем Україні. Мінфін. URL: <https://minfin.com.ua/ua/invest/articles/rumuniya-chomuodnu-z-naybidnishih-derzhav-es-stavlyat-u-priklad-ukrayini/>
3. World Bank Group. URL: <https://www.worldbank.org/ext/en/home>.
4. Trading Economics. URL: <https://ru.tradingeconomics.com/romania/gdp>.
5. Бурдяк В. Успіхи Румунії на шляху європейської інтеграції. *Історикополітичні проблеми сучасного світу: Збірник наукових статей*. 2018. № 37-38. С. 273-281. <https://doi.org/10.31861/mhpi2018.37-38.256-263>

6. The World Justice Project Rule of Law Index 2024. URL: <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/downloads/WJPIndex2024.pdf>
7. The World Justice Project Rule of Law Index 2023. URL: <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/global/2023/ranking-9>
8. Економіка Румунії під лупою Єврокомісії. Radio Romania International. URL: <https://www.rri.ro/uk/>
9. Озтурк І. У Румунії зафіксовано інфляцію на рівні 5,1% за результатами березня. Главком. URL: <https://glavcom.ua/world/world-economy/u-jevrosojuziviznachenno-krajinu-iz-najvishchoju-infljatsijeju-1054560.html>
10. Remus Stefureac. Truth, trust, and resilience: why media and public opinion matter. CIVICA European Week 2025 (Bucharest, Romania).
11. INSCOPE Research. URL: <https://www.inscop.ro/en/research/>
12. Бураковський І. В. Європейська інтеграція України: стан, проблеми та перспективи. Київ: Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, 2021.
13. Гець В. М. Інституційні трансформації та економічний розвиток в умовах європейської інтеграції. *Економіка України*. 2020. № 7. С. 4–19.
14. Matyushenko, I., Khanova, O., Hlibko, S., Zaytseva, A., & Yaremenko, A. (2025). Determinants of high-tech exports in the EU and Ukraine in the context of innovation, industrial and entrepreneurship policy. *Technology Audit and Production Reserves*, 5(4(85)), 47–56. <https://doi.org/10.15587/2706-5448.2025.34079614>.
15. Копійка В. В. Європейський Союз: досвід розширення і Україна. Київ: Знання, 2020.
16. Мальський М. З., Мацяк М. М. Теорія міжнародних відносин. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2018.
17. Губерська Н. Л. Досвід країн Центрально-Східної Європи в контексті європейської інтеграції України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини*. 2022. Вип. 42. С. 35–41.
18. Савченко О. В. Інституційні реформи в країнах Центральної та Східної Європи: уроки для України. *Економічний простір*. 2023. № 186. С. 27–33.
19. Бойко І. В. Європейська інтеграція Румунії та її значення для України. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2022. Вип. 150. С. 85–94.

Стаття надійшла до редакції 03.03.2026

Стаття рекомендована до друку 26.04.2026

Статтю опубліковано 30.05.2026

При підготовці даної статті інструменти штучного інтелекту авторами не використовувалися.

Andrii Polivantsev, PhD in Economics, Associate Professor of the Department of International Economic Relations and Logistics, V. N. Karazin Kharkiv National University, 4 Svobody Square, Kharkiv, Ukraine, 61022, E-mail: polivantsev@karazin.ua, ORCID: <http://orcid.org/0009-0005-4388-5595>, Scopus Author ID: 59903843000

ROMANIA'S TRANSFORMATION IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION: ACHIEVEMENTS, CHALLENGES, AND IMPLICATIONS FOR UKRAINE

The article examines the features of Romania's transformational changes in the context of European integration, analyzes the key stages of its accession to the European Union, and assesses the main results of the country's membership in the European integration association. The object of the study is the processes of European integration of Romania and the related transformational changes in its political, economic, and institutional spheres. The subject of the study is the features, patterns, and results of Romania's transformation in the context of European integration, including achieved successes, existing challenges, and opportunities to apply Romania's experience for Ukraine. The aim of the article is to analyze the transformational processes in Romania within the context of European integration, to assess the achieved results and existing challenges after the country's accession to the European Union, as well as to substantiate the practical significance of Romania's experience for Ukraine in the process of adapting to European standards and implementing reforms required for EU membership. The study finds that integration into the single European market has contributed to the growth of foreign trade, the attraction of foreign direct investment, the modernization of industry and transport infrastructure, an increase in living standards, and economic growth in terms of gross domestic product. The role of financial support from the European Union in the implementation of infrastructure projects, regional development, and the modernization of public utilities is also identified. At the same time, it is substantiated that despite significant achievements, Romania continues to face a number of challenges, including corruption, regional disparities, demographic problems, labor migration, and the need for further improvement of public administration. It is proven that EU membership itself does not eliminate structural economic problems but creates favorable conditions for overcoming them provided that effective state policies are implemented. Based on the analysis, opportunities for applying Romania's experience in implementing

Ukraine's European integration course are identified. It is concluded that Romania's experience is particularly important for Ukraine in the areas of institutional reform, anti-corruption policy, investment attraction, efficient use of EU financial resources, and modernization of the national economy. The practical significance of the study lies in identifying directions for adapting Romania's positive experience to ensure Ukraine's successful integration into the European political and economic space. Taking into account Romanian approaches to governance reform, infrastructure development, improved use of European funds, and strengthening institutional capacity may accelerate Ukraine's European integration processes and increase the effectiveness of necessary reforms.

Keywords: European integration, Romania, European Union, economic reforms, institutional transformation, foreign economic cooperation, export, import, foreign investment.

REFERENCES

1. Onyshchuk, O. R. (2015). Political and legal features of Romania regarding accession to the European Union. *Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: Issues of Political Science*, 15(861), 227–232. (in Ukrainian)
2. Minfin. (n.d.). Romania: Why one of the poorest EU states is being held up as an example for Ukraine. <https://minfin.com.ua/ua/invest/articles/rumuniya-chomuodnu-z-naybidnishih-derzhav-es-stavlyat-u-priklad-ukrayini/> (in Ukrainian)
3. World Bank Group. (n.d.). World Bank Group. <https://www.worldbank.org/ext/en/home>
4. Trading Economics. (n.d.). Romania GDP. <https://ru.tradingeconomics.com/romania/gdp>
5. Burdiak, V. (2018). Romania's achievements on the path of European integration. *Historical and Political Problems of the Modern World*, 37–38, 273–281. <https://doi.org/10.31861/mhpi2018.37-38.256-263> (in Ukrainian)
6. World Justice Project. (2024). WJP Rule of Law Index 2024. <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/downloads/WJPIndex2024.pdf>
7. World Justice Project. (2023). WJP Rule of Law Index 2023. <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/global/2023/ranking>
8. Radio Romania International. (n.d.). Romania's economy under the scrutiny of the European Commission. <https://www.rri.ro/uk/> (in Ukrainian)
9. Ozturh, I. (n.d.). Romania records an inflation rate of 5.1% in March. Glavcom. <https://glavcom.ua/world/world-economy/u-jevrosojuziviznacheno-krajinu-iz-najvishchoju-infljatsijeju-1054560.html> (in Ukrainian)
10. Stefureac, R. (2025). Truth, trust, and resilience: Why media and public opinion matter. CIVICA European Week 2025, Bucharest, Romania.
11. INSCOPE Research. (n.d.). Research. <https://www.inscop.ro/en/research/>
12. Burakovskiy, I. V. (2021). *European integration of Ukraine: State, problems and prospects*. Institute for Economic Research and Policy Consulting. (in Ukrainian)
13. Heiets, V. M. (2020). Institutional transformations and economic development in the context of European integration. *Economy of Ukraine*, 7, 4–19. (in Ukrainian)
14. Matyushenko, I., Khanova, O., Hlibko, S., Zaytseva, A., & Yaremenko, A. (2025). Determinants of high-tech exports in the EU and Ukraine in the context of innovation, industrial and entrepreneurship policy. *Technology Audit and Production Reserves*, 5(4(85)), 47–56. <https://doi.org/10.15587/2706-5448.2025.34079614>
15. Kapiika, V. V. (2020). *European Union: Experience of enlargement and Ukraine*. Znannia. (in Ukrainian)
16. Malskiy, M. Z., & Matsiakh, M. M. (2018). *Theory of international relations*. Ivan Franko National University of Lviv. (in Ukrainian)
17. Huberska, N. L. (2022). Experience of Central and Eastern European countries in the context of Ukraine's European integration. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: International Economic Relations*, 42, 35–41. (in Ukrainian)
18. Savchenko, O. V. (2023). Institutional reforms in Central and Eastern European countries: Lessons for Ukraine. *Economic Space*, 186, 27–33. (in Ukrainian)
19. Boiko, I. V. (2022). European integration of Romania and its significance for Ukraine. *Current Issues of International Relations*, 150, 85–94. (in Ukrainian)

The article was received by the editors 03.03.2026

The article is recommended for printing 26.04.2026

The article was published 30.05.2026

No artificial intelligence tools were used by the authors during the preparation of this article.

<https://doi.org/10.26565/2310-9513-2026-23-09>

JEL Classifications: D2, D24, L1, L6, L11, L23, L66, M11, O3, O55, Q01, Q1

A TRANSNATIONAL PERSPECTIVE ON REAL SECTOR PERFORMANCE IN SUB-SAHARAN AFRICA

Godwin E. Uddin

Babcock University, Ilishan-Remo, Ogun State, Nigeria

e-mail: godwinuddin@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-3055-770X>

Late Joseph O. Ajibola

Babcock University, Ilishan-Remo, Ogun State, Nigeria

Rowland T. Obiakor

Babcock University, Ilishan-Remo, Ogun State, Nigeria

The consistent growth of the real sector is usually an important requirement for achieving economic development. However, the challenge of growing the real sector is still a source of concern in many sub-Saharan African (SSA) countries. Despite the evidence on the effect of international trade on real sector performance, few studies have considered the effect of social indicators on real sector performance. Therefore, this study investigated the effect of international trade and social indicators on real sector performance in 24 SSA countries for years 1990 to 2023 and panel corrected standard errors estimation was employed. The results showed that manufacturing exports, agricultural raw materials imports, adult literacy rate, and access to electricity had positive significant effect on manufacturing Gross Domestic Product (MGDP). However, government effectiveness index had a negative significant effect on MGDP, and regulatory quality index had a positive insignificant effect. For agricultural Gross Domestic Product (AGDP), agricultural exports and secondary school enrollment ratio had positive significant effects, while political stability index, and urbanization rate had negative significant effects. On the other hand, agricultural machinery imports had positive insignificant effect on AGDP, and level of technology adoption had negative insignificant effect. This study concluded that international trade and social indicators determine real sector performance in SSA. The study recommended growth in exports, greater provision of educational empowerment opportunities, and improved access to electricity in order to enhance real sector performance in the selected SSA countries.

Keywords: *Access to electricity, Adult literacy rate, Agricultural Gross Domestic Product, International trade, Manufacturing Gross Domestic Product, Social indicators, sub-Saharan Africa*

In cites: Uddin, Godwin E., Ajibola, Late Joseph O. & Obiakor, Rowland T. (2026). A transnational perspective on real sector performance in sub-Saharan Africa. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series International Relations. Economics. Country Studies. Tourism*, (23), 97–118. <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2026-23-09>

1.0 INTRODUCTION

The history of low manufacturing productivity and poor agricultural business among countries in sub-Saharan Africa (SSA), including Nigeria reputed to be her largest economy, would obviously be acknowledged as no news (Charles et al., 2023; Akintunde et al., 2021; Fowowe, 2020; Uddin and Oserei, 2019), but speedy response to these aforementioned concerns is of importance as much has been argued about the necessity for every economy of the world to ensure the availability of staple foods, amidst other consumables requisite in first place to meet local demand/consumption, especially through increasing levels of domestic production (Mwangi et al., 2020; Uddin, 2019a; FAO, 2013). Also, there is need to proffer more insights on how sub-Saharan African countries could further their industrialization objective, given these countries' low level of participation in global trade relations as well as selected issues related to respective local economy. More so, this effort is targeted to help realize not only increase in share of agricultural contribution to total Gross Domestic Product - GDP (thus addressing food shortages, spurring food availability, and supporting significantly industrial productivity growth) but also of manufacturing value added in total GDP to over 10 percent, perhaps ideally over 20 percent. Besides, such an increase would go a long way to notably accelerate achievement of the Sustainable Development Goals (SDGs), more particularly SDGs 2, 8, 9 – zero hunger, economic growth and decent work, and industry, innovation and infrastructure, within the continent Africa (AfDB, 2022; Oyelami et al., 2022; Akintunde et al., 2021; Fowowe, 2020; Signe and Johnson, 2018; Balchin et al., 2016; McKinsey Global Institute, 2016).

In sub-Saharan Africa (SSA) on the one hand, and notwithstanding that most countries in this region are known to be agriculture-based, and agriculture accounts for about 32% of their GDP on average (Obiakor et al., 2022; Oyelami et al., 2022; Fowowe, 2020; Mwangi et al., 2020; Zayone et al., 2020; Ajibola, 2016), a vivid observation of countries in this part of the world reveal an evident grappling with instances of food shortages owing to reasons including climate change (rising temperature, desertification, soil aridity), agricultural policy inconsistencies, insecurity and civil conflicts, continued resort to food imports (Charles et al., 2023; Mwangi et al., 2020; Uddin, 2019a). In Nigeria alone, it is asserted that about 26.5 million people grapple with high levels of food insecurity in 2024 (United Capital Research, 2024; Premium Times Newspaper, 2024), with a projection made of 33 million people in 2025 (WFP, 2024). In addition, worsening the concern is that a notable number of SSA countries still continually neglect the agricultural sub-sector, lag behind in ensuring that there are enough staple foods locally, but gradually are becoming service-oriented countries while the industrial sector remains grossly underdeveloped (Oke

et al., 2017; Ekpenyong, 2015; Otaha, 2013; Akinboyo, 2008), and some research results had attested that by 2030, 3.7% of the world's cultivated land, a substantial part of this noted to be among developing economies, will be encroached upon due to urbanization – another threat, amidst others, related to be a potential leading cause of decline in volume of agricultural output (Kang et al., 2023; Deng et al., 2020; Bren et al., 2016).

On other hand, the manufacturing sub-sector in most SSA countries are evident to still be at a 'tutelage stage', making a sub-optimal contribution to total regional output as manufacturing value added contribute on average only 10% of continental GDP and this is unlike in some other developing (BRIC) countries (Brazil, China) or continents such as Asia and Latin America which are far ahead, and with no gain saying its popularly acclaimed less-readiness to support light-goods production (Akintunde et al., 2021; Frankema and Waijenburg, 2018; Signe and Johnson, 2018; Bhorat et al., 2017; KPMG, 2015; Africa Center for Economic Transformation, 2014). SSA's manufacturing sub-sector has been recounted dominated by low-value production of food, beverages, tobacco, textile, clothing and wood, except for some durable and capital goods in only a few countries such as South Africa (Bhorat et al., 2017; KPMG, 2014).

Invariably, the growth of national output (and its sub-components) remains germane and a worthy goal for countries of the world; and the role which international trade could play in this respect cannot be overemphasized. In same vein, the decisive stance to ensure the maximization of gains from trade have overtime continued to dominate the discussions in international economics, and commercial policies even in developing countries are noted to go a long way to foster economic (or industrial or real sector) growth (Akintunde et al., 2021; Dada et al., 2021; Raghutla and Chittedi, 2020; Cetin and Ackrill, 2018; Nasrin and Koli, 2018; Noor and Ramli, 2018). Although, consensus also resonate that robust manufacturing and agricultural sectors – the selected real sector sub-components for this study – are fundamental pathways to economic growth (and development) (Adeyinka et al., 2023; Arazu et al., 2022; Obiakor et al., 2022; Akintunde et al., 2021; Seok and Moon, 2021; Mwangi et al., 2020; Zayone et al., 2020; Veganzones-Varoudakis and Plane, 2019; Ajibola, 2016), still notable is the assertion that these sub-sectors of a country's economic growth are undoubtedly affected by events unfolding both from the global market (resultantly due to same country's stake or level of participation in international trade) as well as from the local economy (obviously identifiable and measureable in the form of social indicators) (Kang et al., 2023; Uddin, 2019a; Frankema and Waijenburg, 2018).

Moreover in the literature, the studies on the effect of international trade on economic growth have yielded mixed conclusions, that is, an unending debate

with conflicting results (Dada et al., 2021; Raghutla and Chittedi, 2020; Noor and Ramli, 2018); and there are paucity of studies that had examined the effect of international trade and social indicators (education, quality of institutions, and quality of business environment) on real sector performance (or more specifically – manufacturing, agriculture) (Adeyinka et al., 2023; Ombuki et al., 2023; Le and Tomasi, 2023; Veganzones-Varoudakis and Plane, 2019; Gong, 2018; Veganzones-Varoudakis and Nguyen, 2018). Furthermore, previous studies that had examined the effect of social indicators on real sector performance had more often considered only one social indicator at a time in a study (Kang et al., 2023; Sekyi et al., 2023; Gomez and Borrastero, 2022; Kim et al., 2021); while still, only a few literature abound respective to SSA countries and of which had focused on the effect of international trade and social indicators on real sector performance, and these rarely updated in time scope to 2023 (Adeyinka et al., 2023; Ombuki et al., 2023; Veganzones-Varoudakis and Nguyen, 2018).

To this end, the objective of this study is to investigate the effect of international trade and social indicators on real sector performance in selected SSA countries. In other words, a pertinent question underlying this research is: to what extent does international trade alongside social indicators affect real sector performance in selected SSA countries? Nevertheless, as responses consequently to fill the aforementioned gaps in the literature, this study provides more evidence on the effect of international trade on national output by analyzing selected real sector sub-components vis-à-vis selected sub-components of total imports and selected sub-components of total exports; aligns with a few previous studies to make suggestion for a multi-faceted focus on determinants of real sector performance by considering selected proxies for international trade alongside proxies for social indicators; underscores the need for a more holistic consideration of local economy situation (utilizing selected proxies for education, quality of institutions, and quality of business environment) to solicit worthwhile attention towards means for skill acquisition, institutional support for industry, and infrastructure provision; and offer updated evidence, relative to previous studies, on the effect of international trade and social indicators on real sector performance, employing data of selected countries in SSA for the duration 1990 to 2023, on basis of data availability, respectively. The next section of this article details the literature review. The third section recounts the methodology. The fourth section presents the results and discussions, and the fifth section concludes.

2.0 LITERATURE REVIEW

2.1 Conceptual issues

International trade is duly posited to refer to the flow of items across borders of world economies; the purchase

and sale of internationally-traded commodities. In other words, international trade would refer to the purchase and sale of commodities or items across borders of world economies; and instead of representation with aggregate proxies, effort is made in this study, and in line with some previous studies (Zayone et al., 2020; Ogbonna, 2015; Sheridan, 2014; Lee, 1995), to adopt the usage of sub-aggregate variables. More so, the proxies suitably adopted (the volume of manufacturing exports, the volume of agricultural exports, the volume of agricultural raw materials imports, and the volume of agricultural machinery imports) are in sync with the peculiarities of sub-Saharan African countries as they are reputed to be popular agrarian exporting nations (with examples of items including cotton, sesame seeds, cocoa) alongside been much imports dependent, both in terms of capital needs and also even in terms of raw materials such as certain agro-allied inputs – chemicals, fertilizers, oils and fats according to the Standardized International Trade Classification (S.I.T.C.) of goods. These proxies in this study for international trade quite frankly reflect these SSA countries' trade relations with the rest of the world, for the exchange of internationally-traded commodities (Frankema, 2023; Arazu et al., 2022; Oyelami et al., 2022; Dada et al., 2021; Edeme et al., 2020; Mwangi et al., 2020; Zayone et al., 2020; Uddin and Oserei, 2019; Signe and Johnson, 2018).

Whereas social indicators represent identifiable factors that reflect the peculiarities of any individual country, nation or economy, and these factors encompass varied categories of interest including education, fiscal, and business environment (Land and Sirgy, 2021; Wong, 2014; EEA, 2004). Over time, a select number of studies had argued that the abundance of talent reserve, the appropriateness of fiscal incentives, and the availability of infrastructure are notable prerequisites for successful industrial growth (Jadhav and Arora, 2023; Oyelami et al., 2022; Mwangi et al., 2020; AfDB et al., 2017; Egbuche, 2017; Ideozu, 2017; LBS Sustainability Centre, 2017; Ossa and Chang-Tai, 2016; Zhang et al., 2016; Wei and Balasubramanyam, 2015; Dornfield, 2014; Eloit et al., 2013; Peng, 2013; Deloitte China, 2011; Ark et al., 2008), and so in the context of this study, and in line with these previous studies, the case is made for a collaborative focus on indicators that attest of education; education brings to the fore an attention on the means / measure / medium to forming a literate mind, to forming an individual or inhabitant of a country into a literate person, the process to skill acquisition, job-readiness, workplace relevance, or the mental, academic, professional opportunities to equipping an individual for intellectual contribution to output creation or output growth. At the same time, the quality of institutions (drafting / announcement and implementation of policies, level of stakeholders' engagements) evoke interest on actions in polity, industry, and unintended consequences due

to regime change / government transition. Although, the quality of business environment concisely solicits the need for a business-friendly atmosphere, strengthened especially by the availability or provision of infrastructure. Consequently, the specific categories of social indicators adopted in this study are the three following: (a) education (with adult literacy rate, secondary school enrollment ratio as proxies), (b) quality of institutions (with government effectiveness index, regulatory quality index, political stability index as proxies), and (c) quality of business environment (with access to electricity, urbanization rate, level of technology adoption as proxies), on basis of data availability.

Notwithstanding, the real sector considered in this study relates to the sector responsible for the production and distribution of goods and services (from a combination of factor resources), and necessary to meet the consumption demand of such economy (Uddin et al., 2025; Ductor and Grechyna, 2015; Oduyemi, 2013). Moreover, the real sector is of two key markets namely: (1) the production factor market and (2) the output market, but the key output market/sectors - the primary sector (particularly amidst others, agriculture) and the secondary sector (manufacturing) (Uddin et al., 2025; Arazu et al., 2022; Uddin et al., 2020; Uddin and Oserei 2019; CBN, 2013; Oduyemi, 2013) are the concern here. The focus on real sector performance in this study, and in same vein with some previous studies (Frankema, 2023; Akintunde et al., 2021; Mwangi et al., 2020; Signe and Johnson, 2018; Africa Center for Economic Transformation, 2014), is founded on the argument in economic literature that robust manufacturing and agricultural sub-sectors are fundamental sub-components of a nation's non-oil Gross Domestic Product (GDP), due to their vivid testament of contribution to progress in a country seeking industrialization as well as for their huge and notable contribution to the enhancement of economic welfare among the inhabitants of a country.

2.2 Theoretical and empirical review

Furthermore, as a theoretical intuition thereof which underlie this research, inevitably this study however lends credence to the Solow's growth model that indicate the relative importance of the growth of physical and human capital and the growth of total factor productivity (TFP) for output growth (Ombuki et al., 2023; Uddin, 2019b; Veganzones-Varoudakis and Plane, 2019; Evans, 2018; Omojolaibi and Ogbeifun, 2017; Chavula, 2014; Sheridan, 2014; Baier et al., 2006; Gollin, 2002; Lucas, 2000; Solow, 1957). From studies, while the Western countries appear to always have the highest output per worker, other regions seem to fall behind with traces of decreases observed in real output per worker in Latin America and sub-Saharan Africa, and decreases also of total factor productivity (TFP) in sub-Saharan Africa attested, as not necessarily

attributable to deteriorating technology, but many other factors including decreases in competition of markets, increases in government regulation, and disruptions in private markets due to armed conflicts (Evrensel, 2002; Easterly, 2001; Carpena and Santos, 2000).

More so, from the plethora of studies that constitute the related literature therein, notable to mention are Bajo-Rubio (2022) whom examined the export-led growth hypothesis using Granger-causality tests in Spain for the duration 1850 to 2020 and thereby affirms the positive effect of exports on economic growth, Maniraguha and Ndememo (2022) focused on 28 selected sub-Saharan Africa countries between 2004 and 2019 with the Panel Ordinary Least Squares (Panel OLS) found a positive contribution of exports to economic growth, Sheridan (2014) cross-examined a total of 117 developed and developing countries and these for a duration of 50 years (1960 to 2009) utilizing Panel OLS thus reported a claim of validity that manufacturing exports have positive effect on total output growth, while on the contrary Burney (1996) investigated the export-led growth hypothesis in 89 countries as well as 95 countries respectively for the duration 1965 to 1980 and 1980 to 1990 using OLS and did not find support for the export-led growth hypothesis, and Konya (2006) utilized a sample of the 24 Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) countries for years from 1960 to 1997 with Granger-causality tests but did not find support for the export-led growth hypothesis in Australia, Korea, Luxembourg, Switzerland, the UK, and the USA. On the flip side, Osei-Assibey and Dikgang (2020) with the aid of Johansen cointegration, and Granger-causality tests underscored with data on South Africa for the years 1960 to 2018 the importance of imports to economic growth, Raghutla and Chittedi (2020) whom with a cross-country perspective cross-examined the BRICS countries (Brazil, Russia, India, China, and South Africa) and these for the duration of about 40 years (1979 to 2018) using also Johansen cointegration and Granger-causality tests thus reported the import-led growth hypothesis model to be relevant for Russia, and not for other countries considered, but Werner and Olson (2014) whom examined 15 Latin American countries and for the duration 1970 to 2010 adopted Panel cointegration with error correction found generally no support for the import-led growth hypothesis.

Thereof as a pathway to further empirical research and in contrast to a continued focus solely on economic growth, two key sub-sectors or constituents of economic growth (agriculture, manufacturing – jointly referred to in this study as real sector components) were the focus (Adeyinka et al., 2023; Charles et al., 2023; Megbowon, 2016). Zhu (2023) and Pathak et al. (2023) whom examined China and Nepal with the use of Stochastic Frontier Analysis (SFA) and Quantile Regressions respectively attested of the positive effects

of trade liberalization on manufacturing productivity; Ombuki et al. (2023) and Adeyinka et al. (2023) whom considered Kenya and Nigeria utilizing Maximum Likelihood Estimation (MLE) as well as Ordinary Least Squares (OLS) and General Method of Moments (GMM) respectively affirmed of the positive effect of export participation, and skills and training on manufacturing productivity, however Augier and Dosis (2013) noted for Spain, having employed Panel OLS, that exporting alone is not sufficient to guarantee success of manufacturing enterprise.

Thence, in a somewhat extensive discourse, Le and Tomasi (2023) established for Vietnam through firm-level data with Panel OLS the positive effect of international trade on industrial activities alongside the distortive effect of certain local market features, while Veganzones-Varoudakis and Nguyen (2018) whom investigated 70 developing countries (including select number of sub-Saharan Africa – SSA countries) with the use of Principal Component Analysis (PCA) asserted of the role(s) which domestic economy conditions alongside international trade situation could account for manufacturing productivity progress. Be that as it may, as determinants of manufacturing sub-sector performance thereof could be categorized into (a) events related to the global market such as favourable international trade policy, volume of foreign direct investment (FDI), (b) firm-specific and or industry-specific nuances such as firm-level innovation and learning, firm-level heterogeneity (in size, technology adoption, etc.), ease of business entry, degree of market monopoly, and (c) other domestic economy situations such as inflation rate, interest rate, bureaucratic hurdles, business registration bottlenecks, investment climate (infrastructure, information and communication technologies (ICTs), human capacity, political stability, etc.), availability of skilled population, (level or volume of) credit to the private sector, the clamour in literature for a collaborative focus on international trade situation as well as domestic economy situation at any one time to establish supposed determinants of a country's industrial productivity growth thus could be noted (Ombuki et al., 2023; Veganzones-Varoudakis and Plane, 2019; Veganzones-Varoudakis and Nguyen, 2018; Gong, 2018).

Nonetheless, besides other determinants of agricultural sub-sector performance worth mention, Kang et al. (2023), Deng et al. (2020), Bren et al. (2016) with the Spatial Durbin Analysis and Stochastic Frontier Analysis respectively attest of how increased urbanization, especially in Less-Developed Countries (LDCs), deter agricultural activities, investments and growth. Also, the existent linkages thus observed by literature between the enlisted determinants of agricultural growth, amidst other determining factors, for example between (government) agricultural expenditure (or spendings) and fertilizer availability, accessibility and affordability in Manda et al. (2019) using Instrumental Variable (IV) technique, educational

attainment and information and communication technologies (ICTs) from Chavula (2014) utilizing Panel OLS, employment in agriculture and favourable land tenure system relative to Oke et al. (2017) with also Panel OLS, amongst other studies thereby portend the argument in literature somewhat for a multi-faceted consideration of social indicators as domestic economy situation measures, rather than focus on a single social indicator as determinant of industrial productivity growth at any one time.

2.3 Implications of the review for the current study

As a result, since the studies on the effect of international trade on economic growth have yielded mixed conclusions (Dada et al., 2021; Raghutla and Chittedi, 2020; Noor and Ramli, 2018) and there are paucity of studies that had examined the effect of international trade and social indicators (education, quality of institutions, and quality of business environment) on real sector performance (manufacturing, agriculture) (Adeyinka et al., 2023; Ombuki et al., 2023; Le and Tomasi, 2023; Veganzones-Varoudakis and Plane, 2019; Gong, 2018; Veganzones-Varoudakis and Nguyen, 2018), even so sparse respective to sub-Saharan Africa and these rarely updated in time duration to 2023, and as previous studies that had examined the effect of social indicators on real sector performance had more often considered only one social indicator at a time in a study (Kang et al., 2023; Sekyi et al., 2023; Gomez and Borrastero, 2022; Kim et al., 2021), this research provided more evidence on the effect of international trade on national output by analyzing selected real sector sub-components vis-à-vis selected sub-components of total imports and selected sub-components of total exports; aligns with a few previous studies to make suggestion for a multi-faceted focus on determinants of real sector performance by considering selected proxies for international trade alongside proxies for social indicators; offer updated evidence, relative to previous studies, on the effect of international trade and social indicators on real sector performance by employing data of selected countries in SSA for the duration 1990 to 2023, on basis of data availability; and underscored the need for a more holistic consideration of local economy situation (utilizing selected proxies for education, quality of institutions, and quality of business environment) to demonstrate them as collaborative determinants of real sector performance and to solicit joint and worthwhile attention towards means for skill acquisition, institutional support for industry, and infrastructure provision, respectively.

3.0 METHODOLOGY

3.1 Theoretical framework

The Solow (1957) growth model as reiterated informed the theoretical intuition to this research, and its testament as illustrated in Mankiw et al. (1992) is by adoption shown below.

With two inputs, capital and labour, and the assumption of a Cobb-Douglas production function, production at time t is given by

$$Y(t)=K(t)^{\alpha}(A(t)L(t))^{1-\alpha} \quad 0<\alpha<1 \quad (3.1)$$

Where Y is output, K capital, L labor, and A the level of technology. Also, L and A are assumed to grow exogenously at rates n and g :

$$L(t)=L(0)e^{nt} \quad (3.2)$$

$$A(t)=A(0)e^{gt} \quad (3.3)$$

Thus, the number of effective units of labour, $A(t)L(t)$, grows at the rate $n+g$.

As g reflects primarily the advancement of knowledge, which is not country-specific, the $A(0)$ term reflects not just technology but resource endowments, climate, institutions, and so on; it may therefore differ across countries. It is also assumed that

$$\ln A(0)=a+\epsilon \quad (3.4)$$

Where ' a ' is a constant and ' ϵ ' is a country-specific shock, while ' n ' in (3.2) however is independent of or unaffected by ϵ .

3.2 Model specification

Therefore, following the aforementioned theory and in line with some previous studies (Ombuki et al., 2023; Veganzones-Varoudakis and Plane, 2019; Evans, 2018), the models estimated for this study are as follows;

$$MGDP=f(MANEX, AGIMP, ADLR, GEI, RQI, ACCEL, FDI, GHEXP, CRPVS) \quad (3.5)$$

Where:

MGDP represents Manufacturing Gross Domestic Product; MANEX represents Manufacturing Exports; AGIMP represents Agricultural Raw Materials Imports; ADLR represents Adult Literacy Rate; GEI represents Government Effectiveness Index; RQI represents Regulatory Quality Index; ACCEL represents Access to Electricity; FDI represents Foreign Direct Investment; GHEXP represents Government Health Expenditure; and CRPVS represents Credit to the Private Sector.

Equation (3.4) is more explicitly written as:

$$MGDP_{it}=\beta_0+\beta_1MANEX_{it}+\beta_2AGIMP_{it}+\beta_3ADLR_{it}+\beta_4GEI_{it}+\beta_5RQI_{it}+\beta_6ACCEL_{it}+\beta_7FDI_{it}+\beta_8GHEXP_{it}+\beta_9CRPVS_{it}+\epsilon_{it} \quad (3.6)$$

Where, β_0 denotes constant term, β_1 - β_9 are the coefficients, and ϵ_{it} is the stochastic error term. The a priori expectation: $\beta_1>0$, $\beta_2<0$, $\beta_3>0$, $\beta_4>0$, $\beta_5>0$, $\beta_6>0$, $\beta_7>0$, $\beta_8>0$ & $\beta_9>0$

In addition,

$$AGDP=f(AGREX, AGMIM, SER, POSTI, URBNR, LETAD, AGRLD, DCPVS, EMAGR) \quad (3.7)$$

Where:

AGDP represents Agricultural Gross Domestic Product; AGREX represents Agricultural Exports; AGMIM represents Agricultural Machinery Imports; SER represents Secondary Enrollment Ratio; POSTI represents Political Stability Index; URBNR represents Urbanization Rate; LETAD represents Level of Technology Adoption; AGRLD represents Agricultural Land; DCPVS represents Domestic Credit to Private Sector; and EMAGR represents Employment in Agriculture.

Equation (3.6) is more explicitly written as:

$$AGDP_{it}=\alpha_0+\alpha_1AGREX_{it}+\alpha_2AGMIM_{it}+\alpha_3SER_{it}+\alpha_4POSTI_{it}+\alpha_5URBNR_{it}+\alpha_6LOGLETAD_{it}+\alpha_7AGRLD_{it}+\alpha_8DCPVS_{it}+\alpha_9EMAGR_{it}+d_{it} \quad (3.8)$$

Where, α_0 denotes constant term, α_1 - α_9 are the coefficients, and d_{it} is the stochastic error term. The a priori expectation: $\alpha_1>0$, $\alpha_2<0$, $\alpha_3>0$, $\alpha_4<0$, $\alpha_5<0$, $\alpha_6>0$, $\alpha_7>0$, $\alpha_8>0$ & $\alpha_9>0$

3.3 Data and measurement issues

This research thus employed annual panel dataset covering the duration 1990 to 2023, which is, 34 years. The study sample thereof refers to 24 selected countries out of the 48 sub-Saharan African countries based on data availability. The selected countries cover the four sub-Saharan Africa regions – a total number of six countries from each region (Central Africa – Angola, Democratic Republic of Congo, Cameroon, Sudan, Gabon, Republic of Congo; East Africa – Ethiopia, Kenya, Tanzania, Uganda, Mozambique, Mauritius; South Africa – South Africa, Zimbabwe, Zambia, Botswana, Malawi, Namibia; and West Africa – Nigeria, Cote d'Ivoire, Ghana, Senegal, Mali, Burkina Faso).

Although the top six economies from their respective sub-Saharan Africa region, these countries are selected for reasons including their attainment of such height of Gross Domestic Product (GDP) and consequently their being exemplary in the process of realizing industrialization in Africa. Thus, this study demonstrated the use of secondary data, sourced from reputable information depositories as statistical databases, of which are the World Bank Development Indicators (WDI) database, World Bank Governance Indicators (WGI) database, World Integrated Trade Solution (WITS) statistics database (see Tables 3.1 and 3.2).

In respect to some of the variables considered for this study, a list of sub-aggregate variables as proxies for international trade was employed in line with some previous studies (Dada et al., 2021; Mwangi et al.,

Table 3.1

Data and measurement issues for Manufacturing sub-Sector Model

Variable	Description	Measurement	Source
Dependent variable			
MGDP	Manufacturing Gross Domestic Product	Manufacturing value added as a percentage of total Gross Domestic Product	WDI
Independent variables			
MANEX	Manufacturing Exports	Manufacturing Exports as a percentage of total merchandise exports	WDI
AGIMP	Agricultural Raw Materials Imports	Agricultural raw materials imports as a percentage of total merchandise imports	WDI
ADLR	Adult Literacy Rate	Literacy rate, adult total (as a percentage of people ages 15 and above)	WDI
GEI	Government Effectiveness Index	Perceptions of the quality of policy formulation and implementation, with 0 corresponding to lowest rank, and 100 to highest rank	WGI
RQI	Regulatory Quality Index	Perceptions of the ability of the government to formulate and implement sound policies, with 0 corresponding to lowest rank, and 100 to highest rank	WGI
ACCEL	Access to Electricity	Percentage of population with access to electricity.	WDI
Other Independent variables			
FDI	Foreign Direct Investment	Foreign direct investment, net inflows as a percentage of Gross Domestic Product	WDI
GHEXP	Government Health Expenditure	Domestic general government health expenditure as a percentage of Gross Domestic Product	WDI
CRPVS	Credit to the Private Sector	Monetary sector credit to private sector as a percentage of Gross Domestic Product	WDI

Source: Authors

Table 3.2

Data and measurement issues for Agricultural sub-Sector Model

Variable	Description	Measurement	Source
Dependent variable			
AGDP	Agricultural Gross Domestic Product	Agricultural value added as a percentage of total Gross Domestic Product	WDI
Independent variables			
AGREX	Agricultural Exports	Agricultural raw materials exports as a percentage of total merchandise exports	WDI
AGMIM	Agricultural Machinery Imports	Agricultural machinery imports product share as a percentage of total machinery imports	WITS
SER	Secondary Enrollment Ratio	School enrollment, secondary (as a percentage of gross)	WDI
POSTI	Political Stability Index	Perceptions of the likelihood of political instability, with 0 corresponding to lowest rank, and 100 to highest rank	WGI
URBNR	Urbanization Rate	Urban population as a percentage of total population	WDI
LETAD	Level of Technology Adoption	Mobile phone subscriptions (per 100 people) - subscriptions to a public mobile telephone service using cellular technology. Post-paid and prepaid subscriptions are included	WDI
Other Independent variables			
AGRLD	Agricultural Land	Percentage of land area, which is estimated as part of the land area that is arable and is under lasting / transitory cropping; lasting / temporary pastures including land under market / kitchen gardening and under temporary fallow	WDI
DCPVS	Domestic Credit to Private Sector	Domestic credit to private sector as a percentage of Gross Domestic Product	WDI
EMAGR	Employment in Agriculture	Employment in agriculture as a percentage of total employment	WDI

Source: Authors

2020; Zayone et al., 2020; Megbowon, 2016; Ogbonna, 2015; Sheridan, 2014; Siliverstovs and Herzer, 2006; Giles and Williams, 2000; Lee, 1995), and this is also argued in the literature suitable to aid a better grasp of the prevailing realities in the understudied economies. The data proxies for international trade are as follows respectively: volume of manufacturing exports and volume of agricultural raw materials imports (related to manufacturing), and volume of agricultural exports and volume of agricultural machinery imports (related to agriculture). Whereas, the data proxies for social indicators include: for education (adult literacy rate, secondary school enrollment ratio); for quality of institutions (government effectiveness index, regulatory quality index, political stability index); and for quality of business environment (access to electricity, urbanization rate, whereas in respect to level of technology adoption – mobile phone subscriptions (per 100 people)).

The data approach (or empirical strategy) employed in this study – in measure of real sector performance (manufacturing, agriculture) – was partly informed by the perspective that growth in real sector activities is seemingly not all evident from total real Gross Domestic Product (GDP) growth statistics, but rather more evident in monetary worth of output from sub-sectors such as manufacturing, agriculture as well as in their contribution to real GDP over time (Frankema, 2023; Veganzones-Varoudakis and Plane, 2019; Signe and Johnson, 2018).

3.4 Estimation method

A three-step empirical procedure was notably undertaken in this study. The first step – the pre-estimation process include descriptive analytics (or summary statistics), and stationarity / unit root (Levin, Lin and Chu – LLC, and Im, Pesaran and Shin W-stat - IPS, with its cross sectional dependence version i.e. Im-Pesaran-Shin W-stat – CIPS) tests / technique), correlation, co-integration (Westerlund, Pedroni and Kao), and cross sectional dependence (Pesaran's cross sectional dependence – CSD) tests (Oyelami et al., 2022; Akintunde et al., 2021; Dada et al., 2021; Seok and Moon, 2021; Edeme et al., 2020; Mwangi et al., 2020; Pala, 2019; Omojolaibi and Ogbeifun, 2017; Cetintas and Barisik, 2008).

Next was the second step – the estimation process. In line with previous studies such as Adeleye et al. (2023), Oyelami et al. (2022), Akintunde et al. (2021), Dada et al. (2021), Seok and Moon (2021), Mwangi et al. (2020), Omojolaibi and Ogbeifun (2017), Takam et al. (2017), Gollin et al. (2002), Vogel (1994), panel data analysis had been evident to be suited for cross-country empirical studies. Thus, the rationale in this study was to utilize the (static) panel data estimation technique for the analysis of the data collected, in order to proffer answer to the research question. Besides, to use (static) panel estimation method would in no manner be out

of order as such still could enable the consideration of country-specific characteristics as well as the absence of serial correlation, heteroschedasticity, and cross sectional dependence. In addition, the static panel data estimation technique was employed because the emphasis of this study is not on dynamics of adjustment, which often calls for dynamic panel data analysis.

More particularly, the Panel Corrected Standard Errors (PCSE) estimation technique was such deemed to be implemented for this study, in first place been that the number of countries to be examined (N) is less than the number of time period to be considered (T) i.e. $N < T$. Also, in event of no cross sectional dependence among the countries (with whose dataset) to be examined, the Panel Corrected Standard Errors (PCSE) estimation technique has the ability to address serial correlation and heteroschedasticity (Adeleye et al., 2023). Whereas, if cross sectional dependence persist among the countries to be examined (as in respect to their dataset), same Panel Corrected Standard Errors (PCSE) estimation technique has the capability to address all (triple) possibilities of cross sectional dependence, serial correlation and heteroschesdasticity. Notable as well, this (static) panel data estimation technique (or procedure) has the prowess to provide reliable findings, even in instances of both balanced and unbalanced panel dataset, though with no less than 300 observations. Otherwise, an alternative estimation technique – the Driscoll-Kraay Standard Errors (DKSE) panel estimation technique (with capability also to address all (triple) possibilities of cross sectional dependence, serial correlation and heteroschesdasticity) could be utilized. It is no gain saying that the Hausmann test was alongside carried to ascertain the appropriate panel estimation pathway (i.e. whether fixed effect or random effect) to adopt for empirical deductions.

Finally, the third step – the post-estimation process was to undertake autocorrelation/serial correlation, heteroschedasticity tests, amidst others.

4.0 RESULTS AND DISCUSSIONS

4.1 Presentation of results

This section presented the data as well as the regression estimation results deployed to investigate the effect of international trade and social indicators on real sector performance in selected sub-Saharan Africa (SSA) countries. A general examination for the features of the dataset utilized in this study was undertaken to ensure suitability, reliability, and appropriate usage.

Respective to the manufacturing sub-sector model, the descriptive / summary statistics (Table 4.1A.1) show the mean values of Manufacturing Gross Domestic Product (% of Total Gross Domestic Product) – MGDP, Manufacturing Exports (% of Total Merchandise Exports) – MANEX, Agricultural Raw Materials Imports (% of Total Merchandise Imports) – AGIMP, Adult literacy rate total (% of people ages 15 and above) –

ADLR, Government Effectiveness Index – GEI, Regulatory Quality Index – RQI, Access to Electricity (% of Total Population) – ACCEL, Government Health Expenditure (% of Total Gross Domestic Product) – GHEXP, and Monetary Sector Credit to Private Sector (% of Total Gross Domestic Product) – CRPVS were 11.305%, 22.580%, 1.216%, 64.307%, 30.752 percentile rank, 33.438 percentile rank, 40.053%, 1.609%, and 19.219% respectively across the selected SSA countries for the time period under review and these with respective standard deviation values lower than the mean signify that the dataset clustered around the mean, except Foreign Direct Investment, net inflows (% of Total Gross Domestic Product) – FDI with mean 2.633% and standard deviation greater than the mean suggesting variability or susceptibility to fluctuation. To quickly put, an about 3% minimum manufacturing contribution to total Gross Domestic Product, noticeable in select countries such as Angola, Gabon, Republic of Congo, Ethiopia, for the years under review portray the underperformance of the manufacturing sub-sector in the selected SSA countries for this study. Additionally, a minimum value of 13%, 1 percentile rank, 0.9 percentile rank, and 0.5% adult literacy rate, government effectiveness index, regulatory quality index, and proportion of population with access to electricity respectively across the selected SSA countries for the time period under consideration show that more efforts still need be made to leverage the human resources endowed within the selected sub-Saharan Africa countries purposely to support manufacturing sub-sector growth, that paucity of trust

in the polity in the selected sub-Saharan Africa countries to formulate appropriate industry-support policies need be acknowledged, that wide-spread conviction of sound policies to drive industry growth has rarely been the case across the selected SSA countries and such disposition need be considered, and that speedy solutions to enhancing electricity distribution and access by the populace need be embarked upon across the selected SSA countries.

The pairwise correlation matrix (Table 4.1A.2) shows no severe cases of correlation, except between GEI and RQI, GEI and CRPVS, RQI and CRPVS. However, it is important to emphasize that correlation is not a standard measure or test of multicollinearity. A further confirmation of the absence of multicollinearity was carried out using the Variance Inflation Factor – VIF analysis, a reciprocal of the Tolerance Level – TOL analysis, as presented (Table 4.1A.3). The mean VIF value 3.49 indicated absence of multicollinearity, as VIF higher than 10.0 signify high multicollinearity (or Tolerance Level above 0.10 is preferred). Evidence of cross-sectional dependence among the variables (Table 4.1A.4) respective to the selected SSA countries for the years under consideration though persists. In Table 4.1A.5, in summary, the variables show integration of mixed order (I(0), I(1)). Meanwhile Tables 4.1A.6 and 4.1A.7 affirmed the existence of longrun relationship between the variables understudied in this research. Whereas, following the panel corrected standard errors (PCSE) estimation (Table 4.1A.8), international trade (in the context of manufacturing exports and

Table 4.1A.1

Descriptive/Summary Statistics for the Manufacturing Sub-Sector Model

	MGDP	MANEX	AGIMP	ADLR	GEI	RQI	ACCEL	FDI	GHEXP	CRPVS
OBS	729	631	636	148	600	600	694	755	518	774
MEAN	11.305	22.580	1.216	64.307	30.752	33.438	40.053	2.633	1.609	19.219
S. DEV	4.964	22.067	0.737	21.247	20.323	20.336	25.694	4.777	1.091	18.079
MIN	2.541	0.002	0.115	13.000	1.081	0.980	0.534	-17.292	0.062	0.491
MAX	33.346	96.225	4.213	95.000	84.615	86.058	100.00	40.167	5.297	104.89

Authors' compilation, 2025 with Stata 18

Note: Manufacturing Gross Domestic Product (MGDP) Manufacturing Exports (MANEX), Agricultural Raw Materials Imports (AGIMP), Adult Literacy Rate (ADLR), Government Effectiveness Index (GEI), Regulatory Quality Index (RQI), Access to Electricity (ACCEL) Foreign Direct Investment (FDI), Government Health Expenditure (GHEXP) and Credit to the Private Sector (CRPVS).

Table 4.1A.2

Pairwise Correlation Matrix for the Manufacturing Sub-Sector Model

	MGDP	MANEX	AGIMP	ADLR	GEI	RQI	ACCEL	FDI	GHEXP	CRPVS
MGDP	1.000									
MANEX	0.356	1.000								
AGIMP	0.307	0.319	1.000							
ADLR	-0.020	0.523	0.145	1.000						
GEI	0.190	0.796	0.388	0.468	1.000					
RQI	0.234	0.748	0.339	0.392	0.944	1.000				
ACCEL	0.296	0.570	0.165	0.496	0.632	0.610	1.000			
FDI	-0.277	-0.162	-0.008	-0.004	-0.123	-0.121	-0.227	1.000		
GHEXP	-0.099	0.514	-0.179	0.523	0.592	0.546	0.389	0.064	1.000	
CRPVS	0.170	0.700	0.287	0.530	0.828	0.803	0.748	-0.097	0.608	1.000

Authors' compilation, 2025 with Stata 18

Note: Manufacturing Gross Domestic Product (MGDP) Manufacturing Exports (MANEX), Agricultural Raw Materials Imports (AGIMP), Adult Literacy Rate (ADLR), Government Effectiveness Index (GEI), Regulatory Quality Index (RQI), Access to Electricity (ACCEL) Foreign Direct Investment (FDI), Government Health Expenditure (GHEXP) and Credit to the Private Sector (CRPVS).

Table 4.1A.3

Variance Inflation Factor for the Manufacturing Sub-Sector Model

Variable	VIF	1/VIF
GEI	10.53	0.0949
RQI	9.77	0.1023
MANEX	2.20	0.4553
CRPVS	2.04	0.4895
GHEXP	1.95	0.5134
ACCEL	1.58	0.6320
AGIMP	1.25	0.7986
ADLR	1.09	0.9197
FDI	1.04	0.9619
MEAN VIF	3.49	

Authors' compilation, 2025 with Stata 18

Note: Manufacturing Gross Domestic Product (MGDP) Manufacturing Exports (MANEX), Agricultural Raw Materials Imports (AGIMP), Adult Literacy Rate (ADLR), Government Effectiveness Index (GEI), Regulatory Quality Index (RQI), Access to Electricity (ACCEL) Foreign Direct Investment (FDI), Government Health Expenditure (GHEXP) and Credit to the Private Sector (CRPVS).

Table 4.1A.4

Cross-Sectional Dependence Test for the Manufacturing Sub-Sector Model

Variables	CD-Test	P-Value
MGDP	-3.334	0.001***
MANEX	17.749	0.000***
AGIMP	15.997	0.000***
ADLR	6.668	0.000***
GEI	74.932	0.000***
RQI	79.731	0.000***
ACCEL	78.128	0.000***
FDI	20.438	0.000***
GHEXP	76.536	0.000***
CRPVS	29.324	0.000***

Authors' compilation, 2025 with Stata 18

Note: ***, **, * denote 1%; 5% and 10% significant levels respectively

Note: Manufacturing Gross Domestic Product (MGDP) Manufacturing Exports (MANEX), Agricultural Raw Materials Imports (AGIMP), Adult Literacy Rate (ADLR), Government Effectiveness Index (GEI), Regulatory Quality Index (RQI), Access to Electricity (ACCEL) Foreign Direct Investment (FDI), Government Health Expenditure (GHEXP) and Credit to the Private Sector (CRPVS).

Table 4.1A.5

Unit Root Test for the Manufacturing Sub-Sector Model

Variables	Level			First Difference			Remarks
	LLC	IPS	CIPS	LLC	IPS	CIPS	
MGDP	-2.089**	-1.787*	-1.956	N/A	-6.208***	-5.544***	I(0), I(1)
MANEX	-5.688***	-2.740***	-3.061***	N/A	N/A	N/A	1(0)
AGIMP	-3.754***	-2.733***	-3.401***	N/A	N/A	N/A	1(0)
ADLR	-11.073***	-6.029***	-5.684***	N/A	N/A	N/A	I(0)
GEI	-2.986***	-4.050***	-2.563***	N/A	N/A	N/A	1(0)
RQI	-3.181***	-3.874***	-2.602***	N/A	N/A	N/A	1(0)
ACCEL	0.956	-2.031***	-2.895***	46.095	N/A	N/A	1(0)
FDI	-3.563***	-3.007***	-3.496***	N/A	N/A	N/A	1(0)
GHEXP	-1.028	-1.734*	-2.199**	-9.262***	-5.616***	N/A	I(0), I(1)
CRPVS	-2.429***	-1.520	-2.319***	N/A	-5.683***	N/A	I(0), I(1)

Authors' compilation, 2025 with Stata 18

Note: ***, **, * denote 1%; 5% and 10% significant levels respectively

Note: Manufacturing Gross Domestic Product (MGDP) Manufacturing Exports (MANEX), Agricultural Raw Materials Imports (AGIMP), Adult Literacy Rate (ADLR), Government Effectiveness Index (GEI), Regulatory Quality Index (RQI), Access to Electricity (ACCEL) Foreign Direct Investment (FDI), Government Health Expenditure (GHEXP) and Credit to the Private Sector (CRPVS).

Table 4.1A.6

Kao Test for Cointegration for the Manufacturing Sub-Sector Model

Test	Statistic	P-Value
Modified Dickey-Fuller t	-1.095	0.137
Dickey-Fuller t	-2.449	0.007***
Augmented Dickey-Fuller t	-2.432	0.007***
Unadjusted modified Dickey-Fuller t	-4.037	0.000***
Unadjusted Dickey-Fuller t	-4.053	0.000***

Authors' compilation, 2025 with Stata 18

Note: ***, **, * denote 1%; 5% and 10% significant levels respectively

Table 4.1A.7

Pedroni Test for Cointegration for the Manufacturing Sub-Sector Model

Test	Statistic	P-Value
Modified Phillips-Perron t	4.832	0.000***
Phillips-Perron t	0.402	0.344
Augmented Dickey-Fuller t	1.752	0.039**

Authors' compilation, 2025 with Stata 18

*Note: ***, **, * denote 1%; 5% and 10% significant levels respectively*

Table 4.1A.8

Effect of International Trade and Social Indicators on the Manufacturing sub-Sector in selected sub-Saharan Africa countries. Dependent Variable: MGDG

VARIABLES	OLS	FE	RE	PCSE
MANEX	0.0524*** (0.0126)	0.0805*** (0.0135)	0.0800*** (0.0132)	0.0524*** (0.0096)
AGIMP	0.7837*** (0.0220)	0.3232 (0.2435)	0.3576 (0.2407)	0.7837*** (0.2090)
ADLR	0.01755** (0.0072)	0.0089 (0.0058)	0.0093 (0.0058)	0.0176** (0.0071)
GEI	-0.0789*** (0.0269)	-0.0260 (0.0258)	-0.0282 (0.0255)	-0.0789*** (0.0245)
RQI	-0.0437* (0.0251)	0.0073 (0.0250)	0.0081 (0.0247)	0.0437* (0.0236)
ACCEL	0.0503*** (0.0083)	0.0379*** (0.0095)	0.0398*** (0.0093)	0.0503*** (0.0070)
FDI	-0.0409 (0.0402)	-0.0757** (0.0351)	-0.0757** (0.0348)	-0.0409 (0.0371)
GHEXP	-1.1449*** (0.2196)	-0.8239*** (0.2085)	-0.8724*** (0.2047)	-1.1449*** (0.1662)
CRPVS	0.0587*** (0.0145)	-0.0170 (0.0205)	-0.0062 (0.0191)	0.0587*** (0.0114)
Constant	7.4339*** (0.3652)	8.7384*** (0.4496)	8.5251*** (0.8198)	7.4339*** (0.3097)
Observations	816	816	816	816
Number of c id	24	24	24	24
R-squared	0.2087	0.5226	0.1000	0.2087
Adj. R-squared	0.1999	0.5031	0.0900	0.1999
F-Statistics	F(9, 806) = 23.62 Prob > F = 0.00	F(9, 783) = 9.10 Prob > F = 0.00	Wald chi ² (9) = 89.61 Prob > chi ² = 0.00	Wald chi ² (9)=362.50 Prob > chi ² = 0.00
Multicollinearity Test VIF Mean	3.49	-	-	-
F-Testparm	-	F(23, 645) = 22.39 Prob > F = 0.00	-	-
Breusch-Pagan LM Test	-	-	Chibar ² (01) = 1685.62 Prob>Chibar ² = 0.00	-
Hausman Test	-	-	Chi ² = 301.03 Prob > Chi ² = 0.00	-
Modified Wald Test for Heteroskedasticity	-	Chi ² (7) = 9971.94 Prob > chi ² = 0.00	-	-
Woodridge Test for Autocorrelation	-	F(1, 23) = 69.329 Prob > F = 0.00	-	-

Authors' compilation, 2025 with Stata 18

*Note: Standard errors in parentheses; ***, **, * denote 1%; 5% and 10% significant levels respectively*

Note: Manufacturing Gross Domestic Product (MGDP) is the dependent variable while Manufacturing Exports (MANEX), Agricultural Raw Materials Imports (AGIMP), Adult Literacy Rate (ADLR), Government Effectiveness Index (GEI), Regulatory Quality Index (RQI), Access to Electricity (ACCEL) are the independent variables with Foreign Direct Investment (FDI), Government Health Expenditure (GHEXP) and Credit to the Private Sector (CRPVS) as the control variables.

agricultural raw materials imports) as well as of the social indicators (adult literacy rate, access to electricity) respective to the selected SSA countries for the time period under review was vivid to have positive efficacy on manufacturing gross domestic product, and this was much in line with the a priori expectation.

In addition, as with the agricultural sub-sector model, the descriptive / summary statistics (Table 4.1B.1) show the mean values of Agricultural Gross Domestic Product (% of Total Gross Domestic Product) – AGDP, Secondary School Enrollment Ratio (% gross) –

SER, Political Stability Index – POSTI, Urbanization Rate (% of Total Population) – URBNR, Agricultural Land (% of Total Land Area) – AGRLD, and Employment in Agriculture (% of Total Employment) – EMAGR were 19.464%, 41.131%, 33.050 percentile rank, 39.923%, 44.038%, and 50.231% respectively across the selected SSA countries for the time duration under consideration and these with respective standard deviation values lower than the mean demonstrating that the dataset clustered around the mean, except Agricultural Raw Materials Exports (% of Total Merchandise Exports) –

AGREX, Agricultural Machinery Imports share (% of Total Machinery Imports) – AGMIM, Level of Technology Adoption (proxied with Mobile Cellular Subscriptions, per 100 people) – LETAD, and Domestic Credit to Private Sector (% of Total Gross Domestic Product) – DCPVS with mean(s) 7.474%, 11.760%, 46.619, and 22.100% and standard deviation greater than the mean indicating variability or susceptibility to fluctuation.

The pairwise correlation matrix (Table 4.1B.2) shows no severe cases of correlation, except between EMAGR and SER. Nevertheless, it is important to reiterate that correlation may not necessarily be an evidence of multicollinearity. A further confirmation of the absence of multicollinearity was carried out using the Variance Inflation Factor – VIF analysis, a reciprocal of the Tolerance Level – TOL analysis, as presented (Table 4.1B.3). The mean VIF value 1.62 indicated absence of multicollinearity, as VIF higher than 10.0 signify high multicollinearity. Evidence of cross-sectional dependence among the variables (Table 4.1B.4) respective to the selected SSA countries for the years under consideration though persists. In Table 4.1B.5, in summary, the variables show integration of mixed order (I(0), I(1)). Meanwhile Tables 4.1B.6 and 4.1B.7 affirmed the existence of longrun relationship between the variables understudied in this research. In the meantime, also following the panel corrected standard errors (PCSE) estimation (Table 4.1B.8), international trade (in the case of agricultural raw materials exports) and the social indicators (secondary school enrollment ratio, political stability index, urbanization rate) were revealed to make notable effects on agricultural gross

domestic product within the period of time under review in the selected SSA countries, and this as well was in line with the a priori expectation.

Worthy to note also are emphasis that in both context of the manufacturing as well as agricultural sub-sector model(s) (Tables 4.1A.8 and 4.1B.8), F-testparm suggests Fixed Effects Model (FEM) is more efficient than Ordinary Least Squares (OLS); Breusch-Pagan LM test signifies preference for Random Effects Model (REM) over OLS; and Hausmann test favours FEM over REM. Modified Wald test connoted presence of heteroschedasticity, and Woodridge test indicated evidence of serial correlation. Notwithstanding, panel corrected standard errors (PCSE) was employed because it can resolve the cross-sectional dependence, heteroschedasticity, and serial correlation issues present in the models (Adeleye et al., 2023; Reed and Ye, 2011).

4.2 Discussion of findings

The findings from this study reveal that both international trade (manufacturing exports as well as agricultural raw materials imports) and social indicators (adult literacy rate, government effectiveness index, and access to electricity) make significant effect on manufacturing Gross Domestic Product in the sub-Saharan Africa (SSA) countries examined for the years under review. Such thereof show the need for a multi-faceted consideration as to the determinants of manufacturing sub-sector performance in the selected SSA countries. This aforementioned is in line with studies such as Ombuki et al. (2023), Veganzones-Varoudakis and Nguyen (2018). Veganzones-Varoudakis

Table 4.1B.1

Descriptive/Summary Statistics for the Agricultural Sub-Sector Model

	AGDP	AGREX	AGMIM	SER	POSTI	URBNR	LETAD	AGRLD	DCPVS	EMAGR
OBS	806	635	746	464	597	816	878	767	688	791
MEAN	19.464	7.474	11.760	41.131	33.050	39.923	46.619	44.038	22.100	50.231
S. DEV	12.282	11.319	13.750	23.836	23.876	16.885	47.103	17.812	26.236	19.794
MIN	1.579	0.000	0.151	5.061	0.472	11.076	0.001	7.783	0.491	5.318
MAX	62.277	88.742	94.712	111.802	93.75	91.029	174.025	84.393	142.422	86.031

Authors' compilation, 2025 with Stata 18

Note: Agricultural Gross Domestic Product (AGDP) Agricultural Exports (AGREX), Agricultural Machinery Imports (AGMIM), Secondary Enrollment (SER), Political Stability Index (POSTI), Urbanisation Rate (URBNR), Level of Technology Adoption (LETAD) Agricultural Land (AGRLD), Domestic Credit to Private Sector (DCPVS) and Employment in Agriculture (EMAGR).

Table 4.1B.2

Pairwise Correlation Matrix for the Agricultural Sub-Sector Model

	AGDP	AGREX	AGMIM	SER	POSTI	URBNR	LETAD	AGRLD	DCPVS	EMAGR
AGDP	1.000									
AGREX	0.296	1.000								
AGMIM	-0.171	0.216	1.000							
SER	-0.778	-0.405	0.260	1.000						
POSTI	-0.458	-0.063	0.069	0.366	1.000					
URBNR	-0.647	-0.268	0.197	0.634	0.152	1.000				
LETAD	-0.455	-0.300	0.111	0.643	-0.004	0.535	1.000			
AGRLD	-0.183	-0.342	-0.133	0.304	-0.137	0.107	0.349	1.000		
DCPVS	-0.667	-0.225	0.353	0.777	0.318	0.418	0.443	0.388	1.000	
EMAGR	0.775	0.212	-0.231	-0.811	-0.377	-0.577	-0.534	-0.278	-0.678	1.000

Authors' compilation, 2025 with Stata 18

Note: Agricultural Gross Domestic Product (AGDP) Agricultural Exports (AGREX), Agricultural Machinery Imports (AGMIM), Secondary Enrollment (SER), Political Stability Index (POSTI), Urbanisation Rate (URBNR), Level of Technology Adoption (LETAD) Agricultural Land (AGRLD), Domestic Credit to Private Sector (DCPVS) and Employment in Agriculture (EMAGR).

Table 4.1B.3

Variance Inflation Factor for the Agricultural Sub-Sector Model

Variable	VIF	1/VIF
EMAGR	2.39	0.4176
DCPVS	2.09	0.4787
URBNR	2.06	0.4863
SER	1.47	0.6804
AGRLD	1.45	0.6882
LNLETAD	1.39	0.7220
POSTI	1.32	0.7582
AGMIM	1.30	0.7691
AGREX	1.16	0.8647
MEAN VIF	1.62	

Authors' compilation, 2025 with Stata 18

Note: Agricultural Gross Domestic Product (AGDP) Agricultural Exports (AGREX), Agricultural Machinery Imports (AGMIM), Secondary Enrollment (SER), Political Stability Index (POSTI), Urbanisation Rate (URBNR), Level of Technology Adoption (LNLETAD) Agricultural Land (AGRLD), Domestic Credit to Private Sector (DCPVS) and Employment in Agriculture (EMAGR).

Table 4.1B.4

Cross-Sectional Dependence Test for the Agricultural Sub-Sector Model

Variables	CD-Test	P-Value
AGDP	33.282	0.000***
AGREX	14.655	0.000***
AGMIM	14.633	0.000***
SER	6.808	0.000***
POSTI	64.284	0.000***
URBNR	72.477	0.000***
LETAD	91.34	0.000***
AGRLD	81.259	0.000***
DCPVS	29.443	0.000***
EMAGR	78.031	0.000***

Authors' compilation, 2025 with Stata 18

Note: ***, **, * denote 1%; 5% and 10% significant levels respectively

Note: Agricultural Gross Domestic Product (AGDP) Agricultural Exports (AGREX), Agricultural Machinery Imports (AGMIM), Secondary Enrollment (SER), Political Stability Index (POSTI), Urbanisation Rate (URBNR), Level of Technology Adoption (LETAD) Agricultural Land (AGRLD), Domestic Credit to Private Sector (DCPVS) and Employment in Agriculture (EMAGR).

Table 4.1B.5

Unit Root Test for the Agricultural Sub-Sector Model

Variables	Level			First Difference			Remarks
	LLC	IPS	CIPS	LLC	IPS	CIPS	
AGDP	-3.129***	-2.179***	-2.503***	N/A	N/A	N/A	1(0)
AGREX	-4.298***	-2.715***	-3.578***	N/A	N/A	N/A	1(0)
AGMIM	-4.211***	-3.424***	-3.925***	N/A	N/A	N/A	1(0)
SER	-0.750	-2.840***	-3.181***	-13.281***	N/A	N/A	I(0), I(1)
POSTI	-1.926**	-3.491***	-2.293***	N/A	N/A	N/A	1(0)
URBNR	-9.128***	6.479	-1.785	N/A	-0.819	-0.989	1(0)
LETAD	-0.237	-1.390	-1.718	47.654	-1.612	-4.432***	1(1)
AGRLD	25.450	-1.175	-1.707	109.721	-0.163	-2.851***	1(1)
DCPVS	-0.375	-1.331	-1.946	-8.488***	-5.311***	-5.071***	1(1)
EMAGR	25.852	-8.923***	-1.054	242.333	N/A	-3.901***	I(0), I(1)

Authors' compilation, 2025 with Stata 18

Note: ***, **, * denote 1%; 5% and 10% significant levels respectively

Note: Agricultural Gross Domestic Product (AGDP) Agricultural Exports (AGREX), Agricultural Machinery Imports (AGMIM), Secondary Enrollment (SER), Political Stability Index (POSTI), Urbanisation Rate (URBNR), Level of Technology Adoption (LETAD) Agricultural Land (AGRLD), Domestic Credit to Private Sector (DCPVS) and Employment in Agriculture (EMAGR).

Table 4.1B.6

Kao Test for Cointegration for the Agricultural Sub-Sector Model

Test	Statistic	P-Value
Modified Dickey-Fuller t	-9.555	0.000***
Dickey-Fuller t	-7.212	0.000***
Augmented Dickey-Fuller t	-7.286	0.000***
Unadjusted modified Dickey-Fuller t	-11.256	0.000***
Unadjusted Dickey-Fuller t	-7.601	0.000***

Authors' compilation, 2025 with Stata 18

Note: ***, **, * denote 1%; 5% and 10% significant levels respectively

Table 4.1B.7

Pedroni Test for Cointegration for the Agricultural Sub-Sector Model

Test	Statistic	P-Value
Modified Phillips-Perron t	3.021	0.001**
Phillips-Perron t	-5.644	0.000***
Augmented Dickey-Fuller t	-4.904	0.000***

*Authors' compilation, 2025 with Stata 18**Note: ***, **, * denote 1%; 5% and 10% significant levels respectively*

Table 4.1B.8

Effect of International Trade and Social Indicators on the Agricultural sub-Sector in selected sub-Saharan African countries. Dependent Variable: AGDP

VARIABLES	OLS	FE	RE	PCSE
AGREX	0.1051*** (0.0271)	0.0133 (0.0196)	0.0180 (0.0200)	0.1051*** (0.0269)
AGMIM	0.0336 (0.0220)	0.0050 (0.0129)	0.0096 (0.0132)	0.0336* (0.0184)
SER	0.0405*** (0.0117)	0.0075 (0.0068)	0.0042 (0.0069)	0.0405*** (0.0131)
POSTI	-0.0846*** (0.0125)	-0.0095 (0.0095)	-0.0173* (0.0097)	-0.0846*** (0.0134)
URBNR	-0.2745*** (0.0233)	0.2025*** (0.0511)	0.0539 (0.0456)	-0.2745*** (0.0137)
LNLETAD	-0.0763 (0.1099)	-0.7210*** (0.0964)	-0.5025*** (0.0899)	-0.0763 (0.0776)
AGRLD	-0.0265 (0.0003)	-0.1312*** (0.0231)	-0.1163*** (0.0226)	-0.0265 (0.0162)
DCPVS	-0.0349** (0.0146)	0.0076 (0.0141)	0.0175 (0.0140)	-0.0349** (0.0147)
EMAGR	0.2024*** (0.0215)	0.2092*** (0.0323)	0.2324*** (0.0309)	0.2024*** (0.0108)
Constant	22.0117*** (2.2061)	6.8904** (3.0929)	10.8808*** (3.2597)	22.0117*** (1.2993)
Observations	678	678	678	678
Number of c_id	24	24	24	24
R-squared	0.6208	0.9039	0.3593	0.6208
Adj. R-squared	0.6157	0.8992	0.3507	0.6157
F-Statistics	F(9, 668) = 121.51 Prob > F = 0.00	F(9, 645) = 42.74 Prob > F = 0.00	Wald chi²(9) = 374.67 Prob > chi² = 0.00	Wald chi²(9) = 3942.82 Prob > chi² = 0.00
Multicollinearity Test VIF Mean	1.62	-	-	-
F-Testparm	-	F(23, 645) = 82.68 Prob > F = 0.00	-	-
Breusch-Pagan LM Test	-	-	Chibar²(01) = 3556.12 Prob>Chibar² = 0.00	-
Hausman Test	-	-	Chi² = 39.83 Prob > Chi² = 0.00	-
Modified Wald Test for Heteroskedasticity	-	Chi²(7) = 13411.04 Prob > chi² = 0.00	-	-
Woodridge Test for Autocorrelation	-	F(1, 23) = 11.687 Prob > F = 0.00	-	-

*Authors' compilation, 2025 with Stata 18**Note: Standard errors in parentheses; ***, **, * denote 1%; 5% and 10% significant levels respectively*

Note: Agricultural Gross Domestic Product (AGDP) is the dependent variable while Agricultural Exports (AGREX), Agricultural Machinery Imports (AGMIM), Secondary Enrollment (SER), Political Stability Index (POSTI), Urbanisation Rate (URBNR), Level of Technology Adoption (LETAD) are the independent variables with Agricultural Land (AGRLD), Domestic Credit to Private Sector (DCPVS) and Employment in Agriculture (EMAGR) as the control variables. The level of technology adoption was transformed into natural logarithm since the other variables are in ratios or percentages.

and Nguyen (2018) through the examination of 70 developing countries over the period 2004 and 2015 using Principal Component Analysis (PCA) attested of the roles which domestic economy conditions and international trade could account for manufacturing productivity progress, while Ombuki et al. (2023) in a country-specific study focused on Kenya for the duration 2007 to 2018 and having utilized Maximum Likelihood Estimation (MLE) reported of the positive effect of export participation and domestic investment climate on manufacturing productivity.

Whereas, the PCSE result (Table 4.1A.8) therein this study affirmed the beneficial stance of manufacturing exports, the notable supplementary role of agricultural raw materials imports to manufacturing industry input needs, and the need for abundance of talent reserve, appropriateness of fiscal incentives, and availability of / accessibility to electricity, all better as jointly needed to ensure growth of manufacturing output in the selected SSA countries. Furthermore, the suggestion for a collaborative consideration of measures of domestic economy situation in a bid to enhance manufacturing output growth seemed obvious. This research showed the possible effect of increased literacy among especially the youth population, alongside prudent formulation of industry-related policies and heightened access to electricity on manufacturing output, and such is related to findings in some previous studies such as Veganzones-Varoudakis and Plane (2019), Adeyinka et al. (2023) whom using a dataset on India for the duration 2013, M6 to 2014, M12 with Principal Component Analysis (PCA) demonstrated the efficacy of literacy, governance, and infrastructure, amidst others, on manufacturing sub-sector growth, and as a Nigeria-focused study with data for the years 2007, 2009, and 2014/2015 used Ordinary Least Squares (OLS) and General Method of Moments (GMM) showed the positive effect of skills and training, infrastructure availability, and fiscal support on manufacturing productivity respectively.

However, in respect to manufacturing exports, Uddin and Oserei (2019), Signe and Johnson (2018), Bhorat et al. (2017), KPMG (2015), African Center for Economic Transformation (2014) had emphasized that more efforts still need to be done to improve its competitiveness relatively to similar output from some other parts of the world by the domiciled manufacturing firms in the examined SSA countries, and in same vein that though agricultural raw materials imports could serve in the interim as evoked by Mwangi et al. (2020), Ogbonna (2015), Ossa (2015), its unsustainable nature depictive in terms of the strain on a country's foreign exchange reserve to meet her recurring imports financing demands thereby speaks volume for manufacturing firms as well as governments to commit themselves to and or support some form of backward integration plans – the local sourcing of these agricultural raw materials inputs – in the long term as

remarked in Uddin (2025), Uddin et al. (2025), Uddin (2023), Uddin and Oserei (2019), Davies (2009).

More so, as with the case of government effectiveness index, Jadhav and Arora (2023), AfDB et al. (2017) asserted the inevitable stance for sound policy formulation on part of all industry stakeholders (Heads of Government, policymakers, industry practitioners so that the manufacturing sub-sector's delimitating effect of possible poor policy formulation for industry growth could be averted. Additionally, as the findings bear resemblance to some previous studies, in the context of access to electricity, Egbuche (2017) had succinctly put that in Nigeria for instance the lack of reliable electricity supply has largely affected textile production, and many manufacturers rely on diesel generators which further increase production costs, thereby aggravating the difficulty for local manufacturers to compete with output from countries like China where power supply is more stable, and as reiterated speedy solutions to enhancing electricity distribution and access need be embarked upon if industrialization is to remain a worthy goal for the selected SSA countries.

On the other hand, the significant effect of international trade (agricultural exports) and social indicators (secondary school enrollment ratio, political stability index, and urbanization rate) on agricultural Gross Domestic Product in the selected SSA countries over the years under consideration, as presented by the PCSE estimation result therein this study, recounted the significant part which the successful trade of agricultural exportables, a more literary-equipped youth populace, prevalent political upheavals, as well as a rapid geographical outflux or sectoral reallocation of potential agricultural labour played for agricultural Gross Domestic Product growth in these countries for the duration of time under review. Such however was associated to a plurality of studies including Kang et al. (2023), Huang et al. (2022), Seok and Moon (2021), Evans (2018), Gong (2018), Barro and Lee (2001), Pritchett (2001).

Seok and Moon (2021) and Gong (2018) with the use of Granger Causality test and Stochastic Frontier Analysis (SFA) for Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) countries and China data respectively for the years 1997 to 2016 and 2004 to 2015 affirmed the positive impact of agricultural exports on agricultural sub-sector growth. Kang et al. (2023) and Huang et al. (2022) also with a dataset on China for the duration 2005 and 2019 and 1996 to 2018 utilized the Spatial Durbin Model as well as the System Generalized Method of Moments (Sys-GMM) raised concerns of the effect of urbanization on agricultural production. More so, Barro and Lee (2001) and Pritchett (2001) in respective cross-country studies made an acclaim of the significant contribution of formal education, especially in rural settings, to agricultural output growth. Evans (2018) with data on 44 African

economies between 2001 and 2015 and using Sys-GMM as well related the detrimental role which non-aligned/contentious regime change or recurring instances/cases of policy somersault due to government in transition or country-wide political-related/socio-cultural disturbances could bear for agricultural sub-sector growth.

In view of the foregoing remarks in the literature thereof jointly, it is prudent to note that a non-acknowledgement of both international trade situation and domestic economy situation side-by-side in a bid to identify potent determinants of agricultural sub-sector performance in the considered SSA countries would be an incomplete empirical undertaking. Also, to buttress here, the efficacy shown of the social indicators (secondary school enrollment ratio, political stability index, and urbanization rate) in relation to agricultural Gross Domestic Product from the PCSE estimation result respective to the SSA countries examined during the period of the study confirmed clearly the role which domestic economy situation could portend in respect to agricultural sub-sector growth. Some other studies over time also corroborated the established findings. Reimers and Klasen (2013) with a cross-country focused data for years 1961 to 2002 using Panel OLS found a significant impact of schooling on agricultural productivity. In addition, Deng et al. (2020) with focus on China as well for the duration 2000 to 2014 and having utilized Stochastic Frontier Analysis (SFA) attested of an undesirable effect of urbanization on agricultural Gross Domestic Product, and to this end recounted the need also for Heads of Government, especially in developing countries, and jointly with other industry stakeholders, to tame the possible heightened rural-urban population drift, forestall the mild but eventual unfavourable rural agricultural labour reallocation to urban industrial centres' jobs, and address rural-urban infrastructure distribution disparities/imbances with dedicated efforts towards infrastructure provision, availability and accessibility, fostering manufacturing-agricultural linkages through industrial/agro-allied and logistics hubs/parks, amidst other options in a bid to preserve agricultural output growth which could partly ensure food security in respective countries.

Meanwhile, there are some studies such as Edeme et al. (2020), Uddin and Oserei (2019), Ajibola (2016), Sanjuan-Lopez and Dawson (2010), Dawson (2005), and these respective to agricultural exports whom had relayed that in developing countries more efforts need be done to improve its value chain, possibly in the form of output/product rethinking on part of agricultural firms so as to enable access/entry/penetration into new markets and thereby mitigate her exposure to international trade shocks. Besides, as with the established efficacy of secondary school enrollment ratio, the similar view in Barro and Lee (2001) and Pritchett (2001) made note the challenge that the

empirical affirmation solicits for Heads of Government and other educational sub-sector stakeholders in developing countries to concentrate more on the means or medium through which her inhabitants are formed into literate persons so as to enable the continued supply of potential productive labour for agricultural sub-sector growth.

4.3 Policy implications

While still, the vivid contributory role of access to electricity to manufacturing Gross Domestic Product from the PCSE estimation result for the selected SSA countries over the duration considered remarkably solicits SSA industry leaders (Heads of Government, policymakers, industry practitioners, and other manufacturing sub-sector stakeholders) in the respective countries to go above and beyond, work jointly, and leverage all possible intra- and inter-continental ties/connections so that through viable partnerships and project implementations such as an increasing number of off-grid power solutions the Mission 300 (Million) African Electrification Agenda pioneered by the World Bank Group and African Development Bank Group would be a reality.

Also, the potent effect of the international trade as well as the social indicators proxies towards manufacturing Gross Domestic Product growth, and somewhat also for agricultural Gross Domestic Product growth, as associated with the selected SSA countries for the time period under review demonstrated the undeniable need for all industry stakeholders in the selected SSA countries to support the momentum and mobilize all resources and enablers to aid the attainment of the High Five Priorities of the African Development Bank (AfDB) for industrialization in Africa as well as to maximize the potential benefits of the African Continental Free Trade Area (AfCFTA) formed by the African Union for manufacturing and agricultural sub-sectors growth.

Lastly, following the positive testament of adult literacy rate and secondary school enrollment ratio to manufacturing Gross Domestic Product and agricultural Gross Domestic Product in the PCSE estimation results for the selected SSA countries over the period of time under review, the selected SSA countries for this study are encouraged to (further) embrace the Youth Employment and Skills (YES) program already been implemented and efficacious in six SSA countries - Ghana, Cote d'Ivoire, Ethiopia, Niger, Rwanda, and Uganda for improved literacy and eventual industry absorption of participants, especially among SSA youth population.

5.0 CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

5.1 Conclusion

The empirical account thereof had been purposeful to investigate the effect of international trade and social indicators on real sector performance in selected sub-

Saharan Africa (SSA) countries, more particularly for the period 1990 to 2023 – a duration of 34 years.

The findings speak volume that talent reserve, fiscal support and policy implementation, and access to electricity / infrastructure are sine qua non for real sector growth. In addition, the need for a multi-faceted focus as to the determinants of real sector performance is vivid, since international trade if well explored in the form of exportables or product rethinking alongside value chain revamp, amongst other options could further SSA trade competitiveness.

More notably, at this time of the Russian-Ukraine war, popular clamour for firms to align their processes in sync with the attainment of the Sustainable Development Goals (SDGs), as well as potential benefits accruable from the African Continental Free Trade Area (AfCFTA), the stance for intentional efforts towards successful industrialization both on part of manufacturing and agricultural firms and of governments and other industry stakeholders in the selected SSA countries is obvious as governments and other industry stakeholders in the selected SSA countries now have to take a stand for their onward progress more so as firms now and going forward have to rethink, refine, reposition their processes for growth, relevance, competitiveness, and sustainability. Hence, meeting domestic as well as international demand now compels more efforts to deepen already existing industrialization initiatives, and to also ensure the enactment and or fruitful implementation of new ones.

5.2 Recommendations

Consequent to the findings revealed in this study, the following remarks/observations/suggestions are of worth to mention.

– It is affirmed from this study that manufacturing exports, agricultural raw materials imports, agricultural exports made significant positive effect on manufacturing and agricultural GDP respectively across the selected SSA countries and for the time period under review. However, manufacturing and agricultural firms in these selected SSA countries are challenged to greatly increase their manufacturing and agricultural exportables, and to do this could be through more vigorous embrace of sustainable production, amidst other initiatives.

– In addition, since access to electricity made a significant positive effect on manufacturing GDP across the selected SSA countries and for the duration under review, appropriate and strategic partnerships and project / policy implementations such as an increasing number of off-grid power solutions, amongst others are solicited for on part of manufacturing sub-sector stakeholders (Heads of Government, policy makers, industry practitioners, other industry stakeholders) in the selected SSA countries.

– Lastly, in as much as adult literacy rate as well as secondary school enrollment ratio had significant positive effect on manufacturing and agricultural GDP respectively over the years under review and across the selected SSA countries, a greater provision of educational empowerment opportunities still could be made by educational sub-sector stakeholders to leverage the intellectual power of the SSA youth population for both manufacturing and agricultural sub-sectors' growth in the selected SSA countries through a plurality of formal and out-of-school educational empowerment initiatives. However, these be contemplated in line with respective countries' educational and socio-cultural history. For example, the Bridge Skill program implemented in Kenya; the Youth Employment and Skills (YES) program implemented in Ghana, Cote d'Ivoire, Ethiopia, Niger, Rwanda, and Uganda; the Empowering Africans through Education Initiative (BeMINT 2.0 program) implemented in Nigeria could be explored in some other SSA countries.

5.3 Suggestions for future research

Also notable are suggestions for future research. First, a further examination of the effect of international trade on national output could be to analyze some other real sector sub-components or some other sub-components of economic growth vis-à-vis selected sub-components of total imports and selected sub-components of total exports. Additionally, an assessment of the combined potency of some other social indicators on some other sub-components of economic growth could be explored. While still, a global cross-country comparative study amongst regions of the world on the effect of international trade and social indicators on real sector performance may be undertaken.

REFERENCES

1. Adeleye, B. N., Akam, D., Inuwa, N., James, H. T. and Basila, D. (2023). Does globalization and energy usage influence carbon emissions in South Asia? An empirical revisit of the debate. *Environmental Science and Pollution Research* 30, 36190-36207 <https://doi.org/10.1007/s11356-022-24457-9>
2. Adeyinka, F. M., Popoola, O. A. and Adeoti, J. O. (2023). Firm-learning and productivity in Nigeria's manufacturing sector. *The Journal of Developing Areas* 57(3): 1 – 14
3. AfDB, OECD and UNDP (2017). African economic outlook
4. Africa Center for Economic Transformation (2014). 2014 African transformation report: Growth with depth. Africa Center for Economic Transformation-ACET
5. African Development Bank - AfDB (2022). Africa industrialization index 2022. African Development Bank

6. Ajibola, J. O. (2016). Agriculture as a recipe for an oil dependent economy: Nigeria experience. *International Journal of Research – Granthaalayah* 4(8): 157-167
7. Akinboyo, O. L. (2008). Five decades of agricultural policies in Nigeria: What roles has statistics played? Bullion, Publication of the Central Bank of Nigeria, October/December 2008
8. Akintunde, T. S., Akanbi, B. E., Oladipo, A. D. and Adedokun, D. (2021). Trade openness and the manufacturing sector performance in some selected West African countries: A panel study approach. *ACTA Universitatis Danubius* 17(3): 286 – 300
9. Arazu, O. W., Mobosi, I. A. and Mba, I. C. (2022). Real sector performance amid financial globalization: The Nigeria growth prospects. *African Social Science and Humanities Journal* 3(4): 137-148. <https://doi.org/10.57040/asshj.v3i4.286>
10. Ark, B. V., Erumban, A. A., Chen, V. and Kumar, U. (2008). The cost competitiveness of manufacturing in China and India: An industry and regional perspective. Indian Council for Research on International Economic Relations (ICRIER) Working Paper 228
11. Augier, P. and Dovis, M. (2013). Does export-market participation improve productivity? Evidence from Spanish manufacturing firms. *The Journal of International Trade & Economic Development* 22(7): 1059-1087, <https://doi.org/10.1080/09638199.2011.637116>
12. Baier, S. L., Dwyer Jr., G. P., and Tamura, R. (2006). How important are capital and total factor productivity for economic growth? *Economic Inquiry* 44(1): 23 – 49
13. Bajo-Rubio, O. (2022). Exports and long-run growth: The case of Spain, 1850-2020. *Journal of Applied Economics* 25(1): 1314-1337, <https://doi.org/10.1080/15140326.2022.2152562>
14. Balchin, N. et al. (2016). Developing export-based manufacturing in sub-Saharan Africa. In Supporting economic transformation, Overseas Development Institute (ODI)/Department for International Development (DFID) Report, March 2016. https://set.odi.org/wp-content/uploads/2016/04/Export-Based-Manufacturing-in-Africa_Full-paper.pdf
15. Bhorat, H., Kanbur, R., Rooney, C. and Steenkamp, F. (2017). Sub-Saharan's Africa manufacturing sector: Building complexity. Working Paper Series No 256, African Development Bank, Abidjan, Cote d'Ivoire
16. Bren, D. C., Reitsma, F., Baiocchi, G., Barthel, S. and Guneralp, B. (2016). Future urban land expansion and implications for global croplands. Proceedings of the National Academy of Science, USA, 114, 8939-8944. <https://doi.org/10.1073/pnas.1606036114>
17. Burney, N. A. (1996). Exports and economic growth: Evidence from cross-country analysis. *Applied Economics Letters* 3, 369-73.
18. Carpena, L. and Santos, M. S. (2000). Economic growth in some Latin American and OECD countries 1960 – 1990. University of Minnesota
19. Central Bank of Nigeria Research Department – CBN (2013). Modelling the Real Sector of the Nigerian Economy
20. Cetin, R. and Ackrill, R. (2018). Exports, imports, growth and causality: A study of Slovakia. *Post-Communist Economies* 30(3):395-404. <https://doi.org/10.1080/14631377.2018.1442038>
21. Cetintas, H. and Barisik, S. (2008). Export, import and economic growth. The case of transition economies. *Transition Studies Review* <https://doi.org/10.1007/s11300-008-0043-0>
22. Charles, A. O., Anetor, F. O. and Akpabio, E. S. (2023). The effect of climate change on the agricultural sub-sectors in Nigeria: An autoregressive distributed lag (ARDL) approach. *The Journal of Developing Areas* 57(2):17-29.
23. Chavula, H. K. (2014). The role of ICTs in agricultural production in Africa. *Journal of Development and Agricultural Economics* 6(7): 279-289
24. Dada, M. A., Posu, S. M. A., Adedeji, A. O., Okungbowa, O. G. and Oguntegbe, A. A. (2021). The export-led growth hypothesis and the resource-curse scenario in 14 oil-producing SSA countries: Evidence from panel decomposition approach. *Covenant Journal of Business and Social Sciences* 12(1). <https://doi.org/10.20370/cjbss.v11i3.2599>
25. Deloitte China (2011). Where is China's manufacturing industry going? Deloitte China Manufacturing Competitiveness Study 2011. Deloitte China Research and Insight Centre November 2011
26. Deng, Z., Zhao, Q. and Bao, H. X. H. (2020). The impact of urbanization on farmland productivity: Implications for China's requisition-compensation balance of farmland policy. *Land* 9(9), 311; <https://doi.org/10.3390/land9090311>
27. Dornfeld, D. A. (2014). Moving towards green and sustainable manufacturing. *International Journal of Precision Engineering and Manufacturing-Green Technology* 1(1):63-66
28. Ductor, L. and Grechyna, D. (2015). Financial development, real sector and economic growth. *International Review of Economics and Finance* 37:393-405
29. Easterly, W. (2001). The lost decades: Developing countries' stagnation in spite of policy reform 1980 – 1998. *Journal of Economic Growth* 6: 135 – 157
30. Edeme, R. K., Nkalu, N. C., Idenyi, J. C. and Arazu, W. O. (2020). Infrastructural development, sustainable agricultural output and employment in ECOWAS countries. *Sustainable Futures* 2:100010
31. Egbuche, U. (2017). Scaling off grid power in Nigeria. *The Nigerian Economic Summit Group (NESG) Economic and Policy Review Journal* 16(1):17-22
32. Ekpenyong, A. S. (2015). Urbanization: Its implication for sustainable food security, health and nutritional nexus in developing economies – A case study of Nigeria. *Infinity Journal of Studies in Social Sciences* 11(1): 29-49
33. Eloom, K., Huang, A. and Lehnich, M. (2013). A new era for manufacturing in China. McKinsey & Company Quarterly June 2013

34. European Environment Agency – EEA (2004). Social indicators. <https://www.eea.europa.eu/help/glossary/eea-glossary/social-indicator>
35. Evans, O. (2018). Digital agriculture: mobile phones, internet & agricultural development in Africa. *Actual Problems in Economics* 205(206):76-91
36. Evrensel, A. Y. (2002). Effectiveness of IMF-Supported stabilization programs in developing countries. *Journal of International Money and Finance* 21: 565-587
37. Fowowe, B. (2020). The effects of financial inclusion on agricultural productivity in Nigeria. *Journal of Economics and Development* 22(1): 61-79. <https://doi.org/10.1108/JED-11-2019-0059>
38. Frankema, E. (2023). What is 'development'?. In E. Frankema, E. Hillbom, U. Kufakurinani and F. M. Selhausen zu (eds.) *The history of African development: An online textbook for a new generation of African students and teachers* (pp. 12-25). African Economic History Network (AEHN)
39. Frankema, E. and Waijenburg, M. van (2018). Africa rising? A historical perspective. *African Affairs* 117(469): 543-568. <https://doi.org/10.1093/afraf/ady022>
40. Giles, J. A. and Williams, C. L. (2000). Export-led growth: A survey of the empirical literature and some non-causality results (Part 1). *Journal of International Trade and Economic Development* 9(3):261-337
41. Gollin, D. (2002). Getting income shares right. *Journal of Political Economy* 110: 458 – 474
42. Gollin, D., Parente, S. and Rogerson, R. (2002). The role of agriculture in development. *American Economic Review* 92(2): 160 - 164
43. Gómez, M. C. and Borrastero, C. (2022). The productivity impact of innovation on industry in Argentina. *International Journal of the Economics of Business* 29(2): 183-205, <https://doi.org/10.1080/13571516.2021.1971485>
44. Gong, B. (2018). The impact of public expenditure and international trade on agricultural productivity in China. *Emerging Markets Finance and Trade* 54(15): 3438-3453, <https://doi.org/10.1080/1540496X.2018.1437542>
45. Ideozu, M. (2017). Made in Nigeria for Nigeria and the world. *The Nigerian Economic Summit Group (NESG) Economic and Policy Review Journal* 16(1):30-33
46. Jadhav, K. and Arora, K. (2023). Impact of trade liberalization on employment patterns: The experience of India's organized manufacturing. *Transnational Corporations Review* 15(4): 1-12. <https://doi.org/10.1016/j.tncr.2023.08.001>
47. Kang, J., Duan, X. and Yun, R. (2023). The impact of urbanization on food security: A case study of Jiangsu province. *Land* 12(9), 1681; <https://doi.org/10.3390/land12091681>
48. Kim, S. (2018). Firm heterogeneity in sources of total factor productivity growth for Japanese manufacturing firms. *Applied Economics* 50(58): 6301-6315, <https://doi.org/10.1080/00036846.2018.1489515>
49. Kim, K. I., Park, J. H. and Song, K. H. (2021). Aggregate productivity growth and firm dynamics in Korean manufacturing 2007–2017. *International Economic Journal* 35(3): 289-313, <https://doi.org/10.1080/10168737.2021.1952641>
50. Konya, L. (2006). Exports and growth: Granger causality analysis on OECD countries with a panel data approach. *Economic Modelling* 23(6):978-992
51. KPMG (2014). Sector report: Manufacturing in Africa. <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/za/pdf/Manufacturing-in-Africa.pdf>
52. KPMG (2015). Fast-moving consumer goods: Sector report. <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/br/pdf/2016/09/fast-movingconsumer-goods.pdf>
53. Lagos Business School Sustainability Centre (2017). The Nigeria casebook on sustainability. Lagos Business School (LBS), Pan-Atlantic University, Lagos, Nigeria
54. Land, K. C. and Sirgy, M. J. (2021). Social indicators. <https://www.oxfordbibliographies.com/display/document/obo-9780199756384/obo-9780199756384-0143.xml#:~:text=Examples%20of%20objective%20social%20indicators,average%20achievement%20scores%20on%20a>
55. Le, Q. T. and Tomasi, C. (2023). Trade liberalization and firms' productivity in Vietnam: The role of local business environment. *Regional Studies* 57(9): 1681-1713, <https://doi.org/10.1080/00343404.2022.2155297>
56. Lee, J. W. (1995). Capital goods imports and long-run growth. *Journal of Development Economics* 48(1):91-110
57. Lucas, R. E. Jr. (2000). Some macroeconomics for the 21st Century. *Journal of Economic Perspectives* 14: 159 – 168
58. Manda, J., Alene, A. D., Tufa, A. H., Abdoulaya, T., Kamara, A. Y., Olufajo, O., Boukar, O. and Manyong, V. M. (2019). Adoption and ex-post impacts of improved cowpea varieties on productivity and net returns in Nigeria. *Journal of Agricultural Economics*. <https://doi.org/10.1111/1477-9552.1233>
59. Maniraguha, F. and Ndemezo, E. (2022). Exports, finance, and economic growth: Does financial development boost the impact of exports on economic growth in Sub-Saharan Africa?, *Macroeconomics and Finance in Emerging Market Economies* <https://doi.org/10.1080/17520843.2022.2160077>
60. Mankiw, N. G., Romer, D. and Weil, D. N. (1992). A contribution to the empirics of economic growth. *The Quarterly Journal of Economics*,
61. McKinsey Global Institute (2016). Lions on the move II: Realizing the potential of Africa's economies. McKinsey and Company, September 2016

62. Megbowon, E. T. (2016). Causality relationship between agricultural exports and economic growth: Evidence from South Africa. *Journal of Social Sciences* 48(1-2): 129-136. <https://doi.org/10.1080/09718923.2016.11893577>
63. Mwangi, E. N., Chen, F. and Njoroge, D. M. (2020). Agricultural imports, agricultural productivity and economic growth in sub-Saharan Africa. *Journal of African Trade* 7(1-2): 15-28
64. Nasrin, S. and Koli, R. (2018). Investigating the validity of export-led and import-led growth hypothesis in Bangladesh. *Journal of Economics and Sustainable Development* 9(12): 54-63
65. Noor, S. I. M. and Ramli, N. R. (2018). Impact of export, import, and growth: Evidence using econometric analysis in Malaysia. *International Journal of Accounting, Finance, and Business* 3(16): 12 - 19
66. Obiakor, R. T., Olanipekun, W. D., Omoyele, O. and Aderemi, T. A. (2022). Agriculture, food security and poverty reduction in Nigeria: Cointegration and granger causality approach. *Acta Universitatis Danubius* 18(1): 126-135
67. Oduyemi, A. O. (2013). The real sector. Central Bank of Nigeria Understanding Monetary Policy Series 33
68. Ogbonna, B. C. (2015). Disaggregated imports and economic growth in Nigeria. *International Journal of Development and Economic Sustainability* 3(5):36-46
69. Oke, D., Bokana, Y. and Uddin, G. E. (2017). Food insecurity in selected African countries: Effect of food imports among other predictors. *SPOUDAI Journal of Economics and Business* 67(3): 18 – 31
70. Ombuki, W. M., Kinuthia, B. K. and Abala, D. O. (2023). Export spillovers from foreign direct investment in Kenya's manufacturing sector: A double hurdle approach. *The Journal of Developing Areas* 57(3): 149-168
71. Omojolaibi, J. A. and Ogbeifun, L. (2017). Rural financing, infrastructural investment and agricultural productivity. Any hope for poverty reduction in Africa? *Journal of Economics and Business Research* 1: 149 – 164
72. Osei-Assibey, K. and Dikgang, O. (2020). International trade and economic growth: The nexus, the evidence, and the policy implications for South Africa. *The International Trade Journal* 34(6): 572-598
73. Ossa, R. and Chang-Tai, H. (2016). A global view of productivity growth in China. *Journal of International Economics* 102: 209-224.
74. Otaha, I. J. (2013). Food insecurity in Nigeria: Way forward. *African Research Review* 7 (4): 26 – 35
75. Oyelami, L. O, Sofoluwe, N. A. and Ajeigbe, O. M. (2022). ICT and agricultural sector performance: Empirical evidence from sub-Saharan Africa. *Future Business Journal* 8, 18. <https://doi.org/10.1186/s43093-022-00130-y>
76. Pala, A. (2019). Innovation and economic growth in developing countries: Empirical application of Swamy's random coefficient model (RCM). *Procedia Computer Science* 158: 1122 - 1130. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2019.09.252>
77. Pathak, A., Leu, S. and Siriwardana, M. (2023). Trade liberalization and manufacturing productivity in Nepal: Examining a small open developing economy. *Emerging Markets Finance and Trade* 59(9): 2815-2833, <https://doi.org/10.1080/1540496X.2023.2195538>
78. Peng, X. (2013). Understanding China's demographic dividends and labor issue. *Journal of Policy Analysis and Management* 32(2): 408-410
79. Premium Times Newspaper (2024). How federal government can fight looming food insecurity in Nigeria. <https://www.premiumtimesng.com/news/top-news/663846-how-federal-govt-can-fight-looming-food-insecurity-in-nigeria-expert.html>
80. Raghutla, C. and Chittedi, K. R. (2020). Is there an export- or import-led growth in emerging countries? A case of BRICS countries. *Journal of Public Affairs* 20(3)
81. Reed, W. R. and Ye, H. (2011). Which panel data estimator should I use? *Applied Economics* 43(8): 985-1000
82. Sekyi, S., Adom, P. K. and Adams, A. (2023). Linking crop specialization to agricultural commercialization: Empirical evidence from the Northern savannah ecological zone of Ghana. *The Journal of Developing Areas* 57(2): 89-105
83. Seok, J. H. and Moon, H. (2021). Agricultural exports and agricultural economic growth in developed countries: Evidence from OECD countries. *The Journal of International Trade & Economic Development* 30(7): 1004-1019, <https://doi.org/10.1080/09638199.2021.1923780>
84. Sethy, S. K. and Goyari, P. (2023). Examining financial inclusion-agricultural productivity connection in South Asian countries: Evidence from FMOLS and DOLS approaches. *Italian Review of Agricultural Economics*, 78(1), 33-48. <https://doi.org/10.36253/rea-14079>
85. Sheridan, B. J. (2014). Manufacturing exports and growth. When is a developing country ready to transition from primary exports to manufacturing exports? *Journal of Macroeconomics* 42: 1-13
86. Signe, L. and Johnson, C. (2018). The potential of manufacturing and industrialization in Africa: Trends, opportunities and strategies. Africa Growth Initiative, Brookings Institution, September 2018. <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2018/09/Manufacturing-and-Industrialization-in-Africa-Signe-20180921.pdf>
87. Siliverstovs, B. and Herzer, D. (2006). Export-led growth hypothesis: Evidence for Chile. *Applied Economics Letters* 13(5): 319-324, <https://doi.org/10.1080/13504850500407293>
88. Solow, R. M. (1957). Technical change and the aggregate production function. *The Review of Economics and Statistics* 39(3): 312 – 320
89. Uddin, G. (2019a). *Food insecurity in selected African economies: 1940 – 2015*. Exceller Books
90. Uddin, G. and Oserei, K. (2019). Positioning Nigeria's manufacturing and agricultural sectors for global competitiveness. *Growth and Change* 50(3): 1218 – 1237

91. Uddin, G. E. (2019b). Summaries of Solow (1957) and selected disciples. <https://www.scribd.com/document/441350753/Summaries-of-Solow-1957-and-Selected-Disciples>
92. Uddin, G. E., Monehin, A. O. and Osuji, E. (2020). Strengthening financial system regulation: The Nigerian case. *International Journal of Management, Economics, and Social Sciences* 9(4): 286-310
93. Uddin, G. E. (2023). Could Import-Substitution be a sustainable industrialization pathway for Less-Developed Countries? *The Journal of Developing Areas* 57(4): 369 – 378
94. Uddin, G. E. (2025). Rethinking the import-substitution trade strategy for Less-Developed countries' sustainable industrialization. In P. Arte, Z. Elsahn, E. O. Arakpogun and A. A. D. Cornwell (eds.) *Research handbook on sustainable business practices in the global south* (10-39). Edward Elgar Publishing. <https://doi.org/10.4337/9781035330133.00009>
95. Uddin, G. E., Ajibola, J. O. and Obiakor, R. T. (2025). Embracing sustainable production in the real sector. *International Journal of Development and Management Review* 20(1): 253-269. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.5743282>
96. United Capital Research (2024). Daily market report 31-January-2024. United Capital Plc
97. Véganzonès-Varoudakis, M. A. and Nguyen, H. T. M. (2018). Investment climate, outward orientation and manufacturing firm productivity: New empirical evidence. *Applied Economics* 50(53): 5766-5794, <https://doi.org/10.1080/00036846.2018.1488065>
98. Véganzonès-Varoudakis, M. A. and Plane, P. (2019). Innovation, exports, productivity and investment climate: A study based on Indian manufacturing firm-level data. *Applied Economics* 51(41): 4455-4476, <https://doi.org/10.1080/00036846.2019.1591606>
99. Vogel, S. (1994). Structural changes in agriculture: Production linkages and agricultural demand-led industrialization. *Oxford Economics Papers*, 1, 136 – 157
100. Wei, Y. and Balasubramanyam, V. N. (2015). A comparative analysis of China and India's manufacturing sectors. The Department of Economics Lancaster University Management School Economics Working Paper Series 2015/003
101. Werner, K. R. and Olson, J. E. (2014). Economic growth in Latin American countries: Is it based on export-led or import-led growth? *Emerging Markets Finance and Trade* 50(sup1): 6-20
102. WFP – United Nations World Food Programme (2024). WFP calls for urgent life-saving support in Nigeria as 33 million people face food insecurity in 2025. <https://www.wfp.org/news/wfp-calls-urgent-life-saving-support-nigeria-33-million-people-face-food-insecurity-2025>
103. Wong, C. (2014). Economic and social indicators. In A. C. Michalos (eds) *Encyclopedia of quality of life and well-being research* (pp 1789–1791). Springer. https://doi.org/10.1007/978-94-007-0753-5_815
104. Zayone, T. I, Henneberry, S. R. and Radmehr, R. (2020). Effects of agricultural, manufacturing, and mineral exports on Angola's economic growth. *Energies* 13, 1494
105. Zhang, M., Kong, X. X. and Ramu, S. C. (2016). The transformation of the clothing industry in China. *Asia Pacific Business Review Journal* 22(1): 86-109.
106. Zhu, H. (2023). Global value chains, trade liberalization, and productivity: A stochastic frontier analysis of Chinese manufacturing firms. *Applied Economics* 55(13): 1422-1435, <https://doi.org/10.1080/00036846.2022.2097190>

Authors Contribution: All authors have contributed equally to this work.

Conflict of Interest: The authors declare no conflict of interest.

The article was received by the editors 13.03.2026

The article is recommended for printing 26.04.2026

The article was published 30.05.2026

No artificial intelligence tools were used by the authors during the preparation of this article.

Годвін Е. Уддін, Університет Бебкок, Ілшан-Ремо, штат Огун, Нігерія, e-mail: godwinuddin@gmail.com, ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-3055-770X>

Пізній Джозеф О. Аджибола, Університет Бебкок, Ілшан-Ремо, штат Огун, Нігерія

Роуланд Т. Обіакор, Університет Бебкок, Ілшан-Ремо, штат Огун, Нігерія

ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИЙ ПОГЛЯД НА РОЗВИТОК РЕАЛЬНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ В КРАЇНАХ СУБСАХАРСЬКОЇ АФРИКИ

Стабільне зростання реального сектору економіки є важливою передумовою забезпечення економічного розвитку. Водночас проблема стимулювання розвитку реального сектору залишається актуальною для багатьох країн Субсахарської Африки (SSA). Незважаючи на наявність значної кількості досліджень, присвячених впливу міжнародної торгівлі на розвиток реального сектору, лише незначна їх частина враховує роль соціальних показників у формуванні його результативності. У цьому дослідженні проаналізовано вплив міжнародної торгівлі та соціальних показників на розвиток реального сектору економіки у 24 країнах Субсахарської Африки за період 1990–2023 років. Для оцінювання використано метод панельного аналізу із застосуванням скоригованих стандартних похибок (Panel Corrected Standard Errors, PCSE). Результати дослідження свідчать, що експорт продукції обробної промисловості, імпорт сільськогосподарської сировини, рівень грамотності дорослого населення та доступ до електроенергії мають статистично значущий позитивний вплив на валовий внутрішній продукт обробної промисловості (MGDP). Водночас індекс ефективності державного управління демонструє статистично значущий негативний вплив на MGDP, тоді як індекс якості регулювання має позитивний, але статистично незначущий вплив. Щодо валового внутрішнього продукту сільського господарства (AGDP), встановлено, що експорт сільськогосподарської продукції та рівень охоплення населення середньою освітою позитивно і статистично значуще впливають на його зростання. Натомість індекс політичної стабільності та рівень урбанізації чинять статистично значущий негативний вплив. Імпорт сільськогосподарської техніки має позитивний, але статистично незначущий вплив на AGDP, тоді як рівень впровадження технологій характеризується негативним і статистично незначущим впливом. Зроблено висновок, що міжнародна торгівля та соціальні показники є важливими детермінантами розвитку реального сектору економіки країн Субсахарської Африки. Для підвищення ефективності функціонування реального сектору в досліджуваних країнах рекомендовано стимулювати експорт, розширювати можливості здобуття освіти та професійного розвитку населення, а також покращувати доступ до електроенергії.

Ключові слова: доступ до електроенергії, рівень грамотності дорослого населення, валовий внутрішній продукт сільського господарства, міжнародна торгівля, валовий внутрішній продукт обробної промисловості, соціальні показники, Субсахарська Африка.

Внесок авторів: всі автори зробили рівний внесок у цю роботу.

Конфлікт інтересів: автори повідомляють про відсутність конфлікту інтересів.

Стаття надійшла до редакції 13.03.2026

Стаття рекомендована до друку 26.04.2026

Статтю опубліковано 30.05.2026

При підготовці даної статті інструменти штучного інтелекту авторами не використовувалися.

EKOHOMIKA

<https://doi.org/10.26565/2310-9513-2026-23-10>
УДК 338.48:005.332:005.591.6
JEL Index: L83, M10, Q56, O32

EFFECTIVENESS MANAGEMENT MECHANISM FOR RECREATIONAL COMPLEX ENTERPRISES UNDER TWIN TRANSITION

Olena Korohodova

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Economics, Faculty of Management and Marketing, National Technical University of Ukraine, “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”, Ukraine, 03056, Kyiv-56, Beresteyskyi Avenue, 37
e-mail: olenakorogodova@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2338-365X>
Scopus ID: 57315283000

The subject of the study is the conceptual principles of the performance management mechanism for enterprises of the recreational complex. The purpose of the article is to provide a theoretical justification of the updated principles of the performance management mechanism for recreational-sector enterprises under the conditions of the twin transition, which combines digital and green development vectors. The methodological basis of the study includes a systemic analysis of domestic and international publications from 2023-2026 in the fields of tourism management, enterprise management, and sustainable development; a comparative analysis of the author's 2009 concept and contemporary managerial paradigms; as well as methods of generalization and scientific verification of theoretical propositions. The results demonstrate that the traditional system of five principles (compliance with economic laws, conceptual integrity, systemic approach, goal orientation, and effectiveness) retains its methodological architecture but requires substantive expansion. An updated formula of enterprise recreational attractiveness is proposed: $RAE = f(RP, Q, P, ESG, CX, R)$, where the added indicators include *ESG* as environmental and social responsibility, *CX* as digital customer experience, and *R* as resilience. It is substantiated that the twin transition serves as a cross-cutting principle that transforms the content of all five components of the mechanism. The KPI system is expanded to include *ESG* metrics, *NPS/CSAT*, digital transformation indicators, and resilience measures. The results may be applied in strategic management of tourism and recreational enterprises, in the development of post-war recovery programs for the sector, in designing intelligent decision-support systems in the recreational sphere, as well as in educational programs in tourism management. The integration of the twin transition concept into the system of performance-management principles for recreational-sector enterprises generates a synergistic effect between digital and green directions, enhancing the resilience and competitiveness of recreational enterprises under conditions of European integration and martial law.

Keywords: *national economy, economic policy and EU standards, resource support for international activities, performance management, economic laws, twin transition, resilience, fundraising, agile-management*

In cites: Korohodova, O. (2026). Effectiveness management mechanism for recreational complex enterprises under twin transition. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series International Relations. Economics. Country Studies. Tourism*, (23), 120–130. <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2025-23-10>

Introduction. An analysis of the current state of enterprises within Ukraine's recreational complex demonstrates a negative trend in their effectiveness both at the regional level and for the national economy as a whole, which directly contributes to a decline in the country's GDP [1]. This confirms the urgency of updating the conceptual principles of the effectiveness management mechanism for recreational complex enterprises (*EMERCE*), taking into account the realities of the 2020s, including the consequences of the pandemic, the legal regime of martial law, and the necessity of a twin transition.

Problem statement. Despite the growing demand for innovative recreational services, innovation activity within Ukraine's health resort sector is virtually non-existent, with the exception of modern wellness complexes [2]. This highlights the need to update the conceptual principles of the *EMERCE* mechanism, incorporating digital and green pathways, which constitutes the subject of this study. According to 2025 OECD data, micro, small, and medium enterprises are the dominant form of business organization in the tourism sector, accounting for at least 80% of all tourism enterprises globally [3], and exceeding 90% in many countries [4]. UNWTO identifies the support of small and medium-sized enterprises (SMEs) as "agents of transformation in tourism," leading to a more inclusive, resilient, and sustainable sector [4]. This confirms that the *EMERCE* mechanism—with these enterprises being predominantly represented by SME subjects—holds particular significance for the sustainable development of the industry and for the national economy as a whole.

Analysis of recent research and publications. The theoretical foundation of this study is built upon the conceptual principles of the *EMERCE* mechanism, which were substantiated by the author in a PhD dissertation in Economics and the subsequent publication of the findings [5]. At the same time, the rapid transformation of the global environment during 2010-2026 necessitates updating these provisions through the prism of technological changes currently taking place in societal development.

An analysis of recent works allows for the identification of the following significant directions in the scientific debate regarding the update of *EMERCE* principles:

1. Transformation of economic regulators, mechanisms, and laws. Ene-Dinu emphasizes the inevitable adaptation of economic law to the requirements of the green and circular economy, which validates the author's thesis regarding the expansion of the principle of compliance with economic laws [6]. This aligns with the findings in [7] and [8], which argue that adherence to ESG standards amid Ukraine's European integration is shifting from a matter of voluntary choice to an objective legal requirement.

2. Modeling of recreational attractiveness and effectiveness. Ivanov substantiates the use of the

multiplicative Cobb-Douglas function for modeling the recreational complex [1]. The role of digital customer experience as a demand driver is confirmed by studies [9] and [2], which focus on service automation and virtualization as essential innovations. Concurrently, a persistent intention-behavior gap exists between the declared environmental attitudes of recreationists and their actual behavior. A bibliometric and content analysis of the COM-B model applications in the field of responsible consumption demonstrates that 50% of studies focus exclusively on the micro-level of individual psychological determinants, while institutional and policy mechanisms remain under-researched [10].

3. The concept of the twin transition. Studies [11] and [3] point out the inherent synergy between digital and green innovations, noting that digitalization serves as the foundation for reducing environmental damage. In the context of the European vector, [12] emphasizes that such a transformation aligns with the EU Agenda for Tourism 2030.

4. Ecosystem approach and resilience. Study [13] highlights the importance of overcoming fragmented connections within tourism ecosystems. The issue of SME resilience in crisis conditions is examined in [4], while [14] proves that marketing agility is crucial for survival in the face of rapid technological changes. Ushenko and Kurochka complement this by emphasizing the need for the systemic development of human capital for post-war recovery [15].

5. Technological aspects and effectiveness paradoxes. Giri et al. view generative artificial intelligence (AI) as a tool for value co-creation [16], while Kim et al. warn of the IT paradox, where rising digitalization costs can diminish the value of the employees themselves [17]. The issues of digital authenticity and peer-to-peer (P2P) experiences are analyzed in study [18].

6. Operational management and social factors. Bollenbach et al. [19] and Bukhari [20] propose mathematical methods (algorithmic approaches, computer models, and queue distribution—XGBoost, stream partitioning) to enhance visitor experiences and increase service speed. On the other hand, Li et al. note that diversity within groups helps companies be more responsible (micro-tools for increasing ESG effectiveness), as it encourages tourists to behave mindfully, thereby stimulating sustainable behavior among recreationists [21].

Thus, the existing body of scientific research confirms the necessity of integrating the twin transition principles into the author's *EMERCE* system, which determines the logic of the subsequent presentation of the material.

The purpose of the article is to theoretically substantiate the updated conceptual principles of the mechanism for managing the effectiveness of recreational complex enterprises under the conditions of the twin transition.

Presentation of the main material. The conceptual principles of the *EMERCE* mechanism, proposed by the author in 2009 [5], formed the theoretical foundation of this study. At the same time, the transformation of the global and national environment during 2010-2026 necessitates their verification and update. These changes are organically integrated into the proposed author's system of principles:

1. *Compliance with economic laws.* Compliance of *EMERCE* with economic laws implies the adaptation of the effectiveness management system to the objective cause-and-effect relationships of economic phenomena and processes, as well as the transformational nature of economic systems. Under market and mixed economic systems, a business entity strives to maximize enterprise effectiveness ($E \rightarrow \max$) — this proposition was defined as the law of effectiveness management: a general objective economic law operating within market and mixed economic systems [5].

As of 2026, this principle takes on an expanded meaning: alongside classical laws (the alignment of economic relations with the productive forces of society, the economy of time, value, supply and demand, competition), the operations of a recreational enterprise are regulated by the network interaction effect (platform economy, service aggregators) and the theoretical and applied concept of information asymmetry, which has acquired the status of an objective market pattern (the role of digital reputation and ratings in demand formation). A separate regulatory and market imperative is the principle of sustainable development, embedded in ESG standards and EU directives.

Modern scientific thought confirms the necessity of revising the system of economic regulators governing enterprise activity. Thus, Ene-Dinu notes that economic trends such as the green economy, circular economy, and social economy significantly transform the legal and regulatory business environment, forcing enterprises to adapt to new regulatory requirements that extend beyond classical market laws. In particular, the author emphasizes that “the future of economic law must be marked by a continuous adaptation to new economic and social realities,” and legislation must integrate requirements of sustainability, social protection, and adaptability to new market conditions [6, p. 164]. This proposition aligns with the author's concept of the updated principle of compliance with economic laws, which entails accounting not only for classical market regulators but also for ESG standards and the twin transition principles as new system-forming factors.

Despite market stagnation due to martial law, the European integration vector will stimulate Ukrainian enterprises to adapt to sustainable development standards to maintain competitiveness in the European market [7, p. 280]. Under the conditions of European integration, Ukraine is obliged to fulfill a number of commitments regarding enhanced environmental

protection and the gradual reduction of polluting emissions in accordance with EU requirements [8]. For enterprises of the recreational complex (RC) of Ukraine, this means that compliance with the principles of the twin transition ceases to be a voluntary strategic choice and acquires the character of an objective market requirement, representing a new substance of the principle of compliance with economic laws within the author's *EMERCE* model.

2. *Conceptuality.* The conceptuality of the *EMERCE* mechanism consists in defining the core idea of enterprise effectiveness management, derived under the influence of assessing the specific nature of the industry in which the enterprise operates, alongside the totality of its exogenous and endogenous factors. The initial author's hypothesis assumed that the main forming factors of the recreational attractiveness of an enterprise (*RAE*) were the recreational potential of the enterprise (*RP*), the quality of recreational services, and their price [5]. The updated author's concept expands this triad into a six-factor model

$$RAE = f(RP, Q, P, ESG, CX, R), \quad (1)$$

where:

- *RAE* represents Recreational Attractiveness of Enterprise;
- *RP* is Recreational Potential;
- *Q* is Quality of services;
- *P* is Price of services;
- *ESG* represents Environmental, Social, and Governance indicators reflecting ecological and social responsibility;
- *CX* is Customer Experience (digital);
- *R* is Resilience of the enterprise, defined as the ability to adapt to external effects and restore operational sustainability.

The key conceptual addition is the integration of twin transition principles as a system-forming factor of a recreational enterprise's competitiveness.

The growing demand among Ukrainian tourists for ecologically oriented and culturally conscious forms of recreation [9] reinforces the role of *ESG* as a factor of *RAE*. Empirical studies also confirm the increasing role of digital customer experience: Ukrainian tourists actively utilize online platforms, and reviews have a greater impact on decision-making [9]. This validates the inclusion of the *CX* component in the *RAE* model.

The growth in demand for ecologically oriented forms of recreation is a global trend: a systematic review of theories on environmentally sustainable consumer behavior [22] confirms that green product value, environmental corporate social responsibility, and the consumer's connection to nature act as the primary determinants in choosing recreational services.

At the same time, as noted by the authors of a study on behavioral mechanisms of responsible consumption

[10], a persistent intention-behavior gap exists where positive environmental attitudes do not translate into actual service choices. The application of the COM-B (Capability, Opportunity, Motivation—Behavior) model explains this gap through the combination of capabilities, conditions, and motivation. Within the *RAE* model, this implies that the *ESG* and *CX* components must not merely be present, but must form a coherent behavioral trajectory that reduces consumer psychological dissonance.

For health resort enterprises as a component of the RC, the implementation of digital technologies becomes highly significant: service automation, development of mobile applications, online booking systems, and service virtualization form the digital customer experience of recreationists [2]. Empirical studies confirm that digitalization is positively linked to enterprise resilience: companies in more digitalized sectors demonstrate higher resistance to external shocks, particularly the COVID-19 pandemic [11]. For RC enterprises operating under conditions of extremely high demand volatility, resilience becomes a distinct indicator of *EMERCE*.

The twin transition is the coordinated implementation of the digital and green transformation of an enterprise. This concept was formed within the practice of the European Union under the European Green Deal and Digital Decade 2030 strategies [11]. For RC enterprises, this entails the digitalization of processes (automation of booking and service operations, utilization of Revenue Management Systems (RMS), Business Intelligence (BI), and Customer Relationship Management (CRM); the development of digital customer experience (*CX*); and a green pathway (compliance with ESG criteria, carbon footprint reduction, implementation of circular economy principles, and social responsibility in relations with personnel and communities). Additionally, the synergetic effect is highly indicative: the mutual reinforcement of the digital and green pathways, namely: digital tools ensure the measurement of ESG metrics, while ESG goals provide digital transformation with a strategic meaning.

The principles of the twin transition relevant to *EMERCE* include: simultaneity, synergy, measurability, resilience, and inclusiveness. Their urgency is confirmed by OECD data: the number of patented twin transition inventions grew by an average of 9.7% annually during 2005-2020, outpacing the growth rates of digital innovations (8.4%) and environmental technologies (3.2%) individually [3].

In Ukrainian scientific literature, the twin transition concept is defined as the «synchronous combination of digital transformation and environmental renewal of the economy based on sustainable development,» where information technologies act as a driver of sustainable development, and through process digitalization, companies gain the opportunity to reduce resource

consumption and strengthen their environmental orientation [7, p. 279].

In the international academic discourse, it describes the potential synergy between digital and green technologies in combating climate change and mitigating environmental damage as a component of a just and sustainable economic recovery [11]. This defines the substance of the updated conceptuality principle within the *EMERCE* mechanism.

The inclusiveness of tourism infrastructure is not only an element of social responsibility but also a strategic resource for expanding the tourism services market, enhancing the competitiveness of destinations, and integrating into international sustainable development standards [23]. Within the context of the author's *RAE* model, this confirms the role of ESG as a market factor rather than a merely regulatory one.

The tourism ecosystem became the first industrial ecosystem of the EU to initiate the twin transition process in accordance with the EU Agenda for Tourism 2030 [12]. This confirms that the integration of the twin transition concept into the author's system of *EMERCE* principles aligns with the official strategic agenda of the EU.

Modern studies of tourism entrepreneurial ecosystems highlight the importance of overcoming relational fragmentation between state institutions, businesses, and communities [13]. In the *RAE* model, this reinforces the significance of resilience (*R*) as the capacity of ecosystem participants for collective adaptation. According to studies of ecosystems in developing countries, up to 70% of small tourism enterprises rely exclusively on informal P2P networks due to distrust in state institutions [13].

The integration of generative artificial intelligence (GAI) into the operations of RC enterprises is becoming an essential condition for increasing brand effectiveness. As demonstrated by Giri et al., utilizing intelligent systems for travel planning and creating personalized recommendations allows not only for the automation of operational processes but also significantly strengthens the emotional connection with the recreationist [16]. Within the *RAE* model, this transforms the customer experience (*CX*): the customer ceases to be a mere consumer of a service and instead participates in value co-creation. An important aspect is the anthropomorphization of GAI interfaces: attributing human-like traits to systems during communication encourages the client to utilize the service more extensively and spend more on the brand. However, according to the authors, it is crucial to maintain a boundary so as not to trigger user discomfort caused by a robot that appears too human—the so-called «uncanny valley» effect [16]. Thus, GAI acts not merely as a technological tool, but as a critical advantage that ensures the long-term resilience of a tourism brand within the digital economy.

3. *Systemicity*. The systemicity of the *EMERCE* mechanism consists in a holistic vision of management decision-making processes regarding criteria, indicators, and elements of effectiveness [5]. The modern systemic approach acquires a digital and ecosystem character: an RC enterprise does not function in isolation, but as a node within an extended ecosystem consisting of tourism platforms, booking systems, loyalty programs, and smart destination infrastructure.

The systemicity of effectiveness management entails the integration of digital solutions and tools into a single management center where data is updated instantaneously. The twin transition concept organically fits into the principle of systemicity: the digital and green components function as interconnected subsystems of a single *EMERCE* mechanism.

However, an analysis of the COM-B model applications in the field of sustainable consumption indicates the danger of overfocusing solely on the micro-level (individual awareness) [10]. For an effective *EMERCE*, it is necessary to combine individual behavioral processes with macro-level mechanisms, namely institutional and policy levers. This validates the author's thesis that management systemicity must extend beyond an individual enterprise, encompassing the structural determinants of the entire recreational ecosystem.

The digital and green transitions are interdependent: digital transformation opens environmental opportunities by facilitating the transition to low-carbon energy systems, improving environmental monitoring, and supporting the circular economy [3]. At least a third of patented environmental inventions refer to digital technologies, which confirms the positive impact of digital innovations on environmental ones even beyond direct utilization [3]. For RC enterprises, this means that the digital component of *EMERCE* (RMS, BI, CRM) and the *ESG* component of the *RAE* model function as a single system.

The greatest value of the twin transition lies in the synergy between digital and green directions, which shapes new requirements for enterprise management [7]. For RC enterprises, this means that the implementation of intelligent monitoring systems and IoT sensors ensures real-time transparency of energy consumption and carbon emissions as a necessary condition for transitioning to a green economy, since it is impossible to effectively reduce environmental impact without accurate data on the current state of operational processes.

Studies on the twin transition demonstrate that investment in artificial intelligence is the only digital technology that exhibits the characteristics of a general-purpose technology (GPT) and significantly increases the propensity of enterprises toward eco-innovation; concurrently, combining different digital technologies into investment packages generates additional synergetic effects [11].

At the same time, empirical studies warn against perceiving digital investments as an automatic factor in increasing effectiveness: a panel data analysis of 11,215 US hotels (2007-2023) showed that excessive IT expenditures without attention to employees can even worsen results [17]. This is the so-called «double-edged sword» effect [17], also referred to as the «IT paradox» [17; 18], to overcome which one must remember that technology should not replace people, but rather liberate them from routine [18]. Then, personnel will be able to dedicate more time and attention to recreationists. Thus, the purposefulness of management lies in maintaining a balance between high technologies (High-Tech) and human warmth (High-Touch), which will positively affect the experience of the recreationist.

An analysis of the transformation of the P2P accommodation market indicates a difference in consumer experience depending on the digital platform's business model. As noted by Medina-Hernandez et al., for-profit platforms (such as Airbnb) are becoming similar to hotels, where priority is given to physical amenities analogous to hotel standards. Conversely, non-profit networks (Couchsurfing, HomeExchange) are better at creating a sense of authenticity through intense interaction between the guest and the host [18]. Within the context of the recreational attractiveness model, this means that the development of the *CX* component in the digital environment must account for the social dimension of interaction, which is a powerful driver of loyalty and sustainable consumption, transforming accommodation from a technical service into an act of cultural exchange.

Active visitor management is becoming an essential tool for ensuring RC effectiveness within the twin transition. As pointed out by Bollenbach et al., the implementation of localized occupancy forecasting systems allows not only for mitigating the negative impacts of overtourism but also for optimizing the customer experience indicator, *CX*, through intelligent stream redirection [19]. To maximize the effectiveness of recreational stream management, it is advisable to utilize a strategy of spatial segmentation and simulation modeling of the visitor journey. Research by Bukhari confirms that dividing a single visitor stream into independent subgroups (partitioning) allows for neutralizing the «straggler effect», where individual delays of certain subjects cause a disproportionate decline in the effectiveness of the entire system [20]. As noted by Bukhari, it is possible to accommodate up to 39% more guests without queues or dissatisfaction [20].

4. *Purposefulness*. The principles of purposefulness are traditionally considered to include: the principle of combining rights, duties, and responsibility; the principle of private autonomy and freedom; the principle of hierarchy and feedback; the principle of motivation; the principle of management democratization; the principle of state legality; and the principle of limited

integrity of the object and subject of management. The purposefulness of the *EMERCE* mechanism is embodied in the adjustment of *EMERCE* systemic elements depending on market fluctuations, while maintaining the invariance of the core idea of enterprise effectiveness management [5].

In today's environment, this principle acquires a new dimension within the context of agile management and scenario planning: the market fluctuations of the 2020s (the pandemic, martial law, inflationary waves) have demonstrated the necessity of iterative goal adjustment without losing the strategic vector. Purposefulness also implies alignment with the United Nations Sustainable Development Goals, specifically SDG 8 (Decent Work and Economic Growth), SDG 11 (Sustainable Cities and Communities), and SDG 17 (Partnerships for the Goals), which directly reflects the green pathway of the twin transition [24; 25].

The implementation of digital and green technologies requires substantial initial investments and presupposes a high level of technological competencies, which is a more challenging task for small and medium-sized enterprises compared to large corporations [11]. Since RC enterprises in Ukraine predominantly belong to SMEs, the principle of purposefulness must account for the real financial and technological capabilities of a specific enterprise.

Changes in the cultural attitudes of Ukrainian tourists, in particular, the differing approaches to destination choice between younger and more mature segments [9], serve as an example of those market fluctuations to which *EMERCE* provides a reaction by adjusting the systemic elements of the management mechanism while keeping its core idea unchanged.

State support for the digital economy and attracting investment in human capital is recognized as one of the priority directions for Ukraine's post-war recovery [15]. For RC enterprises, this means that the implementation of the *EMERCE* purposefulness principle under twin transition conditions requires not only technological investments but also the development of personnel capable of combining digital competencies with environmental responsibility.

A comparative analysis of regulatory priorities across different countries regarding tourism SMEs demonstrates that digital transformation and sustainable development are critical in all regions, including Ukraine [4]. This aligns with the integration of the twin transition concept into the author's system of *EMERCE* principles.

Empirical studies of the hotel industry show that an enterprise's marketing agility—defined as the ability to respond rapidly to market fluctuations, reallocate resources, and adapt service processes—is an essential condition for competitiveness, particularly in an environment of accelerated technological change [14]. This confirms that the agile adjustment of *EMERCE*

systemic elements, while maintaining the invariance of the core idea, is not merely a theoretical concept but an empirically validated management practice.

Purposefulness also implies alignment with the SDGs [24]. In 2026, the critical role of SDG 12 (Responsible Consumption and Production) is added to the previously defined priorities (SDG 8, 11, 17). As evidenced by bibliometric analysis results [10], it is the alignment of research and management priorities with the objectives of SDG 12 that enables the transition from isolated pro-environmental initiatives to holistic socio-ethical strategies. For RC enterprises, this implies a transformation of the management goal: from rendering services to fostering a culture of responsible consumption, where digital tools act as a means of motivation and opportunity creation for environmental action.

A systematic review of environmentally sustainable consumer behavior in the hospitality and tourism sector [22] proves that the formulation of pro-environmental intentions is insufficient for realizing sustainable choices: a complex framework of cognitive (green image, environmental knowledge), normative (descriptive social norm, personal norm), and affective (anticipated pride and guilt) factors plays a decisive role. For the *EMERCE* purposefulness principle, this signifies the necessity of designing the customer experience (*CX*) trajectory in a way that activates behavioral mechanisms to bridge the gap between environmental attitudes and actual sustainable choices.

5. *Effectiveness*. Increasing the market value of an enterprise holds immense significance within *EMERCE*. The matters of pricing and enterprise market value are an integral part of the effectiveness management mechanism. The effectiveness of *EMERCE* must be evaluated primarily as the dynamics of the enterprise's market value [5]. Currently, the system of effectiveness indicators has expanded substantially. Alongside traditional financial metrics (ROA, ROE, EBITDA, dynamics of enterprise market value), management practice has incorporated: non-financial reporting (ESG metrics), customer satisfaction indices (NPS, CSAT), digital transformation indicators (share of online bookings, automation level), as well as indicators of resilience to external shocks (continuity rate, recovery time). The effectiveness of the twin transition is measured by an integral index that combines digital KPIs and ESG metrics.

An analysis of the drivers of environmentally sustainable consumer behavior in the hospitality and tourism sector [22] indicates that an enterprise's environmental corporate social responsibility fosters a positive image of the enterprise, while green value increases consumers' willingness to pay a premium price. This substantiates the inclusion of environmental image and green brand value metrics into traditional KPIs as components of the effectiveness of the *ESG* factor within the *RAE* model.

Empirical studies confirm the impact of *EMERCE* on Ukraine's macroeconomic indicators: a 1% increase in tourism tax revenues leads to a 5.49% growth in GDP, and the GDP elasticity with respect to investments in the operations of RC enterprises stands at 0.99 [1]. These data validate the feasibility of evaluating *EMERCE* effectiveness also through its contribution to Ukraine's GDP as an aggregated indicator of the national economy's efficiency. To monitor the twin transition of the tourism ecosystem, EU researchers have developed an online tool, the EU Tourism Dashboard, which encompasses 19 indicators grouped into specific pillars: the green transition (greenhouse gas intensity, energy intensity, water quality), the digital transition (e-commerce sales, online presence of accommodation establishments, digital skills of personnel), and socio-economic indicators (tourism contribution to GDP, seasonality, employment) [12]. This system of indicators serves as a practical foundation for operationalizing the *EMERCE* effectiveness principle: the author's *RAE* model is complemented by measurable twin transition KPIs.

According to OECD data, twin transition innovations are concentrated within the manufacturing and ICT sectors, whereas public funding for these industries—for instance, within the framework of COVID recovery packages—constituted only 4% of the total volume of support for low-carbon technologies, indicating a systemic gap between the actual needs of the transition and resource provision [3]. For RC enterprises, this implies the necessity of independently generating investment resources for the twin transition as a component of *EMERCE* effectiveness.

The management of IT asset lifecycles within the twin transition is transformed from a purely financial discipline into a tool of environmental responsibility [7, p. 283]. Therefore, it is advisable to include digital transformation and ESG reporting metrics within the effectiveness indicator system alongside financial indicators.

Innovations in the operations of RC enterprises positively impact the competitiveness of the region and the national economy as a whole [1], which aligns with the approach to *EMERCE* effectiveness as a multi-level indicator encompassing enterprise market value, GDP contribution, and digital KPIs.

To evaluate the ESG component of enterprise effectiveness, it is advisable to utilize ecological-economic efficiency metrics. In particular, study [8] proposes the Green Natural Capital (GNC) efficiency coefficient as an instrument for the comprehensive assessment of green investment impacts on the economy, society, and the environment, which accounts for the level of net income generated from each monetary unit invested in environmental protection measures in combination with digitalization factors. For RC enterprises, an adapted version of this approach can serve as an operationalization of the *ESG* factor within the *RAE* model.

Existing studies of tourism SMEs almost completely overlook the issues of resilience and managerial difficulties under crisis conditions [4], even though SMEs generate approximately half of the industry's carbon emissions and bear disproportionate risks from external shocks. This validates the justification for including the resilience component (*R*) in the *RAE* model as a distinct indicator of *EMERCE* effectiveness.

Empirical studies confirm that the marketing agility of hotel enterprises positively impacts all three customer metrics (satisfaction, perceived service quality, and loyalty), with the strongest effect recorded for loyalty [14]. Conversely, IT investments positively affect hotel operational metrics but do not always translate into net profit growth (EBITDA), which aligns with the aforementioned IT paradox [17].

We should also note the enterprise's capability to attract external financing for ESG-oriented projects as a distinct factor of effectiveness. Research on the barriers to adopting environmental sustainability in SMEs [26] proves that the lack of access to targeted financing is one of the key structural constraints for the implementation of net-zero strategies by tourism enterprises. Within the context of the author's *RAE* model, the *ESG* component and the resilience of an RC enterprise are largely determined by its ability to attract capital through innovative financial mechanisms: crowdfunding facilitates the formation of a community of loyal stakeholders, impact investing ensures long-term ESG capital, while green bonds and EU programs provide resources for the digital pathway of transformation. Thus, the fundraising capacity of an enterprise acquires independent significance as a non-financial indicator of *EMERCE* effectiveness under the conditions of the twin transition.

Conclusions, Discussion, and Research Limitations. The article theoretically substantiates that the *EMERCE* mechanism must be based on five conceptual principles: compliance with economic laws, conceptuality, systemicity, purposefulness, and effectiveness, the substantive filling of which today, compared to the previous research period, is substantially enriched through the integration of the twin transition concept. The author's 2009 concept has stood the test of time in its architecture and logic, while simultaneously receiving development in terms of the *RAE* model. The twin transition acts as a cross-cutting principle that permeates all five components of the *EMERCE* mechanism and forms a condition for the competitiveness of a recreational enterprise in the medium term.

The twin transition, as a synchronous combination of digital transformation and environmental renewal based on sustainable development [7], is not only a strategic concept but also a measurable phenomenon: the number of patented twin transition innovations grew by 9.7% annually during 2005-2020 [3; 4]. The

greatest value of this process lies in the synergy of the two pathways, which shapes fundamentally new requirements for enterprise management [7] and directly affects the substance of all five principles of the *EMERCE* mechanism.

The scientific novelty of the updated principles lies in the shift from a linear evaluation of effectiveness to an ecosystemic architecture of *EMERCE*. It has been established that the twin transition is not an additional burden but rather acts as an effectiveness driver through: reducing transaction costs (thanks to the digital *CX* pathway); increasing capitalization (through the *ESG* component); and ensuring viability (through the *R* factor). The proposed six-factor *RAE* model creates a theoretical foundation for developing intelligent decision support systems in the recreational sphere, allowing for the simulation of enterprise development scenarios under the high uncertainty conditions of 2026-2030.

Despite the theoretical significance of the results obtained, the study has a number of limitations that define opportunities for further scientific inquiry. First, the work is conceptual-analytical in nature and is primarily based on the systematization of scientific sources and a comparative analysis of management approaches. The lack of empirical verification of the updated recreational attractiveness of enterprise model (*RAE*) limits the possibility of quantitatively confirming

the interrelations between its components, particularly *ESG* indicators, digital customer experience, and resilience. Further research can be aimed at constructing econometric models, experimental designs, or panel studies to estimate the weight coefficients of factors in the multiplicative function.

Second, the article does not account for the sectoral and territorial differentiation of recreational complex enterprises, which may influence the structure and intensity of *ESG* components, digital interaction with customers, and the adaptive capabilities of enterprises. It is advisable to orient further studies toward a comparative analysis of regional recreational clusters, health resort complexes, hotel chains, and small private enterprises.

Third, the study does not cover consumer behavioral aspects within the context of the intention-behavior gap, which is critically important for the formation of recreational attractiveness. Further works may focus on empirical testing of the COM-B model in the recreational sphere, as well as studying the impact of digital reputation, social norms, and environmental motivation on the choice of recreational services.

Finally, a promising direction is the integration of fundraising, crowdfunding, and social investing tools into the effectiveness management mechanism of recreational complex enterprises, especially under the conditions of post-war recovery and limited access to traditional financial resources.

REFERENCES

1. Ivanov, A. M. (2024). Modeling the efficiency of tourism and recreation complex enterprises in Ukraine. *Modern Economics*, 47, 33–38. [https://doi.org/10.31521/modecon.V47\(2024\)-05](https://doi.org/10.31521/modecon.V47(2024)-05) (in Ukrainian)
2. Moroz, S. R. (2024). Features of innovative development of the sanatorium and resort sector. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: International Relations. Economics. Country Studies. Tourism*, 20, 74–80. <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2024-20-08> (in Ukrainian)
3. Aklilu, A. Z., Dussaux, D., & Verrier, A. (2025). *Quantifying digital innovation for the twin transition*. OECD Environment Working Papers (No. 261). OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/8cc4cff0-en>
4. Thomas, R., Page, S. J., & Shaw, G. (2025). The case for transforming SME research in tourism: Implications for policy, theory, evidence and impact. *Tourism Critiques: Practice and Theory*, 6(2), 271–300. <https://doi.org/10.1108/TRC-07-2025-0033>
5. Korohodova, O. O. (2012). Conceptual foundations of efficiency management of service enterprises. *Collection of Scientific Papers. Economic Sciences*, 8, 172–180. https://www.researchgate.net/profile/Olena-Korohodova/publication/361904306_Konceptualni_zasadi_upravlinna_efektivnistu_pidpriemstv_sferi_poslug/links/62cc11f6d7bd92231faa4065/Konceptualni-zasadi-upravlinna-efektivnistu-pidpriemstv-sferi-poslug.pdf (in Ukrainian)
6. Ene-Dinu, C. B. G. (2024). Contemporary economic ideological currents and their influence on the evolution of law: From neoliberalism to sustainability. *Review of Law and Social Studies*, 1(2), 157–165. <https://lssreview.adjuris.ro/articole/an1v2/3.pdf>
7. Shuliar, R., Martsenyuk, A., & Deda, P. (2025). Dual transition in enterprise management: The role of the IT market and information technologies. *Economic Space*, 208, 279–284. <https://doi.org/10.30838/EP.208.279-284> (in Ukrainian)
8. Korohodova, O., Moiseienko, T., Hlushchenko, Y., & Chernenko, N. (2024). Ukraine's green economy growth in the context of Industry 4.0: Challenges and solutions. *Ekonomika*, 103(2), 24–44. <https://doi.org/10.15388/Ekon.2024.104.2.2>
9. Haponenko, H. I., & Mikulina, K. Yu. (2025). Assessment of the transformation of the cultural profile of the contemporary Ukrainian tourist. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: International Relations. Economics. Country Studies. Tourism*, 22, 155–171. <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2025-22-16> (in Ukrainian)
10. Korohodova, O., Puiu, I.-A., & Druică, E. (2026). From individual behavior to systemic insight: A bibliometric and content analysis of COM-B applications in responsible consumption. *Behavioral Sciences*, 16(3), Article 474. <https://doi.org/10.3390/bs16030474>

11. Diodato, D., Huergo, E., Moncada-Paternò-Castello, P., Rentocchini, F., & Timmermans, B. (2023). Introduction to the special issue on the twin digital and green transition: Handling the economic and social challenges. *Industry and Innovation*, 30(7), 755–765. <https://doi.org/10.1080/13662716.2023.2254272>
12. Horina, H. O., & Kozhukhova, T. V. (2024). Theoretical and methodological foundations for researching the monitoring of the green and digital transition of the European tourism ecosystem. *Economics of Trade and Services*, 55(1), 47–57. <https://doi.org/10.33274/2079-4762-2024-55-1-47-57> (in Ukrainian)
13. Saha, P., Kimbu, A. N., & Williams, A. M. (2026). Relational fragmentation in tourism entrepreneurial ecosystems: Linking configurations, dynamics, and outcomes. *Tourism Management*, 116, Article 105441. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2026.105441>
14. Agag, G., Ali, M., Sharkasi, N., & Eid, R. (2026). Unpacking marketing agility effects on customer mindset metrics and hotel performance under technological dynamism and structural flux. *Tourism Management*, 116, Article 105427. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2026.105427>
15. Ushenko, N. V., & Kurochka, O. M. (2025). State and dynamics of human capital development: Cross-country comparisons of the EU and Ukraine. *Journal of Economic Reforms*, 4(60), 124–132. <https://doi.org/10.32620/cher.2025.4.14> (in Ukrainian)
16. Giri, A., Chakrabarty, D., Lim, W. M., Mangla, S. K., & Hollebeek, L. D. (2026). Can generative artificial intelligence enhance brand performance in tourism? A mixed methods study integrating service-dominant logic, social exchange theory, and uncanny valley theory. *Tourism Management Perspectives*, 60, Article 101442. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2025.101442>
17. Kim, Y. R., Hua, N., DeFranco, A. L., Zhao, X., & Heo, J. (2026). The double-edged sword: IT's moderating role on the human capital–financial performance link in hotels. *Tourism Management*, 116, Article 105436. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2026.105436>
18. Medina-Hernandez, V. C., Marine-Roig, E., & Ferrer-Rosell, B. (2024). Attributes influencing guests' experiences: A comparison of nonprofit and for-profit peer-to-peer accommodation platforms. *Information Technology & Tourism*, 26, 255–291. <https://doi.org/10.1007/s40558-024-00289-w>
19. Bollenbach, J., Neubig, S., Hein, A., et al. (2024). Enabling active visitor management: Local short-term occupancy prediction at a touristic point of interest. *Information Technology & Tourism*, 26, 521–552. <https://doi.org/10.1007/s40558-024-00291-2>
20. Bukhari, W. (2025). Designing visitor journey for optimized visitor throughput: A case study of Rawdah al Shareefah. *Information Technology & Tourism*, 27, 683–703. <https://doi.org/10.1007/s40558-025-00324-4>
21. Li, S., Liu, X. S., Guo, Z., & Wan, L. C. (2026). How group diversity shapes sustainable tourist behavior. *Tourism Management*, 116, Article 105443. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2026.105443>
22. Han, H. (2021). Consumer behavior and environmental sustainability in tourism and hospitality: A review of theories, concepts, and latest research. *Journal of Sustainable Tourism*, 29(7), 1021–1042. <https://doi.org/10.1080/09669582.2021.1903019>
23. Haponenko, H. I., Yevtushenko, O. V., & Shamara, I. M. (2025). Barrier-free environment as a prerequisite for sustainable tourism development in Ukraine. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: International Relations. Economics. Country Studies. Tourism*, 21, 178–193. <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2025-21-19> (in Ukrainian)
24. Hajikhani, A., & Suominen, A. (2022). Mapping the Sustainable Development Goals (SDGs) in science, technology and innovation: Application of machine learning in SDG-oriented artefact detection. *Scientometrics*, 127, 6661–6693. <https://doi.org/10.1007/s11192-022-04358-x>
25. Griggs, D., Stafford Smith, M., Gaffney, O., Rockström, J., Öhman, M. C., Shyamsundar, P., Steffen, W., Glaser, G., Kanie, N., & Noble, I. (2013). Sustainable development goals for people and planet. *Nature*, 495, 305–307. <https://doi.org/10.1038/495305a>
26. Gössling, S., & Reinhold, S. (2025). Accelerating small and medium-sized tourism enterprises' engagement with climate change. *Journal of Sustainable Tourism*, 33(5), 840–857. <https://doi.org/10.1080/09669582.2024.2350659>

The article was received by the editors 20.02.2026

The article is recommended for printing 15.04.2026

The article was published 30.05.2026

No artificial intelligence tools were used by the authors during the preparation of this article.

Корогодова Олена Олександрівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародної економіки, факультету менеджменту та маркетингу, Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського”, Україна, 03056, м.Київ-56, Берестейський проспект, 37, e-mail: olenakorogodova@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2338-365X>, Scopus ID: 57315283000

УПРАВЛІННЯ ЕФЕКТИВНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ РЕКРЕАЦІЙНОГО КОМПЛЕКСУ В УМОВАХ ПОДВІЙНОГО ПЕРЕХОДУ

Предметом дослідження є концептуальні принципи механізму управління ефективністю підприємств рекреаційного комплексу. Метою статті є теоретичне обґрунтування оновлених принципів механізму управління ефективністю підприємств рекреаційного комплексу в умовах подвійного переходу (twin transition), що поєднує цифровий та зелений вектори розвитку. Методологічним підґрунтям дослідження є системний аналіз вітчизняних та зарубіжних публікацій 2023-2026 рр. у напрямках менеджменту туризму, управління підприємствами та сталого розвитку; порівняльний аналіз авторської концепції 2009р. та сучасних управлінських парадигм; методи узагальнення та наукової верифікації теоретичних положень. В результаті встановлено, що традиційна система п'яти принципів УЕПРК (відповідність економічним законам, концептуальність, системність, цілеспрямованість, результативність) зберігає методологічну архітектуру, проте потребує змістовного розширення. Запропоновано оновлену модель рекреаційної привабливості підприємства: $RAE = f(RP, Q, P, ESG, CX, R)$, де доданими показниками є ESG як екологічна та соціальна відповідальність, CX як цифровий клієнтський досвід, R як резильєнтність. Обґрунтовано, що подвійний перехід є наскрізним принципом, який трансформує зміст усіх п'яти складових механізму. Розширено систему KPI за рахунок ESG-метрик, NPS/CSAT, показників цифрової трансформації та резильєнтності. Результати можуть бути застосовані в стратегічному управлінні підприємствами рекреаційного комплексу, при розробці програм повоєнного відновлення галузі, проектуванні інтелектуальних систем підтримки управлінських рішень у рекреаційній сфері, а також в освітніх програмах з менеджменту туризму. Інтеграція концепції подвійного переходу в систему принципів управління ефективністю підприємств рекреаційного комплексу забезпечує синергетичний ефект між цифровим і зеленим напрямками, підвищує стійкість і конкурентоспроможність підприємств рекреаційного комплексу в умовах євроінтеграції та воєнного стану.

Ключові слова: національна економіка, економічна політика та стандарти ЄС, управління ефективністю, економічні закони, подвійний перехід, резильєнтність, фандрейзинг, agile-менеджмент

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Іванов А. М. Моделювання ефективності діяльності підприємств туристично-рекреаційного комплексу України. *Modern Economics*. 2024. № 47. С. 33–38. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V47\(2024\)-05](https://doi.org/10.31521/modecon.V47(2024)-05).
2. Мороз С. Р. Особливості інноваційного розвитку санаторно-курортної сфери. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм»*. 2024. Вип. 20. С. 74–80. DOI: <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2024-20-08>.
3. Aklilu A. Z., Dussaux D., Verrier A. Quantifying Digital Innovation for the Twin Transition. *OECD Environment Working Papers*. 2025. No. 261. OECD Publishing. DOI: <https://dx.doi.org/10.1787/8cc4cff0-en>.
4. Thomas R., Page S. J., Shaw G. The case for transforming SME research in tourism implications for policy, theory, evidence and impact. *Tourism Critiques: Practice and Theory*. 2025. Vol. 6. No. 2. P. 271–300. DOI: <https://doi.org/10.1108/TRC-07-2025-0033>.
5. Корогодова О. О. Концептуальні засади управління ефективністю підприємств сфери послуг. *Збірник наукових праць. Економічні науки*. 2012. Вип. 8. С. 172–180. URL: https://www.researchgate.net/profile/Olena-Korohodova/publication/361904306_Konceptualni_zasadi_upravlinna_efektivnistu_pidpriemstv_sferi_poslug/links/62cc11f6d7bd92231faa4065/Konceptualni-zasadi-upravlinna-efektivnistu-pidpriemstv-sferi-poslug.pdf.
6. Ene-Dinu C. B. G. Contemporary Economic Ideological Currents and Their Influence on the Evolution of Law From Neoliberalism to Sustainability. *Review of Law and Social Studies*. 2024. Vol. 1. No. 2. P. 157–165. URL: <https://ssreview.adjuris.ro/articole/an1v2/3.pdf>.
7. Shuliar R., Martsenyuk A., Deda P. Подвійний перехід в управлінні підприємствами – роль ІТ ринку та інформаційних технологій. *Економічний простір*. 2025. № 208. С. 279–284. DOI: <https://doi.org/10.30838/EP.208.279-284>.
8. Korohodova O., Moiseienko T., Hlushchenko Y., Chernenko N. Ukraine's Green Economy Growth in the Context of Industry 4.0: Challenges and Solutions. *Ekonomska*. 2024. Vol. 103. No. 2. P. 24–44. DOI: <https://doi.org/10.15388/Ekon.2024.104.2.2>.
9. Гапоненко Г. І., Мікуліна К. Ю. Оцінка трансформації культурного профілю сучасного українського туриста. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм*. 2025. Вип. 22. С. 155–171. DOI: <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2025-22-16>.
10. Korohodova O., Puiu I.-A., Druică E. From Individual Behavior to Systemic Insight A Bibliometric and Content Analysis of

COM-B Applications in Responsible Consumption. *Behavioral Sciences*. 2026. Vol. 16. No. 3. Art. 474. DOI: <https://doi.org/10.3390/bs16030474>.

11. Diodato D., Huergo E., Moncada-Paternò-Castello P., Rentocchini F., Timmermans B. Introduction to the special issue on the twin digital and green transition handling the economic and social challenges. *Industry and Innovation*. 2023. Vol. 30. No. 7. P. 755–765. DOI: <https://doi.org/10.1080/13662716.2023.2254272>.

12. Горіна Г. О., Кожухова Т. В. Теоретико-методологічні засади дослідження моніторингу зеленого та цифрового переходу європейської туристичної екосистеми. *Економіка торгівлі та послуг*. 2024. № 55(1). С. 47–57. DOI: <https://doi.org/10.33274/2079-4762-2024-55-1-47-57>.

13. Saha P., Kimbu A. N., Williams A. M. Relational fragmentation in tourism entrepreneurial ecosystems linking configurations, dynamics, and outcomes. *Tourism Management*. 2026. Vol. 116. Art. 105441. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2026.105441>.

14. Agag G., Ali M., Sharkasi N., Eid R. Unpacking marketing agility effects on customer mindset metrics and hotel performance under technological dynamism and structural flux. *Tourism Management*. 2026. Vol. 116. Art. 105427. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2026.105427>.

15. Ушенко Н. В., Курочка О. М. Стан та динаміка розвитку людського капіталу міжкраїнні порівняння ЄС та України. *Часопис економічних реформ*. 2025. № 4(60). С. 124–132. DOI: <https://doi.org/10.32620/cher.2025.4.14>.

16. Giri A., Chakrabarty D., Lim W. M., Mangla S. K., Hollebeek L. D. Can generative artificial intelligence enhance brand performance in tourism A mixed methods study integrating service dominant logic, social exchange theory, and uncanny valley theory. *Tourism Management Perspectives*. 2026. Vol. 60. Art. 101442. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2025.101442>.

17. Kim Y. R., Hua N., DeFranco A. L., Zhao X., Heo J. The double edged sword IT's moderating role on the human capital financial performance link in hotels. *Tourism Management*. 2026. Vol. 116. Art. 105436. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2026.105436>.

18. Medina-Hernandez V. C., Marine-Roig E., Ferrer-Rosell B. Attributes influencing guests' experiences a comparison of nonprofit and for profit peer to peer accommodation platforms. *Information Technology & Tourism*. 2024. Vol. 26. P. 255–291. DOI: <https://doi.org/10.1007/s40558-024-00289-w>.

19. Bollenbach J., Neubig S., Hein A. et al. Enabling active visitor management local short term occupancy prediction at a touristic point of interest. *Information Technology & Tourism*. 2024. Vol. 26. P. 521–552. DOI: <https://doi.org/10.1007/s40558-024-00291-2>.

20. Bukhari W. Designing visitor journey for optimized visitor throughput a case study of Rawdah al Shareefah. *Information Technology & Tourism*. 2025. Vol. 27. P. 683–703. DOI: <https://doi.org/10.1007/s40558-025-00324-4>.

21. Li S., Liu X. S., Guo Z., Wan L. C. How group diversity shapes sustainable tourist behavior. *Tourism Management*. 2026. Vol. 116. Art. 105443. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2026.105443>.

22. Han H. Consumer behavior and environmental sustainability in tourism and hospitality a review of theories, concepts, and latest research. *Journal of Sustainable Tourism*. 2021. Vol. 29. No. 7. P. 1021–1042. DOI: <https://doi.org/10.1080/09669582.2021.1903019>.

23. Гапоненко Г. І., Євтушенко О. В., Шамара І. М. Безбар'єрне середовище як передумова сталого розвитку туризму в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм*. 2025. Вип. 21. С. 178–193. DOI: <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2025-21-19>.

24. Hajikhani A., Suominen A. Mapping the sustainable development goals SDGs in science, technology and innovation application of machine learning in SDG oriented artefact detection. *Scientometrics*. 2022. Vol. 127. P. 6661–6693. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11192-022-04358-x>.

25. Griggs D., Stafford Smith M., Gaffney O. et al. Sustainable development goals for people and planet. *Nature*. 2013. Vol. 495. P. 305–307. DOI: <https://doi.org/10.1038/495305a>.

26. Gössling S., Reinhold S. Accelerating small and medium sized tourism enterprises' engagement with climate change. *Journal of Sustainable Tourism*. 2025. Vol. 33. No. 5. P. 840–857. DOI: <https://doi.org/10.1080/09669582.2024.2350659>.

Стаття надійшла до редакції 20.02.2026

Стаття рекомендована до друку 15.04.2026

Статтю опубліковано 30.05.2026

При підготовці даної статті інструменти штучного інтелекту авторами не використовувалися.

<https://doi.org/10.26565/2310-9513-2026-23-11>
UDC 331.101.32:005.8:614.2
JEL Index: M12, M54, I11, D23

THE IMPACT OF PROJECT MANAGEMENT AND BUSINESS COMMUNICATION IN A REHABILITATION DEPARTMENT ON JOB SATISFACTION AND PREVENTING TEAM BURNOUT

Yurii Petrashyk

PhD, Associate Professor
Department of Public Health and Healthcare Management
Ivan Horbachevsky Ternopil National Medical University
of the Ministry of Health of Ukraine
Maidan Voli, 1, Ternopil, 46001, Ukraine
e-mail: yurii.m.petrashyk@tdmu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1286-110X>
Scopus Author ID: 57204442598

Mykhailo Vasylyk

Healthcare Management Masters student
Ivan Horbachevsky Ternopil National Medical University of the Ministry of Health of Ukraine
Maidan Voli, 1, Ternopil, 46001, Ukraine
e-mail: vasylyk_myhmyk@tdmu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-8837-7069>

The subject of this research encompasses the intersection of human resources management, organizational psychology, and healthcare administration. It specifically examines how the integration of clinical project management frameworks and structured business communication modalities influences multidimensional job satisfaction and mitigates professional burnout among specialized rehabilitation department personnel. The primary goal is to comprehensively evaluate the complex, multidimensional relationship between the tripartite structural model of occupational burnout and distinct facets of subjective job satisfaction, thereby generating actionable project management and human resources interventions designed to stabilize clinical workforces. The objective is to rigorously test six directional hypotheses concerning the correlational, univariate, multivariate, and predictive relationships between emotional exhaustion, depersonalization, reduced personal accomplishment, and five job satisfaction variables. This empirical evaluation is deeply contextualized within the broader global literature concerning the psychological health of rehabilitation professionals across varying socioeconomic and organizational infrastructures. The methodology employs a cross-sectional correlational research design utilizing a specialized 22-item adaptation of the Maslach Burnout Inventory alongside a targeted 5-item job satisfaction scale. This instrument was distributed to a specialized multidisciplinary rehabilitation cohort (N=24). The rigorous statistical evaluation process includes Cronbach's alpha internal consistency validation, Shapiro-Wilk distributional normality tests, Pearson and Spearman correlation matrices, one-way ANOVA with Bonferroni-corrected post-hoc testing, non-parametric Kruskal-Wallis corroboration, MANOVA for multivariate profile differentiation, and simultaneous multiple linear regression. Results: The analysis indicates a severe prevalence of emotional exhaustion, with 33.3% of the cohort classified at high risk. Despite this, depersonalization emerges as the strongest unique negative predictor of overall job satisfaction in multivariate space ($\beta=-0.824$, $p=.008$). MANOVA testing confirms highly significant multivariate profile differentiation across satisfaction groups (Wilks' $\Lambda=.216$, $p<.001$). A critical anomaly reveals no significant correlation between objective workload appropriateness and any burnout subscale. Conclusions: The conclusions demonstrate that professional burnout is profoundly and inextricably linked to job dissatisfaction, driven primarily by relational and communicative detachment (depersonalization) rather than objective task volume. Effective prevention requires systemic, structural clinical project management interventions, emphasizing communication optimization, leadership development, and the protection of clinical autonomy over individual resilience training.

Keywords: *project management, burnout, job satisfaction, business communication, rehabilitation specialists, organizational behavior, healthcare administration, multidisciplinary teams, human resources management.*

In cites: Petrashyk, Y., & Vasylyk, M. (2026). The impact of project management and business communication in a rehabilitation department on job satisfaction and preventing team burnout. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series International Relations. Economics. Country Studies. Tourism*, (23), 131–141. <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2026-23-11>

1. Introduction

The contemporary rehabilitation department functions as an intricately designed matrix organization wherein multidisciplinary teams—typically comprising physical therapists, occupational therapists, speech-language pathologists, specialized rehabilitation nurses, and allied psychosocial support staff—must collaboratively execute highly individualized, protracted, and patient-centric treatment plans. [1] The inherent nature of this specialized clinical environment is characterized by extraordinarily high emotional demands, structural and economic resource constraints, and the necessity for continuous, high-stakes interpersonal engagement. Consequently, this intersection of systemic pressure and emotional labor positions rehabilitation specialists at an acutely elevated risk for the development of severe professional burnout. [2] While the psychological and clinical dimensions of this occupational phenomenon have been extensively documented across various global healthcare systems, the administrative, structural, and operational variables—most notably the application of formal project management methodologies and the efficacy of internal business communication—remain vastly underexplored as central mitigating levers. [3]

Professional burnout is fundamentally conceptualized through a tripartite structural model comprising emotional exhaustion, depersonalization (frequently operationalized as cynicism), and reduced personal accomplishment. [4] The contemporary scholarly consensus vehemently rejects the notion that burnout is merely an individual psychological failure or a deficit in personal resilience; rather, it is recognized as an emergent, catastrophic property of systemic organizational deficits and structural mismanagement. [5] The systematic global literature demonstrates that up to half of all practicing rehabilitation professionals experience debilitating levels of burnout, [6] a statistic that catalyzes secondary organizational crises including massive staff retention failures, severe degradations in the quality of patient care, and overarching institutional inefficiency. Concurrently, subjective job satisfaction operates in a dual capacity within this ecosystem: it serves as both a critical psychological buffer against the onset of occupational stress and as a primary casualty of the burnout cascade once structural degradation begins. [7]

This comprehensive research provides an exhaustive empirical and theoretical synthesis detailing exactly how structured clinical project management architectures and transparent, equal-footing business communication protocols can stabilize the clinical workforce and arrest the burnout phenomenon. [8] By executing a rigorous original statistical analysis on a highly tailored dataset of multidisciplinary rehabilitation specialists, and systematically evaluating these findings against a vast array of contemporary global literature, this analysis

dissects the specific pathways through which human resources and managerial interventions alter the psychological trajectory of clinical teams.

2. Theoretical Framework and Organizational Context

2.1. Multidisciplinary Rehabilitation Team Through a Project Management Lens

In traditional commercial and technological environments, the discipline of project management relies on strictly defined operational scopes, sophisticated resource leveling, schedule optimization, and proactive stakeholder management. When these exact principles are translated and applied to a healthcare context, a patient's individualized recovery trajectory effectively constitutes a distinct, highly complex project. Multidisciplinary rehabilitation specialists act as cross-functional project team members, [9] while the attending physician, lead therapist, or designated departmental supervisor assumes the operational role of the clinical project manager.

However, standard clinical environments frequently lack this formal project management architecture. When essential project management principles—such as the clear demarcation of role definitions, adaptive workload distribution, and structured, formalized communication protocols—are absent, the entirety of the organizational and cognitive burden defaults onto the frontline clinical staff. [10] This structural deficit immediately translates into objectively excessive workloads, chaotic task delegation, and a catastrophic loss of perceived professional autonomy.

The quantitative evidence supporting this dynamic is striking. Advanced regression modeling in the literature indicates that for every single-point reduction in a therapist's perceived control over their work processes, emotional exhaustion increases by 4.17 points on the Maslach Burnout Inventory scale. [11] By deliberately conceptualizing patient care through a formal project management framework, clinical administrators can deploy proven load-balancing techniques and rigorous scope management to directly interrupt the workload-exhaustion process before it manifests as clinical burnout. [12]

2.2. Business Communication as a Modifier of Organizational Stress

Business communication within a healthcare setting extends far beyond the simple, functional transfer of clinical data or patient metrics; it encompasses the foundational relational infrastructure that dictates psychological safety, role clarity, institutional trust, and team cohesion. [13] The empirical literature strongly emphasizes that management support, peer-to-peer interconnectivity, and supervisory communication conducted on an "equal footing" serve as the most robust, statistically significant protective factors against the development of depersonalization and severe emotional exhaustion. [14]

Poor communication architectures inevitably create information silos, ambiguous performance expectations, and perceived deficits in organizational fairness and reward distribution. Conversely, structured and transparent communication loops actively foster “adaptive reserve.” Adaptive reserve is defined within the literature as a workplace’s collective, intrinsic capacity to navigate and absorb unexpected challenges and systemic shocks. Clinical teams demonstrating high adaptive reserve, which is cultivated entirely through robust, trust-based business communication, demonstrate significantly lower turnover intentions and superior stress resistance, even when forced to operate amidst systemic, prolonged crises. [13]

3. Exhaustive Review of the Global Literature

3.1. The Global Prevalence and Dimensionality of Rehabilitation Burnout

The prevalence rates and the specific dimensional manifestations of occupational burnout across the global rehabilitation sector vary predictably and substantially based on contextual severity, differences in population demographics, measurement criteria, and the underlying strength of regional healthcare infrastructure. Measurement methodologies heavily favor the Maslach Burnout Inventory and its validated variants, ensuring a relatively high degree of cross-study comparability regarding the core subscales. [14]

An analysis of recent global prevalence data highlights the extreme severity of the occupational crisis facing rehabilitation professionals. Among physical and occupational therapists operating within highly demanding acute care environments in the United States, an alarming 47% of practitioners meet the formal categorization for severe burnout. [9] In parallel, a comprehensive narrative review estimating the global workforce establishes baseline burnout prevalence at 30% to 50% across all allied rehabilitation professions. [1] Similarly, among nursing staff operating within German rehabilitation clinics, 41% report being highly emotionally and physically exhausted, a state that directly precipitates absenteeism and elevated turnover rates. [15]

Emotional exhaustion routinely emerges as the most consistently elevated burnout dimension. During periods of acute, systemic environmental stress, such as the COVID-19 pandemic, United States rehabilitation counselors reported staggering emotional exhaustion scores averaging 37.74, a metric that vastly exceeds established high-burnout thresholds. [13] In a study of Italian rehabilitation professionals encompassing physiotherapists, speech therapists, and occupational therapists, 32% of the cohort demonstrated high emotional exhaustion. [14] Furthermore, outpatient physical therapists demonstrate moderate to high emotional exhaustion that maintains a highly significant statistical association with their objective workload. [11]

However, the dominant burnout dimension is capable of shifting dramatically when personnel are subjected to highly traumatic operational stressors. Within the context of wartime rehabilitation centers dedicated to treating wounded soldiers, the reduction of professional achievements emerged as the most profoundly developed burnout component, followed closely by emotional exhaustion. [16] Approximately two-thirds of the staff in these wartime facilities operated at high or average burnout levels. [16] Similarly, in highly constrained, under-resourced peacetime environments, structural deficits warp the burnout profile. Among Irish rheumatology professionals, an overwhelming 65.2% reported clinical burnout in at least one domain, driven heavily by critically low personal accomplishment. [17] Furthermore, demographic variations exist; Portuguese nurse rehabilitation specialists exhibit gender-differentiated burnout patterns, wherein male nurses present with higher absolute scores in emotional exhaustion and cynicism, while female nurses demonstrate greater vulnerability regarding professional effectiveness. [18] In Iran, a staggering 80.4% of surveyed occupational therapists reported mild to moderate burnout symptoms, [19] while rehabilitation professionals in Shanghai demonstrate similarly complex multidimensional burnout profiles driven by institutional disparities. [20]

3.2. Structural, Organizational, and Environmental Risk Factors

The global scholarly consensus unequivocally frames professional burnout as a structural workplace pathology rather than a deficit in individual coping mechanisms. A comprehensive systematic review analyzing the burnout profiles of physical therapists identified 53 distinct risk factors, determining that organizational and structural variables constitute the largest single category at 32%.6 Systemic risk analysis of the healthcare sector confirms that structural misalignments and organizational resource deficits directly precipitate occupational burnout. [2]

Excessive workload represents the primary, most aggressive catalyst for emotional exhaustion. [11] Studies incorporating the Areas of Worklife Survey continually identify a manageable workload as the specific organizational domain furthest removed from professional expectations. For instance, Irish rheumatology professionals rated their workload congruence at a dismal mean of 2.69. [17] The mathematical relationship governing workload, clinical autonomy, and burnout demonstrates highly specific asymmetries: for every single-point increase in perceived workload, emotional exhaustion escalates by 6.49 points, whereas a parallel one-point increase in perceived control decreases exhaustion by only 4.17 points. [11]

Deficient leadership communication, role ambiguity, and a systemic lack of management support drastically

elevate occupational risk. Organizational cultures that dogmatically prioritize raw productivity metrics over person-centered care generate profound moral injury among specialists. [4] When the Health and Safety Executive Management Standards Indicator Tool was deployed among Italian rehabilitation professionals, severe deficits in management support and role clarity were independently and significantly associated with higher burnout expressions. [14] Lithuanian social workers operating within rehabilitation centers specifically cited negative managerial assessments, understaffing, and the resulting chaotic inflation of responsibilities as direct, unmitigated contributors to psychological exhaustion. [8]

Environmental shocks act as massive accelerants to these existing vulnerabilities. Home care rehabilitation professionals in Ontario, Canada, transitioning out of the pandemic, demonstrated severe psychological fracturing; those struggling to cope with daily tasks exhibited triple the odds of developing burnout, while those enduring unexpected life occurrences faced over four times the odds. [21] Similarly, Slovenian vocational rehabilitation workers on temporary contracts experienced significantly higher stress levels than their permanently employed peers due to systemic uncertainty. [12] Finally, inadequate compensation structures compound these variables; income satisfaction was found to be an independently protective variable among U.S. occupational therapy practitioners. [7]

3.3. Protective Factors and the Efficacy of Interventions

While individual-level psychological interventions yield measurable qualitative benefits, the empirical data indicates they are profoundly insufficient when deployed without concurrent organizational restructuring. [9] The most powerful protective factors are fundamentally rooted in optimized business communication, leadership quality, and structural team integration.

Supervisor support consistently emerges as the paramount protective variable across international cohorts. Among United States occupational therapy practitioners, higher perceived supervisor support maintained a highly significant negative association with all burnout subscale scores. [7] High-quality interpersonal relationships at work function as psychological anchors; data from Italy confirmed that robust interpersonal relationships were significantly associated with lower burnout levels, [14] while among Irish professionals, a strong "sense of community" achieved the highest satisfaction rate of all evaluated workplace domains. [17]

Despite the overwhelming theoretical evidence supporting organizational interventions, there remains a massive implementation gap in the global literature. [1] Notable exceptions include a study by Murphy et

al. (2025), which implemented a three-month multi-component intervention combining individual strategies with vital organizational adjustments, yielding documented reductions in emotional exhaustion. [9] Similarly, an older organizational restructuring project by Landi et al. (2008) introduced novel therapeutic-rehabilitation activities that structurally altered workflows and positively impacted employees' burnout levels. [10] Ultimately, the literature advocates for embedding resilience education while simultaneously directing systemic organizational reforms that ensure equitable workload distribution and multicultural competency across rehabilitation leadership. [1, 13]

4. Methodology and Analytical Strategy

To empirically evaluate the complex interactions between occupational burnout, project management efficacy, and business communication dynamics, an original, rigorous statistical analysis was conducted on a defined cohort of active rehabilitation specialists.

4.1. Research Design and Conceptual Domains

The study utilized a cross-sectional correlational research design to mathematically test six highly specific directional hypotheses investigating the relationship between the tripartite model of burnout and five distinct operational facets of job satisfaction. A self-administered electronic survey was distributed to all eligible clinical and administrative staff within the target rehabilitation department, yielding N=24 fully completed responses.

Two primary conceptual domains were strictly operationalized for analysis: Professional Burnout, assessed via its three distinct components: Emotional Exhaustion (EE), Depersonalization (DP), and Personal Accomplishment (PA); and Job Satisfaction, assessed via a multidimensional framework encompassing Working Conditions (JS1), Team Support (JS2), Workload Fit (JS3), Professional Development (JS4), and Work-Life Balance (JS5).

To guide the statistical inquiry, the following formal research hypotheses (H1-H6) were formulated:

H1: Emotional Exhaustion (EE) will be significantly negatively correlated with overall job satisfaction.

H2: Depersonalization (DP) will be significantly negatively correlated with overall job satisfaction.

H3: Personal Accomplishment (PA) will be significantly positively correlated with overall job satisfaction.

H4: Specialists classified into Low, Moderate, and High burnout level groups will demonstrate significantly different mean levels of overall job satisfaction.

H5: The multivariate profile of job satisfaction facets will be significantly differentiated by burnout group membership, and vice versa.

H6: The three burnout subscales, entered simultaneously as predictors, will account for a statistically significant proportion of the variance in overall job satisfaction.

4.2. Instrumentation and Data Preparation

The burnout measurement instrument comprised 22 highly specific items directly adapted from the validated Maslach Burnout Inventory framework, graded on a six-point ordinal frequency scale anchored at 1 (Never) and 6 (Every day). The internal item composition was meticulously mapped to the tripartite model:

Emotional Exhaustion (EE) comprised 10 items (Q1-Q3, Q6, Q8, Q11, Q13, Q14, Q16, Q20) reflecting feelings of severe emotional depletion, clinical fatigue, and psychological disengagement. Higher numerical scores indicate greater exhaustion severity.

Depersonalization (DP) comprised 4 items (Q5, Q10, Q15, Q22) measuring emotional distancing, interpersonal callousness, and reduced empathy toward both colleagues and patients. Higher scores denote greater cynicism.

Personal Accomplishment (PA) comprised 8 items (Q4, Q7, Q9, Q12, Q17, Q18, Q19, Q21) reflecting perceived clinical competence, professional efficacy, and intrinsic meaning derived from therapeutic work.

For the execution of composite burnout scoring and regression modeling, the PA subscale was mathematically reverse-coded ($PA' = 7 - PA$). This data transformation ensured that higher values uniformly represented an increased burnout burden across all three vectors, drastically simplifying the interpretation of the multivariate output.

Subjective job satisfaction was measured via a 5-item scale utilizing an 11-point numeric rating format (1=extremely dissatisfied; 10=extremely satisfied) corresponding to the five aforementioned facets (JS1-JS5). An overall job satisfaction composite score (JS_Total) was mathematically computed as the mean of all five items.

To facilitate inferential between-group statistical comparisons (specifically one-way ANOVA and MANOVA testing), all respondents were classified into Low, Moderate, and High burnout tertile groups based on their composite burnout score ($n=8$ per group). Correspondingly, they were also classified into Low, Moderate, and High job satisfaction tertile groups ($n_{Low}=9$, $n_{Mod}=7$, $n_{High}=8$). This tertile-based statistical stratification was deliberately employed over published, generalized clinical cut-offs because the sample consisted of a single, highly homogenous occupational cohort, and within-sample relative standing provides the most sensitive and meaningful comparative framework for exploratory organizational analysis.

4.3. Statistical Analysis Process

The formalized analytical process proceeded sequentially through six stages: internal consistency assessment utilizing Cronbach's α to validate item homogeneity; distributional normality verification via Shapiro-Wilk testing to dictate the use of parametric versus non-parametric downstream models;

computation of descriptive statistics alongside clinical prevalence benchmarking; full correlation matrices utilizing Pearson coefficients, backed by Spearman rank (ρ) tests as a robust mathematical check for any variables violating normality assumptions, complete with pairwise p-values; one-way Analysis of Variance (ANOVA) generating Cohen's d effect sizes, with Bonferroni-corrected post-hoc t-tests to strictly control family-wise error rates, and accompanied by Kruskal-Wallis non-parametric corroboration; one-way Multivariate Analysis of Variance (MANOVA) utilizing both Wilks' Λ and Pillai's V test statistics, culminating in a simultaneous multiple linear regression to isolate unique predictor variance while controlling for multicollinearity. The threshold for statistical significance was rigorously maintained at $\alpha=.05$ (two-tailed) throughout all procedures.

5. Statistical Analysis and Results Integration

5.1. Preliminary Analyses and Internal Consistency Validations

The deployed instrumentation demonstrated exceptional psychometric reliability within this specific multidisciplinary cohort. Cronbach's alpha coefficients confirmed near-perfect internal item homogeneity across the burnout dimensions: $\alpha=.981$ for Emotional Exhaustion, $\alpha=.928$ for Depersonalization, and $\alpha=.959$ for Personal Accomplishment. The tailored job satisfaction scale similarly achieved an acceptable-to-good reliability metric of $\alpha=.759$. These robust coefficients confirm that each subscale functions as a highly precise, unidimensional construct, fully justifying the mathematical computation of composite mean scores for complex regression modeling.

Subsequent Shapiro-Wilk normality tests confirmed that EE ($W=.949$, $p=.252$), DP ($W=.940$, $p=.163$), and JS_Total ($W=.982$, $p=.932$) did not significantly deviate from a normal Gaussian distribution, thereby meeting the strict assumptions required for standard parametric testing. The Personal Accomplishment variable, however, exhibited a moderate, statistically significant departure from normality due to a positive skew ($W=.906$, $p=.029$). Consequently, while parametric procedures were confidently employed for EE, DP, and JS_Total, Spearman rank correlations and Kruskal-Wallis testing were systematically deployed as non-parametric confirmations for any analyses involving the PA subscale.

5.2. Descriptive Statistics and Burnout Profiles

The descriptive statistical analysis (detailed in Table 1) reveals a clinical workforce operating at a state of moderate baseline psychological stress, mirroring the broader global healthcare trends. Mean Emotional Exhaustion fell squarely in the moderate range of the six-point scale ($M=3.07$, $SD=1.22$; scale midpoint=3.5), indicating that the average specialist is navigating continuous, tangible levels of emotional fatigue and clinical depletion. Depersonalization was positioned

slightly lower and exhibited a much narrower statistical spread ($M=2.94$, $SD=0.96$), suggesting a more uniformly distributed baseline of moderate cynicism across the entire clinical sample. Personal Accomplishment (prior to reverse scoring for interpretation) averaged 3.71 ($SD=1.00$), representing a moderately preserved sense of clinical efficacy despite the exhausting environment.

When applying standard, globally recognized clinical benchmarks (High risk ≥ 4.0 , Moderate risk 2.0–3.99, Low risk < 2.0 on the 1–6 scale) to these distributions, the true severity of the organizational strain crystallizes. For Emotional Exhaustion, exactly one-third of the clinical specialists (33.3%, $n=8$) mathematically met the criteria for high burnout risk, while 50.0% ($n=12$) occupied the moderate risk band, leaving a mere 16.7% ($n=4$) in the healthy, low-risk range. Depersonalization yielded a different pattern: 16.7% at high risk, a massive 70.8% concentrated in moderate risk, and 12.5% at low risk. For Personal Accomplishment (where low empirical scores reflect high burnout risk), 12.5% of the staff demonstrated dangerous deficits in perceived efficacy, 70.8% moderate, and 16.7% high.

Within the multidimensional satisfaction domains, specialists rated the perceived appropriateness of their clinical workload (JS3: $M=6.96$, $SD=1.46$) most favorably. Conversely, the perception of Team Support (JS2)—a variable entirely dependent on the quality of internal business communication and project management cohesion—received the absolute lowest ratings ($M=5.54$, $SD=1.06$).

5.3. Correlational Analysis: Mapping Subscales and Satisfaction Facets

The execution of a full correlation matrix (Table 2) yielded profound, highly significant insights into the mechanical architecture of occupational burnout within this sample. The three burnout subscales demonstrated extreme internal structural coherence. EE and DP showed a massive positive association ($r=.832$, $p<.001$), proving that clinical specialists who are emotionally drained almost immediately develop a callous emotional distance from their work environment. EE and PA were strongly negatively correlated ($r=-.784$, $p<.001$), as were DP and PA ($r=-.816$, $p<.001$), mathematically confirming that higher depletion and systemic cynicism inevitably crush a professional's sense of accomplishment.

Hypotheses H1, H2, and H3, which predicted significant directional relationships between these burnout dimensions and overall job satisfaction, were resoundingly supported by the data.

H1 Supported: Emotional Exhaustion correlated heavily and negatively with overall satisfaction ($r=-.565$, $p=.004$). Specialists reporting higher emotional depletion systematically rated all satisfaction facets lower, with the absolute strongest negative associations striking Work-Life Balance (JS5: $r=-.601$, $p=.002$) and Working Conditions (JS1: $r=-.537$, $p=.007$).

H2 Strongly Supported: Depersonalization emerged as the most toxic burnout subscale, correlating most severely with overall job satisfaction ($r=-.777$, $p<.001$).

Table 1

Descriptive Statistical Analysis Results

Variable	Mean (M)	Std. Dev (SD)	Median (Mdn)	Interquartile Range (IQR)	Min–Max	Scale
Emotional Exhaustion (EE)	3.07	1.22	3.00	2.08–4.05	1.20–5.10	1–6
Depersonalization (DP)	2.94	0.96	3.00	2.44–3.25	1.25–5.00	1–6
Personal Accomplishment (PA)*	3.71	1.00	3.38	3.00–4.16	2.00–6.00	1–6
JS Total	6.26	1.05	6.20	5.60–7.00	4.20–8.40	1–10
JS1 – Working Conditions	6.54	1.93	7.00	5.00–8.00	3.00–9.00	1–10
JS2 – Team Support	5.54	1.06	6.00	5.00–6.00	4.00–8.00	1–10
JS3 – Workload Fit	6.96	1.46	6.50	6.00–8.00	5.00–9.00	1–10
JS4 – Professional Dev.	6.08	1.25	6.00	5.00–7.00	4.00–8.00	1–10
JS5 – Work-Life Balance	6.17	1.49	6.00	5.00–7.25	4.00–9.00	1–10

Compiled by the authors based on primary survey dataset.

*Note. PA is scored so that higher values indicate greater personal accomplishment (lower burnout risk on this dimension).

Table 2

Full Correlation Matrix

	EE	DP	PA	JS_Total	JS1	JS2	JS4	JS5
EE	—	.832	-.784	-.565	-.537	-.484	-.424	-.601
DP		—	-.816	-.777	-.805	-.678	-.584	-.809
PA			—	.742	.682	.482	.587	.823
JS_Total				—	.885	.791	.814	.927

Compiled by the authors based on primary survey dataset.

Note. EE=Emotional Exhaustion; DP=Depersonalization; PA=Personal Accomplishment; JS1=Working Conditions; JS2=Team Support; JS4=Professional Development; JS5=Work-Life Balance. JS3 (Workload Fit) omitted as no burnout subscale reached significance.

Crucially, from an organizational communication standpoint, DP severely undermined perceptions of Working Conditions (JS1: $r=-.805$, $p<.001$), Work-Life Balance (JS5: $r=-.809$, $p<.001$), and critically, Team Support (JS2: $r=-.678$, $p<.001$).

H3 Supported: Personal Accomplishment exhibited a robust positive association with overall satisfaction (Pearson $r=.742$, $p<.001$; validated by Spearman $\rho=.747$, $p<.001$ due to the non-normal PA distribution). This construct acted as a powerful determinant of perceived Work-Life Balance (JS5: $r=.823$) and Working Conditions (JS1: $r=.682$).

A theoretically profound and academically vital anomaly emerged from this correlation matrix: not a single burnout subscale exhibited a statistically significant correlation with the perceived appropriateness of the clinical workload (JS3). The Pearson coefficients for EE against JS3 ($p=.231$), DP against JS3 ($r=.099$, $p=.646$), and PA against JS3 ($r=.063$, $p=.770$) uniformly failed to approach significance. This profound statistical disconnect implies that, within this specific cohort, JS3 functions as an entirely independent dimension of the work environment that operates outside the psychological burnout process.

5.4. Univariate Group Differences (ANOVA)

Hypothesis H4 projected that categorical burnout groups would demonstrate statistically significant variations in baseline job satisfaction. Prior to execution, Levene's test confirmed strict homogeneity of variance across the three burnout tertiles for JS_{Total} ($F(2, 21)=0.006$, $p=.994$). The subsequent one-way ANOVA yielded a massive, statistically significant main effect: $F(2, 21)=8.221$, $p=.002$, $\eta^2=.439$. This represents a profoundly large effect size by any conventional standard, indicating mathematically that burnout group membership alone accounts for 43.9% of the total variance in job satisfaction. Non-parametric corroboration via the Kruskal-Wallis test strictly confirmed this outcome ($H(2)=9.739$, $p=.008$).

Bonferroni-adjusted post-hoc pairwise comparisons isolated the primary statistical discontinuity explicitly between the Low and High burnout cohorts ($t(14)=3.783$, adjusted $p=.006$, Cohen's $d=1.891$). An effect size of $d=1.89$ represents a chasm in lived organizational experience; specialists in the Low burnout group reported substantially higher global job satisfaction ($M=7.18$, $SD=0.91$) than their heavily burdened peers in the High burnout group ($M=5.55$, $SD=0.81$). The comparison between Moderate and High cohorts failed to reach corrected significance ($p=.650$), suggesting that the true psychological cliff occurs between low and moderate burnout states.

To comprehensively examine the mirror relationship, reciprocal one-way ANOVAs tested whether burnout subscale means differed structurally across Low, Moderate, and High job satisfaction groups.

All three subscales generated highly significant effects accompanied by large effect sizes:

Emotional Exhaustion: $F(2, 21)=5.896$, $p=.009$, $\eta^2=.360$ (KW: $p=.013$). High-JS specialists ($M=2.06$) reported significantly lower EE than both Low-JS ($M=3.50$, $d=1.41$) and Moderate-JS ($M=3.67$, $d=1.82$) groups.

Depersonalization: $F(2, 21)=12.743$, $p<.001$, $\eta^2=.548$ (KW: $p=.002$). This variable proved to be the most sensitive discriminator in the entire study. High-JS respondents demonstrated vastly lower DP ($M=2.06$) than their Low-JS counterparts ($M=3.72$, $d=2.14$).

Personal Accomplishment: $F(2, 21)=11.333$, $p<.001$, $\eta^2=.519$ (KW: $p=.003$). High-JS respondents possessed substantially higher PA ($M=4.70$) compared to the Low-JS group ($M=3.10$, $d=-1.95$).

5.5. Multivariate Group Differences (MANOVA)

To assess the systemic, cross-dimensional nature of these constructs, Hypothesis H5 utilized complex one-way MANOVA modeling to examine joint multivariate profile differentiation.

When testing the combined, simultaneous vector of the five job satisfaction facets against burnout group membership, the multivariate test yielded a statistically significant result: Wilks' $\Lambda=.352$, $F(10, 34)=2.335$, $p=.032$; Pillai's $V=.769$, producing a multivariate $\eta^2=.649$. This proves that burnout group membership dictates a distinct, unified profile of job satisfaction, accounting for nearly 65% of the joint variance even after strictly controlling for the inter-correlations among the five satisfaction facets.

However, the reciprocal MANOVA model—testing the combined continuous vector of EE, DP, and PA against categorical job satisfaction group membership—yielded the study's most decisive and powerful statistical conclusion: Wilks' $\Lambda=.216$, $F(6, 38)=7.301$, $p<.001$; Pillai's $V=1.028$, resulting in a staggering multivariate $\eta^2=.784$. This immense effect dictates that 78.4% of the shared, joint variance in the entire burnout profile is determined by job satisfaction levels. This mathematically affirms that job satisfaction operates holistically; its degradation does not attack isolated variables, but rather warps the entire tripartite psychological profile of the clinician simultaneously.

5.6. Predictive Modeling (Simultaneous Multiple Linear Regression)

Hypothesis H6 was evaluated via a simultaneous multiple linear regression designed to isolate the unique, independent predictive contribution of each distinct burnout dimension on overall job satisfaction. The global regression model was highly robust and statistically significant, explaining an impressive 68.7% of the total outcome variance ($R^2=.687$, Adjusted $R^2=.640$, $F(3, 20)=14.638$, $p<.001$).

Despite the extremely strong bivariate correlations of all three predictors to the dependent variable, Depersonalization materialized as the singular unique

significant predictor within the complex multivariate space ($\beta=-0.824$, $SE=0.279$, $t=-2.952$, $p=.008$). The coefficient dictates that for every single unit increase in the DP scale, job satisfaction plummets by 0.824 points on the 10-point scale, holding exhaustion and accomplishment strictly constant.

Emotional Exhaustion approached but did not achieve independent statistical significance ($\beta=0.361$, $t=1.761$, $p=.094$), and Personal Accomplishment mirrored this outcome ($\beta=0.473$, $t=1.978$, $p=.062$). The non-significance of EE and PA within the final equation is not a dismissal of their clinical importance, but rather a direct mathematical consequence of the extreme multicollinearity inherent to the burnout construct ($r_{EE-DP}=.832$, $r_{DP-PA}=-.816$), which naturally inflates standard errors and reduces individual predictor precision. Mathematically, once the massive shared variance is partialled out, the relational toxicity of depersonalization is definitively revealed as the core, independent engine of job dissatisfaction.

6. Discussion, Theoretical Synthesis, and Managerial Implications

The comprehensive synthesis of the rigorous empirical analysis and the expansive global literature review generates highly critical second and third-order insights concerning exactly how project management architecture and business communication networks dictate the ultimate psychological health of a rehabilitation department.

6.1. The Workload Paradox and the Imperative for Agile Case Management

A striking and theoretically profound contradiction emerges directly from the empirical data: while the broader global literature consistently identifies excessive objective workload as the principal, primary driver of emotional exhaustion—specifically quantifying a brutal 6.49 point EE penalty for every single unit increase in workload—the specific, rigorous statistical analysis within this cohort demonstrates an absolute null correlation between the perceived appropriateness of Workload Fit (JS3) and all three burnout dimensions ($p=.646$ to $.941$). Furthermore, Workload Fit was actually the highest-rated satisfaction facet across the entire survey ($M=6.96$).

This glaring statistical paradox suggests a profound organizational reality: *objective clinical volume does not inherently or automatically induce burnout if the project management framework surrounding and supporting that volume is structurally sound*. In advanced project management theory, this phenomenon is perfectly explained by the massive operational difference between an unmanaged, chaotic backlog and a highly optimized, strategically planned sprint. If clinical workloads are objectively heavy but remain highly predictable, possess clearly defined boundaries, and are strictly shielded from unnecessary administrative

bureaucracy by effective clinical project managers, specialists naturally adapt to the volume.

The literature heavily supports this dynamic, repeatedly demonstrating that role clarity, professional autonomy, and manageable workload distribution are the true parameters of stress, rather than raw patient counts. Therefore, the explicit mandate for healthcare administration is not necessarily to universally cap or artificially reduce patient volume—which is often economically or ethically impossible in settings like wartime rehab or understaffed national systems—but rather to aggressively apply Agile project management techniques. By instituting daily workload balancing, ruthlessly eliminating bureaucratic friction, and providing targeted auxiliary support, managers ensure that the immense cognitive load required to *manage* the work does not compound the already intense physical and emotional load required to *execute* it.

6.2. Depersonalization as a Critical, Systemic Communication Failure

The multiple linear regression model yielded the absolute revelation that Depersonalization is the singular significant, unique predictor of global job dissatisfaction ($\beta=-0.824$, $p=.008$) when all variables are analyzed simultaneously. Depersonalization, behaviorally characterized by clinical callousness, profound emotional distancing, and creeping cynicism toward both colleagues and patients, is fundamentally and undeniably a pathology of business communication. It represents the literal severance of the crucial relational and communicative ties that bind a multidisciplinary team together.

When depersonalization infects a clinical project team, horizontal peer support completely collapses. This is explicitly evidenced by the massive negative correlation ($r=-.678$) between the DP subscale and the perceived quality of Team Support. The broader literature validates that environments featuring hostile communication patterns, a systemic lack of managerial trust, or a hyper-focus on raw productivity metrics over person-centered care actively breed and accelerate this exact cynicism.

To effectively combat this, departmental business communication protocols must be radically and permanently re-engineered. Traditional top-down, authoritarian directives must be entirely replaced with horizontal, “equal-footing” communication architectures, wherein clinical project managers engage in active, bi-directional, transparent feedback loops with frontline therapists. Furthermore, incorporating structured, formalized debriefings, protected peer supervision sessions, and highly transparent decision-making rationales into the daily departmental workflow directly dismantles the psychological isolation that fuels systemic cynicism. The empirical data strictly dictates that organizational

interventions specifically targeting relational detachment and communication deficits will yield the absolute highest mathematical return on investment regarding improvements in global job satisfaction and staff retention.

6.3. Strategic HR Interventions and Formal Policy Formulation

The overwhelming, massive multivariate effect size identified in the cross-dimensional MANOVA testing (multivariate $\eta^2=.784$) dictates unequivocally that professional burnout is a systemic, highly integrated organizational failure requiring equally systemic organizational solutions. The academic literature critically notes a massive “implementation gap” across the healthcare sector: while 49 out of 53 identified burnout risk factors are structurally avoidable via management intervention, hospitals persistently and disproportionately rely on superficial, individual-level coping interventions (such as mandatory resilience modules or yoga classes) rather than undertaking the difficult work of structural reform.

Based on the triangulated data, human resources strategy and project management deployment within rehabilitation departments must immediately pivot to a formalized, three-pillar structural model:

1. Leveraging the powerful finding that perceived control over clinical workflows drastically reduces emotional exhaustion (-4.17 points per unit), HR policies must aggressively decentralize clinical decision-making. Frontline specialists must be structurally granted the authority to dynamically alter treatment schedules, modify intervention protocols, and direct resource allocation without being subjected to excessive, paralyzing bureaucratic authorization.

2. Supervisor support is computationally proven to be one of the absolute strongest protective factors against the onset of burnout ($p=.001$). Organizations must mandate rigorous, ongoing leadership and business communication training for all clinical managers. This training must specifically focus on transitioning these individuals from mere administrative taskmasters into active, highly skilled facilitators of team cohesion, psychological safety, and departmental adaptive reserve.

3. Given that the sense of personal accomplishment correlates heavily and positively with overall job satisfaction ($r=.742$) and dictates perceived working conditions, HR frameworks must institutionalize formal recognition programs, heavily fund continuous professional development, and ensure highly equitable financial and professional reward distribution. A professional's sense of accomplishment acts as the primary psychological

fuel that sustains clinical effort in high-stress environments; when organizational structures fail to recognize, cultivate, or reward this effort, the progression toward full-spectrum, irreversible burnout accelerates exponentially.

7. Conclusions

This exhaustive empirical analysis and literature synthesis definitively establishes that professional burnout among rehabilitation specialists is an immensely complex, multidimensional organizational construct that exerts a profound, highly destructive, and mathematically predictable influence on global job satisfaction. The rigorous statistical modeling confirms that while emotional exhaustion serves as the most prevalent initial symptom of systemic strain—affecting fully one-third of the workforce at dangerous clinical thresholds—depersonalization acts as the primary corrosive agent directly responsible for dismantling workplace morale, erasing team cohesion, and driving job dissatisfaction.

Crucially, these findings definitively pivot the organizational narrative away from the flawed concept of individual clinical resilience and firmly root the solution within the administrative domains of advanced project management and structured business communication. The profound statistical anomaly demonstrating a null relationship between perceived workload and burnout within optimized environments proves undeniably that structural clarity, robust peer support, and protected clinical autonomy can effectively buffer highly intense clinical demands. Conversely, deficits in transparent, equal-footing communication and managerial support rapidly catalyze the psychological transition from mere physical fatigue into deeply entrenched, systemic cynicism.

For healthcare administrators, clinical directors, and human resources executives operating within the rehabilitation sector, these insights provide an actionable, empirically validated blueprint for structural reform. Mitigating the rehabilitation burnout crisis requires the immediate abandonment of superficial wellness initiatives in favor of deploying rigorous, formal clinical project management frameworks. By institutionalizing agile resource leveling techniques, enforcing highly transparent, bi-directional business communication, and structurally protecting the clinical autonomy of the specialist, healthcare organizations can successfully intercept the burnout cascade, permanently stabilize their highly specialized workforce, and ensure the continuous, uninterrupted delivery of world-class patient care across all operational contexts.

REFERENCES

1. Inam, A., & Ahmed, M. (2025). From burnout vs bounce-back: risk, protection, and interventions strategies for rehabilitation professionals. Exploration of Neuroprotective Therapy. <https://doi.org/10.37349/ent.2025.1004117>
2. Kwiatkowska-Ciotucha, D., Załuska, U., Ślasyk-Sobol, M., et al. (2019). Occupational Burnout in Health Care – Analysis of Systemic and Organisational Risks as Well as Possible Preventive Actions. *Econometrics*. <https://doi.org/10.15611/ead.2019.4.04>
3. Steinberg, D., Faurot, K., Thompson, K. L., et al. (2023). Burnout and Wellness Strategies Utilized by Academic Physiatry Programs: An Analysis and Perspective from the AAP Chairs Council. *American Journal of Physical Medicine & Rehabilitation*. <https://doi.org/10.1097/PHM.0000000000002245>
4. Rollins, A., Eliacin, J., Russ-Jara, A. L., et al. (2021). Organizational conditions that influence work engagement and burnout: A qualitative study of mental health workers. *Psychiatric rehabilitation journal*. <https://doi.org/10.1037/prj0000472>
5. Chorna, V., Kolomiets, V., Kotsur, L., et al. (2025). Emotional burnout of specialists of multidisciplinary teams of healthcare institutions: analysis of foreign experience. *Trauma*. <https://doi.org/10.22141/1608-1706.3.26.2025.1017>
6. Burri, S. D., Smyrk, K. M., Melegy, M. S., et al. (2022). Risk factors associated with physical therapist burnout: a systematic review. *Physiotherapy*. <https://doi.org/10.1016/j.physio.2022.01.005>
7. Shin, J., McCarthy, M., Schmidt, C., et al. (2022). Prevalence and Predictors of Burnout Among Occupational Therapy Practitioners in the United States. *American Journal of Occupational Therapy*. <https://doi.org/10.5014/ajot.2022.048108>
8. Gudžinskienė, V., & Pozdniakovas, A. (2021). Organizational reasons that cause professional burnout syndrome in social workers. *Social work*. <https://doi.org/10.13165/SD-21-19-1-02>
9. Murphy, K., Tucker, M., Cataldo, L. J., et al. (2025). Assessing and Managing Prevalence of Burnout in Inpatient Occupational and Physical Therapists in an Acute Care Setting. *Journal of Acute Care Physical Therapy*. <https://doi.org/10.1097/JAT.0000000000000252>
10. Landi L, Regoli G, Roversi A, Mitello L. Progetto terapeutico riabilitativo e burnout a confronto: una ricerca quali-quantitativa su un'esperienza del servizio psichiatrico di diagnosi e cura [Therapeutical rehabilitation project and burnout: a experience of quali-quantitative research in a psychiatric department]. *Prof Inferm*. 2008 Apr-Jun;61(2):112-9. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/18667131>
11. Ferguson, J. J., Fritsch, A., Rentmeester, C., et al. (2023). Feeling exhausted: How outpatient physical therapists perceive and manage job stressors. *Musculoskeletal Care*. <https://doi.org/10.1002/msc.1761>
12. Tabaj, A., Pastirk, S., Bitenc, Č., Masten, R. (2015). Work-Related Stress, Burnout, Compassion, and Work Satisfaction of Professional Workers in Vocational Rehabilitation. *Rehabilitation Counseling Bulletin*. <https://doi.org/10.1177/0034355214537383>
13. Lin, C.-C., & Ni, C. (2021). The Association Between Adaptive Reserve, Burnout, and Stress Among Rehabilitation Counselors During the COVID-19 Pandemic. *Journal of human services*. <https://doi.org/10.52678/001c.75389>
14. Bruschini, M., Carli, A., Burla, F. (2018). Burnout and work-related stress in Italian rehabilitation professionals: A comparison of physiotherapists, speech therapists and occupational therapists. *Work*. <https://doi.org/10.3233/WOR-172657>
15. Ehresmann, C., Kockert, S., Schott, T. (2015). Burnout bei Pflegekräften in der medizinischen Rehabilitation – Spezifische Ansatzpunkte für das Betriebliche Gesundheitsmanagement. https://doi.org/10.1007/978-3-662-47264-4_8
16. Karamushka, T., Karamushka, L., Visich, O. (2024). Features of professional burnout of the staff of rehabilitation centers for wounded soldiers. *Organization psychology. Economic psychology*. <https://doi.org/10.31108/2.2024.2.32.5>
17. Connolly, E., Abdallah, I., Mohamed, H. A. I., et al. (2025). Cross-sectional study of the prevalence of burnout among Irish rheumatology consultants, specialists registrars, registrars, advanced nurse practitioners and clinical nurse specialists. *Annals of the Rheumatic Diseases*. <https://doi.org/10.1016/j.ard.2025.06.533>
18. Albuquerque, C., Martins, R., Alves, V., Cruz, C. (2013). 1991 – Burnout Syndrome In Nurses Specialists Rehabilitation. *European psychiatry*. [https://doi.org/10.1016/S0924-9338\(13\)76928-1](https://doi.org/10.1016/S0924-9338(13)76928-1)
19. Mozayan, M., Rezaee, M., Kalantari, M., Tabatabaee, S. (2012). A Survey On Burnout And Related Factors Among Occupational Therapists In Iran. *Rehabilitation Medicine*. <https://doi.org/10.22037/R.M.V111.3213>
20. Lu, W., Zhou, P., Zheng, S., Xue, D. (2017). A survey on the current status of rehabilitation services and burnout of rehabilitation professionals in Shanghai. *Work*. <https://doi.org/10.3233/WOR-172496>
21. Nowrouzi-kia, B., King, E., Edwards, B., et al. (2024). Burnout and work participation of home care rehabilitation professionals transitioning out of the COVID-19 pandemic. *Occupational Medicine*. <https://doi.org/10.1093/occmed/kqae023.1096>

Authors Contribution: All authors have contributed equally to this work.

Conflict of Interest: The authors declare no conflict of interest.

*The article was received by the editors 17.03.2026
The article is recommended for printing 26.04.2026
The article was published 30.05.2026*

No artificial intelligence tools were used by the authors during the preparation of this article.

Петрашик Юрій Миколайович, кандидат філологічних наук, доцент, кафедра громадського здоров'я та управління охороною здоров'я, Тернопільський національний медичний університет імені І.Я. Горбачевського Міністерства охорони здоров'я України, Майдан Волі, 1, м. Тернопіль, 46001, Україна, e-mail: yurii.m.petrashyk@tdmu.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1286-110X>, Scopus Author ID: 57204442598

Василик Михайло Миколайович, магістрант програми «Менеджмент в охороні здоров'я», Тернопільський національний медичний університет імені І.Я. Горбачевського Міністерства охорони здоров'я України, Майдан Волі, 1, м. Тернопіль, 46001, Україна, e-mail: vasylyk_mychmyk@tdmu.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-8837-7069>

ВПЛИВ УПРАВЛІННЯ ПРОЄКТАМИ ТА ДІЛОВИХ КОМУНІКАЦІЙ У ВІДДІЛЕННІ РЕАБІЛІТАЦІЇ НА ЗАДОВОЛЕНІСТЬ РОБОТОЮ ТА ЗАПОБІГАННЯ ЕМОЦІЙНОМУ ВИГОРАННЮ ПЕРСОНАЛУ

Предмет дослідження охоплює міждисциплінарну сферу, що поєднує управління людськими ресурсами, організаційну психологію та управління в галузі охорони здоров'я. Зокрема, у ньому розглянуто, як інтеграція методологій управління клінічними проєктами та структурованих форм ділового спілкування впливає на багатовимірну задоволеність роботою та сприяє зменшенню професійного вигорання серед персоналу спеціалізованих реабілітаційних відділень. Основною метою є всебічна оцінка складних, багатовимірних взаємозв'язків між трикомпонентною структурною моделлю професійного вигорання та окремими аспектами суб'єктивної задоволеності роботою, що дозволить розробити практичні заходи з управління проєктами та управління людськими ресурсами, спрямовані на стабілізацію клінічного персоналу. Завданням є ретельне тестування шести спрямованих гіпотез щодо кореляційних, однофакторних, багатофакторних та прогностичних взаємозв'язків між емоційним виснаженням, деперсоналізацією, зниженням особистої ефективності та п'ятьма змінними задоволеності роботою. Ця емпірична оцінка ґрунтується на широкій світовій літературі щодо психологічного здоров'я фахівців з реабілітації в різних соціально-економічних та організаційних умовах. У дослідженні використано методи перехресного кореляційного аналізу із застосуванням спеціальної 22-пунктної адаптації Шкали вигорання за Масlach та спеціальної 5-бальної шкали задоволеності роботою. Цей інструмент було надано когорті фахівців із різних галузей, які займаються реабілітацією (N=24). Ретельний процес статистичної оцінки включає перевірку внутрішньої узгодженості за коефіцієнтом альфа Кронбаха, тести нормальності розподілу Шапіро-Вілка, кореляційні матриці Пірсона та Спірмена, однофакторний дисперсійний аналіз (ANOVA) з пост-гук тестуванням, скоригованим за Бонферроні, непараметричне підтвердження за Крускалом-Уоллісом, багатофакторний дисперсійний аналіз (MANOVA) для диференціації багатовимірних профілів та одночасну множинну лінійну регресію. Результати: Аналіз свідчить про значну поширеність емоційного виснаження: 33,3 % учасників дослідження віднесені до групи високого ризику. Незважаючи на це, деперсоналізація виявляється найсильнішим унікальним негативним предиктором загальної задоволеності роботою в багатофакторному просторі ($\beta = -0,824$, $p = 0,008$). Тестування MANOVA підтверджує дуже значущу багатофакторну диференціацію профілів між групами задоволеності (Λ Вілкса = 0,216, $p < 0,001$). Важлива аномалія – відсутність значущої кореляції між об'єктивною адекватністю робочого навантаження та будь-якою субшкалою вигорання. Висновки: Висновки демонструють, що професійне вигорання глибоко і нерозривно пов'язане з незадоволеністю роботою, що зумовлено насамперед відстороненістю у відносинах та комунікації (деперсоналізацією), а не об'ємом завдань. Ефективна профілактика вимагає системних, структурних клінічних втручань з управління проєктами, що наголошують на оптимізації комунікації, розвитку лідерських якостей та захисті клінічної автономії, а не на індивідуальному тренуванні резистентності.

Ключові слова: управління проєктами, вигорання, задоволеність роботою, ділова комунікація, реабілітологи, організаційна поведінка, менеджмент охорони здоров'я, мультидисциплінарні команди, управління людськими ресурсами.

Внесок авторів: всі автори зробили рівний внесок у цю роботу.

Конфлікт інтересів: автори повідомляють про відсутність конфлікту інтересів.

Стаття надійшла до редакції 17.03.2026

Стаття рекомендована до друку 26.04.2026

Статтю опубліковано 30.05.2026

При підготовці даної статті інструменти штучного інтелекту авторами не використовувалися.

ДОСЛІДЖЕННЯ ТУРИЗМУ ТА ГОТЕЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

<https://doi.org/10.26565/2310-9513-2026-23-12>
УДК 338.48-6:364.467:355.01
JEL Index: Z32, R58, H84, O20

ВОЛОНТЕРСЬКИЙ ТУРИЗМ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Гапоненко Ганна Ігорівна

канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри світової політики,
дипломатії та туристичного бізнесу
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
майдан Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022
e-mail: a.i.gaponenko@karazin.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8998-4795>

Писаревський Микола Ілліч

канд. екон. наук, доцент, директор ННІ «Каразінський інститут
міжнародних відносин та туристичного бізнесу»
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
майдан Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022
e-mail: pisarevskiy@karazin.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3981-5149>

Шамара Ірина Миколаївна

канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри світової політики,
дипломатії та туристичного бізнесу
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
майдан Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022
e-mail: shamara@karazin.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2431-9185>

У статті досліджено роль волонтерського туризму як інструменту повоєнного відновлення України в умовах військової агресії, масштабних руйнувань та трансформації соціально-економічного середовища. Обґрунтовано, що волонтерський туризм набуває стратегічного значення як механізм мобілізації людського, соціального й організаційного капіталу, сприяючи відновленню територіальних громад, зміцненню соціальної згуртованості та формуванню засад сталого розвитку. Визначено, що сучасні практики волонтуризму поєднують гуманітарну діяльність із туристичною мобільністю, формуючи нову модель відповідального туризму, орієнтовану на суспільну користь. Метою дослідження є визначення ролі волонтерського туризму у процесах повоєнного відновлення України, аналіз чинників його розвитку, сучасних викликів та перспектив інституціоналізації. Предметом дослідження є організаційно-економічні та інституційні механізми розвитку волонтерського туризму, а також соціально-економічні відносини, що виникають у процесі поєднання волонтерської діяльності й туристичної мобільності. Методологічну основу дослідження становлять системний підхід, методи аналізу та синтезу, компаративний, історичний і статистичний аналіз, узагальнення, а також інституційний та соціально-економічний підходи. Це дозволило оцінити міжнародний досвід, виявити особливості розвитку волонтерського туризму в Україні та визначити напрями його інтеграції у стратегії повоєнного відновлення. У результаті дослідження систематизовано інституційні моделі організації волонтерського туризму, охарактеризовано мотиваційні чинники участі волонтерів та обґрунтовано його мультиплікативний вплив на розвиток територіальних громад. Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їх використання під час формування державної політики повоєнного відновлення, удосконалення механізмів координації волонтерських ініціатив, розвитку цифрових платформ, а також у підготовці фахівців сфери туризму, менеджменту та гуманітарної дипломатії.

Ключові слова: волонтерський туризм; волонтуризм; повоєнне відновлення; соціальна солідарність; туризм відповідальності; громадянське суспільство; гуманітарна дипломатія.

Як цитувати: Гапоненко Г.І., Писаревський М.І., Шамара І.М. Волонтерський туризм як інструмент повоєнного відновлення України: сучасні виклики та перспективи розвитку. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм»*. 2026. № 23. С. 144–160. DOI: <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2026-23-12>

In cites: Haponenko, H., Pysarevskiy, M. & Shamara, I. (2026). Volunteer tourism as a tool for the post-war recovery of Ukraine: current challenges and development prospects. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series International Relations. Economics. Country Studies. Tourism*, (23), 144–160. <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2026-23-12> (in Ukrainian)

Постановка проблеми. Волонтерський туризм поєднує елементи соціальної відповідальності, міжкультурної взаємодії та економічного розвитку, що робить його важливим інструментом підтримки територіальних громад і формування позитивного міжнародного іміджу держави. В умовах повоєнного відновлення значення волонтерського туризму суттєво зростає, оскільки він здатний комплексно впливати на подолання соціальних, економічних і культурних наслідків війни.

Насамперед, у соціальному вимірі волонтерський туризм сприяє посиленню громадянської активності та консолідації суспільства. Залучення волонтерів до відновлення інфраструктурних об'єктів, благоустрою територій, реконструкції культурних і громадських просторів допомагає зміцнювати соціальні зв'язки, відновлювати довіру всередині громад та формувати спільне бачення процесів відбудови країни. Особливого значення це набуває для невеликих населених пунктів і територій, які зазнали значних демографічних, соціальних та психологічних втрат унаслідок війни. Крім того, участь у волонтерських ініціативах позитивно впливає на психологічну адаптацію населення, сприяє розвитку культури взаємодопомоги та соціальної стійкості громад.

З економічної точки зору волонтерський туризм формує як прямі, так і непрямі економічні ефекти. Прямий вплив проявляється через збільшення попиту на послуги розміщення, харчування, транспорту, логістики та супутньої інфраструктури, що забезпечує додаткові надходження до місцевих бюджетів і стимулює створення робочих місць у сфері туризму та сервісу. Непрямий ефект полягає у підвищенні інвестиційної привабливості територій, активізації малого та середнього бізнесу, розвитку локального підприємництва й поступовому зростанні рівня зайнятості населення. За оцінками міжнародних організацій, Програми розвитку ООН, волонтерські програми мають значний мультиплікативний ефект, адже кожен вкладений ресурс здатний генерувати додаткову соціально-економічну цінність для громад, насамперед у процесах відновлення та сталого розвитку територій.

Водночас волонтерський туризм виконує важливу культурно-освітню функцію. Він сприяє популяризації історико-культурної спадщини, національних традицій та культурних цінностей України, а також формує платформу для міжкультурного діалогу. Співпраця місцевого населення з українськими та іноземними волонтерами забезпечує обмін досвідом, знаннями та практичними навичками, що підвищує рівень соціального капіталу громад і створює передумови для розвитку туристичної, освітньої та соціальної інфраструктури.

Аналіз наукових джерел свідчить, що проблематика волонтерського туризму розглядається у

контексті розвитку соціально відповідальних форм туризму, сталого розвитку територій, громадянської активності та гуманітарних ініціатив. Серед вітчизняних дослідників вагомий внесок у вивчення теоретичних і прикладних аспектів волонтерського туризму здійснили О. Долинська, Я. Бойко, Т. Купач, О. Бордун, В. Шевчук, В. Монастирський, О. Лучка, А. Василенко, В. Пацюк, Е. Сіра, Л. Демчук, Г. Машіка та І. Смирнов. Окремі аспекти розвитку соціально відповідального туризму, туристичної мобільності та післякризового відновлення туристичної сфери висвітлено у працях О. Любіцевої, А. Парфіненка, Г. Гапоненко, П. Подлепіної, М. Писаревського та І. Шамари.

Суттєвий внесок у формування сучасної концепції волонтерського туризму належить зарубіжним ученим, насамперед S. Wearing, K. Lyons, J. Hanley, N. Neil, K. Tomazos, R. Butler та J. J. Wen, які дослідили мотивацію волонтерів, соціальні, економічні й етичні аспекти волонтуризму, його вплив на приймаючі громади, а також роль у забезпеченні сталого розвитку дестинацій.

Метою дослідження є визначення ролі волонтерського туризму у процесах повоєнного відновлення України, аналіз чинників його розвитку, сучасних викликів та перспектив інституціоналізації.

Виклад основного матеріалу. Туризм і волонтерська діяльність упродовж тривалого часу залишаються предметом наукових досліджень як на національному, так і на міжнародному рівнях. Однією з відносно нових, проте динамічно зростаючих форм альтернативного туризму є волонтерський туризм, або волонтуризм (від англ. voluntourism – поєднання слів volunteer і tourism). Це багатовимірне соціокультурне явище сформувалося під впливом глобальних трансформацій кінця XX – початку XXI століття, зокрема активізації міжнародної мобільності населення, посилення уваги до принципів соціальної відповідальності та зростання попиту на змістовні й автентичні туристичні практики, які виходять за межі традиційного споживчого відпочинку [29].

Попри те, що поняття «волонтуризм» набуло широкого поширення лише у 1990-х роках, його ідейні витоки мають значно глибше історичне підґрунтя. Передумови розвитку цього явища можна простежити у місіонерських подорожах XIX століття, що поєднували міжкультурні контакти з просвітницькою та гуманітарною діяльністю, а також у діяльності міжнародних молодіжних ініціатив після Другої світової війни, спрямованих на відбудову європейських країн і розвиток міжнародної солідарності.

Упродовж тривалого історичного періоду поняття «волонтерство» використовувалося переважно у військовому значенні та позначало осіб, які добровільно вступали до збройних формувань. Лише у XVII столітті термін почав набувати ши-

ршого соціального змісту та асоціюватися з добровільною суспільно корисною діяльністю, що здійснюється без матеріальної винагороди [39]. Уже в той період волонтерська праця охоплювала допомогу нужденним, участь у благодійних ініціативах, догляд за людьми похилого віку, підтримку сиротинців, екологічні заходи та інші форми громадської активності.

Сучасна наукова література містить різні підходи до трактування поняття волонтерства, акцентуючи увагу на його соціальних, етичних, економічних і комунікаційних аспектах. Водночас однією з визначальних рис волонтерського туризму є його мотиваційна подвійність. Особи, які беруть участь у таких програмах, поєднують прагнення до подорожей, культурного пізнання та зміни середовища з бажанням здійснити реальний внесок у розвиток, підтримку або відновлення приймаючої громади.

Відповідно до підходів, поширених у дослідженнях міжнародних центрів сталого туризму, волонтерський туризм визначається як форма туристичної діяльності, що передбачає добровільну неоплачувану працю на користь місцевої громади, довкілля або культурної спадщини, при цьому учасники самостійно покривають витрати на подорож і перебування.

Основна відмінність волонтерського туризму від традиційних видів туризму – масового, рекреаційного чи культурно-пізнавального – полягає у домінуванні соціально орієнтованої мети подорожі та зміні характеру взаємодії туриста з територією. У цьому випадку турист виступає не лише споживачем туристичних послуг, а й активним учасником соціальних, культурних, екологічних або гуманітарних процесів, що відбуваються у приймаючій громаді.

Важливим аспектом дослідження є розмежування понять волонтерського туризму та традиційного волонтерства, оскільки, попри спільну соціальну спрямованість, ці форми діяльності мають суттєві відмінності. Класичне волонтерство зазвичай характеризується локальним характером або тривалою спеціалізованою діяльністю, наприклад роботою у медичних установах, соціальних центрах, благодійних організаціях чи участю в екологічних проєктах.

Традиційна волонтерська діяльність переважно здійснюється за місцем проживання або передбачає довготривале перебування в одній локації з мінімальною туристичною складовою. Натомість волонтерський туризм обов'язково поєднує добровільну працю з елементом подорожі, що супроводжується витратами на транспорт, проживання та організаційне забезпечення. Для більшості волонтерських туристичних програм характерні чітко визначені часові рамки – переважно від одного до кількох тижнів. Крім того, на відміну від класичного волонтерства, у структурі волонтуризму значне місце займають туристично-рекреаційні активності: екскурсії, культурні заходи, дозвілля та ознайомлення з місцевими традиціями. Саме ця особливість нерідко стає предметом дискусій щодо етичності окремих волонтерських програм.

Відмінності простежуються і в механізмах фінансування. У класичному волонтерстві реалізація проєктів здебільшого забезпечується за рахунок грантових програм, благодійних фондів, міжнародних організацій або державної підтримки. У сфері волонтерського туризму основне фінансове навантаження покладається безпосередньо на учасника програми, який самостійно оплачує витрати на подорож, проживання, харчування та організаційні

Таблиця 1

Порівняльна характеристика волонтерського та традиційного туризму

Table 1

Comparative Characteristics of Volunteer Tourism and Traditional Tourism

Критерій Criterion	Традиційні форми туризму Traditional Forms of Tourism	Волонтерський туризм Volunteer Tourism
Провідна мета подорожі Primary purpose of travel	Відпочинок, рекреація, отримання туристичних і культурних послуг. <i>Recreation, leisure, and consumption of tourism and cultural services.</i>	Участь у суспільно значущій діяльності та підтримка розвитку громади. <i>Participation in socially significant activities and support for community development.</i>
Позиція туриста Role of the tourist	Переважно споживач туристичного продукту та спостерігач. <i>Primarily a consumer of tourism products and an observer.</i>	Активний учасник соціальних процесів і творець суспільної користі. <i>An active participant in social processes and a contributor to public benefit.</i>
Економічний ефект Economic impact	Формування прибутку для підприємств туристичної сфери (готелі, транспорт, заклади харчування). <i>Generation of profits for tourism enterprises (hotels, transport, catering establishments).</i>	Поєднання прямої фінансової підтримки з результатами добровільної неоплачуваної праці. <i>Combination of direct financial support with the outcomes of voluntary unpaid work.</i>
Особливості взаємодії з громадою Characteristics of interaction with the community	Короткотривала та переважно сервісна взаємодія. <i>Short-term interaction focused mainly on service provision.</i>	Глибоке занурення у локальне середовище, культуру та проблематику громади. <i>Deep immersion in the local environment, culture, and community issues.</i>

Складено авторами за матеріалами: [4; 8]

Source: Compiled by the authors based on [4; 8]

внески. Таким чином, волонтер не лише надає свою працю, а й опосередковано підтримує місцеву економіку через споживання товарів і послуг приймаючої території.

Волонтерський туризм займає проміжне положення між традиційним туризмом і класичним волонтерством. Його специфіка полягає у поєднанні короткострокової суспільно корисної діяльності з туристичною складовою, що перетворює благодійну працю на частину комплексного туристичного продукту. Така модель дозволяє оперативно залучати людські, фінансові та організаційні ресурси до кризових, депресивних або постконфліктних територій, що особливо актуально в контексті повоєнного відновлення України.

Упродовж останніх десятиліть волонтерський туризм набув значного поширення у світі як одна з форм соціально та екологічно відповідального туризму. Його розвиток відображає сучасні тенденції переходу від пасивного споживання туристичних послуг до активної участі мандрівників у вирішенні соціальних, гуманітарних та екологічних проблем. Сучасні моделі організації волонтерського туризму суттєво відрізняються залежно від економічних умов, культурних особливостей, рівня розвитку громадянського суспільства та державної політики окремих країн.

Світовий досвід свідчить про існування кількох основних моделей організації волонтерського туризму, серед яких виокремлюють державну, громадську (неурядову), корпоративну та змішану моделі. Кожна з них формується під впливом національних особливостей розвитку громадянського суспільства, державної політики, рівня економічного розвитку та традицій соціальної відповідальності.

Державна модель найбільш характерна для країн, у яких органи влади відіграють активну роль у підтримці міжнародних волонтерських ініціатив і молодіжних програм. Зокрема, у Японії та Південній Кореї функціонують урядові програми, спрямовані на розвиток екологічного волонтерства, гуманітарної допомоги, культурного обміну та міжнародної молодіжної співпраці. Реалізація таких програм здійснюється через спеціалізовані державні агентства й координаційні структури, які забезпечують організаційний супровід, контроль якості, безпеки та дотримання етичних стандартів волонтерської діяльності.

Найбільш поширеною у світі залишається неурядова модель, що базується на діяльності міжнародних громадських і благодійних організацій. Важливу роль у розвитку волонтерського туризму відіграють такі міжнародні структури, як Volunteer Service Abroad, Voluntary Service Overseas, Peace Corps та WWOOF. Вони формують міжнародні партнерські мережі між волонтерами та приймаючими громадами, забезпечують організацію поїздок, ло-

гістичний супровід, попередню підготовку учасників і їхню соціокультурну адаптацію. Саме діяльність таких організацій значною мірою сприяє поширенню принципів сталого розвитку у сфері волонтерського туризму та підвищенню його соціальної ефективності [19].

Корпоративна модель волонтерського туризму формується в межах програм корпоративної соціальної відповідальності великих компаній. Найактивніше такі практики впроваджуються у сферах інформаційних технологій, енергетики, фінансів та міжнародного консалтингу. Компанії організовують короткострокові волонтерські поїздки для своїх працівників до країн або регіонів, що потребують соціальної, освітньої чи гуманітарної підтримки. Подібні ініціативи поєднують розвиток корпоративної культури, підвищення мотивації персоналу та формування позитивного іміджу бізнесу із реальною допомогою місцевим громадам.

Останніми роками у світі дедалі більшого поширення набуває змішана модель волонтерського туризму, яка передбачає співпрацю державних установ, громадських організацій, освітніх закладів і приватного сектору. Одним із найбільш показових прикладів є діяльність Європейський корпус солідарності, програми якого фінансуються Європейський Союз та реалізуються через партнерські механізми між урядами, неурядовими організаціями й освітніми інституціями. Такий підхід забезпечує більшу стійкість, масштабність і гнучкість волонтерських ініціатив, дозволяючи адаптувати їх до потреб конкретних регіонів і соціальних груп.

Різноманіття організаційних моделей створює умови для ефективного функціонування волонтерського туризму у різних країнах світу та сприяє його інтеграції у сучасні стратегії сталого розвитку, міжнародної співпраці та гуманітарної підтримки.

Формування волонтерського туризму в Україні має глибоке соціальне підґрунтя та безпосередньо пов'язане з розвитком громадянського суспільства, зростанням суспільної самоорганізації та посиленням ролі людського капіталу у процесах допомоги й відновлення. Волонтерський рух поступово перетворився на один із ключових механізмів суспільної консолідації, особливо після подій Революція Гідності та початку російсько-української війни у 2014 році, коли значно активізувалися горизонтальні зв'язки між громадянами, громадськими організаціями та місцевими громадами [5, с. 45].

Після початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну у 2022 році масштаби волонтерської діяльності суттєво зросли. Волонтерство стало невід'ємною частиною суспільного життя, охопивши практично всі соціальні групи: студентську молодь, науковців, представників бізнесу, громадських активістів, українську діаспору та мешканців територіальних громад. Саме в цей період в Україні по-

чала активно формуватися нова форма соціально орієнтованого туризму – волонтерський туризм, який поєднує подорожі з гуманітарною допомогою, участю у відновлювальних роботах, підтримкою постраждалих територій та міжкультурною взаємодією [11, с. 71].

Соціальні передумови розвитку волонтерського туризму значною мірою формуються під впливом зростання громадянської свідомості, соціальної згуртованості та патріотичних настроїв, які особливо посилюються в умовах повномасштабної війни. Згідно з даними соціологічної групи «Рейтинг» (2023), понад 70% громадян України хоча б раз долучалися до волонтерської діяльності, що демонструє високий рівень суспільної солідарності та готовності населення брати участь у колективних ініціативах [20]. Важливу роль у консолідації волонтерського руху відіграють і великі національні та міжнародні благодійні платформи, серед яких «United24», Благодійний фонд Сергія Притули та фонд «Повернись живим», які забезпечують системну комунікацію з суспільством, прозорість діяльності та швидке реагування на потреби країни. Така екосистема довіри та взаємодії формує сприятливе середовище для розвитку волонтерського туризму як нової форми соціальної активності.

Додатково слід відзначити трансформацію самого сприйняття подорожей і дозвілля. Для значної частини населення України подорожі поступово виходять за межі суто рекреаційної функції та набувають соціально корисного змісту. Вони стають інструментом участі у відновленні постраждалих територій, підтримки місцевих громад, допомоги внутрішньо переміщеним особам, а також збереження культурної та історичної спадщини. Практика волонтерських ініціатив у регіонах, що зазнали наслідків бойових дій або прийняли значну кількість переселенців (зокрема Карпатський регіон, Київщина, Чернігівщина, Херсонщина), часто поєднує елементи екологічного, культурно-пізнавального та відновлювального туризму, формуючи модель так званого «туризму з місією допомоги» [14, с. 54]. Подібні підходи відповідають сучасним європейським тенденціям розвитку відповідального та сталого туризму, де акцент зміщується з пасивного споживання на активну участь у розвитку територій.

Важливим соціальним чинником також є роль освіти та академічного середовища. Заклади вищої освіти дедалі частіше інтегрують елементи волонтерства у навчальні програми через практики, соціальні проекти та стажування, що передбачають участь студентів у виїзних ініціативах у громадах, які потребують підтримки. Така діяльність не лише формує професійні навички, а й сприяє розвитку цінностей активного громадянства, соціальної відповідальності та залученості до процесів відновлення країни.

Узагальнюючи, соціальні передумови розвитку волонтерського туризму в Україні базуються на поєднанні високого рівня громадянської активності, патріотизму, розвитку культури взаємодопомоги, посилення ролі освіти та зростання соціальної відповідальності, що формує стійке підґрунтя для подальшого розвитку цього виду туризму.

Економічні чинники також відіграють визначальну роль у становленні волонтерського туризму. Військові дії спричинили значні втрати для економіки України, зокрема руйнування туристичної інфраструктури, скорочення доходів населення та зниження інвестиційної активності. Водночас ці обставини стимулювали появу нових форм соціально орієнтованої економічної поведінки, серед яких помітне місце посідає волонтерський туризм [6, с. 89].

З економічної точки зору волонтерський туризм функціонує на межі некомерційної діяльності та соціального підприємництва. Його розвиток сприяє пожвавленню локальних економік, особливо в громадах, що постраждали від війни або перебувають у стані відновлення. Прибуття волонтерів у такі регіони створює додатковий попит на послуги транспорту, харчування, розміщення та локального виробництва, що, своєю чергою, підтримує малий і середній бізнес. У цьому контексті волонтерський туризм можна розглядати як елемент «економіки участі», де соціальний внесок учасників поєднується з економічним ефектом для приймаючих територій [9, с. 103].

За оцінками Програми розвитку ООН (2024 р.), близько 40% територіальних громад України вже інтегрують волонтерські ініціативи у стратегії місцевого економічного розвитку. Практика відновлення соціальної інфраструктури – шкіл, медичних закладів, культурних просторів та об'єктів туристичного значення – за участі волонтерів не лише пришвидшує процеси реконструкції, але й формує додаткові стимули для розвитку внутрішнього туризму та підвищення інвестиційної привабливості територій. У результаті волонтерський туризм набуває мультиплікативного ефекту, поєднуючи соціальне відновлення з активізацією локальних економічних процесів і формуванням нової якості територіального розвитку.

Окрему роль у цьому процесі відіграє залучення бізнес-сектору до волонтерських практик. Після 2022 року в Україні суттєво посилюється корпоративне волонтерство, яке стало складовою політики соціальної відповідальності компаній. Підприємства туристичної індустрії, транспортні оператори та готельний бізнес дедалі частіше забезпечують логістичну підтримку волонтерських ініціатив, надають пільгові або безоплатні послуги проживання, а також долучаються до фінансування гуманітарних і відновлювальних поїздок [18, с. 62]. У сучасних умовах це формує додатковий механізм

партнерства між бізнесом і громадським сектором, посилюючи стійкість місцевих економік.

Важливою тенденцією є також розвиток соціального підприємництва у сфері волонтерського туризму. В Україні поступово формуються ініціативи та стартапи, які інтегрують туристичні послуги з волонтерською участю, зокрема так звані «відбудовчі тури» до постраждалих громад, а також програми з відновлення культурної спадщини. Подібні моделі створюють нові робочі місця, водночас формуючи альтернативний туристичний попит, орієнтований не на класичне споживання, а на участь у суспільно корисній діяльності та взаємодію з місцевими спільнотами.

Узагальнюючи, економічні передумови розвитку волонтерського туризму в Україні визначаються поєднанням макроекономічної нестабільності, високого рівня громадянської активності, зростання корпоративної соціальної відповідальності та формування нових моделей соціально орієнтованої економіки. У цьому контексті волонтерський туризм виступає не лише як реакція на кризові умови, а й як один із інструментів довгострокового відновлення та розвитку територіальних громад.

Водночас війна є ключовим фактором, який визначив сучасну траєкторію розвитку волонтерського туризму в Україні. Саме повномасштабне вторгнення російської федерації у 2022 році стало основним каталізатором безпрецедентної мобілізації громадянського суспільства, суттєво трансформували соціально-економічні процеси та прискоривши інституціоналізацію волонтерських практик [10, с. 112].

З перших місяців повномасштабної війни в Україні значна частина населення почала здійснювати переміщення з чітко вираженою гуманітарною метою. Йдеться про доставлення допомоги, евакуацію цивільного населення, волонтерську діяльність у прифронтових та деокупованих територіях, а також участь у відновленні зруйнованої інфраструктури. Такі поїздки поступово сформували основу волонтерського туризму як специфічного соціального явища, у межах якого територіальна мобільність поєднується з виконанням суспільно значущої місії.

У воєнних умовах формується особлива мотиваційна структура цього виду діяльності. Для більшості учасників визначальним стимулом виступає не рекреація чи відпочинок, а прагнення підтримати обороноздатність країни, надати допомогу постраждалим громадам, долучитися до процесів відбудови або поширювати об'єктивну інформацію про ситуацію в Україні на міжнародному рівні. У цьому контексті традиційне розуміння туризму трансформується, набуваючи рис громадянської участі в умовах війни [17, с. 79].

Окремого значення набуває діяльність ветеранських спільнот, які після завершення служби

ініціюють різноманітні туристично-волонтерські практики: реабілітаційні походи, патріотично-виховні подорожі, культурно-історичні експедиції та маршрути пам'яті. Подібні ініціативи мають не лише соціальний, а й терапевтичний ефект, сприяючи психологічній адаптації ветеранів, їхній ресоціалізації та формуванню нових підходів до розвитку внутрішнього туризму, пов'язаного з національною пам'яттю [23].

Важливим наслідком війни стала також трансформація просторової структури туристичних потоків. Унаслідок бойових дій і тимчасової окупації частини територій традиційні туристичні регіони втратили свою привабливість або стали недоступними. Натомість інші області, а саме, Київщина, Чернігівщина, Сумщина та низка деокупованих громад перетворилися на нові осередки волонтерських поїздок, відновлювальних робіт і меморіального туризму. У результаті відбувається формування нових туристичних маршрутів, які умовно можна визначити як «простори відновлення», де туризм поєднується з процесами реконструкції та пам'яті.

Можна зазначити, що військові фактори одночасно виступають і серйозним викликом, і потужним стимулом розвитку волонтерського туризму. Вони зумовили появу нової форми мобільності, в основі якої лежить не споживання туристичних ресурсів, а їх відновлення, підтримка та переосмислення через участь у суспільно корисній діяльності.

Комплексний розгляд соціальних, економічних і воєнних чинників дозволяє зробити висновок, що волонтерський туризм в Україні виник як відповідь суспільства на багатовимірну кризу, спричинену війною. Соціальні чинники забезпечили високий рівень громадянської готовності до колективних дій, економічні – створили умови для розвитку нових моделей соціально орієнтованої взаємодії, а воєнні – визначили зміст і напрями реалізації цих процесів, перетворивши туризм на інструмент підтримки та відновлення.

У підсумку формується нова туристична парадигма – «туризм відповідальності», у межах якої ключовою метою подорожі стає не рекреація, а внесок у суспільний добробут і відновлення громад. У сучасних умовах Україна фактично виступає як простір формування унікальної моделі волонтерського туризму, що інтегрує гуманітарну допомогу, соціальну мобільність, культурний обмін та економічну підтримку локальних спільнот [12, с. 94].

Сукупна дія соціальних, економічних і військових чинників стала основою для поступової інституціоналізації волонтерського туризму як окремого напрямку соціальної активності. З явища переважно ситуативного характеру він трансформується у більш організовану систему, що поступово набуває ознак структурованості: формуються спеціалізовані маршрути, мережі взаємодії, організаційні

платформи, а також залучаються фонди, громадські ініціативи та партнерські програми. У перспективі це може стати одним із важливих елементів повоєнного відновлення України та складовою формування її міжнародного іміджу як держави солідарності, взаємодопомоги та соціальної відповідальності.

У цьому контексті волонтерський туризм доцільно розглядати не лише як реакцію на кризові умови, а як потенційний інструмент довгострокового сталого розвитку. Завдяки поєднанню соціальної активності, економічної залученості та військово обумовленої мобілізації ресурсів він може еволюціонувати в окрему форму гуманітарної дипломатії. Така модель об'єднує волонтерство, туристичну мобільність і громадянську участь у цілісну систему цінностей сучасного українського суспільства, де подорож стає не лише способом пізнання, а й механізмом суспільної підтримки та відновлення.

Станом на 2022–2025 роки в Україні спостерігається перехід волонтерського туризму від переважно спонтанних ініціатив до більш структурованих форм організації. Йдеться про формування платформ, координаційних програм і мереж взаємодії, які забезпечують регулярну мобільність волонтерів і системну співпрацю з територіальними громадами. Цей процес має як кількісне, так і якісне вираження: зростає кількість учасників і проєктів, водночас посилюється інституційна складова через розвиток цифрових платформ координації, реєстрів ініціатив, а також національних і міжнародних програм підтримки. Додатковим чинником виступає активізація економічних механізмів, а саме, корпоративного волонтерства та соціальних стартапів, які інтегрують волонтерську діяльність у моделі соціально орієнтованого підприємництва.

За даними низки соціологічних досліджень, у перші два роки війни приблизно 70–75% населення хоча б раз долучалися до різних форм волонтерських ініціатив, що засвідчує надзвичайно високий рівень масовості цього явища та формує широку соціально-демографічну основу для подальшого розвитку волонтерського туризму (Рис. 1.).

Паралельно державні структури, благодійні організації та цифрові волонтерські платформи фіксують значну кількість активних учасників і потенційно залучених осіб: йдеться про сотні тисяч користувачів, зареєстрованих у системах пошуку волонтерських можливостей, а також тисячі проєктів і ініціатив, що координуються через онлайн-інструменти та спеціалізовані платформи. Зокрема, помітну роль відіграють великі координаційні ресурси та благодійні екосистеми, які після 2022 року суттєво розширили свою функціональність у напрямі логістики, організації поїздок і розподілу завдань.

Таким чином, в Україні сформувався значний людський ресурс для організації регулярних волонтерських поїздок, який уже сьогодні частково інте-

грований у формалізовані механізми координації. Це свідчить про наявність не лише високого рівня суспільної готовності, але й про поступове становлення інфраструктури, здатної трансформувати волонтерську активність у системно організовані форми мобільності та участі у відновлювальних процесах [15].

Урядові та міжвідомчі ініціативи в Україні сприяли створенню національних цифрових платформ і реєстрів для координації волонтерської діяльності. Одним із прикладів є Національна волонтерська платформа, яка станом на кінець 2023 року містила понад 2060 актуальних волонтерських можливостей і об'єднувала десятки тисяч зареєстрованих користувачів. Водночас аналітика платформи свідчить про значно ширше охоплення — сотні тисяч осіб, залучених через інформаційні та комунікаційні канали. Функціонування таких агрегаторів дозволяє не лише систематизувати запити громад, а й прогнозувати потреби територій, формувати логістично організовані виїзди та фактично вибудовувати модель регулярних «волонтерських поїздок», що поєднують транспортне забезпечення, проживання та конкретні завдання на місцях [46].

Внаслідок бойових дій та суттєвої трансформації доступності традиційних туристичних дестинацій структура внутрішнього туризму в Україні зазнала значних змін. У фокусі волонтерських поїздок опинилися переважно прифронтові, деокуповані або території, що зазнали значних руйнувань, зокрема Київська, Чернігівська, Сумська, Херсонська області, а також окремі райони Запорізької та Донецької областей. Ці регіони поступово виконують роль центрів концентрації волонтерської активності, оскільки поєднують високу потребу у відновленні з наявністю об'єктів соціальної, культурної та інфраструктурної значущості, де волонтери можуть здійснювати безпосередній внесок — від відбудови закладів освіти й культури до допомоги внутрішньо переміщеним особам.

Згідно з аналітичними матеріалами Державного агентства розвитку туризму України та регіональних адміністрацій, у 2023–2024 роках у низці областей спостерігалися перші ознаки відновлення внутрішнього туристичного потоку та поступове зростання пов'язаних надходжень, зокрема за рахунок короткотермінових поїздок, відновлювальних ініціатив і волонтерських програм, які частково інтегруються у локальні економічні процеси [27].

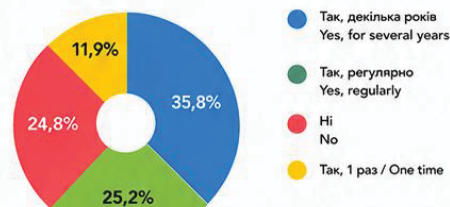
Дослідження свідчать, що учасники волонтерського туризму формують кілька основних соціально-демографічних і функціональних груп:

- місцеві волонтери та громадські активісти;
- міські жителі, які беруть участь у короткострокових виїздах («волонтерські поїздки вихідного дня»);
- організовані корпоративні та академічні групи (компанії, заклади вищої освіти);

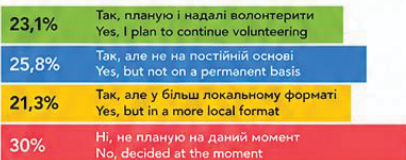
ДОСВІД, РЕСУРСИ ТА МОТИВАЦІЯ ВОЛОНТЕРІВ РЕЗУЛЬТАТИ ОПИТУВАННЯ EXPERIENCE, RESOURCES AND MOTIVATION OF VOLUNTEERS SURVEY RESULTS

1. ДОСВІД ВОЛОНТЕРСТВА 1. VOLUNTEERING EXPERIENCE

Чи волонтерили Ви до повномасштабного вторгнення після 24 лютого 2022 року?
Did you volunteer before volunteering after February 24, 2022?

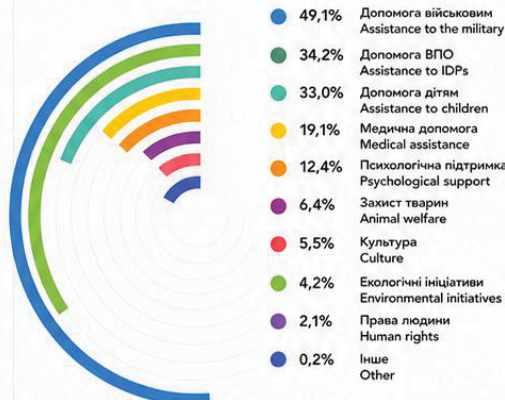

Чи плануєте ви продовжувати волонтерити у себе або в інших знайомих?
Do you plan to continue volunteering yourself or among your acquaintances?

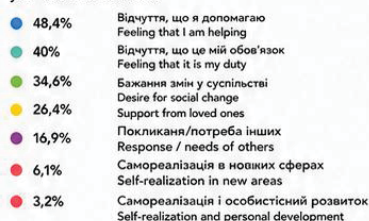
2. НАПРЯМИ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 2. AREAS OF VOLUNTEER ACTIVITIES

До яких напрямків волонтерської діяльності ви долучалися?
Which areas of volunteer activities have you been involved in?

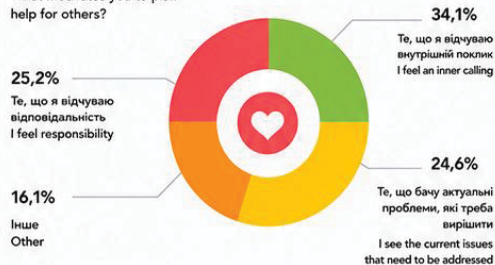

3. МОТИВАЦІЯ ДЛЯ ПРОДОВЖЕННЯ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 3. MOTIVATION FOR CONTINUING VOLUNTEER ACTIVITIES

Що мотивує вас продовжувати волонтерську діяльність?
What motivates you to continue your volunteer activities?

Що мотивує вас отримувати допомогу від інших?
What motivates you to plan help for others?

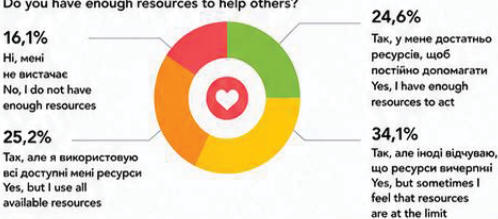
4. ПРОБЛЕМИ: ВИГОРАННЯ СЕРЕД ВОЛОНТЕРІВ 4. CHALLENGES: BURNOUT AMONG VOLUNTEERS

Чи зустрічали ви необхідність психологічної допомоги у себе або інших волонтерів?
Have you encountered the need for psychological support yourself or among other volunteers?

5. РЕСУРСИ ДЛЯ ДОПОМОГИ ІНШИМ 5. RESOURCES FOR HELPING OTHERS

Чи вистачає вам ресурсів для допомоги іншим?
Do you have enough resources to help others?

Кількість респондентів
Number of respondents
4 621

Вік
Age
18-34

Період опитування
Survey period
11.2023 р.
(November 2023)

Охоплення
Вся територія України
Coverage
All territory of Ukraine

Джерело: "Разом" та UNICEF. (Сильне опитування "Вивчення волонтерства молоддю по всій Україні, 18.10.2023 р.) | N = 4,621 | Вік 18-34 | Жінки: 1 | Проблеми волонтерського руху.
Source: Razom and UNICEF. (Youth Volunteerism Study across Ukraine, 18.10.2023) | N = 4,621 | Age 18-34 | Women: 1 | Challenges in volunteering.

Рис. 1. Соціологічне дослідження «Стійкість волонтерів»

Складено за джерелом: [15]

Fig. 1. Sociological Survey «Volunteer Resilience».

Source: Compiled based on [15]

Таблиця 2

Динаміка реєстрації волонтерів в Україні (2020–2025 рр.)

Table 2

Dynamics of Volunteer Registration in Ukraine (2020–2025)

Рік Year	Кількість зареєстрованих волонтерів, тис. осіб Number of Registered Volunteers, thousand persons	Темп приросту, % Growth Rate, %
2020	120	–
2021	135	12.5
2022	280	107.4
2023	410	46.4
2024	520	26.8
2025	600	15.4

Джерело: [15; 16]

Source: [15; 16]

• міжнародні волонтери, включно з представниками української діаспори.

Кожна з цих груп має відмінні мотиваційні характеристики – від патріотичної, гуманістичної та емпатійної до професійної, освітньої або реабілітаційної у межах ветеранських програм відновлення через активні подорожі та участь у відбудовчих ініціативах. Така диференціація дозволяє формувати спеціалізовані формати волонтерських поїздок: короткострокові виїзди, довготривалі стажування, відновлювальні експедиції та комбіновані освітньо-волонтерські програми [15].

За окремими даними, на Національній волонтерській платформі було зареєстровано понад 80 тис. користувачів, тоді як інформаційні та промоційні кампанії охопили сотні тисяч осіб, насамперед молодь і студентське середовище. Додатково, офіційні дані державної статистики та міжнародних моніторингових систем фіксують значний рівень залученості населення до організованого волонтерства у 2021–2023 роках, що дозволяє розглядати цей сегмент як вагомую основу формування внутрішнього мобільного попиту та розвитку волонтерського туризму як окремого напрямку [7].

Аналіз динаміки 2023–2024 років дає змогу виокремити низку ключових тенденцій розвитку волонтерського туризму. По-перше, відбувається поступова інституціоналізація волонтерської мобільності через цифрові платформи, державні програми та координаційні ініціативи. По-друге, посилюється роль корпоративного та академічного волонтерства як організованих форм залучення людського капіталу. По-третє, формується сегмент ринково орієнтованих пропозицій у межах соціального підприємництва, де волонтерські поїздки поєднуються з туристичними сервісами та покриттям логістичних витрат. По-четверте, зростає участь ветеранських спільнот у створенні туристично-волонтерських маршрутів, які поєднують реабілітаційні, освітні та меморіальні практики.

За умови подальшої стабілізації безпекової ситуації та збереження інституційної підтримки з боку держави, волонтерський туризм має потенціал

стати сталим компонентом внутрішнього туризму України та одним із інструментів повоєнної відбудови, зберігаючи при цьому свою гуманітарну та соціальну спрямованість.

Водночас розвиток цього явища супроводжується низкою системних викликів. Серед ключових проблем – відсутність уніфікованих методик оцінювання ефективності волонтерських поїздок (соціального та економічного впливу), недостатня нормативна врегульованість координації волонтерської діяльності у прифронтових і відновлюваних регіонах, логістичні та безпекові ризики, а також ризик неузгодженості волонтерських ініціатив із довгостроковими планами розвитку територіальних громад. Окремої уваги потребує проблема «фрагментації ресурсів», коли допомога розподіляється нерівномірно та не завжди відповідає пріоритетам місцевого відновлення. Подолання цих викликів потребує як впровадження практичних інструментів (страхування учасників, стандарти безпеки, протоколи роботи в зонах відновлення), так і розвитку методичних підходів до моніторингу та оцінювання впливу волонтерського туризму [13].

Після початку повномасштабної агресії РФ значна частина території України зазнала масштабного забруднення вибухонебезпечними предметами, включно з мінами та нерозірваними боєприпасами, а також тривалого впливу артилерійських і ракетних обстрілів. За оцінками міжнародних організацій, Україна входить до числа найбільш замінованих країн світу, а потреба в розмінуванні та заходах з підвищення мінної безпеки залишається критично високою і має довгостроковий характер. Ці обставини безпосередньо впливають на організацію волонтерських поїздок, підвищуючи вимоги до безпеки маршрутів, попередньої підготовки учасників та координації з місцевими органами влади і службами цивільного захисту. Відповідно, розвиток волонтерського туризму в Україні значною мірою залежить від здатності поєднувати гуманітарну активність із суворим дотриманням протоколів безпеки та управління ризиками.

Розвиток волонтерського туризму супроводжується низкою системних проблем, які стримують формування цього напрямку як стабільного та організованого сегмента туристичної діяльності. Серед ключових викликів варто виділити безпекові, інфраструктурні, правові, фінансово-економічні, організаційні та соціально-психологічні проблеми.

Найсерйознішою проблемою розвитку волонтерського туризму в Україні залишаються безпекові загрози, пов'язані з воєнними діями. За даними ДСНС (2024 р.), понад 30 % території України потенційно забруднено вибухонебезпечними предметами, що обмежує залучення міжнародних волонтерів і туристичних операторів, а також спричиняє зростання витрат на страхування та забезпечення безпеки поїздок [28].

Внаслідок бойових дій значна частина транспортної, туристичної та соціальної інфраструкту-

ри була пошкоджена або зруйнована. Йдеться про дороги, мости, вокзали, готелі, заклади харчування, туристичні об'єкти та культурні установи. Це обмежує можливості для організації волонтерських поїздок, особливо у громадах, які найбільше потребують допомоги.

У багатьох регіонах існують труднощі з розміщенням волонтерів, забезпеченням стабільного транспортного сполучення та доступом до базових послуг. Через це значна частина волонтерських ініціатив має короткостроковий і ситуативний характер, що ускладнює формування довготривалих програм.

Однією з ключових проблем є відсутність чіткої нормативно-правової системи, яка б регулювала сферу волонтерського туризму. В українському законодавстві фактично відсутнє окреме визначення поняття «волонтерський туризм», а механізми ко-

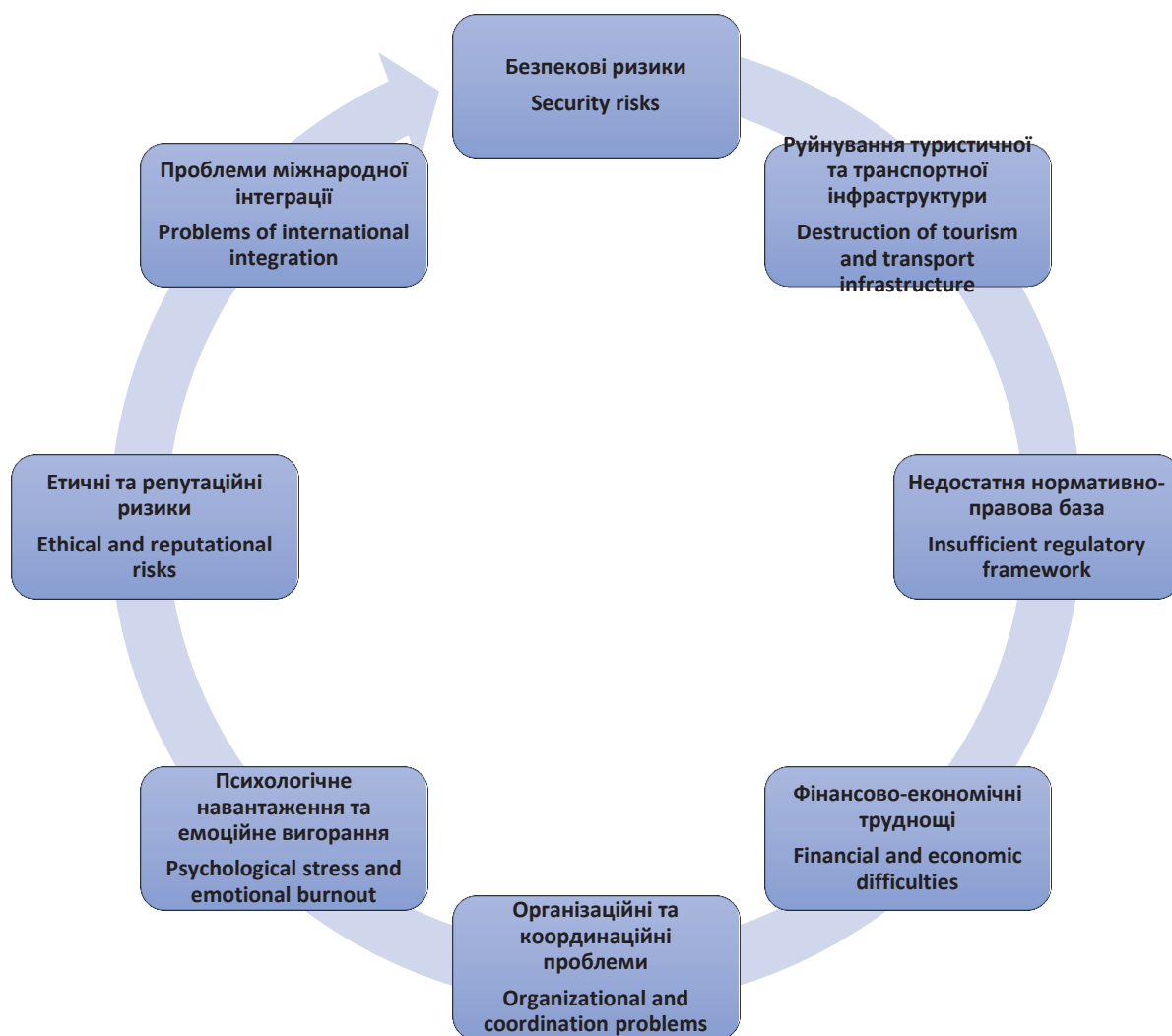

Рис. 3. Ключові проблеми розвитку волонтуризму в Україні

Розроблено авторами

Figure 3. Key Challenges to the Development of Volunteer Tourism in Ukraine
Developed by the authors

ординації між туристичними структурами, волонтерськими організаціями та органами державної влади залишаються недостатньо врегульованими.

Також існують труднощі з питаннями страхування волонтерів, відповідальності організаторів, безпекових стандартів та юридичного супроводу міжнародних учасників. Неврегульованість цих аспектів створює додаткові ризики як для самих волонтерів, так і для приймаючих громад.

Попри значну суспільну підтримку волонтерських ініціатив, більшість проєктів функціонує в умовах обмеженого фінансування. Значна частина витрат (транспорт, проживання, харчування, закупівля матеріалів) покладається на самих учасників або благодійні фонди. Це обмежує масштабування волонтерських програм та їхню доступність для різних соціальних груп.

Крім того, через економічну нестабільність і зниження доходів населення частина потенційних учасників не має можливості брати участь у довготривалих волонтерських поїздках. Недостатній рівень державної фінансової підтримки також стримує розвиток системних програм у цій сфері. Волонтерський туризм в Україні значною мірою розвивається на основі громадських ініціатив і горизонтальних зв'язків. Хоча це забезпечує гнучкість та оперативність, водночас спостерігається проблема недостатньої координації між різними організаціями, громадами та волонтерськими платформами.

У деяких випадках відсутність централізованого планування призводить до дублювання функцій, нерівномірного розподілу ресурсів або концентрації допомоги лише у найбільш медійно відомих регіонах. Частина громад, особливо віддалених, залишається недостатньо охопленою волонтерськими програмами.

Волонтерська діяльність у воєнних умовах супроводжується високим рівнем емоційного навантаження. Постійний контакт із наслідками війни, руйнуваннями, травмованими людьми та гуманітарними кризами часто призводить до психологічного виснаження волонтерів.

Особливо це стосується тих, хто регулярно працює у прифронтових районах або бере участь у відбудові деокупованих територій. В Україні поки що недостатньо розвинені системи психологічної підтримки та реабілітації для волонтерів, що створює ризики професійного та емоційного вигорання.

Розвиток волонтерського туризму супроводжується також певними етичними викликами. У міжнародній практиці існує критика так званого «поверхневого волонтуризму», коли короткострокові поїздки більше орієнтовані на особистий досвід учасників, ніж на реальні потреби громад.

Для України це питання є особливо чутливим через воєнний контекст. Важливо уникати перетво-

рення постраждалих територій на об'єкти «кризового туризму» або медійного споживання трагедії. Волонтерські програми повинні ґрунтуватися на принципах етичності, поваги до місцевого населення та реальної користі для громад.

До переліку територіальних громад, розташованих у зонах активних бойових дій, тимчасової окупації або блокування, нині належать громади дев'яти областей України. Зокрема, найбільша їх кількість зафіксована у Донецькій (66 громад), Запорізькій (59), Харківській (56), Херсонській (48), Луганській (37), Миколаївській (26), Сумській (20), Дніпропетровській (10) та Чернігівській (4) областях. Перелік таких територій формується на основі пропозицій обласних і Київської міської військових адміністрацій та затверджується за погодженням із Міністерством оборони України. Головними критеріями віднесення громад до цієї категорії є ведення активних бойових дій, тимчасова окупація території або її перебування в умовах оточення чи блокування.

Попри значну міжнародну підтримку України, залучення іноземних волонтерів ускладнюється безпековими обмеженнями, бюрократичними процедурами, мовним бар'єром та недостатньою інформаційною координацією. Багато потенційних учасників не мають доступу до перевірених платформ або не володіють інформацією про безпечні формати участі.

Крім того, відсутність системної державної стратегії міжнародного просування волонтерського туризму обмежує можливості України у формуванні позитивного міжнародного гуманітарного іміджу через цей напрям діяльності.

Розвиток волонтерського туризму в Україні характеризується значним потенціалом як у контексті підтримки постраждалих територіальних громад, так і у зміцненні міжнародної гуманітарної солідарності. Водночас ефективна реалізація цього потенціалу можлива лише за умови впровадження комплексної системи управління ризиками. Передусім це стосується інтеграції безпекових механізмів, пов'язаних із мінною небезпекою та загрозою обстрілів, удосконалення нормативних і організаційних засад діяльності волонтерів, а також врахування етичних аспектів, щоб уникнути формального або експлуатативного характеру допомоги.

Для забезпечення максимальної ефективності волонтерського туризму у процесі повоєнної відбудови доцільно реалізувати низку стратегічних заходів:

✓ розробити державні та регіональні програми розвитку, у межах яких волонтерський туризм буде офіційно інтегрований у систему відновлення територій;

✓ запровадити єдині стандарти безпеки, логістичного супроводу та страхування учасників волонтерських поїздок;

✓ посилити партнерську взаємодію між туристичним бізнесом, громадськими організаціями, органами місцевого самоврядування та волонтерськими платформами;

✓ інтегрувати волонтерські маршрути у структуру туристичних продуктів, оскільки після завершення волонтерських програм частина учасників може повертатися до регіонів уже як туристи, формуючи додатковий економічний ефект для місцевих громад;

✓ забезпечити систему постійного моніторингу та оцінювання результативності проєктів, враховуючи як кількісні показники (чисельність волонтерів, кількість відновлених об'єктів, обсяги використаних ресурсів), так і якісні параметри (соціальний вплив, рівень залученості громад, набуття нових компетентностей волонтерами, стійкість реалізованих ініціатив).

На основі виявлених тенденцій можна окреслити ключові перспективи його подальшого розвитку, які відображають основні напрями впливу волонтерського туризму на суспільство, економіку та міжнародний імідж України (Рис. 5.).

В умовах війни та масштабних руйнувань соціальної, культурної й природної інфраструктури України розвиток волонтерського туризму набуває особливої актуальності як інструмент відновлення територій і громад. Він об'єднує державу, громадянське суспільство, бізнес і міжнародних партнерів у реалізації спільних гуманітарних, соціальних та екологічних ініціатив. Окрім фізичного відновлення інфраструктури, цей вид діяльності виконує важливу соціальну функцію — сприяє формуванню національної єдності, солідарності та зміцненню

позитивного міжнародного іміджу України як відкритої до співпраці держави.

Волонтерський туризм також забезпечує залучення як внутрішніх, так і міжнародних ресурсів, активізацію місцевих громад, розвиток культурного обміну та підтримку сталого розвитку територій. Разом із тим реалізація цього потенціалу потребує подолання низки викликів, зокрема у сфері безпеки та інституційного врегулювання. Лише за умови системної інтеграції у державні стратегії відбудови та розвитку волонтерський туризм може стати дієвим чинником не лише відновлення, а й довгострокового процвітання українських громад.

На нашу думку, ключова місія стратегічного розвитку волонтерського туризму у післявоєнний період полягає у формуванні стійкої системи залучення національних і міжнародних волонтерів до процесів відбудови, що сприятиме економічному зростанню, соціальній згуртованості та посиленню міжнародного іміджу України.

Ключові цілі стратегічного розвитку волонтерського туризму мають включати:

- ✓ формування ефективної інституційної системи координації волонтерських туристичних програм;
- ✓ інтеграцію волонтерського туризму до національних і регіональних стратегій сталого розвитку;
- ✓ залучення міжнародних партнерів, донорських організацій і туристичних асоціацій до відновлювальних проєктів;
- ✓ формування позитивного іміджу України як центру солідарного туризму в Європі;
- ✓ забезпечення безпеки, якості та прозорості реалізації волонтерських ініціатив.

Рис. 4. Перспективи розвитку волонтерського туризму в Україні
Розроблено авторами
Fig. 4. Prospects for the development of volunteer tourism in Ukraine
Developed by the authors

Таблиця 3

Стратегічні напрями та заходи щодо розвитку волонтерського туризму в Україні

Table 3

Strategic directions and measures for the development of volunteer tourism in Ukraine

Рівень реалізації Implementation level	Напрямок Direction	Комплекс практичних заходів Set of practical measures
Державний та інституційний рівень / State and institutional level	1. Нормативно-правове регулювання / Regulatory and legal framework	- Створення прозорої законодавчої бази та визначення офіційного статусу «волонтера-туриста» / Creation of a transparent legal framework and definition of the official status of a "volunteer-tourist". - Впровадження чітких і надійних механізмів акредитації для приймаючих організацій і фондів / Introduction of clear and reliable accreditation mechanisms for host organizations and foundations.
	2. Безпека та інфраструктурний менеджмент / Safety and infrastructure management	- Розробка єдиних протоколів безпеки (дії під час повітряних тривог, мінна безпека на деокупованих територіях) / Development of unified safety protocols (actions during air raids, mine safety in de-occupied territories). - Забезпечення базової захисної інфраструктури (облаштування укриттів) поблизу об'єктів відновлення / Provision of basic protective infrastructure (shelters arrangement) near reconstruction sites.
	3. Цифровізація та координація потоків / Digitalization and flow coordination	- Запуск і підтримка національних цифрових платформ (єдиних реєстрів волонтерських можливостей) / Launch and support of national digital platforms (unified registries of volunteering opportunities). - Оперативна синхронізація запитів від постраждалих громад із можливостями волонтерів / Operational synchronization of requests from affected communities with volunteers' capacities.
	4. Стандартизація та етика / Standardization and ethics	- Запровадження державних стандартів та етичних кодексів щодо взаємодії волонтерів із вразливими групами населення / Introduction of state standards and ethical codes for interaction between volunteers and vulnerable groups. - Контроль за недопущенням перетворення гуманітарних місій на розважальний туризм / Prevention of the transformation of humanitarian missions into entertainment tourism.
Індивідуальний рівень (безпосередні волонтери та туристи) / Individual level (direct volunteers and tourists)	1. Свідома підготовка та безпека / Conscious preparation and safety	- Попередній моніторинг безпекових і воєнних ризиків у регіоні майбутньої подорожі / Preliminary monitoring of security and military risks in the region of future travel. - Обов'язкове медичне страхування та ведення діяльності через офіційні поради МЗС і консульств / Mandatory medical insurance and activity through official recommendations of the Ministry of Foreign Affairs and consulates.
	2. Професіоналізм та кваліфікація / Professionalism and qualification	- Реалістична оцінка власних навичок; відмова від виконання спеціалізованих робіт (будівництво, медицина, розмінування) без ліцензії чи профільної освіти / Realistic assessment of own skills; refusal to perform specialized work (construction, medicine, demining) without license or relevant education.
	3. Етична взаємодія / Ethical interaction	- Суворе дотримання етичних норм та повага до психологічного стану місцевих жителів, які пережили кризові події / Strict adherence to ethical norms and respect for the psychological state of local residents who have experienced crisis events.
	4. Орієнтація на сталий розвиток / Orientation toward sustainable development	- Пріоритетне залучення до довгострокових проєктів, що посилюють внутрішні спроможності громад, замість участі у короткострокових «показових» акціях / Priority participation in long-term projects that strengthen community capacities instead of short-term "demonstrative" actions.

Складено авторами
Compiled by the authors

Однією з ключових передумов ефективного розвитку волонтерського туризму є формування чітко визначеного правового та організаційного середовища, у межах якого така діяльність може здійснюватися легально, прозоро та контрольовано. У стратегічних документах державної політики України міжнародна взаємодія у соціальній сфері

визначається як один із пріоритетних напрямів, що фактично створює основу для включення волонтерських ініціатив у ширші механізми міжнародного співробітництва. Таким чином, держава формує інституційні рамки, які дозволяють інтегрувати волонтерський туризм у систему соціально-гуманітарного партнерства та забезпечують залучення

як внутрішніх учасників, так і міжнародних організацій.

Стратегія розвитку туризму до 2026 року акцентує увагу на тому, що туризм може виконувати функцію інструмента публічної дипломатії, що відкриває можливості для розвитку солідарних і волонтерських форматів подорожей. У межах такого підходу правова та інституційна база охоплює:

- легалізацію статусу волонтера або волонтера-туриста;
- розвиток співпраці з державними структурами та міжнародними партнерами;
- запровадження регуляторних механізмів, включаючи реєстраційні процедури, партнерські угоди та інші форми офіційного оформлення діяльності.

Водночас ефективність волонтерського туризму визначається не стільки кількісними показниками, скільки якісними результатами, посиленням спроможності місцевих громад, мінімізацією ризиків для учасників процесу та дотриманням етичних норм, особливо під час роботи з вразливими соціальними групами. Реалізація таких підходів потребує узгодженої взаємодії держави, міжнародних організацій, громадянського сектору та професійних волонтерських мереж.

Практичні рекомендації щодо зниження ризиків та підвищення результативності волонтерського туризму передбачають комплексний підхід до управління цією сферою (Таблиця 3). Насамперед, організаціям, які координують волонтерські програми, доцільно впроваджувати системні протоколи безпеки. Вони мають включати оцінку мінної та іншої вибухонебезпечної загрози, чіткі алгоритми евакуації, інструктажі для учасників, а також регулярне оновлення інформації про безпекову ситуацію в регіонах у взаємодії з відповідними державними службами.

Важливим елементом є забезпечення належного страхового захисту волонтерів, що має охоплювати медичні ризики, евакуаційні витрати та інші потенційні загрози, пов'язані з роботою в постконфліктних зонах. При цьому учасники програм повинні отримувати повну та зрозумілу інформацію щодо умов страхування, включно з можливими обмеженнями покриття.

Окремої уваги потребує логістичне планування: використання безпечних маршрутів пересування, створення резервних логістичних центрів для гуманітарних ресурсів, а також формування запасів необхідних матеріалів у відносно стабільних регіонах.

Підвищення ефективності також неможливе без запровадження уніфікованих стандартів звітності та діяльності. Йдеться про стандартизовані форми звітів, регулярний моніторинг результатів проєктів, забезпечення фінансової прозорості та підзвітності перед донорами, партнерами й місцевими громадами.

Додатково важливо орієнтувати волонтерські програми на принципи сталого розвитку. Це передбачає не лише надання короткострокової допомоги, а й передачу знань місцевому населенню, залучення громад до планування та реалізації проєктів, а також підтримку довготривалих ініціатив із місцевими партнерами. Такий підхід формує основу для стійких результатів і підвищує загальну ефективність відновлювальних процесів.

Окремим напрямом є розширення міжнародної співпраці через створення партнерських мереж між державними структурами, неурядовими організаціями, туристичними операторами та донорськими інституціями. Важливу роль відіграють також цифрові платформи, реєстри волонтерів і інформаційні системи, які забезпечують прозорість, доступність інформації та ефективну координацію учасників.

Висновки. Перспективи успішної інституціоналізації волонтуризму та його перетворення на невід'ємну складову загальнонаціональної стратегії відбудови залежать від подолання безпекових, логістичних та правових викликів. Ключовими векторами подальшого розвитку є вдосконалення нормативно-правової бази, розробка уніфікованих стандартів безпеки та етики взаємодії з вразливими верствами населення, а також оптимізація єдиних цифрових платформ для координації гуманітарних запитів громад і можливостей мандрівників. Об'єднання зусиль державних інституцій, неурядових організацій, міжнародних партнерів і соціально відповідального бізнесу дозволить масштабувати наявні «відбудовчі тури» та сформувати стійкі «ландшафти відновлення», інтегруючи Україну у світовий простір сталого, етично орієнтованого туризму

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України «Про волонтерську діяльність». URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
2. Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» від 16.09.1997 р. № 531/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
3. Закон України «Про туризм» URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
4. Геваковська М. Волонтерський туризм. *Вісник Львівського університету. Серія географічна*. 2013. Вип. 43(1). С. 178-183. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU_Geograf_2013_43%281%29_24
5. Горінов П., Драпушко Р. Волонтерська діяльність в Україні: соціально-правове дослідження : монографія. Київ: Державний інститут сімейної та молодіжної політики, 2022. 240 с.
6. Грищенко Н. І. Розвиток та риси волонтерської діяльності особи в умовах воєнного стану в Україні. *Актуальні про-*

блеми філософії та соціології. 2023. № 45. С. 92-96. <https://doi.org/10.32782/apfs.v045.2023.17>

7. Державна служба статистики України. URL: <https://ukrstat.gov.ua>

8. Долинська О. О. Волонтерський туризм як перспективний напрям розвитку у повоєнний період. *Туризм в Україні: виклики та відновлення* : матеріали міжнар. туристичного форуму, 21–22 березня 2023 р. Київ : КНЕУ, 2023. С. 104–106.

9. Звіт «Виклики та потреби волонтерського сектору» USAID. Київ, 2023. 24 с. URL: https://ednannia.ua/images/Volunteers_Report_01_1_ukr_web2.pdf

10. Мацієвський Ю., Лук'янчук Я. Волонтерство та псевдоволонтерство в Україні: новий погляд крізь призму неформальних інститутів. *Політичні дослідження*. 2024. № 1 (7). С. 19–41. <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2024-1-2>

11. Марчук А., Лобода В., Іваниса В. Волонтерська діяльність як засіб самовизначення й самореалізації молоді. *Соціально-економічні відносини в цифровому суспільстві*. 2023. Т. 2 (48). С. 104–116. <https://doi.org/10.55643/ser.2.48.2023.502>

12. Мірко Н., Ладонько Л. Міжнародне волонтерство та розвиток громадського сектору. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2023. № 6. С. 128–140. [https://doi.org/10.31617/3.2023\(131\)08](https://doi.org/10.31617/3.2023(131)08)

13. Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua>

14. Панькова О., Касперович О. Український волонтерський рух в умовах збройної агресії: виклики та можливості післявоєнного відновлення країни. *Journal of European Economy*. 2022. Т. 21, № 3 (82). С. 277–294. URL: <https://jeej.wunu.edu.ua/index.php/ukjee/article/view/1605>

15. Платформа державних волонтерських ініціатив. URL: <https://volunteers.gov.ua>

16. Національна волонтерська платформа GoVolunteer. URL: <https://govolunteer.com.ua>

17. Резнік О. Залученість українців до волонтерської діяльності під час повномасштабної війни. 26 квітня 2023 р. URL: <https://dif.org.ua/article/oleksandr-reznik-zaluchenist-ukraintsiv-do-volonterskoi-diyalnosti-pid-chas-povnomasshtabnoi-viyni>

18. Сірий Є. В., Сіра О. В. Волонтерство як форма соціального включення та можливої самозайнятості в сучасних викликах війни в Україні: самобутні вітчизняні вектори розвитку і зарубіжний досвід. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2023. № 11. С. 140–156. URL: <https://doi.org/10.31866/2616-745X.11.2023.278442>

19. Хижняк Л. М. Інституціоналізація міжнародного волонтерства як наукова і практична проблема. *Габітус*. 2025. Вип. 70. С. 61–65. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2025.70.9>

20. Соціологічна група «Рейтинг». URL: <https://ratinggroup.ua>

21. Andereck K. L., McGehee N. G., Topcak Y., et al. Experience quality and relationships among hope, volunteer tourism, and well-being. *Annals of Tourism Research*. 2012. Vol. 39, № 2. P. 1140–1162. URL: <https://doi.org/10.1016/j.annals.2011.11.018>

22. Coren N., Gray T. Commodification of volunteer tourism: a comparative study of volunteer tourists in developing countries. *International Journal of Tourism Research*. 2012. Vol. 14, № 3. P. 222–234. URL: <https://doi.org/10.1002/jtr.847>

23. Palacios C. M. Volunteer tourism, development and education in a postcolonial world: conceiving global connections beyond aid. *Journal of Sustainable Tourism*. 2010. Vol. 18, № 7. P. 861–878. URL: <https://doi.org/10.1080/09669581003782739>

24. Roques K. G., Jacobson S. K., McCleery R. A. Assessing contributions of volunteer tourism to ecosystem research and conservation. *Ecosystem Services*. 2018. Vol. 30. P. 117–124. URL: <https://doi.org/10.1016/j.ecoser.2017.12.014>

25. Salamon L., Sokolowski S., Haddock M. Measuring the economic value of volunteer work globally. *Annals of Public and Cooperative Economics*. 2011. Vol. 82, № 3. P. 217–252. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1467-8292.2011.00437.x>

26. The Universal Declaration on Volunteering. International Association for Volunteer Effort : website. URL: <https://www.iave.org/the-universal-declaration-on-volunteering/>

27. Ukrainian Journal of Corporate Social Responsibility. URL: <https://journals.csr.com.ua>

28. United Nations Mine Action Service (UNMAS). URL: <https://www.unmas.org>

29. Volunteer. URL: https://www.etymonline.com/word/volunteer#etymonline_v_50003 new Online Etymology dictionary

30. Wearing S. L., McGehee N. G. Volunteer tourism: A review. *Tourism Management*. 2013. Vol. 38. P. 120–130. URL: <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2013.03.002>

Внесок авторів: всі автори зробили рівний внесок у цю роботу.

Конфлікт інтересів: автори повідомляють про відсутність конфлікту інтересів.

Стаття надійшла до редакції 17.02.2026

Стаття рекомендована до друку 30.03.2026

Статтю опубліковано 30.05.2026

При підготовці даної статті інструменти штучного інтелекту авторами не використовувалися.

Hanna Haponenko, PhD (Economics), Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 4, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: a.i.gaponenko@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8998-4795>

Mykola Pysarevskiy Ph.D (Economics), Associate Professor V. N. Karazin Kharkiv Natonal University Svobody sq., 4, Kharkiv, Ukraine, 61022 e-mail: pisarevskiy@karazin.ua ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3981-5149>

Irina Shamara, PhD (Economics), Associate Professor, V. N Karazin Kharkiv National University, 6, Svobody Sq., Kharkov, Ukraine, 61022, email: shamara@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000000224319185>

VOLUNTEER TOURISM AS A TOOL FOR THE POST-WAR RECOVERY OF UKRAINE: CURRENT CHALLENGES AND DEVELOPMENT PROSPECTS

This article examines the role of volunteer tourism as a tool for Ukraine's post-war recovery in the context of military aggression, extensive destruction, and the transformation of the socio-economic environment. It is substantiated that volunteer tourism is acquiring strategic importance as a mechanism for mobilizing human, social, and organizational capital, thereby contributing to the recovery of local communities, strengthening social cohesion, and promoting the principles of sustainable development. The study demonstrates that contemporary volunteer tourism practices combine humanitarian activities with tourist mobility, creating a new model of responsible tourism aimed at generating public benefit. The purpose of this study is to determine the role of volunteer tourism in Ukraine's post-war recovery, to analyze the factors influencing its development, and to identify current challenges and prospects for its institutionalization. The subject of the research comprises the organizational, economic, and institutional mechanisms of volunteer tourism development, as well as the socio-economic relationships emerging from the integration of volunteer activities and tourist mobility. The methodological framework is based on a systems approach, methods of analysis and synthesis, comparative, historical, and statistical analyses, generalization, as well as institutional and socio-economic approaches. These methods made it possible to evaluate international experience, identify the specific features of volunteer tourism development in Ukraine, and determine directions for its integration into post-war recovery strategies. The findings systematize the institutional models of volunteer tourism organization, identify the key motivational factors driving volunteer participation, and substantiate its multiplier effect on the development of local communities. The practical significance of the research lies in the possibility of applying its results to the formulation of state post-war recovery policies, the improvement of coordination mechanisms for volunteer initiatives, the development of digital volunteer tourism platforms, and the education and training of specialists in tourism, management, and humanitarian diplomacy.

Keywords: *volunteer tourism; voluntourism; post-war recovery; social solidarity; responsible tourism; civil society; humanitarian diplomacy.*

REFERENCES

1. Verkhovna Rada of Ukraine. (n.d.). *Law of Ukraine "On volunteering activities"*. <https://zakon.rada.gov.ua> (in Ukrainian)
2. Verkhovna Rada of Ukraine. (1997, September 16). *Law of Ukraine "On charitable activities and charitable organizations," No. 531/97-VR*. <https://zakon.rada.gov.ua> (in Ukrainian)
3. Verkhovna Rada of Ukraine. (n.d.). *Law of Ukraine "On tourism"*. <https://zakon.rada.gov.ua> (in Ukrainian)
4. Hevakovska, M. (2013). Volunteer tourism. *Visnyk of Lviv University. Series Geography*, 43(1), 178–183. http://nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU_Geograf_2013_43%281%29_24 (in Ukrainian)
5. Horinov, P., & Drapushko, R. (2022). *Volunteer activities in Ukraine: A socio-legal study*. State Institute for Family and Youth Policy (in Ukrainian)
6. Hryshchenko, N. I. (2023). Development and characteristics of individual volunteer activities under martial law in Ukraine. *Current Issues of Philosophy and Sociology*, 45, 92–96. <https://doi.org/10.32782/apfs.v045.2023.17> (in Ukrainian)
7. State Statistics Service of Ukraine. (n.d.). *State Statistics Service of Ukraine*. <https://ukrstat.gov.ua> (in Ukrainian)
8. Dolynska, O. O. (2023). Volunteer tourism as a promising direction of development in the post-war period. In *Tourism in Ukraine: Challenges and recovery: Proceedings of the International Tourism Forum* (pp. 104–106). Kyiv National Economic University. (in Ukrainian)
9. USAID. (2023). *Challenges and needs of the volunteer sector*. https://ednannia.ua/images/Volonters_Report_01_1_ukr_web2.pdf (in Ukrainian)
10. Matsievskiy, Y., & Lukianchuk, Y. (2024). Volunteering and pseudo-volunteering in Ukraine: A new perspective through the prism of informal institutions. *Political Studies*, 1(7), 19–41. <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2024-1-2> (in Ukrainian)
11. Marchuk, A., Loboda, V., & Ivanyisa, V. (2023). Volunteer activity as a means of self-determination and self-realization of youth. *Socio-Economic Relations in the Digital Society*, 2(48), 104–116. <https://doi.org/10.55643/ser.2.48.2023.502> (in Ukrainian)
12. Mirko, N., & Ladonko, L. (2023). International volunteering and the development of the civil society sector. *Foreign Trade: Economics, Finance, Law*, 6, 128–140. [https://doi.org/10.31617/3.2023\(131\)08](https://doi.org/10.31617/3.2023(131)08) (in Ukrainian)

13. National Institute for Strategic Studies. (n.d.). *Official website of the National Institute for Strategic Studies*. <https://niss.gov.ua> (in Ukrainian)
14. Pankova, O., & Kasperovych, O. (2022). Ukrainian volunteer movement under conditions of armed aggression: Challenges and opportunities for the post-war recovery of the country. *Journal of European Economy*, 21(3), 277–294. <https://jeej.wunu.edu.ua/index.php/ukjee/article/view/1605> (in Ukrainian)
15. State Platform for Volunteer Initiatives. (n.d.). *State Platform for Volunteer Initiatives*. <https://volunteers.gov.ua> (in Ukrainian)
16. GoVolunteer. (n.d.). *National volunteer platform GoVolunteer*. <https://govolunteer.com.ua> (in Ukrainian)
17. Reznik, O. (2023, April 26). *Ukrainians' involvement in volunteer activities during the full-scale war*. Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation. <https://dif.org.ua/article/oleksandr-reznik-zaluchenist-ukraintsiv-do-volonterskoi-diyalnosti-pid-chas-povnomasshtabnoi-viyini> (in Ukrainian)
18. Siryi, Y. V., & Sira, O. V. (2023). Volunteering as a form of social inclusion and possible self-employment amid the contemporary challenges of the war in Ukraine: Distinctive domestic development vectors and international experience. *International Relations: Theory and Practical Aspects*, 11, 140–156. <https://doi.org/10.31866/2616-745X.11.2023.278442> (in Ukrainian)
19. Khyzhniak, L. M. (2025). Institutionalization of international volunteering as a scientific and practical problem. *Habitus*, 70, 61–65. <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2025.70.9> (in Ukrainian)
20. Rating Group Ukraine. (n.d.). *Rating Group Ukraine*. <https://ratinggroup.ua> (in Ukrainian)
21. Andereck, K. L., McGehee, N. G., Topak, Y., et al. (2012). Experience quality and relationships among hope, volunteer tourism, and well-being. *Annals of Tourism Research*, 39(2), 1140–1162. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2011.11.018>
22. Coren, N., & Gray, T. (2012). Commodification of volunteer tourism: A comparative study of volunteer tourists in developing countries. *International Journal of Tourism Research*, 14(3), 222–234. <https://doi.org/10.1002/itr.847>
23. Palacios, C. M. (2010). Volunteer tourism, development and education in a postcolonial world: Conceiving global connections beyond aid. *Journal of Sustainable Tourism*, 18(7), 861–878. <https://doi.org/10.1080/09669581003782739>
24. Roques, K. G., Jacobson, S. K., & McCleery, R. A. (2018). Assessing contributions of volunteer tourism to ecosystem research and conservation. *Ecosystem Services*, 30, 117–124. <https://doi.org/10.1016/j.ecoser.2017.12.014>
25. Salamon, L., Sokolowski, S., & Haddock, M. (2011). Measuring the economic value of volunteer work globally. *Annals of Public and Cooperative Economics*, 82(3), 217–252. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8292.2011.00437.x>
26. International Association for Volunteer Effort. (n.d.). *The Universal Declaration on Volunteering*. <https://www.iave.org/the-universal-declaration-on-volunteering/>
27. Ukrainian Journal of Corporate Social Responsibility. (n.d.). *Ukrainian Journal of Corporate Social Responsibility*. <https://journals.csr.com.ua>
28. United Nations Mine Action Service. (n.d.). *United Nations Mine Action Service (UNMAS)*. <https://www.unmas.org>
29. Online Etymology Dictionary. (n.d.). *Volunteer*. https://www.etymonline.com/word/volunteer#etymonline_v_50003
30. Wearing, S. L., & McGehee, N. G. (2013). Volunteer tourism: A review. *Tourism Management*, 38, 120–130. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2013.03.002>

Authors Contribution: All authors have contributed equally to this work.

Conflict of Interest: The authors declare no conflict of interest.

The article was received by the editors 17.02.2026

The article is recommended for printing 30.03.2026

The article was published 30.05.2026

No artificial intelligence tools were used by the authors during the preparation of this article.

<https://doi.org/10.26565/2310-9513-2026-23-13>
УДК 338.48:640.41(4-67):005.336.3
JEL Index: L83, M11, M54, D22

ЛІДЕРИ ГОТЕЛЬНОГО СЕРВІСУ КРАЇН ЄС: ПОРІВНЯННЯ МОДЕЛЕЙ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ОБСЛУГОВУВАННЯ ТА СИСТЕМ ПОВЕДІНКОВИХ ПАТЕРНІВ¹

Горіна Ганна Олександрівна

докт. екон. наук, професор
Криворізький національний університет
вул. Віталія Матусевича, 11, м. Кривий Ріг, 50027
e-mail: gorina@donnuet.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0900-0640>
Scopus Author ID: 57015309600

Бочарова Юлія Геннадіївна

докт. екон. наук, професор
Криворізький національний університет
вул. Віталія Матусевича, 11, м. Кривий Ріг, 50027
e-mail: bocharova@donnuet.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4829-8948>
Scopus Author ID: 57881723500

Предметом дослідження є моделі управління якістю обслуговування та системи поведінкових патернів персоналу в діяльності провідних готельних компаній країн Європейського Союзу. Мета статті полягає у здійсненні порівняльного аналізу моделей управління якістю обслуговування провідних готельних компаній країн Європейського Союзу та визначенні ролі поведінкових патернів персоналу у формуванні клієнтського досвіду. Завдання: проаналізувати позиції та особливості розвитку провідних готельних компаній країн ЄС; здійснити порівняльний аналіз моделей управління якістю обслуговування, що застосовуються готельними лідерами ЄС; дослідити системи поведінкових патернів персоналу та їх роль у формуванні клієнтського досвіду; визначити взаємозв'язок між моделями управління якістю обслуговування та поведінковими практиками персоналу. Методи дослідження: аналіз і синтез (для узагальнення наукових підходів до управління якістю обслуговування та поведінкових патернів персоналу); порівняльний аналіз (для зіставлення моделей управління якістю, що застосовуються провідними готельними компаніями країн Європейського Союзу); структурно-логічний метод (для систематизації інструментів контролю якості та класифікації поведінкових практик персоналу); методи статистичного та динамічного аналізу (для оцінювання позицій і масштабів діяльності готельних компаній, а також темпів зростання їх номерного фонду); узагальнення (для формуванні висновків щодо взаємозв'язку між бізнес-моделями, системами управління якістю обслуговування та клієнтським досвідом); графічні та табличні методи (для наочного подання результатів дослідження). Результати. Встановлено, що провідні готельні компанії країн ЄС характеризуються різними масштабами діяльності, темпами зростання номерного фонду та стратегічними підходами до розширення ринкової присутності. Здійснено порівняльний аналіз моделей управління якістю обслуговування ТОП-10 міжнародних готельних компаній зі штаб квартирою в країнах ЄС. Виявлено домінування комплексних інтегрованих моделей управління якістю серед готельних компаній, які поєднують принципи TQM, управління клієнтським досвідом та цифрові інструменти зворотного зв'язку. Доведено, що моделі управління якістю готельних компаній формуються під впливом сегмента ринку, масштабу діяльності та стратегічних пріоритетів компаній. Досліджено системи поведінкових патернів персоналу готельних компаній та їх роль у формуванні клієнтського досвіду. Установлено, що поведінкові патерни персоналу є критично важливою складовою забезпечення якості обслуговування й безпосередньо впливають на емоційний, соціальний та раціональний виміри клієнтського досвіду. визначено взаємозв'язок між моделями управління якістю обслуговування та поведінковими практиками персоналу. Доведено, що ефективність формалізованих систем управління якістю значною мірою залежить від їх підтримки поведінковими патернами персоналу, які забезпечують адаптивність сервісу до очікувань клієнтів і мінливих умов ринку.

¹ Funded by the European Union. Views and opinions expressed are however those of the author(s) only and do not necessarily reflect those of the European Union or European Education and Culture Executive Agency (EACEA). Neither the European Union nor EACEA can be held responsible for them. Project: 101127413 – EVSDESCI – ERASMUS-JMO-2023-HEI-TCH-RSCH.

Ключові слова: готельна індустрія, готельний ринок, готельний сервіс, якість обслуговування, моделі управління якістю, поведінкові патерни, клієнтський досвід, готельні компанії ЄС, конкурентоспроможність, ринок туристичних послуг.

Як цитувати: Горіна Г.О., Бочарова Ю. Г. Лідери готельного сервісу країн ЄС: порівняння моделей управління якістю обслуговування та систем поведінкових патернів. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм»*. 2026. № 23. С. 161-171. DOI: <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2026-23-13>

In cites: Gorina, G., & Bocharova, Yu. (2026). Leaders of the EU hotel service industry: a comparison of quality management models and behavioral pattern systems. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series International Relations. Economics. Country Studies. Tourism*, (23), 161–171. <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2026-23-13> (in Ukrainian)

Постановка проблеми. Сучасний готельний бізнес Європейського Союзу функціонує в умовах високої конкуренції, глобалізації ринків туристичних послуг, цифровізації сервісу та зростання очікувань споживачів щодо якості обслуговування. За цих умов традиційні чинники конкурентоспроможності, пов'язані з масштабами номерного фонду, географією присутності або ціновими перевагами, поступово втрачають визначальне значення. Натомість ключовим фактором успіху готельних компаній стає здатність забезпечувати стабільно високу якість сервісу та формувати позитивний клієнтський досвід, що ґрунтується не лише на формальних стандартах, а й на поведінкових практиках персоналу.

Для провідних готельних компаній країн ЄС характерним є різноманіття бізнес-моделей розвитку – від класичних мережевих і франчайзингових структур до консорціумних та курортно-орієнтованих форматів. Кожна з цих моделей передбачає специфічні підходи до управління якістю обслуговування, рівень стандартизації сервісних процесів та механізми контролю результатів. Водночас ускладнення організаційних структур, мультибрендовість і культурна різноманітність персоналу створюють додаткові виклики для забезпечення єдиного рівня якості обслуговування в різних країнах і сегментах ринку.

Особливої ваги в цьому контексті набуває людський фактор, а саме системи поведінкових патернів персоналу, які визначають реальні практики взаємодії з гостями та практичну реалізацію задекларованих стандартів якості. Проте в наукових дослідженнях питання взаємозв'язку між моделями управління якістю обслуговування та системами поведінкових патернів персоналу готельних компаній ЄС залишаються недостатньо систематизованими.

За таких умов виникає наукова проблема необхідності порівняння моделей управління якістю обслуговування, які застосовуються готельними лідерами країн Європейського Союзу, з урахуванням їх взаємодії з поведінковими практиками персоналу. Це зумовлює потребу в комплексному аналізі того, як поєднання формалізованих управлінських ін-

струментів і поведінкового виміру сервісу впливає на конкурентоспроможність готельних компаній у глобальному середовищі та забезпечує сталість їх розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У працях вітчизняних науковців значну увагу приділено дослідженню функціонування міжнародних готельних мереж, зокрема форм, методів, моделей і стратегій їх розвитку. Так, Пандяк І., Кушнірук Г. та Петлін І. [1] аналізують організаційні особливості міжнародних готельних мереж, визначають їх ключові переваги, а також здійснюють класифікацію й характеристику найбільш поширених стратегій розвитку. Самойленко А. О. [2] у своїх дослідженнях акцентує увагу на потенціалі розвитку готельних мереж у глобальній індустрії гостинності з урахуванням сучасних форм і методів управління. Нечева Н.В., Шикіна О.В. досліджують роль готельних мереж у сучасній індустрії гостинності та виявляють основні переваги об'єднання готелів. Розглянуто причини та цілі об'єднання готелів, а також різноманітні системи управління корпораціями [3]. Чепурда Л. і Дубіновський Д. [4] зосереджують наукові пошуки на узагальненні та систематизації теоретичних засад формування і розвитку франчайзингових мереж у туристичній сфері, аналізі їх поточного стану та визначенні перспективних моделей франчайзингу в туристичному бізнесі. Чепурда Л. та Луцький І. [5] поглиблюють аналіз, зосереджуючись на зовнішніх і внутрішніх мотиваційних факторах впливу на розвиток готельних мереж, здійснюють їх класифікацію та обґрунтовують контрактне управління як один із найбільш ефективних і результативних механізмів управління готельними мережами. Горіна Г. О. [6] обґрунтовує взаємозв'язок між моделями організації міжнародного готельного бізнесу та стратегіями розвитку міжнародних готельних мереж, а також запропоновано типізацію відповідних моделей; здійснює рейтингову оцінку діяльності провідних суб'єктів міжнародного туристичного бізнесу – транснаціональних компаній сектору розміщення, що дає змогу виявити ключові тенденції їх розвитку [7]; здійснює компаративний аналіз діяльності ТОП-10 міжнародних готельних компаній

зі штаб квартирою в країнах ЄС та визначає на цій підставі лідерів ринку, а також їх флуктацію протягом аналізованого періоду [8].

У закордонних наукових дослідженнях проблематика управління якістю обслуговування в готельній індустрії розглядається як багатовимірне явище, що поєднує операційну стандартизацію, управління людськими ресурсами та управління клієнтським досвідом. Домінуючим теоретичним підґрунтям більшості праць залишається концепція Total Quality Management (TQM), адаптована до специфіки сервісних галузей. Як зазначають Prabhu et al. [9] та Hussain and Khan [10], впровадження принципів TQM у готельному бізнесі сприяє підвищенню якості сервісу, операційної ефективності та рівня задоволеності гостей за умови активної участі персоналу й орієнтації на клієнта. Knežević et al. [11] доводять, що формалізовані системи управління якістю (зокрема ISO-орієнтовані моделі) демонструють вищу результативність тоді, коли вони доповнені інструментами аналізу клієнтського досвіду та зворотного зв'язку гостей. Аналогічну позицію висловлюють Agarito and Sigala [12], наголошуючи на переході від процесно-орієнтованого контролю якості до людино-центричного підходу в управлінні готельним сервісом. Традиційним інструментом аналізу якості сервісу в закордонних дослідженнях залишається модель SERVQUAL. Бібліометричні огляди Olawuyi and Kleynhans [13] та узагальнювальні праці Abdulrab and Hezam [14] свідчать, що найважливішими чинниками сприйняття якості в готельному секторі залишаються емпатія, надійність і здатність персоналу оперативно реагувати на потреби клієнтів. Усі ці параметри безпосередньо залежать від поведінкових практик персоналу та сервісної культури організації. Окремий напрям досліджень присвячений впливу лідерства й HR-практик на формування поведінкових патернів. Rahi et al. [15] доводять, що участницький стиль лідерства та ефективні механізми обміну знаннями сприяють підвищенню прихильності персоналу до стандартів якості обслуговування.

Мета статті – здійснити порівняльний аналіз моделей управління якістю обслуговування провідних готельних компаній країн Європейського Союзу та визначити роль поведінкових патернів персоналу у формуванні клієнтського досвіду.

Методи дослідження: аналіз і синтез (для узагальнення наукових підходів до управління якістю обслуговування та поведінкових патернів персоналу); порівняльний аналіз (для зіставлення моделей управління якістю, що застосовуються провідними готельними компаніями країн Європейського Союзу); структурно-логічний метод (для систематизації інструментів контролю якості та класифікації поведінкових практик персоналу); методи статистичного та динамічного аналізу (для оціню-

вання позицій і масштабів діяльності готельних компаній, а також темпів зростання їх номерного фонду); узагальнення (для формуванні висновків щодо взаємозв'язку між бізнес-моделями, системами управління якістю обслуговування та клієнтським досвідом); графічні та табличні методи (для наочного подання результатів дослідження).

Інформаційна база дослідження: наукова вітчизняна та закордонна періодична література, данні офіційних сайтів міжнародних готельних компаній Accor Group, Club Med, Keytel, Meliá Hotels International, Motel One Group, NOVUM Hospitality, Pestana Hotel Group, PPHE Hotel Group, RIU Hotels & Resorts, Vila Galé Hotéis.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних умовах розвитку готельного бізнесу країн Європейського Союзу досягнення конкурентних переваг дедалі більше визначається здатністю компаній поєднувати ефективні бізнес-моделі з результативними системами управління якістю обслуговування та людським чинником сервісу. Різноманіття організаційних форм, стратегій масштабування та ринкових сегментів зумовлює застосування відмінних підходів до стандартизації сервісних процесів, контролю якості та формування клієнтського досвіду. У цьому контексті доцільним є комплексний аналіз позицій провідних готельних компаній країн ЄС, моделей управління якістю обслуговування, які вони використовують, а також систем поведінкових патернів персоналу як ключового інструменту практичної реалізації задекларованих стандартів сервісу.

Подані у табл. 1 дані дають змогу здійснити порівняльний аналіз позицій та динаміки розвитку провідних міжнародних готельних компаній зі штаб-квартирами в країнах Європейського Союзу та простежити загальні тенденції функціонування готельного бізнесу в ЄС у глобальному конкурентному середовищі. Сукупно ці компанії репрезентують різні стратегічні підходи до масштабування бізнесу, управління сервісом і формування клієнтського досвіду, що зумовлює їх конкурентні позиції у світовому рейтингу.

Абсолютним лідером серед компаній ЄС є Ассор (Франція), яка зберігає 7-му позицію у світовому рейтингу та володіє найбільшим номерним фондом – понад 850 тис. номерів у 5682 готелях. Приріст номерного фонду на 3,6 % є наслідком реалізації мультибрендової стратегії та моделі *asset-light*, що дає змогу компанії активно розширювати географію присутності шляхом франчайзингу та контрактів на управління. Водночас зростання мережі супроводжується ускладненням систем управління якістю обслуговування, оскільки стандарти бренду мають зберігатися в умовах високої організаційної й культурної різноманітності.

Другу позицію серед компаній ЄС займає іспанський готельний консорціум Keytel, який характе-

ризується найвищим темпом приросту номерного фонду – 10,8 %. Така динаміка пояснюється специфікою консорціумної моделі, яка передбачає об'єднання юридично незалежних готелів навколо спільних маркетингових, цифрових та сервісних платформ. У цьому випадку управління якістю базується не стільки на жорсткій стандартизації операційних процесів, скільки на координації, рекомендаційних стандартах і формуванні єдиних поведінкових принципів взаємодії з клієнтами.

Стабільне зростання демонструють Meliá Hotels International та RIU Hotels & Resorts, які спеціалізуються переважно на курортному та міському сегментах. Іспанські оператори **використовують** змішану модель розвитку, поєднуючи власність, управління та франшизу. Їх помірні, але стабільні темпи зростання свідчать про орієнтацію на якість клієнтського досвіду, особливо у курортному сегменті. Для таких компаній управління сервісом тісно пов'язане з поведінковими патернами персоналу, культурою гостинності та емоційною складовою обслуговування, що має вирішальне значення для повторних відвідувань і лояльності клієнтів.

Німецькі компанії Motel One GmbH і NOVUM Hospitality представляють сегмент lifestyle та

budget-готелів, де ключовими є стандартизація процесів, чітке регламентування сервісних дій і ефективність операцій. Помірні, але стабільні темпи приросту номерного фонду (1,5–5,5 %) свідчать про зростаючий попит на стандартизований міський сервіс за доступною ціною, особливо в умовах післякризового відновлення туристичних потоків.

Компанії **Pestana Hotel Group, Vila Galé Hotéis** та **PPHE Hotel Group** демонструють більш стриману динаміку розвитку, що пояснюється регіональною концентрацією бізнесу та орієнтацією на якість, а не на агресивне масштабування. У таких компаній особливого значення набувають внутрішні системи контролю сервісу, підготовка персоналу та узгодженість поведінкових стандартів на різних рівнях управління.

Загалом результати аналізу свідчать, що масштаби діяльності готельних компаній ЄС та темпи приросту їх номерного фонду перебувають у тісному взаємозв'язку з обраними бізнес-моделями. Водночас просте нарощування кількості номерів не гарантує стійких конкурентних переваг без ефективних механізмів управління якістю обслуговування та узгоджених поведінкових практик персоналу. Готельні компанії ЄС зберігають конкуренто-

Таблиця 1

ТОП-10 міжнародних готельних компаній зі штаб квартирою в країнах ЄС

Table 1

TOP-10 international hotel companies with headquarters in EU countries

Позиція в світовому рейтингу Position in the Global Ranking		Компанія Company	Штаб-квартира Headquarters		2023		2024		Темп приросту номерного фонду Growth Rate of Room Capacity	
2024	2023		Місто City	Країна Country	Номерний фонд Room Capacity	Готелі Hotels	Номерний фонд Room Capacity	Готелі Hotels	%	од. rooms
7	7	Accor	Іссі-ле-Муліно Issy-les-Moulineaux	Франція France	821000	5500	850285	5682	3.6	29285
10	13	Keytel	Барселона Barcelona	Іспанія Spain	316530	3517	350655	3615	10.8	34125
28	25	Meliá Hotels International	Пальма-де-Майорка Palma de Mallorca		92057	350	93982	362	2.1	1925
40	41	RIU Hotels & Resorts	Пальма-де-Майорка Palma de Mallorca		50088	97	51669	98	3.2	1581
57	63	Motel One GmbH	Мюнхен Munich	Німеччина Germany	26470	94	27928	99	5.5	1458
71	71	Club Med	Париж Paris	Франція France	20982	82	21300	71	1.5	318
80	86	NOVUM Hospitality	Гамбург Hamburg	Німеччина Germany	17212	125	17475	127	1.5	263
96	105	Pestana Hotel Group	Лісабон Lisbon	Португалія Portugal	12006	108	12041	109	0.3	35
106	122	Vila Galé Hotéis	Оейраш Oeiras		9429	42	9947	45	5.5	518
109	109	PPHE Hotel Group	Амстердам Amsterdam	Нідерланди Netherlands	9329	55	9526	42	2.1	197

Джерело: складено автором за даними [16-22]

Source: developed by the authors based on [16-22]

спроможність на світовому ринку завдяки диверсифікації бізнес-моделей, активному використанню франчайзингу й управлінських контрактів, а також упровадженню стандартизованих систем управління якістю обслуговування.

Отже, отримані результати підтверджують, що успіх провідних готельних компаній ЄС на світовому ринку зумовлений не лише масштабами їх операційної діяльності, а насамперед **якістю управління сервісом**. Різноманіття бізнес-моделей – від мережевих і консорціумних до курортно-орієнтованих – формує відмінні підходи до забезпечення якості обслуговування, стандартизації сервісних процесів і контролю клієнтського досвіду.

У цьому контексті доцільно перейти до детального аналізу **моделей управління якістю обслуговування**, що застосовуються світовими лідерами готельного сервісу на ринку ЄС, а також до вивчен-

ня **систем поведінкових патернів персоналу**, які забезпечують практичну реалізацію цих моделей. Саме взаємодія формалізованих управлінських інструментів і неформальних поведінкових практик визначає рівень сервісної досконалості та довгострокову конкурентоспроможність готельних компаній.

У табл. 2 представлено моделі управління якістю у ТОП-10 міжнародних готельних компаній зі штаб-квартирою в країнах ЄС, а також визначено інструменти контролю якості.

Порівняльна таблиця моделей управління якістю обслуговування провідних готельних компаній зі штаб-квартирою в країнах Європейського Союзу дозволяє виявити суттєві відмінності у підходах до забезпечення та контролю якості сервісу, що формуються під впливом бізнес-моделі, масштабу діяльності та цільового сегмента ринку.

Таблиця 2

Порівняння моделей управління якістю обслуговування готельних компаній ЄС

Table 2

Comparison of service quality management models of EU hotel companies

Компанія Company	Модель управління якістю Quality Management Model	Ключовий акцент Key Focus	Інструменти контролю якості Quality Control Tools
Accor	TQM + Multibrand Quality Framework + CEM	Стандартизація та клієнтський досвід Standardization and customer experience	Бренд-аудити, KPI, опитування гостей, ALL Accor Brand audits, KPIs, guest surveys, ALL Accor
Keytel	Консорціумна (Network-Based) модель / Consortium (Network-Based) Model	Координація без втрати ідентичності Coordination without loss of identity	Рекомендаційні стандарти, навчання, цифрові платформи Recommended standards, training, digital platforms
Meliá Hotels International	TQM + Sustainable Quality Management	Якість як складова сталого розвитку Quality as a component of sustainable development	Аудити, ESG-метрики, CRM, guest feedback Audits, ESG metrics, CRM, guest feedback
RIU Hotels & Resorts	All-Inclusive Quality Management	Стабільність та контрольований сервіс Consistency and controlled service	Service checklists, TUI Quality Awards, внутрішні аудити Service checklists, TUI Quality Awards, internal audits
Motel One GmbH	Lean Quality Management	Стабільна базова якість Consistent core quality	SOP, PMS, дизайн-стандарти SOPs, PMS, design standards
Club Med	Experience-Centric Quality Management	Емоційний та соціальний досвід Emotional and social experience	Customer satisfaction scores, стандарти поведінки G.O.C Customer satisfaction scores, G.O. behavioral standards
NOVUM Hospitality	Brand-differentiated QM + Franchise standards	Баланс локального стилю та контролю Balance between local identity and control	Франчайзингові та бренд-аудити Franchise and brand audits
Pestana Hotel Group	Customer-Driven Quality Management	Зворотний зв'язок клієнтів Customer feedback	CRM, аналіз відгуків, опитування задоволеності CRM, review analysis, customer satisfaction surveys
Vila Galé Hotéis	Operational QC + Human-centric model	Корпоративна культура та персонал Corporate culture and personnel	Навчання персоналу, регіональний контроль Staff training, regional monitoring
PPHE Hotel Group	Branded Quality Governance (Radisson)	Глобальні бренд-стандарти Global brand standards	Стандарти Radisson, бренд-аудити, програми лояльності Radisson standards, brand audits, loyalty programmes

Джерело: складено автором за даними [16-22]
Source: developed by the authors based on [16-22]

Передусім простежується домінування системних інтегрованих моделей управління якістю серед великих міжнародних готельних мереж. Такі компанії, як Accor та Meliá Hotels International, застосовують розширені модифікації Total Quality Management (TQM), поєднуючи класичні інструменти стандартизації з управлінням клієнтським досвідом, цифровими платформами зворотного зв'язку та індикаторами сталого розвитку. У цих випадках якість обслуговування розглядається не лише як відповідність стандартам, а як стратегічний актив бренду, що прямо впливає на лояльність клієнтів і репутаційний капітал.

Водночас компанії з вираженою курортною спеціалізацією, зокрема RIU Hotels & Resorts і Club Med, формують альтернативні підходи до управління якістю. RIU використовує all-inclusive quality management, у межах якого ключовими є жорстко стандартизовані процеси та регулярний операційний контроль. Це забезпечує високий рівень передбачуваності сервісу, що є критично важливим у масовому курортному сегменті. Натомість Club Med реалізує experience-centric модель, у якій центральне місце посідають поведінкові патерни персоналу та соціально-емоційний досвід гостей. Таким чином, у межах одного сегмента (курортного) співіснують принципово різні управлінські філософії – процесно-орієнтована та людино-орієнтована.

Окрему групу становлять компанії, що працюють у міському midscale та budget-сегментах. Motel One GmbH і NOVUM Hospitality демонструють прагнення до оптимізації якості через спрощення сервісної пропозиції, зменшення варіативності операцій та чітку стандартизацію ключових елементів (дизайн, чистота, базовий комфорт). Такий підхід підтверджує, що ефективне управління якістю не завжди потребує розширення спектра послуг, а може базуватися на фокусуванні на обмеженій кількості критично важливих параметрів.

Специфічне місце займають компанії з мережевою або консорціумною природою, зокрема Keytel. У цьому випадку управління якістю здійснюється не через примусову уніфікацію стандартів, а шляхом координації, консалтингової підтримки, навчання та впровадження рекомендаційних норм. Така модель доводить, що високі показники якості можуть досягатися в умовах збереження організаційної автономії готелів-учасників, за умови формування спільних цінностей і поведінкових принципів.

Для компаній Pestana Hotel Group та Vila Galé Hotéis характерна орієнтація на людський фактор у забезпеченні якості. Pestana активно використовує клієнтські дані та CRM-системи, фактично реалізуючи модель quality-management, керовану споживачем. Vila Galé, у свою чергу, робить ставку на корпоративну культуру, навчання персоналу та регіональний управлінський контроль, що зумовлює

більш «м'який», але стійкий характер управління якістю.

Особливим є підхід PPHE Hotel Group, де якість обслуговування інтегрована у систему brand governance міжнародних брендів Radisson. Це підтверджує тенденцію до зовнішнього ліцензування стандартів як одного зі шляхів забезпечення стабільно високого рівня сервісу без розроблення власних комплексних систем контролю.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що універсальної моделі управління якістю для готельних компаній ЄС не існує. Натомість успішні оператори формують гібридні системи, що поєднують стандарти, цифрові інструменти контролю, організаційну культуру та поведінкові практики персоналу. Саме поведінковий вимір якості – стиль комунікації, сервісна ініціативність, емоційна складова взаємодії з гостем – дедалі частіше виступає критичним чинником конкурентоспроможності, доповнюючи класичні моделі TQM і операційного контролю.

Це зумовлює необхідність подальшого детального дослідження систем поведінкових патернів персоналу як інструменту практичної реалізації моделей управління якістю обслуговування в сучасному готельному бізнесі. Поведінкові патерни персоналу формуються під впливом корпоративної культури, цінностей бренду, систем навчання та мотивації, а також очікувань клієнтів. Вони доповнюють формальні стандарти якості, забезпечуючи адаптивність сервісу до індивідуальних потреб гостей та мінливих умов ринку готельних послуг ЄС.

У табл. 3 представлено відповідність поведінкових патернів персоналу та типів клієнтського досвіду готельних компаній-лідерів ЄС.

У великих міжнародних готельних компаніях, зокрема Accor і Meliá Hotels International, поведінкові патерни персоналу інституціоналізовані через корпоративні концепції гостинності та внутрішні програми навчання. Accor впроваджує модель Heartists®, що поєднує професійні навички з емоційною залученістю персоналу, підкреслюючи емпатію, персоналізацію та щире ставлення до гостей як ключові елементи якості обслуговування. Аналогічно, Meliá формує поведінкові патерни на засадах клієнтоорієнтованості, сталого розвитку та соціальної відповідальності, інтегруючи ці принципи у щоденні сервісні практики та управління персоналом.

Для курортних операторів, таких як RIU Hotels & Resorts та Club Med, поведінкові патерни персоналу набувають особливого значення. У RIU вони жорстко регламентовані та пов'язані з концепцією all-inclusive, що передбачає стандартизовані сценарії взаємодії з гостями та високий рівень операційного контролю з метою забезпечення стабільності сервісу. Натомість у Club Med система поведінкових патернів має виразно людино-центричний харак-

Таблиця 3

**Відповідність поведінкових патернів персоналу та типів клієнтського досвіду
готельних компаній-лідерів ЄС**

Table 3

**Correspondence between staff behavioral patterns and types of customer experience of leading EU
hotel companies**

Компанія Company	Поведінкові патерни персоналу Staff Behavioral Patterns	Тип клієнтського досвіду Type of Customer Experience
Accor	Емпатійна взаємодія, персоналізація сервісу, сервісна ініціативність у межах бренд-стандартів (Heartists®) Empathetic interaction, personalized service, proactive service within brand standards (Heartists®)	Персоналізований брендований досвід Personalized branded experience
Keytel	Гнучка сервісна поведінка, адаптація до локальної специфіки, автономність персоналу за підтримки рекомендаційних стандартів Flexible service behavior, adaptation to local specifics, staff autonomy supported by recommended standards	Індивідуалізований локальний досвід Individualized local experience
Meliá Hotels International	Орієнтація на гостя, культурна чутливість, екологічна та соціальна відповідальність у сервісних рішеннях Guest orientation, cultural sensitivity, environmental and social responsibility in service delivery	Експерієнс-орієнтований збалансований досвід Experience-oriented balanced experience
RIU Hotels & Resorts	Регламентовані сценарії обслуговування, чітке дотримання процедур, стандартизована комунікація Standardized service scenarios, strict compliance with procedures, standardized communication	Передбачуваний стандартизований досвід Predictable standardized experience
Motel One GmbH	Функціональна ввічливість, швидкість обслуговування, мінімізація емоційної варіативності Functional courtesy, service speed, minimization of emotional variability	Раціональний міський досвід Rational urban experience
Club Med	Соціальна залученість, емоційна комунікація, активна взаємодія з гостями (G.O. concept) Social engagement, emotional communication, active interaction with guests (G.O. concept)	Емоційно-соціальний досвід Emotional and social experience
NOVUM Hospitality	Урбаністична гостинність, функціональна доброзичливість, поведінка відповідно до бренду конкретного формату Urban hospitality, functional friendliness, behavior aligned with the brand of a specific format	Локально адаптований міський досвід Locally adapted urban experience
Pestana Hotel Group	Сервіс на основі зворотного зв'язку, клієнто-керована поведінка, уважність до індивідуальних потреб Feedback-based service, customer-driven behavior, attention to individual needs	Клієнт-орієнтований досвід Customer-oriented experience
Vila Galé Hotéis	Особисте спілкування, стабільність сервісної поведінки, компанійна лояльність персоналу Personal communication, consistent service behavior, employee loyalty to the company	Традиційний гостинний досвід Traditional hospitality experience
PPHE Hotel Group	Поведінка за глобальними бренд-скриптами, сервісна відповідність міжнародним стандартам (Radisson) Behavior based on global brand scripts, service aligned with international standards (Radisson)	Уніфікований міжнародний досвід Standardized international experience

Джерело: складено авторами за даними [16-25]

Source: developed by the authors based on [16-25]

тер: персонал (Gentils Organisateurs) активно залучається до створення соціального та емоційного досвіду гостей, де ключову роль відіграють комунікація, спільна діяльність і формування неформальної атмосфери відпочинку.

У міському midscale та budget-сегментах, представлених компаніями Motel One GmbH і NOVUM Hospitality, поведінкові патерни персоналу мають переважно функціональний характер. Вони спрямовані на забезпечення швидкого, коректного й передбачуваного обслуговування відповідно до концепції спрощеної, але стабільної якості. У цих компаніях поведінка персоналу чітко узгоджується з бренд-стандартами, а простір для імпровізації об-

межений, що дозволяє мінімізувати варіативність сервісу та операційні ризики.

Специфічною є модель формування поведінкових патернів у Keytel, де відсутній жорсткий централізований контроль. У межах консорціумної структури поведінка персоналу регулюється через рекомендаційні стандарти, навчальні програми та обмін кращими практиками між незалежними готелями-учасниками. Таким чином, узгодженість сервісної поведінки досягається без втрати автономії окремих готельних об'єктів.

Для Pestana Hotel Group та Vila Galé Hotéis характерна орієнтація на міжособистісну комунікацію та стабільність колективів. Pestana актив-

но використовує дані зворотного зв'язку гостей і CRM-системи для коригування поведінкових практик персоналу, фактично реалізуючи клієнто-керівану модель сервісної поведінки. Vila Galé, у свою чергу, робить акцент на корпоративній культурі, внутрішньому навчанні та регіональному управлінському контролю, що забезпечує сталу якість обслуговування в різних локаціях.

У випадку PPHE Hotel Group поведінкові патерни персоналу значною мірою визначаються глобальними стандартами брендів Radisson і Park Plaza. Це забезпечує уніфікований стиль сервісної поведінки та клієнтського досвіду незалежно від країни розташування готелю, водночас мінімізуючи витрати на розроблення власних поведінкових моделей.

Узагальнюючи, можна дійти висновку, що системи поведінкових патернів персоналу є критично важливою складовою управління якістю обслуговування готельних компаній-лідерів ЄС. Саме вони забезпечують практичну реалізацію формалізованих моделей TQM, lean-management або brand-governance та посилюють роль людського чинника у формуванні клієнтського досвіду й довгострокової конкурентоспроможності.

Висновки. У процесі дослідження здійснено комплексний аналіз діяльності провідних готельних компаній країн Європейського Союзу, що дало змогу виконати поставлені завдання та отримати такі узагальнені наукові результати.

По-перше, встановлено, що готельні лідери країн ЄС характеризуються значною диференціацією масштабів діяльності, темпів зростання номерного фонду та стратегій ринкової експансії. Компанії з великим міжнародним охопленням і мультибрендовою структурою демонструють вищий потенціал масштабування, тоді як оператори з регіональною або сегментною концентрацією орієнтуються переважно на стабільність і якість сервісу, а не на екстенсивне зростання.

По-друге, порівняльний аналіз моделей управління якістю обслуговування показав домінуван-

ня інтегрованих підходів, що поєднують принципи Total Quality Management, управління клієнтським досвідом та використання цифрових інструментів зворотного зв'язку. Водночас відсутність універсальної моделі управління якістю для всіх готельних компаній ЄС свідчить про адаптивний характер систем забезпечення сервісу, які формуються з урахуванням цільового сегмента ринку, масштабу діяльності, організаційної структури та стратегічних пріоритетів операторів.

По-третє, доведено, що системи поведінкових патернів персоналу є критично важливою складовою управління якістю обслуговування. Саме вони забезпечують практичну реалізацію формалізованих стандартів і процедур, впливаючи на емоційний, соціальний та раціональний виміри клієнтського досвіду. У провідних готельних компаніях поведінкові патерни інституціоналізуються через корпоративну культуру, програми навчання, системи мотивації та бренд-орієнтовані концепції гостинності.

По-четверте, виявлено стійкий взаємозв'язок між моделями управління якістю обслуговування та поведінковими практиками персоналу. Формалізовані системи контролю якості демонструють вищу ефективність за умови їх підтримки відповідними поведінковими патернами, що забезпечують гнучкість сервісу, адаптацію до індивідуальних очікувань клієнтів і реагування на динамічні зміни ринкового середовища.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що конкурентоспроможність готельних компаній-лідерів країн ЄС визначається не лише масштабами їх діяльності чи рівнем стандартизації сервісу, а передусім здатністю інтегрувати управлінські моделі якості з поведінковим виміром обслуговування. Отримані результати поглиблюють наукове розуміння механізмів управління якістю в сучасному готельному бізнесі та можуть бути використані як теоретична й прикладна основа для удосконалення сервісних стратегій готельних компаній в умовах зростаючої конкуренції та глобалізації ринку туристичних послуг.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Пандяк І., Кушнірук Г., Петлін І. Стратегії розвитку міжнародних готельних мереж. Економічний простір. 2023. Вип. 184. С. 118-122. <https://doi.org/10.32782/2224-6282/184-20>
2. Самойленко А.О. Готельні мережі у глобальній індустрії гостинності. Інфраструктура ринку. 2021. Вип. 60. С. 190-196. <https://doi.org/10.32843/infrastructure60-4>
3. Нечева Н.В., Шикіна О.В. Місце готельних мереж на світовому ринку готельних послуг. Науковий вісник Одеського національного економічного університету. 2022. № 9-10. С. 131-137. <https://doi.org/10.32680/2409-9260-2022-9-10-298-299-131-137>
4. Чепурда Л., Дубіновський Д. Інноваційні підходи до розвитку франчайзингових мереж туристичної галузі. Інновації та технології в сфері послуг і харчування. 2023. №1 (7). С. 27-31. [https://doi.org/10.32782/2708-4949.1\(7\).2023.5](https://doi.org/10.32782/2708-4949.1(7).2023.5)
5. Чепурда Л., Луцький І. Теоретико-методологічні засади контрактного управління готельними мережами. Інновації та технології в сфері послуг і харчування. 2022. № 2 (6). С. 15-19. [https://doi.org/10.32782/2708-4949.2\(6\).2022.3](https://doi.org/10.32782/2708-4949.2(6).2022.3)
6. Горіна Г.О. Специфіка моделей корпоративного управління міжнародним готельним бізнесом. Вісник Волинського інституту економіки та менеджменту. 2018. Вип. 22. С. 45-54.

7. Горіна Г.О. Рейтинговий аналіз діяльності суб'єктів міжнародного туристичного бізнесу. Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського. Серія : Економі науки. 2018. № 2 (69). С. 62-69.
8. Горіна Г.О., Ніколайчук О.А. Транснаціоналізація готельного бізнесу країн ЄС. Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм». 2024. № 19. С. 79–88. DOI: <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2024-19-08>
9. Prabhu B. P., Asif N., Kumar A. A review on total quality management in the hospitality industry. International Journal of Multidisciplinary Research and Growth Evaluation. 2024. Vol. 5(4). P. 442–451.
10. Hussain M., Khan J. Key success factors of total quality management (TQM) for the hospitality sector: A critical review of the literature. European Journal of Business and Management. 2023. Vol.8. No.2. P. 1-17.
11. Knežević M., Čerović S., Džamić V., Radojević T. Total quality management implementation and guest satisfaction in hospitality. Amfiteatru Economic. 2017. Vol. 19, No. 44. P. 124–143. <https://doi.org/10.24818/EA/2017/44/124>
12. Agapito D., Sigala M. Experience management in hospitality and tourism: Reflections and implications for future research. International Journal of Contemporary Hospitality Management. 2024. Vol. 36, No. 13. P. 57–76. <https://doi.org/10.1108/IJCHM-11-2023-1722>
13. Olawuyi O. S., Kleynhans C. A bibliometric analysis of service quality in the hospitality industry (2014–2024). Administrative Sciences. 2025. Vol. 15. No. 6. Art. 215. <https://doi.org/10.3390/admsci15060215>
14. Abdulrab M., Hezam N. Service quality and customer satisfaction in the hospitality sector: A paper review and future research directions. Library Progress International. 2024. Vol. 44, No. 3. P. 7486–7503. <https://doi.org/10.48165/bapas.2024.44.2.1>
15. Pahi M. H., Abdul-Majid A.-H., Fahd S., Gilal A. R., Talpur B. A., Waqas A. W. Leadership style and employees' commitment to service quality. Frontiers in Psychology. 2022. Vol. 13. Art. 926779. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.926779>
16. Accor Group. About Accor. URL: <https://group.accor.com> (дата звернення: 15.04.2026).
17. Club Med. About Club Med. URL: <https://www.clubmed.com> (дата звернення: 15.04.2026).
18. Keytel. Keytel: The hotel acceleration company. URL: (дата звернення: 15.04.2026).
19. Meliá Hotels International. Corporate information. URL: <https://www.meli-hotelsinternational.com> (дата звернення: 15.04.2026).
20. Motel One Group. Corporate website. URL: <https://www.motel-one.com> (дата звернення: 15.04.2026).
21. NOVUM Hospitality. Company profile. URL: <https://www.novum-hospitality.com> (дата звернення: 15.04.2026).
22. Pestana Hotel Group. Official website. URL: <https://www.pestanagroup.com> (дата звернення: 15.04.2026).
23. PPHE Hotel Group. About PPHE Hotel Group. URL: <https://www.pphe.com> (дата звернення: 15.04.2026).
24. RIU Hotels & Resorts. Official website. URL: Режим доступу: <https://www.riu.com> (дата звернення: 15.04.2026).
25. Vila Galé Hotéis. About Vila Galé. URL: <https://www.vilagale.com> (дата звернення: 15.04.2026).

Внесок авторів: всі автори зробили рівний внесок у цю роботу.

Конфлікт інтересів: автори повідомляють про відсутність конфлікту інтересів.

Стаття надійшла до редакції 15.03.2026

Стаття рекомендована до друку 26.04.2026

Статтю опубліковано 30.05.2026

При підготовці даної статті інструменти штучного інтелекту авторами не використовувалися.

Ganna Gorina, Doctor of Economic Sciences, Professor, Kryvyi Rih National University, Vitalii Matusevych str, 11, Kryvyi Rih, 50027, e-mail: gorina@donnuet.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0900-0640>, Scopus Author ID: 57015309600

Yuliia Bocharova, Doctor of Economic Sciences, Professor, Kryvyi Rih National University, Vitalii Matusevych str, 11, Kryvyi Rih, 50027, e-mail: bocharova@donnuet.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4829-8948>, Scopus Author ID: 57881723500

LEADERS OF THE EU HOTEL SERVICE INDUSTRY: A COMPARISON OF QUALITY MANAGEMENT MODELS AND BEHAVIORAL PATTERN SYSTEMS

The subject of the study is service quality management models and staff behavioral pattern systems in the activities of leading hotel companies in the European Union. The purpose of the article is to conduct a comparative analysis of service quality management models used by leading hotel companies in the European Union and to identify the role of staff behavioral patterns in shaping customer experience. The objectives of the study are to: analyze the position and development characteristics of leading hotel companies in the EU; conduct a comparative analysis of service quality management models applied by EU hotel industry leaders; examine staff behavioral pattern systems and their role in shaping customer experience; identify the relationship between service quality management models and staff behavioral

practices. Research methods. Analysis and synthesis are used to generalize theoretical approaches to service quality management and staff behavioral patterns in the hotel industry. Comparative analysis is applied to compare service quality management models implemented by leading hotel companies in the European Union. Structural and logical analysis is used to systematize quality control instruments and classify staff behavioral practices depending on business models. Statistical and dynamic analysis are applied to assess the market positions, scale of operations, and growth dynamics of hotel companies, including changes in their room capacity over time. The method of generalization is employed to formulate conclusions regarding the relationship between service quality management models, staff behavioral pattern systems, and customer experience. Tabular and graphical methods are used to present and visualize the research results. Results. It has been established that leading hotel companies in the European Union are characterized by different scales of operation, growth rates of room capacity, and strategic approaches to expanding their market presence. A comparative analysis of service quality management models of the TOP-10 international hotel companies headquartered in EU countries has been conducted. The dominance of comprehensive integrated quality management models has been identified among hotel companies, combining the principles of Total Quality Management (TQM), customer experience management, and digital feedback tools. It has been proven that hotel service quality management models are shaped by the market segment, scale of activity, and strategic priorities of companies. Staff behavioral pattern systems of hotel companies and their role in shaping customer experience have been examined. It has been established that staff behavioral patterns are a critically important component of service quality assurance and directly influence the emotional, social, and rational dimensions of customer experience. The relationship between service quality management models and staff behavioral practices has been identified. It has been demonstrated that the effectiveness of formalized quality management systems largely depends on their support by staff behavioral patterns, which ensure service adaptability to customer expectations and changing market conditions.

Keywords: hotel industry, hotel market, hotel service, service quality, quality management models, behavioral patterns, customer experience, EU hotel companies, competitiveness, tourism services market.

REFERENCES

1. Pandiak, I., Kushniruk, H., & Petlin, I. (2023). Development strategies of international hotel chains. *Economic Space*, 184, 118–122. <https://doi.org/10.32782/2224-6282/184-20> (in Ukrainian)
2. Samoilenko, A. O. (2021). Hotel chains in the global hospitality industry. *Market Infrastructure*, 60, 190–196. <https://doi.org/10.32843/infrastuct60-4> (in Ukrainian)
3. Niecheva, N. V., & Shykina, O. V. (2022). The place of hotel chains in the global hotel services market. *Scientific Bulletin of Odesa National Economic University*, 9–10(298–299), 131–137. <https://doi.org/10.32680/2409-9260-2022-9-10-298-299-131-137> (in Ukrainian)
4. Chepurda, L., & Dubinovskiy, D. (2023). Innovative approaches to the development of franchise networks in the tourism industry. *Innovations and Technologies in the Service and Food Industry*, 1(7), 27–31. [https://doi.org/10.32782/2708-4949.1\(7\).2023.5](https://doi.org/10.32782/2708-4949.1(7).2023.5) (in Ukrainian)
5. Chepurda, L., & Lutskiy, I. (2022). Theoretical and methodological foundations of contract management of hotel chains. *Innovations and Technologies in the Service and Food Industry*, 2(6), 15–19. [https://doi.org/10.32782/2708-4949.2\(6\).2022.3](https://doi.org/10.32782/2708-4949.2(6).2022.3) (in Ukrainian)
6. Horina, H. O. (2018). Specific features of corporate governance models in international hotel business. *Bulletin of the Volyn Institute of Economics and Management*, 22, 45–54. (in Ukrainian)
7. Horina, H. O. (2018). Rating analysis of the activities of international tourism business entities. *Bulletin of Donetsk National University of Economics and Trade Named After Mykhailo Tugan-Baranovsky. Series: Economic Sciences*, 2(69), 62–69. (in Ukrainian)
8. Horina, H. O., & Nikolaichuk, O. A. (2024). Transnationalization of the hotel business in EU countries. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: International Relations. Economics. Country Studies. Tourism*, 19, 79–88. <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2024-19-08> (in Ukrainian)
9. Prabhu, B. P., Asif, N., & Kumar, A. (2024). A review on total quality management in the hospitality industry. *International Journal of Multidisciplinary Research and Growth Evaluation*, 5(4), 442–451.
10. Hussain, M., & Khan, J. (2023). Key success factors of total quality management (TQM) for the hospitality sector: A critical review of the literature. *European Journal of Business and Management*, 8(2), 1–17.
11. Knežević, M., Čerović, S., Džamić, V., & Radojević, T. (2017). Total quality management implementation and guest satisfaction in hospitality. *Amfiteatru Economic*, 19(44), 124–143. <https://doi.org/10.24818/EA/2017/44/124>
12. Agapito, D., & Sigala, M. (2024). Experience management in hospitality and tourism: Reflections and implications for future research. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 36(13), 57–76. <https://doi.org/10.1108/IJCHM-11-2023-1722>
13. Olawuyi, O. S., & Kleynhans, C. (2025). A bibliometric analysis of service quality in the hospitality industry (2014–2024). *Administrative Sciences*, 15(6), Article 215. <https://doi.org/10.3390/admsci15060215>
14. Abdulrab, M., & Hezam, N. (2024). Service quality and customer satisfaction in the hospitality sector: A paper review and future research directions. *Library Progress International*, 44(3), 7486–7503. <https://doi.org/10.48165/bapas.2024.44.2.1>

15. Pahi, M. H., Abdul Majid, A.-H., Fahd, S., Gilal, A. R., Talpur, B. A., & Waqas, A. W. (2022). Leadership style and employees' commitment to service quality. *Frontiers in Psychology*, 13, Article 926779. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.926779>
16. Accor Group. (2026). *About Accor*. Retrieved April 15, 2026, from <https://group.accor.com>
17. Club Med. (2026). *About Club Med*. Retrieved April 15, 2026, from <https://www.clubmed.com>
18. Keytel. (2026). *Keytel: The hotel acceleration company*. Retrieved April 15, 2026.
19. Meliá Hotels International. (2026). *Corporate information*. Retrieved April 15, 2026, from <https://www.meliahotelsinternational.com>
20. Motel One Group. (2026). *Corporate website*. Retrieved April 15, 2026, from <https://www.motel-one.com>
21. NOVUM Hospitality. (2026). *Company profile*. Retrieved April 15, 2026, from <https://www.novum-hospitality.com>
22. Pestana Hotel Group. (2026). *Official website*. Retrieved April 15, 2026, from <https://www.pestanagroup.com>
23. PPHE Hotel Group. (2026). *About PPHE Hotel Group*. Retrieved April 15, 2026, from <https://www.pphe.com>
24. RIU Hotels & Resorts. (2026). *Official website*. Retrieved April 15, 2026, from <https://www.riu.com>
25. Vila Galé Hotéis. (2026). *About Vila Galé*. Retrieved April 15, 2026, from <https://www.vilagale.com>

Authors Contribution: All authors have contributed equally to this work.

Conflict of Interest: The authors declare no conflict of interest.

The article was received by the editors 15.03.2026

The article is recommended for printing 26.04.2026

The article was published 30.05.2026

No artificial intelligence tools were used by the authors during the preparation of this article.

<https://doi.org/10.26565/2310-9513-2026-23-14>
УДК 338.48:339.138:316.48
JEL Index: Z32, M31, D91, O18

ТУРИСТИЧНИЙ БРЕНДИНГ ПОСТКОНФЛІКТНИХ ТЕРИТОРІЙ: ВІД ОБРАЗУ ВІЙНИ ДО ОБРАЗУ ВІДНОВЛЕННЯ ТА МИРУ

Євтушенко Олена Віталіївна

канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри світової політики, дипломатії та туристичного бізнесу

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

майдан Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: evetushenko@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9729-1435>

Стаття присвячена аналізу туристичного брендингу постконфліктних територій з особливим акцентом на Україну як сучасну постконфліктну державу, що перебуває у процесі відновлення після масштабного воєнного конфлікту. Метою статті є дослідження ролі туристичного брендингу у процесі переосмислення та трансформації образу постконфліктних територій, а також визначення його значення для економічного відновлення та миробудівництва. У дослідженні обґрунтовується актуальність формування нового туристичного іміджу територій, здатного трансформувати негативний образ війни у позитивний наратив відновлення, стійкості та миру, а також визначається роль туризму як інструменту економічного, соціального та культурного відновлення. Особлива увага приділяється впливу війни на формування міжнародного іміджу, проблемам стигматизації постконфліктних регіонів, туристичним ризикам і бар'єрам сприйняття, а також конфлікту між колективною пам'яттю про війну та потребами сталого туристичного розвитку. На основі аналізу міжнародного досвіду та сучасного стану туристичного іміджу України в роботі визначено ключові виклики та ризики післявоєнного брендингу, серед яких відновлення туристичної інфраструктури, забезпечення безпеки туристів, стійкість місцевих громад і подолання негативних стереотипів. Окреслено практичні інструменти комунікації туристичного бренду, зокрема цифрові платформи, соціальні мережі, візуальні символи, фестивалі, а також співпрацю з міжнародними організаціями та медіа з метою підвищення довіри та міжнародного визнання. У висновках наголошується, що туристичний брендинг постконфліктних територій виконує не лише економічну, а й миробудівну функцію, сприяючи соціальній інтеграції, культурному відновленню та міжнародній солідарності. Запропоновано практичні рекомендації для органів державної влади та туристичних організацій щодо стратегічного планування брендингу, використання цифрових комунікацій і залучення локальних громад, а також визначено перспективи подальших наукових досліджень у сфері післявоєнного туристичного брендингу та його впливу на міжнародне сприйняття територій.

Ключові слова: туристичний брендинг; постконфліктні території; туристичний імідж; післявоєнне відновлення; миробудівництво; брендинг дестинацій; м'яка сила; сторітелінг; стійкий туризм; Україна.

Як цитувати: Євтушенко О. В. Туристичний брендинг постконфліктних територій: від образу війни до образу відновлення та миру. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм»*. 2026. № 23. С. 172–183. DOI: <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2026-23-14>

In cites: Yevtushenko, O. V. (2026). Tourism branding of post-conflict territories: From the image of war to the image of recovery and peace. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series International Relations. Economics. Country Studies. Tourism*, (23), 172–183. <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2026-23-14> (in Ukrainian)

Вступ. Сучасні збройні конфлікти залишають по собі не лише значні матеріальні руйнування, але й глибокі соціальні, економічні та репутаційні наслідки для територій, що їх зазнали. У постконфліктний період особливої актуальності набуває питання відновлення позитивного образу таких територій у внутрішньому та міжнародному середовищі, адже саме імідж і бренд дестинації значною мірою визначають можливості залучення туристичних потоків, інвестицій та міжнародної підтримки. У цьому контексті туристичний брендинг постконфліктних територій виступає не лише маркетинговим інструментом, а й важливою складовою комплексних стратегій соціально-економічного відновлення та миробудівництва.

Туризм у постконфліктному середовищі дедалі частіше розглядається як ефективний механізм економічної реабілітації територій, створення робочих місць, підтримки малого бізнесу та активізації локальних громад. Окрім безпосереднього економічного ефекту, туристична діяльність сприяє відновленню соціальних зв'язків, формуванню довіри між різними групами населення та розвитку міжкультурного діалогу. Через туристичні практики, комунікації та наративи територія отримує можливість переосмислити власну ідентичність і презентувати себе світові не лише як простір пережитого конфлікту, а як простір відновлення, стійкості та мирного майбутнього.

Водночас однією з ключових проблем постконфліктних територій залишається домінування образу війни в міжнародному інформаційному та медійному просторі. Воєнні події, руйнування та гуманітарні кризи формують стійкі асоціації з небезпекою, нестабільністю та ризиками, що суттєво обмежує туристичну привабливість навіть після завершення активної фази конфлікту. Така «репутаційна інерція» ускладнює процес відновлення туризму, посилює інвестиційні бар'єри та сприяє стигматизації територій, зводячи їх сприйняття виключно до досвіду війни. У цьому зв'язку особливої ваги набуває пошук ефективних підходів до трансформації туристичного бренду – від образу війни до образу відновлення та миру – без втрати історичної пам'яті та з дотриманням етичних принципів.

Метою цієї статті є дослідження ролі туристичного брендингу у процесі переосмислення та трансформації образу постконфліктних територій, а також визначення його значення для економічного відновлення та миробудівництва. Для досягнення поставленої мети у статті передбачається проаналізувати теоретичні засади туристичного брендингу в постконфліктному контексті, виявити основні виклики формування туристичного образу після війни та окреслити ключові напрями переходу від наративів війни до наративів відновлення і миру.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному розгляді туристичного брендингу як міждисциплінарного інструменту, що поєднує економічні, соціальні, комунікаційні та миротворчі аспекти розвитку постконфліктних територій. Практична значущість роботи визначається можливістю використання отриманих висновків і рекомендацій у діяльності органів публічної влади, туристичних організацій та локальних громад під час формування стратегій туристичного розвитку і брендингу в післявоєнний період.

Виклад основного матеріалу. Туристичний бренд дестинації у сучасній науковій парадигмі розглядається як складна багатовимірна конструкція, що поєднує матеріальні характеристики території, символічні значення, емоційні асоціації та соціокультурні наративи. На відміну від традиційного маркетингового підходу, який зосереджується переважно на просуванні туристичних продуктів, брендинг дестинацій формує цілісне уявлення про територію як простір досвіду, ідентичності та цінностей. Туристичний бренд виступає інструментом конкурентної диференціації, зниження сприйнятих ризиків для потенційних відвідувачів та формування довіри, що особливо важливо в умовах глобальної нестабільності та високої інформаційної насиченості. Саме через бренд дестинація комунікує світові власну унікальність, історію та бачення майбутнього [1,12,19].

У контексті постконфліктних територій значення туристичного бренду суттєво зростає, адже він виконує не лише економічну, а й соціальну та символічну функцію. Території, що зазнали збройних конфліктів, стикаються з глибокими іміджевими деформаціями, коли їх сприйняття редукується до образів небезпеки, руйнувань і нестабільності. Такий негативний імідж часто зберігається навіть після припинення бойових дій, формуючи довготривалі бар'єри для туристичного розвитку. У цьому випадку брендинг перестає бути інструментом короткострокового просування і перетворюється на стратегічний механізм репутаційної реабілітації території, спрямований на поступову зміну домінуючих асоціацій і наративів [22].

Особливістю брендингу постконфліктних територій є необхідність роботи з травматичним минулим, яке неможливо ігнорувати або повністю витіснити з публічного простору. На відміну від звичайних туристичних дестинацій, де бренд часто базується на рекреаційних, культурних або природних ресурсах, у постконфліктному середовищі центральним елементом брендингу стає процес переосмислення історичного досвіду. Успішні приклади постконфліктного брендингу демонструють, що ефективною є не стратегія «забуття війни», а стратегія трансформації її сенсів – від символу руйнування до символу стійкості, від трагедії до уроку, від

конфлікту до примирення. Так, у Руанді після геноциду туристичний бренд був побудований навколо ідей національного примирення, безпеки та сталого розвитку, що дозволило країні поступово змінити міжнародне сприйняття та інтегрувати пам'ять про трагедію у сучасний позитивний наратив [14].

Концепція трансформації образу території в теорії туристичного брендингу базується на ідеї динамічності бренду, який змінюється разом із соціальними та політичними процесами. У постконфліктному контексті бренд формується як процес, а не як кінцевий результат, і передбачає поетапний перехід від негативного іміджу до бренду відновлення та миру. На початковому етапі ключовим завданням є подолання страхів і зниження сприйнятих ризиків через акцент на безпеці, стабільності та міжнародній підтримці. Надалі бренд може зміщувати фокус на теми відбудови, інновацій, культурного відродження та активної участі громад. Важливо, що бренд відновлення не заперечує минуле, а інтегрує його у ширший наратив розвитку, формуючи уявлення про територію як простір трансформації та майбутніх можливостей [16].

Туризм у цьому контексті тісно пов'язаний із концепцією «м'якої сили» та публічної дипломатії. Через туристичні комунікації, міжнародні події, культурні обміни та особистий досвід відвідувачів формується альтернативний інформаційний канал, який доповнює або навіть коригує офіційні політичні дискурси. Туристи стають своєрідними «неформальними послами», які, повертаючись додому, поширюють власні враження та наративи про територію. У постконфліктному середовищі це має особливе значення, оскільки дозволяє поступово витіснити медійно нав'язані образи війни живим досвідом миру, відновлення та гостинності. Таким чином, туристичний брендинг перетворюється на інструмент публічної дипломатії, здатний посилювати міжнародну довіру та підтримку [15].

Разом із тим, туристичний брендинг постконфліктних територій неминуче стикається з етичними викликами. Комерціалізація воєнного досвіду, спрощене або сенсаційне представлення трагедій, ігнорування позиції постраждалих спільнот можуть призвести до соціального напруження та моральної критики. Етичні межі брендингу після війни визначаються необхідністю поваги до пам'яті жертв, залучення локальних громад до формування наративів та уникнення експлуатації травматичного досвіду виключно з маркетинговою метою. У цьому сенсі туристичний брендинг має базуватися на принципах відповідальності, інклюзивності та діалогу, де економічні інтереси поєднуються з моральною відповідальністю перед суспільством.

Таким чином, теоретичні засади туристичного брендингу постконфліктних територій формують міждисциплінарне поле, в якому поєднуються кон-

цепції маркетингу дестинацій, миробудівництва, публічної дипломатії та етики. Саме такий комплексний підхід дозволяє розглядати туристичний бренд не лише як інструмент просування, а як механізм глибокої соціальної та символічної трансформації територій, що пережили збройні конфлікти.

Порівняльний аналіз міжнародного досвіду дозволяє наочно простежити, як туристичний брендинг постконфліктних територій реалізується на практиці та які теоретичні підходи знаходять своє прикладне втілення. Досвід країн Балканського регіону, Колумбії та України демонструє різні моделі трансформації туристичного образу, зумовлені специфікою конфліктів, тривалістю постконфліктного періоду та інституційними можливостями держав.

У країнах Західних Балкан туристичний брендинг після воєнних конфліктів 1990-х років розвивався за моделлю поступового «нормалізуючого» ребрендингу, орієнтованого на повернення територій у європейський туристичний простір. Такі країни, як Хорватія, Боснія і Герцеговина та Чорногорія, зіткнулися з необхідністю подолання стійких асоціацій із війною, етнічними конфліктами та нестабільністю. Туристичні стратегії цих держав були спрямовані на акцентування природної та культурної спадщини, історичних міст, узбережжя Адріатичного моря, а також на інтеграцію меморіальних об'єктів у ширший культурно-пізнавальний контекст. Важливою особливістю балканського досвіду стало поєднання туристичного брендингу з євроінтеграційним дискурсом, що дозволило поступово змістити фокус міжнародного сприйняття від конфлікту до стабільності та розвитку, не виключаючи при цьому складної історичної пам'яті [14].

Колумбійський досвід туристичного брендингу після багаторічного внутрішнього збройного конфлікту демонструє іншу модель – активний перехід від образу небезпеки до бренду трансформації та миру. Протягом десятиліть Колумбія асоціювалася з насильством, наркокартелями та громадянською війною, що практично унеможливлювало розвиток туризму. У постконфліктний період держава свідомо використала туристичний брендинг як інструмент зміни міжнародного наративу, акцентуючи увагу на культурному різноманітті, природних ландшафтах, креативних індустріях та історіях локальних громад, які пережили трансформацію. Туризм у Колумбії став частиною ширшої стратегії миробудівництва, сприяючи економічній реінтеграції колишніх зон конфлікту та формуванню позитивного образу країни як простору змін, а не лише травматичного минулого [15].

Український контекст туристичного брендингу в умовах збройної агресії та майбутнього післявоєнного відновлення має як спільні риси з наведе-

Таблиця 1

Порівняльна характеристика туристичного брендингу традиційних та постконфліктних територій

Table 1

Comparative Characteristics of Tourism Branding in Traditional and Post-Conflict Destinations

Критерій порівняння Comparison Criterion	Традиційні туристичні дестинації Traditional Tourist Destinations	Постконфліктні території Post-Conflict Territories
Початковий імідж території Initial Image of the Territory	Переважно нейтральний або позитивний Predominantly neutral or positive	Негативний, асоційований із війною, нестабільністю, ризиками Negative, associated with war, instability, and risks
Рівень довіри туристів Level of Tourist Trust	Високий або стабільний High or stable	Низький, формується поступово Low, develops gradually
Домінуючі асоціації Dominant Associations	Відпочинок, культура, природа, розваги Leisure, culture, nature, entertainment	Конфлікт, небезпека, руйнування, травматичний досвід Conflict, danger, destruction, traumatic experience
Роль безпеки у брендингу Role of Safety in Branding	Другорядна або фонові Secondary or background	Ключова складова туристичного бренду A key component of the tourism brand
Темп розвитку туристичного бренду Pace of Tourism Brand Development	Поступовий, еволюційний Gradual, evolutionary	Поетапний, залежний від стабілізації ситуації Phased, dependent on the stabilization of the situation
Основна мета брендингу Main Purpose of Branding	Підвищення конкурентоспроможності Enhancing competitiveness	Репутаційна реабілітація та відновлення довіри Reputational rehabilitation and restoration of trust
Етичні обмеження Ethical Constraints	Мінімальні Minimal	Високі (повага до пам'яті, недопущення комерціалізації травми) High (respect for memory, prevention of trauma commercialization)
Роль колективної пам'яті Role of Collective Memory	Обмежена або культурна Limited or cultural	Центральна, пов'язана з війною Central, related to war
Участь локальних громад Participation of Local Communities	Бажана, але не критична Desirable but not critical	Критично необхідна для легітимності бренду Critically important for brand legitimacy
Роль міжнародних акторів Role of International Actors	Допоміжна Supportive	Визначальна (ООН, міжнародні донори, медіа) Decisive (UN, international donors, media)

Розроблено автором за матеріалами: [1; 4; 8; 12; 16; 19; 22]

Developed by the author based on: [1; 4; 8; 12; 16; 19; 22]

Таблиця 2

**Порівняльні підходи до туристичного брендингу постконфліктних територій
(Балкани, Колумбія, Україна)**

Table 2

Comparative Approaches to Tourism Branding of Post-Conflict Territories (the Balkans, Colombia, Ukraine)

Критерій Criterion	Країни Балканського регіону Countries of the Balkan Region	Колумбія Colombia	Україна Ukraine
Тип конфлікту Type of Conflict	Міжетнічний, громадянський Interethnic, civil	Внутрішній збройний, партизанський Internal armed, guerrilla	Міждержавний, повномасштабна війна Interstate, full-scale war
Тривалість конфлікту Duration of the Conflict	1990-ті роки 1990s	Понад 50 років More than 50 years	З 2014 р., ескалація з 2022 р. Since 2014, escalation since 2022
Основний брендинговий наратив Main Branding Narrative	Культурне різноманіття, європейська інтеграція Cultural diversity, European integration	Трансформація та відновлення Transformation and recovery	Стійкість, свобода, відновлення Resilience, freedom, recovery
Роль теми війни у брендінгу Role of the War Theme in the Brand	Обмежена, меморіальна Limited, memorial	Частково інтегрована Partially integrated	Центральна, але трансформаційна Central, but transformative
Туристичні продукти Tourism Products	Культурний, подієвий, історичний туризм Cultural, event, historical tourism	Соціальний, екологічний, культурний туризм Social, ecological, cultural tourism	Меморіальний, волонтерський, культурний Memorial, volunteer, cultural tourism
Участь локальних громад Participation of Local Communities	Середня Moderate	Висока High	Висока (волонтерський компонент) High (volunteer component)
Роль міжнародної підтримки Role of International Support	Значна Significant	Висока High	Критично висока Critically high
Стадія брендингу Branding Stage	Постконфліктна стабілізація Post-conflict stabilization	Консолідація миру Peace consolidation	Активна фаза формування Active formation stage

Систематизовано автором за матеріалами [14; 15; 16]

Systematized by the author based on [14; 15; 16]

ними прикладами, так і принципові відмінності. На відміну від Балкан і Колумбії, Україна перебуває у ситуації, коли туристичний бренд формується паралельно з триваючим конфліктом та активною міжнародною інформаційною присутністю війни. Образ України в глобальному медійному просторі сьогодні тісно пов'язаний із темами спротиву, стійкості та боротьби за свободу, що створює унікальні передумови для формування бренду відновлення ще до завершення воєнних дій. Потенціал українського туристичного брендингу полягає у трансформації наративу війни в наратив стійкості, солідарності та майбутнього розвитку, де меморіальні та воєнні об'єкти інтегруються у ширший контекст культурного, історичного та соціального туризму. Водночас для України особливо актуальними є етичні аспекти брендингу, пов'язані з недопущенням передчасної комерціалізації воєнного досвіду та необхідністю залучення постраждалих громад до формування туристичних наративів [16].

Порівняльний аналіз цих кейсів підтверджує, що туристичний брендинг постконфліктних територій не має універсальної моделі, проте в усіх випадках він базується на принципах поступовості, автентичності та відповідальності. Незалежно від регіону, успішна трансформація туристичного образу передбачає відхід від одновимірного сприйняття території як простору конфлікту та формування багатшарового бренду, який поєднує пам'ять про минуле з візією мирного та сталого майбутнього.

Збройні конфлікти істотно трансформують туристичний імідж територій, формуючи стійкі негативні уявлення, які зберігаються в міжнародному просторі значно довше, ніж триває активна фаза бойових дій. У глобалізованому інформаційному середовищі образ війни конструюється переважно через міжнародні медіа, які фокусуються на насильстві, руйнуваннях, гуманітарних кризах та безпекових ризиках. Така медіа-логіка, з одного боку, є виправданою з

точки зору інформування світової спільноти, однак з іншого – формує одновимірний наратив, у межах якого територія сприймається виключно як простір небезпеки. Туристичний потенціал, культурна різноманітність та повсякденне життя місцевих громад опиняються на периферії уваги, що призводить до глибокої деформації туристичного бренду.

Наслідком домінування воєнного наративу стає зростання туристичних ризиків у сприйнятті потенційних відвідувачів. Навіть після стабілізації безпекової ситуації у свідомості туристів зберігаються страхи, пов'язані з можливістю відновлення конфлікту, відсутністю належної інфраструктури або ненадійністю інституцій. Ці ризики мають не лише раціональний, а й емоційний характер, оскільки ґрунтуються на образах і символах, закріплених медійним дискурсом. Саме тому туристичні потоки у постконфліктні регіони відновлюються повільно, а інвестиційна активність у сфері туризму залишається обмеженою. Подібні процеси спостерігалися, зокрема, на Балканах у перші роки після завершення воєн, коли формальне припинення конфлікту не означало негайного повернення довіри з боку міжнародних туристів.

Тривале збереження негативного образу сприяє стигматизації постконфліктних територій, коли війна стає головним ідентифікаційним маркером у міжнародному сприйнятті. Така стигматизація має комплексні наслідки: вона впливає не лише на туристичний сектор, а й на соціально-економічний розвиток загалом, обмежуючи можливості території інтегруватися у глобальні процеси. У туристичному вимірі це проявляється у звуженні цільової аудиторії до вузьких ніш, зокрема так званого «темного туризму», що, за відсутності продуманої стратегії, може закріпити образ території як простору трагедії, а не розвитку [22].

Важливу роль у формуванні туристичного іміджу відіграє колективна пам'ять і травматичний до-

Рис. 1. Модель трансформації туристичного бренду постконфліктної території [16]

Fig. 1. Model of transformation of the tourist brand of a post-conflict territory [16]

свід, який зберігається як на локальному, так і на міжнародному рівнях. Для місцевих громад війна є частиною особистої та колективної історії, пов'язаної з втратами, переміщенням населення та руйнуванням соціальних зв'язків. Для зовнішньої аудиторії цей досвід часто редукується до символічних образів, позбавлених контексту та глибини. У цьому виникає конфлікт між необхідністю збереження пам'яті про війну та прагненням до туристичного розвитку, який потребує позитивних наративів і образів майбутнього. Ігнорування пам'яті може викликати соціальний спротив і звинувачення в аморальності, тоді як надмірна концентрація на трагедії обмежує можливості розвитку [4].

Саме в цій точці туристичний брендинг постконфліктних територій набуває стратегічного значення як інструмент переходу від образу війни до образу відновлення. У постконфліктний період брендинг орієнтується не стільки на негайне залучення масових туристичних потоків, скільки на формування довгострокового бачення розвитку території. Його стратегічною метою стає створення нового наративу, в якому безпека, стабільність і відкритість до світу поступово витісняють асоціації з конфліктом. Такий підхід дозволяє поєднати економічні інтереси з соціальною відповідальністю та миробудівними цілями.

Процес трансформації туристичного бренду зазвичай відбувається поетапно. На початковому етапі ключову роль відіграє комунікація безпекових змін та інституційної стабілізації, що знижує рівень страхів і невизначеності. Надалі бренд зосереджується на демонстрації відновлення інфраструктури, активності локальних громад та появи нових туристичних продуктів. Прикладом такої еволюції може слугувати Колумбія, де туристичні кампанії поступово змістили акцент від подолання стереотипів небезпеки до презентації країни як простору культурної різноманітності та креативного розвитку.

Одним із найскладніших аспектів брендингу постконфліктних територій є пошук балансу між меморіалізацією війни та формуванням образу мирного майбутнього. Меморіальні об'єкти, музеї та маршрути пам'яті можуть стати важливими елементами туристичної пропозиції, якщо вони інтегровані у ширший культурний і освітній контекст. Успішні практики демонструють, що меморіалізація, побудована на принципах поваги та рефлексії, здатна сприяти міжнародному діалогу та глибшому розумінню історії, не перетворюючи війну на об'єкт споживання.

Особливе значення у формуванні бренду відновлення має сторітелінг як інструмент конструювання смислів і емоційних зв'язків. Через історії людей, громад і територій туристичний бренд отримує людський вимір, що дозволяє вийти за межі абстрактних образів війни. Розповіді про відбудо-

ву міст, повернення життя у постраждалі регіони, культурні ініціативи та волонтерські рухи формують наратив стійкості та надії, який є більш переконливим для міжнародної аудиторії, ніж суто рекламні повідомлення.

Невід'ємним елементом ефективного туристичного брендингу в постконфліктному середовищі є локальна ідентичність та активна участь громад. Саме місцеві жителі виступають носіями автентичного досвіду та визначають межі допустимого у представленні воєнного минулого. Залучення громад до процесу брендингу дозволяє уникнути нав'язаних ззовні наративів, підвищує рівень соціальної прийнятності туристичних ініціатив і сприяє формуванню відчуття спільної відповідальності за майбутнє території. У цьому контексті туристичний брендинг перетворюється на інструмент не лише економічного розвитку, а й соціальної консолідації та миробудівництва.

Туристичний брендинг у постконфліктному середовищі неможливий без ефективної комунікації. Одним із найпотужніших інструментів є цифрові платформи та соціальні мережі, які дозволяють формувати новий наратив території швидко та масштабно. Використання офіційних вебсайтів туристичних організацій, сторінок у соціальних мережах, інтерактивних карт, мобільних додатків і VR-турів забезпечує прямий контакт із потенційними туристами, дозволяючи замінити образ небезпеки на образ безпечного і привабливого для відвідування регіону. Наприклад, у Колумбії кампанія «The Answer Is You» через соціальні мережі акцентувала увагу на культурному різноманітті країни та туристичних маршрутах у регіонах, що раніше асоціювалися з конфліктом. В Україні схожі практики вже застосовуються у проєктах «Visit Ukraine» та «Ukraine Now», які поєднують офіційні державні платформи з медіа-партнерствами [10].

Візуальні символи, логотипи та слогани є ключовими елементами формування нового бренду. Вони дозволяють створити емоційний зв'язок із аудиторією, символізувати процес відновлення та спільну стійкість громад. Наприклад, логотипи туристичних кампаній Балкан акцентують на природних та культурних пам'ятках, відходячи від образу війни, а слогани часто містять меседжі відкритості та інтеграції в європейський туристичний простір. Для України актуальною є робота над брендовими символами, які поєднують національні кольори та елементи культурної спадщини з ідеєю стійкості та відновлення, наприклад у кампанії «Ukraine – Open for Peaceful Tourism» [18].

Не менш важливими є туристичні маршрути, події та фестивалі, які створюють інтерактивний досвід і роблять бренд території «живим». Організація культурних фестивалів, гастрономічних турів, історико-краєзнавчих маршрутів або тематичних екс-

Таблиця 3

Комунікаційні інструменти та їх застосування у постконфліктному туристичному брендингу

Table 3

Communication Tools and Their Application in Post-Conflict Tourism Branding

Інструмент Tool	Мета Purpose	Приклад використання Example of Application	Очікуваний ефект Expected Effect
Соціальні мережі та цифрові платформи Social Media and Digital Platforms	Формування нового нарративу Creating a new narrative	Колумбія «The Answer Is You», Україна «Visit Ukraine» Colombia «The Answer Is You», Ukraine «Visit Ukraine»	Зміна уявлення про територію, залучення туристів Changing perceptions of the territory and attracting tourists
Візуальні символи, логотипи, слогани Visual Symbols, Logos, and Slogans	Створення емоційного зв'язку Creating an emotional connection	Балканські туристичні кампанії, українські бренди «Ukraine Now» Balkan tourism campaigns, Ukrainian brands «Ukraine Now»	Підвищення впізнаваності та позитивного сприйняття Increasing recognition and positive perception
Туристичні маршрути та події Tourist Routes and Events	Інтерактивне залучення туристів Interactive engagement of tourists	Фестивалі культури у Сараєво, гастрономії Колумбії Cultural festivals in Sarajevo, gastronomic tours in Colombia	Формування багатозарового образу території Creating a multidimensional image of the territory
Співпраця з міжнародними організаціями Cooperation with International Organizations	Легітимізація бренду Brand legitimization	UNWTO, UNESCO	Підтримка етичних стандартів, підвищення довіри Supporting ethical standards and increasing trust
Кризові комунікації Crisis Communications	Адаптація до змін Adaptation to changes	Оперативні оновлення інформації для туристів Timely information updates for tourists	Збереження довіри та репутації Maintaining trust and reputation

Розроблено автором за матеріалами: [1, 4, 10, 14, 15, 16, 18, 20]

Developed by the author based on: [1, 4, 10, 14, 15, 16, 18, 20]

Таблиця 4

Міжнародний досвід туристичного брендингу постконфліктних територій

Table 4

International Experience in Tourism Branding of Post-Conflict Territories

Країна / регіон Country / Region	Тип конфлікту Type of Conflict	Основний брендовий нарратив Main Branding Narrative	Основні інструменти брендингу Main Branding Tools	Результати Results
Балкани (Хорватія, Боснія) The Balkans (Croatia, Bosnia)	Міжетнічний, громадянський Interethnic, civil	Культура, європейська інтеграція Culture, European integration	Фестивалі, культурні маршрути, меморіали Festivals, cultural routes, memorials	Поступове відновлення туристичних потоків, зниження асоціацій з війною Gradual recovery of tourist flows, reduced associations with war
Руанда Rwanda	Геноцид 1994 р. 1994 genocide	Примирення, сталий туризм Reconciliation, sustainable tourism	Меморіали, національні парки, культурні тури Memorials, national parks, cultural tours	Зростання міжнародного туризму, зміцнення іміджу миру Growth of international tourism, strengthening the image of peace
Колумбія Colombia	Внутрішній збройний конфлікт Internal armed conflict	Трансформація, мир, культурна різноманітність Transformation, peace, cultural diversity	Цифрові кампанії, фестивалі, партнерство з НУО Digital campaigns, festivals, partnerships with NGOs	Зміна міжнародного сприйняття, інтеграція регіонів у туризм Changing international perceptions, integration of regions into tourism
Україна Ukraine	Міждержавна війна Interstate war	Стійкість, відновлення, свобода Resilience, recovery, freedom	Соціальні мережі, фестивалі, меморіали, міжнародні кампанії Social media, festivals, memorials, international campaigns	Активна трансформація бренду, підвищення впізнаваності та довіри Active brand transformation, increased recognition and trust

Розроблено автором за матеріалами: [1, 4, 10, 14, 15, 16, 18, 20]

Developed by the author based on: [1, 4, 10, 14, 15, 16, 18, 20]

курсій по меморіальних об'єктах сприяє залученню туристів і формує багатшаровий образ території. На Балканах наприклад, фестивалі історії та культури у Сараєво та Спліті поєднують пам'ять про війну з активним культурним життям, що допомагає трансформувати образ території.

Співпраця з міжнародними організаціями та медіа забезпечує легітимність і широку підтримку бренду. UNWTO, UNESCO, Європейський туристичний форум та інші міжнародні платформи виступають не лише партнерами у просуванні бренду, а й гарантують відповідність етичним стандартам, що є критично важливим у контексті постконфліктного брендингу. Через медіа такі проекти отримують міжнародний резонанс, що дозволяє швидше відновити довіру до території[20].

Туристичний брендинг у контексті кризових комунікацій передбачає гнучкість і здатність реагувати на зміну обставин, наприклад на нові епізоди насильства, політичні ризики або зміни в безпековій ситуації. Комунікаційні стратегії мають бути прозорими, своєчасними та балансувати між правдоподібністю й оптимістичним наративом відновлення. Це дозволяє уникнути підриву довіри та формує стійкий образ території у міжнародній свідомості.

Досвід різних країн демонструє різноманітність стратегій трансформації образу територій після конфліктів. У Балканських країнах, зокрема в Хорватії та Боснії, туристичний брендинг акцентував увагу на культурній спадщині, природних ландшафтах та євроінтеграції, поступово відходячи від образу війни та насильства. Важливим елементом стало поєднання меморіалізації з активним культурним і фестивальним життям, що формує комплексний наратив.

Руанда пропонує унікальний кейс бренду примирення та сталого туризму. Країна активно використовує концепцію «туризму пам'яті» після геноциду 1994 року, поєднуючи меморіальні об'єкти з природним і культурним туризмом. Цей підхід дозволяє не лише залучати туристів, а й сприяти національному примиренню, освіті та міжнародній репутації країни як простору мирного розвитку.

У Колумбії туризм став інструментом переходу від конфлікту до миру, особливо у районах, де раніше діяли партизанські формування та території були асоційовані з насильством. Кампанії із залученням цифрових медіа, культурних подій та міжнародних партнерів дозволили змінити імідж територій та інтегрувати їх у національний і міжнародний туристичний простір. Особливо ефективними стали історії локальних громад, які пережили трансформацію та відновлення.

Міжнародний досвід дозволяє виокремити кілька ключових уроків для постконфліктних територій. По-перше, брендинг має поєднувати меморіалізацію і позитивний розвитковий наратив. По-друге,

важлива участь локальних громад, адже вони є носіями автентичного досвіду та гарантують легітимність бренду. По-третє, необхідна співпраця з міжнародними організаціями та медіа для підвищення довіри та глобальної впізнаваності.

Сучасний стан туристичного іміджу України характеризується поєднанням двох протилежних чинників. З одного боку, війна сформувала негативні асоціації в міжнародному медіапросторі, що включають образ небезпечної, нестабільної території. З іншого боку, у світі зростає інтерес до територій, які демонструють стійкість, відновлення та солідарність. В Україні цей феномен проявляється у зростанні уваги до культурної спадщини, гастрономічних маршрутів, природних об'єктів та ініціатив локальних громад, які підкреслюють здатність території відновлюватися і підтримувати внутрішню єдність. Наприклад, кампанія «Ukraine Now» поєднує туристичний, культурний і патріотичний наратив, одночасно транслюючи стійкість країни та відкритість для міжнародної співпраці.

Виклики та ризики формування туристичного бренду в післявоєнний період значною мірою визначаються безпековими, економічними та соціально-психологічними чинниками. Безпека залишається ключовим бар'єром для туристів, і будь-які нові конфліктні загострення можуть швидко підірвати довіру до бренду. Економічні ризики включають обмеженість ресурсів для розвитку інфраструктури та маркетингових кампаній. Соціально-психологічні чинники, пов'язані з травматичним досвідом місцевих громад, потребують чутливого підходу, щоб туристичний брендинг не сприймався як комерціалізація страждань. Крім того, міжнародне медіа-простір часто формує стереотипи, які складно змінити без системної комунікаційної роботи.

Пріоритетні напрями брендингу для України у післявоєнний період включають три основні осі: відновлення, стійкість та безпека. Відновлення передбачає активну роботу над реконструкцією інфраструктури, музеїв, культурних об'єктів і туристичних маршрутів, які відображають історію та сучасність країни. Стійкість включає демонстрацію здатності територій адаптуватися до викликів, підтримувати локальні громади та реалізовувати ініціативи з культурної та соціальної інтеграції. Безпека формує основу для довіри туристів і є визначальним критерієм для міжнародного сприйняття. У поєднанні ці три напрями дозволяють створити комплексний бренд, який буде конкурентоспроможним на глобальному туристичному ринку.

Роль туризму у формуванні міжнародної підтримки України є багатогранною. Через розвиток туристичних ініціатив країна демонструє здатність відновлюватися, залучати інвестиції та підтримувати культурний обмін. Туризм стає інструментом

публічної дипломатії та м'якої сили, дозволяючи розповідати історії про стійкість, національну єдність та демократичні цінності. Міжнародні туристичні проекти, культурні події та меморіальні маршрути одночасно сприяють залученню туристів та зміцненню позитивного іміджу України на глобальному рівні.

Ефективний туристичний брендинг потребує відповідних інституційних та управлінських умов. Необхідна координація між державними органами, місцевими громадами та приватним сектором для створення єдиного наративу та його просування. Важливо забезпечити прозорість управління, інтеграцію даних про туристичні потоки та інфраструктуру, а також застосування сучасних цифрових інструментів для моніторингу і промоції. Інституційна спроможність передбачає підготовку фахівців у сфері туристичного маркетингу, культурної дипломатії та кризових комунікацій, а також залучення міжнародних партнерів для підтримки фінансування і стратегічного консультування.

Таким чином, перспективи туристичного брендингу постконфліктних територій України визначаються здатністю інтегрувати наративи відновлення, стійкості та безпеки в єдиний комплексний бренд, який буде сприйматися міжнародною спільнотою як символ стабільності, культурного розвитку та відкритості для туристів. Ефективність цієї стратегії залежатиме від здатності держави та локальних громад забезпечити інституційну підтримку, координацію з міжнародними організаціями та застосування сучасних комунікаційних технологій.

Висновки. Проведене дослідження показало, що туристичний брендинг постконфліктних територій є комплексним і багатовимірним процесом, який поєднує економічні, соціальні, культурні та комунікаційні аспекти. Аналіз теоретичних засад та міжнародного досвіду свідчить про те, що ефективний брендинг неможливий без врахування особливостей травматичного досвіду місцевих громад, негативних асоціацій, сформованих у медіапросторі, та етичних обмежень, які передбачають повагу до пам'яті і недопущення комерціалізації війни. Дослідження підтвердило, що ключовим завданням туристичного брендингу у постконфліктний період є трансформація образу території: від негативного наративу війни до позитивного наративу відновлення, стійкості та миру, що забезпечує підґрунтя для сталого соціально-економічного розвитку.

Значення туристичного брендингу для миробудівництва полягає у здатності цього інструменту формувати міжнародне сприйняття територій та

створювати позитивний імідж, який сприяє економічному відновленню і соціальній згуртованості. Використання туристичних маршрутів, культурних подій, фестивалів, меморіальних об'єктів, цифрових платформ і соціальних мереж дозволяє поєднати історичну пам'ять з перспективою розвитку та безпеки. На прикладі Балкан, Колумбії, Руанди та сучасної України видно, що брендинг територій після конфлікту має одночасно вирішувати завдання репутаційного відновлення та створювати нові економічні можливості, інтегруючи локальні громади в процес формування і просування туристичного продукту.

Практичні рекомендації для органів влади та туристичних організацій включають розробку стратегічного підходу до брендингу, який базується на поєднанні трьох ключових осей: відновлення інфраструктури та культурних об'єктів, демонстрації стійкості громад і забезпечення безпеки туристів. Необхідно застосовувати цифрові інструменти та соціальні медіа для просування бренду на міжнародній арені, а також залучати міжнародні організації для підвищення легітимності та ефективності комунікацій. Важливою складовою є участь локальних громад, що забезпечує автентичність і соціальну підтримку бренду, а також підвищує рівень довіри як серед туристів, так і серед внутрішніх стейкхолдерів.

Дослідження також виявило низку перспективних напрямів подальших наукових досліджень. Серед них – оцінка ефективності різних комунікаційних стратегій, порівняльний аналіз туристичного брендингу у різних постконфліктних країнах, дослідження впливу цифрових технологій на формування туристичного іміджу, а також розробка методичних підходів до інтеграції туристичного брендингу в систему миробудівництва та соціальної політики. Значний інтерес становлять дослідження впливу туристичного брендингу на внутрішню соціальну згуртованість та міжнародну підтримку, що дозволяє оцінити його роль не лише як економічного інструменту, а й як механізму формування позитивного образу країни у глобальному просторі.

Таким чином, туристичний брендинг постконфліктних територій є не лише інструментом економічного розвитку, а й ефективним механізмом миробудівництва, відновлення та соціальної інтеграції. Його успішна реалізація потребує поєднання стратегічного планування, комунікаційної роботи, участі локальних громад і міжнародної підтримки, що забезпечує комплексний і стійкий ефект для постконфліктного відновлення території.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Olshanska O., Puzyrova P., Shevchenko O. The tourist industry of Ukraine in the post-war period: key directions of recovery and factors of influence in the European vector of development. *Journal of Strategic Economic Research*. Київ : КНУТД, 2023. DOI: <https://doi.org/10.30857/2786-5398.2023.6.10>.

2. Anholt S. *Competitive identity: the new brand management for nations, cities and regions*. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2007.
3. Баранська К., Міхєєва І., Любченко В. Вплив війни на розвиток рекреації та туризму в Україні [Електронний ресурс]. *НМУ Репозитарій*. 2023. URL: <https://repository.nmu.ua>
4. Бойко В. О., Далецька Н. М. Розвиток туризму після збройних конфліктів у різних країнах світу. *Change Management and Innovation*. 2022. № 3. DOI: <https://doi.org/10.32782/CMI/2022-3-1>.
5. Butler R. *Tourism and Sustainable Development: Monitoring, Planning, Managing*. London : Routledge, 2007.
6. Hopkalo L., Bovsh L., Rasulova A., Rasulov R., Kompanets K. Foresight of the development of rural tourism in Ukraine in the post-war period. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2024. DOI: <https://doi.org/10.51599/are.2024.10.02.01>.
7. Кудінова І., Терзі С. Cultural heritage – the tourism brand of Ukraine. *SEMI*. 2023. Vol. 7, No 2. DOI: <https://doi.org/10.23939/semi2023.02.027>.
8. Mansfield C., Pizam A. Tourism in post-conflict societies. *Annals of Tourism Research*. 2012.
9. Миронов Ю. Б. Шляхи післявоєнного відновлення індустрії туризму в Україні. *Вісник ЛТЕУ. Економічні науки*. 2023. DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2023-71-09>.
10. Novelli M., Morgan N., Pritchard A. Tourism in a post-conflict situation of fragility. *Annals of Tourism Research*. 2012. Vol. 39(3).
11. Petroye O. State policy in the tourism field of Ukraine: socio-humanitarian priorities of development and post-war recovery. *Culture and Arts in the Modern World*. 2024. DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1915.25.2024.312673>.
12. Pritchard A., Morgan N. Hopeful tourism: a paradigm shift for post-conflict destinations. *Journal of Tourism Futures*. 2011.
13. Шевелюк М. Можливості відновлення туризму після воєнного конфлікту. *Інновації, гостинність, туризм: наука, освіта, практика* : зб. тез доп. II Всеукр. наук.-практ. конф. Львів, 2022. С. 428–430.
14. Шевелюк М. М. Туризм Львівщини перед викликами пандемії та воєнного конфлікту. *Питання культурології*. Київ, 2022. DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.39.2022.256929>.
15. Tourism and peacebuilding: insights from case studies. *European Journal of Tourism Research* [Електронний ресурс]. URL: <https://ejtr.vumk.eu>
16. Tourism in post-conflict situations. *Journal of Sustainable Tourism* [Електронний ресурс]. URL: <https://www.tandfonline.com>
17. UNWTO. *Global Code of Ethics for Tourism*. Madrid : UNWTO, 1999.
18. UNESCO, World Bank. *Culture in City Reconstruction and Recovery (CURE) Framework*. Paris ; Washington, DC, 2018.
19. Wohlmuther C., Wintersteiner W. (eds.). *International Handbook on Tourism and Peace*. Klagenfurt : Drava Verlag, 2014.
20. World Bank. *World Development Report 2011: Conflict, Security and Development*. Washington, DC : World Bank, 2011.
21. Yasnolob I., Demianenko N., Halych O., et al. Tourism of Ukraine as a type of business before and during the war. *Journal of Environmental Management and Tourism*. 2025. DOI: [https://doi.org/10.14505/jemt.14.2\(66\).11](https://doi.org/10.14505/jemt.14.2(66).11)
22. Заварика Г. М. Military tourism as a peculiarity of tourism development in a post-conflict territory. *Journal of Geology, Geography and Geoecology*. 2024. DOI: <https://doi.org/10.15421/112218>.
23. Butler R. *Tourism and Sustainable Development: Monitoring, Planning, Managing*. London : Routledge, 2007.
24. Novelli M., Morgan N., Pritchard A. Tourism in post-conflict situations: comprehensive analysis of post-conflict tourism models. *Journal of Sustainable Tourism* [Електронний ресурс]. URL: <https://www.tandfonline.com>

Стаття надійшла до редакції 17.02.2026

Стаття рекомендована до друку 05.04.2026

Статтю опубліковано 30.05.2026

При підготовці даної статті інструменти штучного інтелекту авторами не використовувалися.

Olena Yevtushenko, Ph.D (Economics), Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 4, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: evetushenko@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9729-1435>

TOURISM BRANDING OF POST-CONFLICT TERRITORIES: FROM THE IMAGE OF WAR TO THE IMAGE OF RECOVERY AND PEACE

The article analyzes tourism branding of post-conflict territories, with particular emphasis on Ukraine as a contemporary post-conflict state undergoing recovery after a large-scale armed conflict. The aim of the article is to study the role of tourism branding in the process of reinterpreting and transforming the image of post-conflict territories, as well as to determine its significance for economic recovery and peacebuilding. The study substantiates the relevance of forming a new tourism image of territories capable of transforming the negative image of war into a positive narrative of recovery, resilience, and peace, and defines tourism as a tool of economic, social, and cultural recovery. Special attention is paid to the impact of war on the formation of international image, the problems of stigmatization of post-conflict regions, tourism risks and perception barriers, as well as the conflict between collective memory of war and the needs of sustainable tourism development. Based on the analysis of international experience and the current state of Ukraine's tourism image, the study identifies key challenges and risks of post-war branding, including the restoration of tourism infrastructure, ensuring tourist safety, resilience of local communities, and overcoming negative stereotypes. Practical communication tools of tourism branding are outlined, including digital platforms, social media, visual symbols, festivals, as well as cooperation with international organizations and media to enhance trust and international recognition. The conclusions emphasize that tourism branding of post-conflict territories performs not only an economic but also a peacebuilding function, contributing to social integration, cultural recovery, and international solidarity. Practical recommendations are proposed for public authorities and tourism organizations regarding strategic branding planning, the use of digital communications, and engagement of local communities. The study also identifies prospects for further research in post-war tourism branding and its impact on the international perception of territories.

Keywords: *tourism branding; post-conflict territories; tourism image; post-war recovery; peacebuilding; destination branding; soft power; storytelling; sustainable tourism; Ukraine.*

REFERENCES

1. Olshanska, O., Puzyrova, P., Shevchenko O. The tourist industry of Ukraine in the post-war period: key directions of recovery and factors of influence in the European vector of development. *Journal of Strategic Economic Research*. Kyiv: KNUTD, 2023. DOI: <https://doi.org/10.30857/2786-5398.2023.6.10> (in Ukrainian)
2. Anholt, S. *Competitive identity: the new brand management for nations, cities and regions*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2007.
3. Baranska, K., Mikheeva, I., Liubchenko, V. The impact of war on the development of recreation and tourism in Ukraine [Electronic resource]. *NMU Repository*, 2023. URL: <https://repository.nmu.ua> (in Ukrainian)
4. Boiko, V. O., Dalevska, N. M. Development of tourism after armed conflicts in different countries of the world. *Change Management and Innovation*, 2022(3). DOI: <https://doi.org/10.32782/CMI/2022-3-1> (in Ukrainian)
5. Butler, R. *Tourism and Sustainable Development: Monitoring, Planning, Managing*. London: Routledge, 2007.
6. Hopkalo, L., Bovsh, L., Rasulova, A., Rasulov, R., Kompanets, K. Foresight of the development of rural tourism in Ukraine in the post-war period. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*, 2024. DOI: <https://doi.org/10.51599/are.2024.10.02.01>
7. Kudinova, I., Terzi, S. Cultural heritage – the tourism brand of Ukraine. *SEMI*, 2023, 7(2). DOI: <https://doi.org/10.23939/semi2023.02.027> (in Ukrainian)
8. Mansfield, C., Pizam, A. Tourism in post-conflict societies. *Annals of Tourism Research*, 2012.
9. Myronov, Y. B. Ways of post-war recovery of the tourism industry in Ukraine. *Visnyk LTEU. Economic Sciences*, 2023. DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2023-71-09> (in Ukrainian)
10. Novelli, M., Morgan, N., Pritchard, A. Tourism in a post-conflict situation of fragility. *Annals of Tourism Research*, 2012, 39(3).
11. Petroye, O. State policy in the tourism field of Ukraine: socio-humanitarian priorities of development and post-war recovery. *Culture and Arts in the Modern World*, 2024. DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1915.25.2024.312673>
12. Pritchard, A., Morgan, N. Hopeful tourism: a paradigm shift for post-conflict destinations. *Journal of Tourism Futures*, 2011.
13. Shevelyuk, M. Opportunities for tourism recovery after the military conflict. *Innovations, Hospitality, Tourism: Science, Education, Practice*: Collection of abstracts of the II All-Ukrainian Scientific-Practical Conference. Lviv, 2022. pp. 428–430. (in Ukrainian)
14. Shevelyuk, M. M. Tourism in Lviv region before the challenges of pandemic and military conflict. *Questions of Culturology*. Kyiv, 2022. DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.39.2022.256929> (in Ukrainian)

15. Tourism and peacebuilding: insights from case studies. *European Journal of Tourism Research* [Electronic resource]. URL: <https://ejtr.vumk.eu>
16. Tourism in post-conflict situations. *Journal of Sustainable Tourism* [Electronic resource]. URL: <https://www.tandfonline.com>
17. UNWTO. *Global Code of Ethics for Tourism*. Madrid: UNWTO, 1999.
18. UNESCO, World Bank. *Culture in City Reconstruction and Recovery (CURE) Framework*. Paris; Washington, DC, 2018.
19. Wohlmuther, C., Wintersteiner, W. (eds.). *International Handbook on Tourism and Peace*. Klagenfurt: Drava Verlag, 2014.
20. World Bank. *World Development Report 2011: Conflict, Security and Development*. Washington, DC: World Bank, 2011.
21. Yasnolob, I., Demianenko, N., Halych, O., et al. Tourism of Ukraine as a type of business before and during the war. *Journal of Environmental Management and Tourism*, 2025. DOI: [https://doi.org/10.14505/jemt.14.2\(66\).11](https://doi.org/10.14505/jemt.14.2(66).11)
22. Zavarika, H. M. Military tourism as a peculiarity of tourism development in a post-conflict territory. *Journal of Geology, Geography and Geoecology*, 2024. DOI: <https://doi.org/10.15421/112218> (in Ukrainian)
23. Butler, R. *Tourism and Sustainable Development: Monitoring, Planning, Managing*. London: Routledge, 2007.
24. Novelli, M., Morgan, N., Pritchard, A. Tourism in post-conflict situations: comprehensive analysis of post-conflict tourism models. *Journal of Sustainable Tourism* [Electronic resource]. URL: <https://www.tandfonline.com>

The article was received by the editors 17.02.2026

The article is recommended for printing 05.04.2026

The article was published 30.05.2026

No artificial intelligence tools were used by the authors during the preparation of this article.

<https://doi.org/10.26565/2310-9513-2026-23-15>
УДК 001.895:338.487
JEL Index: Z31, O33, L86, M15

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В СИСТЕМАХ РЕЗЕРВУВАННЯ ТА ЇХ ВПЛИВ НА СТАНДАРТИ ЯКОСТІ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ

Никига Оксана Василівна

доктор філософії (туризм), доцент
старший викладач кафедри туризму
Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського
вул. Костюшка, 11, м. Львів, Україна, 79007
e-mail: nykyha1993@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-3492-7475>

Мороз Соломія Романівна

доктор філософії (туризм)
викладач кафедри туризму
Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського
вул. Костюшка, 11, м. Львів, Україна, 79007
e-mail: m.solomiya22@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4742-6984>

Гула Лілія Володимирівна

старший викладач кафедри туризму
Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського
вул. Костюшка, 11, м. Львів, Україна, 79007
e-mail: kalimonlilia@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-5270-2066>

У статті досліджується роль інноваційних технологій у трансформації систем резервування та їхній вплив на формування стандартів якості туристичних послуг. Розкрито сутність інновацій у туризмі, їх значення для конкурентоспроможності підприємств і соціально-економічного розвитку регіонів. Показано еволюцію систем бронювання від традиційних методів до глобальних розподільних систем (GDS), локальних і корпоративних платформ. Наголошено на стратегічному значенні систем резервування для оптимізації бізнес-процесів, розширення ринків збуту, підвищення клієнтського сервісу та підтримки управлінських рішень. Особливу увагу приділено інноваційним технологіям, які найбільш активно впливають на якість обслуговування: мобільним застосункам, штучному інтелекту, блокчейну, чат-ботам. Зазначено, що AI зменшує кількість помилок у бронюванні й забезпечує персоналізовані рекомендації, що відповідає принципам ISO9001. Блокчейн гарантує прозорість і безпеку транзакцій, а смарт-контракти захищають права клієнтів, що узгоджується з ISO18513. Мобільні додатки та чат-боти забезпечують багатомовність, доступність 24/7 і гнучкість сервісу для міжнародних користувачів. Показано український контекст розвитку інноваційних практик (Tickets.ua, JoinUP! Digital, Uklon, Booking365) та проблеми впровадження: кібербезпека, залежність від глобальних платформ, цифрова нерівність. Аргументовано, що інноваційні технології безпосередньо впливають на якість туристичних послуг через підвищення точності, швидкості й прозорості процесів. Таким чином, цифровізація та впровадження інновацій у сфері резервування є ключовою умовою інтеграції українських туристичних підприємств у світовий економічний простір і формування довіри споживачів.

Ключові слова: системи резервування, інноваційні технології, якість туристичних послуг, сервіс, штучний інтелект, цифровізація туризму.

Як цитувати: Никига О. В., Мороз С. Р., Гула Л. В. Інноваційні технології в системах резервування та їх вплив на стандарти якості туристичних послуг. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм»*. 2026. № 23. С. 184–189. DOI: <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2026-23-15>

In cites: Nykyha, O. V., Moroz, S. R., & Hula, L. V. (2026). Innovative technologies in reservation systems and their impact on the quality standards of tourism services. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series International Relations. Economics. Country Studies. Tourism*, (23), 184–189. <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2026-23-15> (in Ukrainian)

Постановка проблеми. Сучасна туристична галузь активно трансформується під впливом цифровізації, і системи резервування стають ключовим елементом взаємодії між підприємством і клієнтом. Водночас традиційні методи бронювання вже не відповідають вимогам ринку та очікуванням споживачів, які потребують швидких, зручних і безпечних сервісів. Попри впровадження мобільних додатків, хмарних сервісів, штучного інтелекту та інших інноваційних рішень, існують проблеми їх інтеграції, забезпечення безпеки персональних даних, стандартизації якості цифрових послуг і доступності цих технологій для малого та середнього бізнесу. Це зумовлює необхідність дослідження ролі інноваційних технологій у системах резервування та визначення їхнього впливу на формування сучасних стандартів якості туристичних послуг.

Аналіз останніх досліджень. Проблеми впровадження інноваційних технологій у системи резервування та їхній вплив на якість туристичних послуг висвітлюються у багатьох працях науковців. Зокрема, у дослідженнях А. Голода [1] увага зосереджується на питаннях розвитку інформаційних систем у туризмі, безпеки регіональних туристичних систем та використання інноваційних механізмів для підвищення ефективності туристичних підприємств. У наукових працях В. Кифяк, О. Кифяк [5] автори розглядають управлінські аспекти організації туристичного бізнесу та роль цифровізації у формуванні конкурентних переваг. Н. Влащенко, М. Тонкошкур [2] своїх дослідженнях розглядали питання використання інформаційних технологій у процесі формування туристичного продукту. Науковці В. Джинджоян, Т. Тесленко, К. Горб [4] досліджували інноваційні процеси у соціально-культурному сервісі та туризмі, їхні функції й управління, методи оцінки ефективності та вплив науково-технічного прогресу на розвиток туристичної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Сучасний розвиток індустрії туризму неможливий без активного впровадження інноваційних технологій, що суттєво змінюють механізми взаємодії між туристичними підприємствами та споживачами. Одним із ключових напрямів цифрової трансформації є системи онлайн-резервування, які забезпечують оперативність доступу до туристичних послуг, прозорість їхнього вибору та підвищують рівень конкурентоспроможності суб'єктів туристичного бізнесу.

Зростання ролі інформаційних технологій у сфері гостинності зумовлює потребу у дослідженні їхнього впливу на формування стандартів якості туристичних послуг. Оскільки ефективність систем резервування визначає не лише швидкість обслуговування клієнтів, а й рівень довіри до туристичних компаній, відповідність міжнародним вимогам сервісу та загальний імідж дестинацій.

Розвиток сучасного туризму багато в чому залежить від розробок та впровадження чогось нового, спрямованого на вдосконалення обслуговування клієнтів і розширення туристичних можливостей. Так, успішні інноватори туризму своїм досвідом доводять, що створення і впровадження інновацій є запорукою виживання в найжорстокішій конкуренції в умовах сьогодення [8].

Інновації – це нові ідеї та пропозиції, які вперше впроваджуються в певну сферу життєдіяльності в конкретних умовах або підходи до удосконалення наявних технологій, продуктів чи послуг на підставі прогресивних тенденцій світового науково-технічного та соціально-економічного розвитку. Основною характеристикою інновації є новизна а також її економічна ефективність. Інновації в туризмі є рушійною силою розвитку не лише туристичної сфери, а й чинником соціально-економічного розвитку держав та регіонів, засобом вирішення соціальних проблем. Інноваційний розвиток туризму можна трактувати як розвиток туристичних систем різних рівнів, що базується на інноваціях [6].

Активний розвиток сфери інформаційних технологій (ІТ) почався після поширення наприкінці 1960-х рр. універсальних обчислювальних машин («мейнфреймів») і винаходу в 1971 р. мікропроцесора. За останні 40 років глобальні обчислювальні потужності збільшилися в мільярд разів. У 2010 р. процесингова потужність звичайного комп'ютера в 10 млн разів стала перевищувати потужність комп'ютера 1975 р., проте коштує в реальних цінах він значно менше. Цінність інформаційних технологій обумовлена створюваними ними можливостями збору, аналізу і передавання інформації: куди завгодно, миттєво та з мінімальними витратами [2].

Комп'ютерні системи бронювання сьогодні об'єднані в глобальні розподільні системи (Global Distribution Systems – GDS), які протягом тривалого часу є найбільшими світовими мережами й використовуються туристськими фірмами як звичний робочий інструмент. Глобальна розподільна система – це автоматизована система, що забезпечує відображення інформації про розклад рейсів, наявність місць і тарифи авіаперевізників-абонентів системи, а також інформації про розклад, ресурси місця і тарифи інших перевізників [2].

Резервування в туризмі – це процес попереднього замовлення та закріплення за клієнтом туристичних послуг, серед яких: авіаквитки, готельні номери, тури, оренда транспорту та інших послуг на визначений період часу з гарантією їх надання [7].

Системи резервування можна поділити за масштабом і сферою використання на глобальні (GDS), локальні та корпоративні.

Глобальні системи резервування забезпечують доступ до міжнародних ринків авіаперевезень, готелів, оренди авто.

Локальні системи резервування орієнтовані на конкретну країну чи регіон. Здебільшого пропонують бронювання житла, квитків, внутрішніх турів.

Корпоративні системи резервування використовуються для потреб окремих компаній чи мереж: автоматизоване управління бронюванням власних послуг.

Системи резервування стали стратегічним інструментом управління діяльністю туристичних підприємств. Системи резервування надають туристичним підприємствам можливість:

- оптимізувати бізнес-процеси (завдяки автоматизації продажів і зменшенню транзакційних витрат);
- розширювати ринки збуту (через інтеграцію з глобальними мережами);
- підвищувати рівень клієнтського сервісу (за рахунок оперативності оформлення замовлення та наявності зворотного зв'язку);
- забезпечувати аналітичну підтримку управлінських рішень (шляхом збору даних по поведінку споживачів).

Для туристичних підприємств використання сучасних систем бронювання є не лише конкурентною перевагою, а й необхідною умовою виживання на глобалізованому ринку.

Якість туристичних послуг визначається відповідністю фактичного рівня сервісу встановленим стандартам і очікуванням клієнтів. У міжнародній практиці ключовими орієнтирами є стандарти ISO 9001 (системи менеджменту якості) та ISO 18513 (послуги в сфері туризму).

Інноваційні технології у сфері резервування не лише модернізують бізнес-процеси, а й безпосередньо впливають на якість туристичних послуг, забезпечуючи відповідність міжнародним стандартам ISO. Так, штучний інтелект у межах ISO 9001 зменшує кількість помилок у бронюванні та надає персоналізовані рекомендації, що підвищує точність сервісу й відповідає принципу орієнтації на споживача. Технологія блокчейн, у свою чергу, узгоджується з вимогами ISO 18513, оскільки гарантує прозорість і безпеку транзакцій, а смарт-контракти автоматично захищають права клієнта у випадку скасування бронювання. Мобільні додатки та чат-боти сприяють багатомовності й доступності послуг 24/7, що робить їх інклюзивними та зручними для міжнародних користувачів. Таким чином, використання AI, блокчейну й цифрових платформ формує довіру туристів, підвищує рівень їхнього задоволення та забезпечує конкурентоспроможність підприємств на глобальному ринку.

Системи резервування безпосередньо впливають на якість туристичних послуг через:

- точність і достовірність інформації (доступність актуальних даних про ціни, наявність місць, умови бронювання);

- швидкість і зручність оформлення замовлення;

- прозорість процесу обслуговування, що формує довіру клієнтів;

- відповідність міжнародним стандартам сервісу, що інтегрує українські підприємства у світовий туристичний простір.

Таким чином, інноваційні системи резервування є важливим фактором формування стандартів якості у сфері туризму та виступають базовим елементом цифрової трансформації туристичних підприємств.

Системи резервування за останні роки зазнали суттєвих трансформацій під впливом цифровізації та впровадження новітніх технологій. Традиційні методи бронювання, що базувалися на телефонних дзвінках чи електронній пошті, поступилися місцем інтерактивним платформам, які забезпечують миттєвий доступ до послуг у будь-який час і з будь-якого пристрою.

За даними Statista (2024), понад 70 % туристів у світі вже бронюють послуги онлайн, тоді як у 2015 р. цей показник становив лише 45 %. В Україні, згідно з інформацією UNWTO та Державної служби статистики України, частка онлайн-бронювань у 2023 р. перевищила 55 %, а в сегменті авіаквитків – понад 80 %. Експерти прогнозують, що до 2030 р. понад 90 % бронювань у світі здійснюватимуться онлайн, причому провідну роль відіграватимуть саме мобільні застосунки.

Системи резервування за останні роки зазнали суттєвих трансформацій під впливом цифровізації та впровадження новітніх технологій. Традиційні методи бронювання, що базувалися на телефонних дзвінках чи електронній пошті, поступилися місцем інтерактивним платформам, які забезпечують миттєвий доступ до послуг у будь-який час і з будь-якого пристрою.

Мобільні додатки стали ключовим інструментом у сфері резервування. Вони забезпечують: доступність 24/7 (користувач може забронювати квиток, номер у готелі чи столик у ресторані будь-де та будь-коли); інтеграцію з платіжними системами (миттєві транзакції через Google Pay, Apple Pay чи банківські карти); персоналізацію (рекомендації на основі історії пошуку, локації та уподобань). До прикладу, застосунки Booking, Airbnb, Uber та український сервіс Uklon активно розширюють можливості бронювання та оплати онлайн.

Штучний інтелект (AI). AI технології значно підвищують ефективність систем резервування: предиктивна аналітика – прогнозування попиту та встановлення динамічних цін; персоналізовані рекомендації – алгоритми підбирають найкращі варіанти для конкретного користувача; автоматизація обслуговування – від обробки великого потоку заявок до підтримки у реальному часі. Наприклад,

авіакомпанії використовують AI для оптимізації маршрутів і керування навантаженням, а сервіси типу TripAdvisor – для інтелектуальних порад мандрівникам.

Блокчейн. Використання технології блокчейн дозволяє зробити процес бронювання прозорим і захищеним. Блокчейн у системах резервування забезпечує безпеку транзакцій (дані неможливо змінити без відома всіх учасників), автоматизує підтвердження бронювання та повернення коштів через смарт-контракти, а завдяки децентралізації усуває посередників і знижує вартість послуг, як це реалізовано на платформі LockTrip, що зменшує комісії за бронювання на 10–20 %.

Чат-боти та віртуальні асистенти у сфері резервування забезпечують миттєві відповіді на запити, дозволяють здійснювати бронювання без дзвінків чи переходу на сайт, інтегруються з популярними месенджерами (Viber, Telegram, WhatsApp, Messenger (Facebook)) та підтримують кілька мов, що робить їх зручними для міжнародних користувачів, наприклад, чат-боти у Telegram дають можливість бронювати квитки на концерти чи подорожі безпосередньо в месенджері.

В Україні також активно розвиваються власні практики та стартапи у сфері онлайн-бронювання. Серед провідних прикладів варто відзначити Tickets.ua (Львів) – один із найбільших сервісів із купівлі квитків на транспорт і події, JoinUP! Digital – платформу туроператора Join UP! для онлайн-бронювання турів та роботи з мобільним застосунком, а також Uklon, український аналог Uber, що інтегрує бронювання трансферів для туристів. Особливої уваги заслуговує сервіс Booking365 (у партнерстві з «Міст Тур»), орієнтований на локальні готелі та санаторії, що сприяє популяризації внутрішнього туризму.

Інноваційні технології безпосередньо впливають на відповідність туристичних підприємств міжнародним стандартам якості, зокрема ISO 9001 та ISO 18513. Так, у межах ISO 9001 (менеджмент якості) автоматизація процесів значно знижує кількість помилок у бронюванні, використання технологій штучного інтелекту та аналітики дозволяє відстежувати рівень задоволеності клієнтів, а впровадження інтегрованих CRM-систем покращує контроль за виконанням процедур обслуговування. Водночас у сфері ISO 18513 (послуги у сфері туризму) глобальні системи резервування забезпечують стандартизований підхід до процесу бронювання,

мобільні додатки та чат-боти сприяють багатомовності та підвищують доступність послуг для міжнародних користувачів, тоді як технологія блокчейн робить транзакції прозорими й захищеними, що відповідає вимогам до безпеки та довіри у сфері туристичного сервісу.

Однозначно, інноваційні технології кардинально змінили підхід до систем резервування, роблячи їх більш гнучкими, безпечними та зручними. Використання мобільних застосунків, AI, блокчейну та чат-ботів відкриває нові можливості як для бізнесу, так і для кінцевих користувачів, забезпечуючи високий рівень сервісу й ефективності.

Попри очевидні переваги, системи онлайн-резервування стикаються з низкою проблем, серед яких насамперед питання кібербезпеки, адже зростає ризик витоку персональних та фінансових даних клієнтів. Важливою проблемою є і залежність від глобальних платформ (Booking, Airbnb, Expedia), що зменшує конкурентні можливості локальних компаній та підвищує витрати через комісійні збори. Додатковим викликом виступає цифрова нерівність, адже у невеликих містах і сільських регіонах відсутній стабільний доступ до швидкісного інтернету, що обмежує використання сучасних систем. Крім того, якість автоматизованого сервісу не завжди відповідає очікуванням, оскільки чат-боти та алгоритми не враховують індивідуальні потреби клієнтів, що може негативно позначатися на рівні їхньої задоволеності.

Висновки. Отже, інноваційні технології відіграють ключову роль у трансформації туристичної індустрії, зокрема у сфері систем резервування, що стають базовим елементом цифрової інфраструктури підприємств гостинності. Впровадження мобільних додатків, штучного інтелекту, блокчейну та чат-ботів сприяє підвищенню ефективності бізнес-процесів, розширює доступ до туристичних послуг, забезпечує прозорість і безпеку транзакцій, а також підвищує рівень клієнтського сервісу відповідно до міжнародних стандартів. Сучасні системи резервування виступають не лише інструментом оптимізації діяльності підприємств, а й важливим чинником формування довіри споживачів і конкурентоспроможності на глобальному ринку. Таким чином, цифровізація та активне впровадження інновацій є необхідною умовою сталого розвитку туристичної сфери та її інтеграції у світовий економічний простір.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Голод А. П. Безпека регіональних туристичних систем: теорія, методологія та проблеми гарантування : монографія. Львів : ЛДУФК, 2017. 340 с.
2. Влащенко Н. М., Тонкошкур М. В. Інноваційні технології в туризмі : навчальний посібник. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2022. 214 с.
3. Державна служба статистики України. URL: <https://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 09.09.2025).

4. Джинджоян В. В., Тесленко Т. В., Горб К. М. Інноваційні технології в туризмі та гостинності : навчальний посібник. Київ : Видавництво «Каравела», 2022. 340 с.
5. Кифяк В., Кифяк О. Діджиталізація процесів розвитку туристичних дестинацій у західноукраїнських прикордонних регіонах. Вісник Економіки. 2020. № 2. С. 162–173. <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.02.162>.
6. Никига О. Інноваційний розвиток гастрономічного туризму в регіоні : монографія. Львів : ЛДУФК, 2024. 176 с.
7. Никига О. В., Мороз С. Р., Журило М. А. Особливості систем резервування в туризмі. Економіка та суспільство. 2025. № 78. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-78-2>.
8. Осьмьоркіна Н. М. Особливості інновацій у розвитку туристичної галузі України. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/osmiorkina.htm (дата звернення: 27.08.2025).
9. Statista. Online travel booking worldwide – statistics & facts. URL: <https://www.statista.com/aboutus/> (дата звернення: 09.09.2025).
10. World Tourism Organization (UNWTO). Tourism Statistics. URL: <https://www.unwto.org/> (дата звернення: 09.09.2025).
11. Tran-Thi-My L., Kim M. J., Yoon J. H., So K. K. F. How do tourists perceive digitized hotel reservations? Theories of behavioral reasoning and innovation resistance with UTAUT2. International Journal of Hospitality Management. 2025. Vol. 131. Art. 104324. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2025.104324>.
12. Tao M., Nawaz M. Z., Nawaz S., Butt A. H., Ahmad H. Users' acceptance of innovative mobile hotel booking trends: UK vs. PRC. Information Technology & Tourism. 2018. Vol. 20. P. 9–36. <https://doi.org/10.1007/s40558-018-0123-x>.
13. Wang Y. S., Li H. T., Li C. R., Zhang D. Z. Factors affecting hotels' adoption of mobile reservation systems: A technology-organization-environment framework. Tourism Management. 2016. Vol. 53. P. 163–172. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2015.09.021>.
14. Murphy H. C., Chen M. M., Cossutta M. An investigation of multiple devices and information sources used in the hotel booking process. Tourism Management. 2016. Vol. 52. P. 44–51. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2015.06.004>.
15. Boto-García D., Zapico E., Escalonilla M., Baños Pino J. F. Tourists' preferences for hotel booking. International Journal of Hospitality Management. 2021. Vol. 92. Art. 102726. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2020.102726>.
16. Salameh A. A., Al Mamun A., Hayat N., Ali M. H. Modelling the significance of website quality and online reviews to predict the intention and usage of online hotel booking platforms. Heliyon. 2022. Vol. 8, No. 9. Art. e10735. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2022.e10735>.
17. Zeng G., Cao X., Lin Z., Xiao S. H. When online reviews meet virtual reality: Effects on consumer hotel booking. Annals of Tourism Research. 2020. Vol. 81. Art. 102860. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2020.102860>.
18. Zhang D., Wu P., Wu C. The role of key online reviews in affecting online hotel booking: An empirical investigation. Industrial Management & Data Systems. 2022. Vol. 122, No. 2. P. 499–520. <https://doi.org/10.1108/IMDS-06-2021-0355>.
19. Manes E., Tchetchik A. The role of electronic word of mouth in reducing information asymmetry: An empirical investigation of online hotel booking. Journal of Business Research. 2018. Vol. 85. P. 185–196. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2017.12.019>.
20. Law C. H. R., Wong R. Analysing room rates and terms and conditions for the online booking of hotel rooms. Asia Pacific Journal of Tourism Research. 2010. Vol. 15, No. 1. P. 43–56. <https://doi.org/10.1080/10941660903310102>.
21. Park S., Yin Y., Son B.-G. Understanding of online hotel booking process: A multiple method approach. Journal of Vacation Marketing. 2018. Vol. 24, No. 3. P. 334–348. <https://doi.org/10.1177/1356766718778879>.
22. Masiero L., Nicolau J. L. Choice behaviour in online hotel booking. Tourism Economics. 2016. Vol. 22, No. 3. P. 671–678. <https://doi.org/10.5367/te.2015.0464>.
23. Martin-Fuentes E., Mellinas J. P. Hotels that most rely on Booking.com: Online travel agencies (OTAs) and hotel distribution channels. Tourism Review. 2018. Vol. 73, No. 4. P. 465–479. <https://doi.org/10.1108/TR-12-2017-0201>.
24. Martinez-De-Pison E., Fernandez-Ceniceros J., Pernia-Espinoza A. V., Martinez-De-Pison F. J., Sanz-Garcia A. Hotel reservation forecasting using flexible soft computing techniques: A case study of a Spanish hotel. International Journal of Information Technology & Decision Making. 2016. Vol. 15, No. 5. P. 1211–1234. <https://doi.org/10.1142/S0219622016500309>.
25. Amin D., Mahomed A. S. B., Ab Aziz Y. B., Hashim H. B. Examining the impact of visual presentations and online reviews on hotel booking intentions. Tourism and Hospitality Research. 2021. Vol. 21, No. 4. P. 458–472. <https://doi.org/10.1177/14673584211021900>.

Внесок авторів: всі автори зробили рівний внесок у цю роботу.

Конфлікт інтересів: автори повідомляють про відсутність конфлікту інтересів.

Стаття надійшла до редакції 15.12.2025

Стаття рекомендована до друку 06.02.2026

Статтю опубліковано 30.05.2026

При підготовці даної статті інструменти штучного інтелекту авторами не використовувалися.

Oksana Nykyha, Doctor of Philosophy (Tourism), Senior Lecturer of Tourism Department, Lviv Ivan Bobersky State University of Physical Culture, 11, Kostyushka Str., Lviv, Ukraine, 79007, e-mail: nykyha1993@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3492-7475>

Solomiia Moroz, Doctor of Philosophy (Tourism), Lecturer of Tourism Department, Lviv Ivan Bobersky State University of Physical Culture, 11, Kostyushka Str., Lviv, Ukraine, 79007, e-mail: m.solomiya22@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4742-6984>

Liliya Gula, Senior Lecturer of Tourism Department, Lviv Ivan Bobersky State University of Physical Culture, 11, Kostyushka Str., Lviv, Ukraine, 79007, e-mail: kalimonlilia@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-5270-2066>

INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN RESERVATION SYSTEMS AND THEIR IMPACT ON QUALITY STANDARDS OF TOURIST SERVICES

The article explores the role of innovative technologies in the transformation of reservation systems and their impact on shaping quality standards in tourism services. The essence of innovations in tourism, their importance for business competitiveness, and their contribution to the socio-economic development of regions are revealed. The evolution of booking systems from traditional methods to global distribution systems (GDS), as well as local and corporate platforms, is presented. The strategic significance of reservation systems for optimizing business processes, expanding sales markets, improving customer service, and supporting managerial decision-making is emphasized. Particular attention is paid to innovative technologies that most actively influence service quality: mobile applications, artificial intelligence, blockchain, and chatbots. It is noted that AI reduces booking errors and provides personalized recommendations, aligning with the principles of ISO9001. Blockchain ensures transparency and security of transactions, while smart contracts protect customer rights, which corresponds to ISO18513. Mobile applications and chatbots guarantee multilingual support, 24/7 accessibility, and service flexibility for international users. The Ukrainian context of innovative practices (Tickets.ua, JoinUP! Digital, Uklon, Booking365) and implementation challenges such as cybersecurity risks, dependence on global platforms, and digital inequality is also highlighted. It is argued that innovative technologies directly influence the quality of tourism services by increasing accuracy, speed, and transparency of processes. The study concludes that digitalization and the implementation of innovations in reservation systems are crucial for the integration of Ukrainian tourism enterprises into the global economic space and for building customer trust.

Keywords: *reservation systems, innovative technologies, quality of tourist services, service, artificial intelligence, digitalization of tourism.*

REFERENCES

1. Holod, A. P. (2017). *Security of regional tourism systems: Theory, methodology and problems of assurance*. Lviv State University of Physical Culture. (in Ukrainian)
2. Vlashchenko, N. M., & Tonkoshkur, M. V. (2022). *Innovative technologies in tourism: A textbook*. O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv. (in Ukrainian)
3. State Statistics Service of Ukraine. (n.d.). *State Statistics Service of Ukraine*. <https://ukrstat.gov.ua/> (in Ukrainian)
4. Dzhyndzhoian, V. V., Teslenko, T. V., & Horb, K. M. (2022). *Innovative technologies in tourism and hospitality: A textbook*. Karavela. (in Ukrainian)
5. Kyfiak, V., & Kyfiak, O. (2020). Digitalization of tourism destination development processes in the western Ukrainian border regions. *Visnyk of Economics*, 2, 162–173. <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.02.162> (in Ukrainian)
6. Nykyha, O. (2024). *Innovative development of gastronomic tourism in the region: A monograph*. Lviv State University of Physical Culture. (in Ukrainian)
7. Nykyha, O. V., Moroz, S. R., & Zhurylo, M. A. (2025). Features of reservation systems in tourism. *Economy and Society*, 78. <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal> (in Ukrainian) <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-78-2>
8. Osmiorkina, N. M. (n.d.). *Features of innovations in the development of the tourism industry in Ukraine*. https://tourlib.net/statti_ukr/osmiorkina.htm (in Ukrainian)
9. Statista. (n.d.). *Online travel booking worldwide: Statistics & facts*. <https://www.statista.com/aboutus/>
10. World Tourism Organization. (n.d.). *Tourism statistics*. <https://www.unwto.org/>
11. Tran-Thi-My, L., Kim, M. J., Yoon, J. H., & So, K. K. F. (2025). How do tourists perceive digitized hotel reservations? Theories of behavioral reasoning and innovation resistance with UTAUT2. *International Journal of Hospitality Management*, 131, Article 104324. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2025.104324>
12. Tao, M., Nawaz, M. Z., Nawaz, S., Butt, A. H., & Ahmad, H. (2018). Users' acceptance of innovative mobile hotel booking trends: UK vs. PRC. *Information Technology & Tourism*, 20(1–4), 9–36. <https://doi.org/10.1007/s40558-018-0123-x>
13. Wang, Y. S., Li, H. T., Li, C. R., & Zhang, D. Z. (2016). Factors affecting hotels' adoption of mobile reservation systems: A technology-organization-environment framework. *Tourism Management*, 53, 163–172. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2015.09.021>

14. Murphy, H. C., Chen, M. M., & Cossutta, M. (2016). An investigation of multiple devices and information sources used in the hotel booking process. *Tourism Management*, 52, 44–51. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2015.06.004>
15. Boto-García, D., Zapico, E., Escalonilla, M., & Baños Pino, J. F. (2021). Tourists' preferences for hotel booking. *International Journal of Hospitality Management*, 92, Article 102726. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2020.102726>
16. Salameh, A. A., Al Mamun, A., Hayat, N., & Ali, M. H. (2022). Modelling the significance of website quality and online reviews to predict the intention and usage of online hotel booking platforms. *Heliyon*, 8(9), Article e10735. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2022.e10735>
17. Zeng, G., Cao, X., Lin, Z., & Xiao, S. H. (2020). When online reviews meet virtual reality: Effects on consumer hotel booking. *Annals of Tourism Research*, 81, Article 102860. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2020.102860>
18. Zhang, D., Wu, P., & Wu, C. (2022). The role of key online reviews in affecting online hotel booking: An empirical investigation. *Industrial Management & Data Systems*, 122(2), 499–520. <https://doi.org/10.1108/IMDS-06-2021-0355>
19. Manes, E., & Tchetchik, A. (2018). The role of electronic word of mouth in reducing information asymmetry: An empirical investigation of online hotel booking. *Journal of Business Research*, 85, 185–196. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2017.12.019>
20. Law, C. H. R., & Wong, R. (2010). Analysing room rates and terms and conditions for the online booking of hotel rooms. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 15(1), 43–56. <https://doi.org/10.1080/10941660903310102>
21. Park, S., Yin, Y., & Son, B.-G. (2018). Understanding of online hotel booking process: A multiple method approach. *Journal of Vacation Marketing*, 24(3), 334–348. <https://doi.org/10.1177/1356766718778879>
22. Masiero, L., & Nicolau, J. L. (2016). Choice behaviour in online hotel booking. *Tourism Economics*, 22(3), 671–678. <https://doi.org/10.5367/te.2015.0464>
23. Martin-Fuentes, E., & Mellinas, J. P. (2018). Hotels that most rely on Booking.com: Online travel agencies (OTAs) and hotel distribution channels. *Tourism Review*, 73(4), 465–479. <https://doi.org/10.1108/TR-12-2017-0201>
24. Martinez-De-Pison, E., Fernandez-Ceniceros, J., Pernia-Espinoza, A. V., Martinez-De-Pison, F. J., & Sanz-Garcia, A. (2016). Hotel reservation forecasting using flexible soft computing techniques: A case study of a Spanish hotel. *International Journal of Information Technology and Decision Making*, 15(5), 1211–1234. <https://doi.org/10.1142/S0219622016500309>
25. Amin, D., Mahomed, A. S. B., Ab Aziz, Y. B., & Hashim, H. B. (2021). Examining the impact of visual presentations and online reviews on hotel booking intentions. *Tourism and Hospitality Research*, 21(4), 458–472. <https://doi.org/10.1177/14673584211021900>

Authors Contribution: All authors have contributed equally to this work.

Conflict of Interest: The authors declare no conflict of interest.

The article was received by the editors 15.12.2025

The article is recommended for printing 06.02.2026

The article was published 30.05.2026

No artificial intelligence tools were used by the authors during the preparation of this article.

<https://doi.org/10.26565/2310-9513-2026-23-16>
УДК: 338.48:796.51(477)
JEL Index: Z32, Z28, Z10, I31

СПОРТИВНЕ ОРІЄНТУВАННЯ ЯК ПОКАЗНИК OUTDOOR-КУЛЬТУРИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КРАЇН СВІТУ

Посохов Іван Сергійович

канд. іст. наук, доцент
доцент кафедри світової політики, дипломатії та туристичного бізнесу
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
майдан Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022
e-mail: ivanposokhov@karazin.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8638-5148>

У статті розглядається розвиток спортивного орієнтування як культурного та спортивного феномену в міжнародному та національному контекстах. Предметом дослідження є сукупність соціальних, інституційних, природно-кліматичних та культурних чинників, які впливають на поширення та популярність спортивного орієнтування в різних країнах. Метою роботи є виявлення закономірностей розвитку спортивного орієнтування у світі та визначення причин його відносно обмеженого поширення в Україні. Для досягнення мети поставлено такі завдання: проаналізувати міжнародний досвід країн-лідерів у сфері спортивного орієнтування; схарактеризувати роль державної підтримки, клубної системи та медіа у формуванні мотивації до участі в цьому виді спортивного туризму; оцінити вплив природно-кліматичних і соціальних умов; визначити перспективні напрями застосування зарубіжного досвіду до українських реалій. Методологічну основу дослідження становлять міждисциплінарний підхід та компаративний аналіз, що дозволило з декількох точок зору порівняти моделі розвитку спортивного орієнтування в різних країнах. Результати дослідження свідчать, що високий рівень розвитку спортивного орієнтування у країнах Північної та Центральної Європи зумовлений поєднанням стабільної державної підтримки, розвиненої клубної інфраструктури, активної медійної підтримки та сформованої культури масового спорту, тоді як в Україні стримуючими факторами виступають низька обізнаність щодо цього спорту, конкуренція з іншими формами дозвілля та недостатня організаційна робота. Висновки підтверджують наявність значного потенціалу розвитку спортивного орієнтування в Україні за умови системної популяризації, адаптації міжнародного досвіду і роботи з різними соціальними групами.

Ключові слова: спортивний туризм, спортивне орієнтування, outdoor-культура, рекреаційна культура, міжнародний досвід, клубна система, популяризація спорту, дозвілля.

Як цитувати: Посохов І. С. Спортивне орієнтування як показник outdoor-культури: порівняльний аналіз країн світу. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм»*. 2026. № 23. С. 191–201.
DOI: <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2026-23-16>

In cites: Posokhov, I. S. (2026). Sport orienteering as an indicator of outdoor culture: A comparative analysis of countries worldwide. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series International Relations. Economics. Country Studies. Tourism*, (23), 191–201. <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2026-23-16> (in Ukrainian)

Постановка проблеми. Спортивне орієнтування – це вид спорту, який поєднує фізичне навантаження з інтелектуальними навичками навігації. На сьогодні цей спорт набув глобального поширення: членами Міжнародної федерації спортивного орієнтування (IOF) є десятки країн світу. Орієнтування залишається одним з найпопулярніших видів спортивного туризму, оскільки поєднує в собі вміння читати карту та швидко пересуватися пересіченою місцевістю. Зростає і рекреаційна привабливість цієї форми outdoor-культури¹. Це особливо стало помітно в період пандемії COVID-19, коли спостерігалося підвищення інтересу до спортивного орієнтування у різних країнах, зокрема у Великій Британії, Австралії та Новій Зеландії [13]. Все це свідчить про актуальність вивчення міжнародного досвіду розвитку спортивного орієнтування.

Особливо високого рівня популярності спортивне орієнтування досягло в країнах Скандинавії та Центральної Європи, де воно стало масовим видом спорту та частиною національної культури. За рахунок поєднання сприятливих природних умов, давніх традицій та розвиненої клубної системи, ці країни утримують лідерство в галузі спортивного орієнтування. Натомість в інших державах, зокрема в Україні, цей вид спорту поки що не досяг такої масової популярності та стикається з низкою викликів. Аналіз факторів, що впливають на розвиток орієнтування за кордоном, дозволяє з'ясувати можливі шляхи його популяризації в Україні.

В Україні спортивне орієнтування розвивається як неолімпійський вид спорту вже тривалий час². Попри це, а також наявність певної кількості клубів та ентузіастів, сучасний стан розвитку спортивного орієнтування поки недостатньо відображений в науково-методичній літературі [4]. Це підтверджує актуальність дослідження. Зокрема, важливо порівняти український досвід з міжнародними моделями, враховуючи природно-кліматичні умови, рівень спортивної інфраструктури, інтегрованість спортивного орієнтування в освітню та туристичну сферу.

Мета та завдання дослідження. Метою дослідження є визначення того, яким чином природно-кліматичні умови, рівень розвитку спортивної інфраструктури, ступінь інтеграції спортивного орієнтування в систему фізичного виховання, туристичну діяльність та масову outdoor-культуру впливають на популярність спортивного орієнтування в різних країнах світу. Також дослідження має на меті виявити фактори, що визначають специфіку та обмеження розвитку спортивного орієнтування в Україні та визначити можливі шляхи адаптації зарубіжного досвіду до українських умов.

Аналіз останніх публікацій. Проблематика розвитку спортивного орієнтування як масового спорту та елементу рекреаційної культури привертає увагу дослідників у світі. У науковій літературі останніх десятиліть можна виокремити декілька напрямів досліджень. Перш за все, ряд робіт присвячено історичному становленню та географічному поширенню спортивного орієнтування. Зокрема, це дослідження О. З. Байтерякова, О. Ю. Васильєва, О. М. Степанюка, А. С. Дякова, А. Ю. Яговкіна та інших, які заклали підґрунтя для розуміння еволюції цього виду спорту та тенденцій його розвитку [2]. Вони аналізували становлення спортивного орієнтування у різних країнах, інституційні аспекти (створення федерацій, включення до системи змагань) та перші успіхи спортсменів на міжнародній арені.

Сучасні дослідження (2020-ті роки) зосереджені на виявленні факторів популяризації спортивного орієнтування та бар'єрів на цьому шляху. Так, польські науковці А. Мазурек-Кусяк і А. Сорока (2021) провели опитування серед 2146 осіб стосовно мотивів та перешкод щодо участі у спортивному орієнтуванні [13].

В Україні наукові дослідження, присвячені спортивному орієнтуванню, останніми роками також активізувалися. Зокрема, праця М. Гоєнко (2021) сфокусована на матеріально-технічному забезпеченні орієнтування в Україні [2], що дозволило порівняти українську інфраструктуру з міжнародними вимогами IOF. У висновках автор наголошує, що Україна має певні здобутки (розроблені правила, є досвід проведення міжнародних стартів), але відстає за такими параметрами, як забезпеченість сучасним обладнанням, електронними системами відмітки, кількістю карт високої якості тощо [2].

З'явилися й праці, автори яких враховують вплив військових подій 2022–2023 рр. на розвиток спорту. М.М. Колодій і С.І. Зарубіна (2023) проаналізували статистику змагань зі спортивного орієнтування в Україні і констатували суттєве зменшення їх кількості та територіального охоплення після початку повномасштабної війни [3]. Цей вимушений регрес спонукає до роздумів щодо шляхів відновлення спортивної активності після завершення війни [5].

Отже, аналіз літератури засвідчує, що дослідники приділяють увагу як глобальним моделям розвитку спортивного орієнтування, так і регіональним особливостям. Існує розуміння успішних практик (на прикладі скандинавських країн), але водночас відзначається необхідність подальшого вивчення сучасних аспектів розвитку орієнтування – зокрема, впливу клімату, інтеграції з туризмом, ролі державної підтримки тощо.

¹ Під цим поняттям розуміється сукупність цінностей, практик і стилю життя, які пов'язані з активним, усвідомленим перебуванням людини на відкритому просторі, насамперед у природному середовищі

² Початком спортивного орієнтування в Україні вважається 1963 р. Саме цього року були проведені перші всесоюзні змагання з орієнтування на Закарпатті, а також перший чемпіонат України з орієнтування.

Методологічну основу дослідження становить міждисциплінарний підхід, що поєднує принципи спортивних наук, соціології спорту та досліджень у галузі туризму. У роботі застосовано аналіз і синтез для узагальнення наукових підходів до вивчення спортивного орієнтування, порівняльний метод для зіставлення моделей розвитку цього виду спорту в різних країнах. Для інтерпретації факторів розвитку спортивного орієнтування застосовано системний підхід, який дозволив розглянути взаємодію соціокультурних, інституційних та природно-кліматичних умов. Інформаційну базу дослідження склали наукові публікації, аналітичні звіти міжнародних спортивних організацій та відкриті статистичні дані.

Виклад основного матеріалу.

Моделі розвитку спортивного орієнтування

Скандинавські країни (Швеція, Норвегія, Фінляндія) вважаються колыскою спортивного орієнтування та зразком його успішного розвитку. Саме у цих країнах ще наприкінці XIX – на початку XX ст. відбулися перші змагання. За десятиліття сформувалася розгалужена система клубів та масових змагань. Сьогодні у Швеції зареєстровано близько 75 000 членів Федерації спортивного орієнтування, об'єднаних у понад 600 клубів – колосальна цифра для країни з населенням 10 мільйонів [9]. Для порівняння, у Великій Британії налічується близько 120 клубів спортивного орієнтування, а в Сполучених Штатах – близько 70 активних клубів [15].

Успіх скандинавської моделі значною мірою обумовлюється державною підтримкою та інтеграцією орієнтування в систему фізичного виховання. Наприклад, у Швеції з 1942 року орієнтування є обов'язковим елементом шкільної програми з фізкультури [11]. Це означає, що кожна дитина в країні отримує базові навички орієнтування на місцевості ще в школі. Подібна ситуація в Фінляндії та Норвегії – спортивне орієнтування там тісно пов'язане з молодіжними організаціями (скаути, туристичні гуртки). Як результат, сформувалася ціла «піраміда» підготовки: діти починають зі шкільних змагань, продовжують навчання у юнацьких клубах, а найкращі згодом переходять до професійних команд. Клубна система є основою цього розвитку: у кожному регіоні діють клуби, що організовують регулярні тренування та залучають новачків, тут відбувається формування традицій та забезпечується зв'язок поколінь. Ці клуби часто підтримуються регіональною владою та спонсорами, що сприяє їх розвитку.

Окрема причина популярності спортивного орієнтування в Скандинавії – це популярність активного відпочинку на свіжому повітрі. Населення традиційно проводить багато часу на природі, займаючись пішохідним туризмом, бігом, катанням на лижах, велотуризмом. Спортивне орієнтування сприймається як природне поєднання спорту та

дозвілля. Наприклад, найбільший у світі багатоденний захід O-Ringen (Швеція) щороку збирає 15–20 тисяч учасників різного рівня [9]. Цей фестиваль перетворився на масову культурну подію, куди приїждять й міжнародні гості.

Скандинавська модель розвитку характеризується стійкістю завдяки поєднанню кількох організаційних чинників, тож розглянемо кожен з них окремо.

Державна підтримка. Федерації спортивного орієнтування в цих країнах мають розгалужену структуру та багаторічні плани розвитку. Вони займаються підготовкою тренерів, суддів, розвитком картографії. Влада фінансує спортивні секції, надає підтримку при проведенні змагань. Як наслідок, регулярні чемпіонати стимулюють інтерес до спортивного орієнтування серед всіх прошарків населення протягом року.

Розвинена змагальна система. У країнах-лідерах календар змагань вражає: щотижня десь відбувається декілька стартів різного масштабу. У Швеції за рік проводяться сотні офіційних змагань, не рахуючи локальних тренувальних зустрічей [3]. Це створює своєрідну «спортивну екосистему», де і новачок, і досвідчений спортсмен у будь-який момент може знайти змагання для свого рівня.

Міжнародні заходи. Регулярне проведення великих міжнародних змагань забезпечує постійну увагу до цього виду спорту. Скандинавія та Центральна Європа неодноразово приймали чемпіонати світу та Європи. Наприклад, Швейцарія та Норвегія є серед лідерів за кількістю медалей на World Games (Всесвітніх іграх) у спортивному орієнтуванні 2009–2017 рр. [2]. Наявність такого досвіду підвищує престиж цього виду спорту всередині країни та сприяє залученню молоді.

Новітні технології. Сучасне спортивне орієнтування у провідних країнах активно впроваджує різноманітні технології: електронні відмітки, GPS-трекінг, онлайн-трансляції змагань, навіть комп'ютерні ігри з цього виду спорту. У Швеції, наприклад, здійснюються онлайн трансляції змагань з орієнтування [9]. Це робить спорт більш видимим для широкого загалу. До того ж, поєднання високого рівня змагальності та «прозорості» (відсутні допінгові скандали, немає великих грошових призів) створює репутацію «чесного спорту», що теж приваблює нових учасників.

Для інших країн Європи (Швейцарія, Чехія, Франція) характерні подібні моделі з деякими відмінностями. Наприклад, у Швейцарії спортивне орієнтування розвивається на тлі гірського туризму; багато трас прокладаються у передгір'ях Альп, залучаючи туристів і спортсменів одночасно. Чехія має одну з найбільших у світі за масовістю національних ліг спортивного орієнтування: там проводяться багатоденні серії O-Tour та інші заходи, що

об'єднують професіоналів і аматорів. У цих країнах федерації також тісно співпрацюють із навчальними закладами, проводять шкільні ліги, що гарантує зацікавленість молоді.

Отже, успішність розвитку спортивного орієнтування у Скандинавії забезпечується комплексом факторів: державного рівня (шкільна освіта, клубна система), культурних (традиції outdoor-активності, родинна участь) та організаційних (фінансування, технологічність тощо). Цей успішний досвід є своєрідним «еталоном» і становить основу для порівняння з іншими країнами, де спортивне орієнтування є менш розвиненим.

Зв'язок між кліматичними умовами та популярністю спортивного орієнтування

Спортивне орієнтування тісно пов'язане з ландшафтом і погодою, отже, вплив природно-кліматичних умов на розвиток цього спорту є важливим питанням. Можна припустити, що регіони з довшим теплим сезоном і сприятливими умовами для перебування на відкритому повітрі мають більше можливостей для проведення тренувань та змагань. Однак, досвід скандинавських країн свідчить, що в умовах доволі суворого клімату спортивне орієнтування процвітає, в тому числі завдяки адаптації спортивного календаря та наявності альтернативних дисциплін (лижне орієнтування взимку). Далі розглянемо окремі кліматичні фактори.

Тривалість теплового періоду і сезонність. У країнах з помірним і холодним кліматом (Скандинавія, Європа) класичний сезон зі спортивного орієнтування на відкритій місцевості зазвичай триває з весни до осені. Наприклад, у Фінляндії та Швеції більшість великих змагань (O-Ringen, Jukola, Tiomila тощо) проводяться влітку, коли світловий день найдовший і погода сприятлива. Однак, як вже зазначалося, у зимовий період в північних країнах популярним є спортивне орієнтування на лижах. Також практикуються нічні старты. Отже, можна сказати, що кореляція між тривалістю теплового сезону і кількістю змагань є опосередкованою. Регіони з коротким літом компенсують це щільним графіком стартів у теплі місяці і розвитком зимових видів орієнтування. Водночас у регіонах з м'яким кліматом (наприклад, Велика Британія, Франція) змагання зі спортивного орієнтування можуть проводитися практично цілий рік, і календар включає також зимові місяці.

Примітно, що спортсмени з країн з суворим кліматом нерідко шукають можливості продовжити сезон шляхом виїздів на змагання в інші кліматичні зони. Цікаву тенденцію відзначає *National Geographic Traveller*: коли в Північній Європі настають холоди, багато спортсменів вирушають на південь – наприклад, на щорічний Antalya Orienteering Festival у Туреччині, що відбувається наприкінці жовтня – на початку листопада і збирає близько 1000 учасників [14]. Цей фестиваль дозволяє продовжити «літ-

ній» сезон змагань, користуючись м'яким кліматом Туреччини. Така міграція спортсменів у пошуках кращих погодних умов свідчить про те, що клімат впливає на розклад і географію заходів: орієнтування фактично стає цілорічним, але проводиться у різних регіонах залежно від сезону.

Погодні особливості. Учасники спортивного орієнтування традиційно змагаються за будь-якої погоди. Кліматичні особливості регіону можуть визначати сезонні піки активності. Втім, наукових статистичних досліджень, які б прямо встановили зв'язок між кліматичними показниками та масовістю орієнтування, поки обмаль. Однак деякі факти вказують на певні залежності. Регіони з тривалими періодами снігового покриву мають значну частку змагань у форматі лижного орієнтування. Дощова погода не є критичною: сучасне спорядження і електроніка витримують вологу, а учасники змагаються під дощем так само, як у суху погоду. Певний взаємозв'язок можна помітити між тривалістю світлового дня та специфікою змагань. У північних широтах влітку можливі довгі дистанції та нічні етапи (наприклад, фінська естафета Jukola традиційно стартує ввечері і триває всю білу літню ніч). Натомість у осінньо-зимовий період, коли день короткий, популярні нічні спринти в міських парках під освітленням або з ліхтарями. Таким чином відбувається адаптація формату до сезонних змін освітленості. Отже, клімат опосередковано впливає на формат та географію спортивного орієнтування.

Зв'язок активного туризму та спортивного орієнтування

Спортивне орієнтування, по суті, знаходиться на перетині спорту, туризму та дозвілля. Воно часто розглядається як форма пригодницької активності на природі. Тому можна припустити, що у регіонах, де популярний активний туризм (піший, гірський, вело-, водний тощо), є сприятливі умови і для розвитку спортивного орієнтування. Розглянемо цей зв'язок більш детально.

Спільна цільова аудиторія. Активний туризм та спортивне орієнтування приваблюють схожий контингент людей – тих, хто любить проводити дозвілля активно, цінує природу, шукає випробування тощо. Багато любителів спортивного орієнтування прийшли у цей спорт саме з туристичного середовища: наприклад, у радянські часи орієнтування нерідко розвивалося в секціях спортивного туризму при туристичних клубах. Власне, і зараз в Україні спортивне орієнтування класифікують як різновид спортивного туризму [3]. Тому регіони з розвинутою туристичною культурою мають більший «кадровий резерв» учасників спортивного орієнтування. Наприклад, Карпатський регіон: тут традиційно багато туристів, піших походів, є мережа туристичних гуртків – і саме в західних областях України (Львівська, Закарпатська, Чернівецька) спортивне

орієнтування має більш широкую базу, проводяться всеукраїнські змагання (чемпіонати України на Буковині, на Львівщині тощо). Подібна ситуація спостерігається і в інших країнах: у Швейцарії розвиток спортивного орієнтування тісно пов'язаний з активним відпочинком у горах; у Норвегії та Швеції спортивне орієнтування доповнює культуру сімейних походів у ліс, збирання ягід і грибів тощо.

Інфраструктура. Розвинений пригородний туризм означає наявність обладнаних територій для активностей – маршрутів, кемпінгів, туристичних парків. Цю інфраструктуру можна використовувати і для проведення змагань зі спортивного орієнтування. Наприклад, у багатьох національних парках Європи облаштовано постійні траси для орієнтування – контрольні пункти стаціонарно встановлені в лісі, а туристи можуть у будь-який час взяти карту (придбати або завантажити) і самостійно пройти маршрут. Таких постійних маршрутів доволі багато: лише у Великій Британії їх налічується понад 1000 у парках та зелених зонах [14]. У такий спосіб відбувається інтеграція туризму та спортивного орієнтування: людина, яка приїхала відпочити на природу, може випробувати свої навички спортивного орієнтування у дозвільній формі.

Туризм як канал популяризації спорту. Високий рівень розвитку туристичної галузі означає, що регіон відвідує багато людей, які шукають активних розваг. Це створює можливості для проведення міжнародних фестивалів зі спортивного орієнтування у туристичних місцях, поєднуючи спорт з подорожжю. Вже згаданий фестиваль Antalya Orienteering Festival (Туреччина) – саме такий приклад: його пропонує туристична компанія EON Tours як частину активного відпочинку, і інтерес до нього зростає [14]. Або ж змагання Sintra O-Festival у Португалії, що проходять поблизу популярного туристичного центру Сінтра (включеного до всесвітньої спадщини ЮНЕСКО) і залучають туристів, які зацікавлені не лише участю в змаганнях, але й можливістю оглянути визначні пам'ятки [14]. Таким чином, спортивне орієнтування стає частиною туристичного продукту – учасники витрачають кошти на подорож, проживання, отримують враження від країни. Міжнародна федерація IOF останнім часом активно просуває саме цю ідею популяризації змагань зі спортивного орієнтування як туристичних атракцій [10].

Для України зв'язок між туризмом та спортивним орієнтуванням також є важливим резервом розвитку для кожного з них. Наприклад, можуть бути створені постійні орієнтувальні траси у популярних туристичних парках (Сколівські Бескиди, Межигір'я під Києвом тощо) – це може залучити до спорту тих, хто приїздить просто відпочити. Однак, такої інфраструктури бракує. До речі, одним з бар'єрів для розвитку спортивного орієнтування в Польщі, як зазначають дослідники, був саме «брак

промаркованих трас» [13]. І для України ця проблема теж актуальна.

Також туристична культура формує певні ціннісні установки, сприятливі для популяризації спортивного орієнтування. Якщо суспільство цінує активний відпочинок, то і спортивне орієнтування легше приймається як цікава розвага. Наприклад, у Новій Зеландії чи Канаді, де населення масово захоплюється трекінгом, маунтин-байком, каньйонінгом, спортивне орієнтування має прихильників і включається у фестивалі активного відпочинку. В Україні частина населення (переважно молодь великих міст) останніми роками відкрила для себе різні outdoor-активності – від трейл-раннінгу до каякінгу. Це аудиторія, якій спортивне орієнтування могло б бути цікавим доповненням. Наразі ж популярність таких заходів як GPS-квести по місту чи trail-running перевершує популярність спортивного орієнтування, можливо через відповідний маркетинг та простішу організацію.

Отже, є певний взаємозв'язок між рівнем розвитку пригородного туризму та поширеністю спортивного орієнтування. Втім, для більшого ефекту потрібна співпраця туристичних організацій, клубів спортивного орієнтування та місцевої влади щодо створення інфраструктури, проведення спільних заходів, реклами активного відпочинку тощо.

Вплив державної підтримки спорту на розвиток спортивного орієнтування

Роль державної політики та організаційної структури спортивного середовища є вельми важливими для розвитку та популярності спортивного орієнтування.

Державна підтримка. У країнах, де спортивне орієнтування популярне, воно зазвичай отримує певне фінансування від державних структур – міністерств спорту, міської влади тощо. Наприклад, у Швеції спортивне орієнтування фінансується з бюджету як пріоритетний масовий спорт, і це дозволяє утримувати спортивні школи, центри підготовки, проводити навчання тренерів. У країнах-лідерах є приклади суттєвого державного фінансування окремих заходів. Так, бюджет чемпіонату світу зі спортивного орієнтування 2013 року, що проходив у Фінляндії, склав 2 мільйони євро, значну частину з яких надали держава та спонсори [2].

В Україні ж ситуація інша: як свідчать дані Федерації спортивного орієнтування України, на цей вид спорту виділяються дуже обмежені кошти. Спортивний комітет України щорічно розподіляє бюджет на неолімпійські види, і частка спортивного орієнтування серед них є невеликою [2]. За інформацією на 2020-ті роки, фінансування з державного бюджету йде переважно на участь збірних команд у міжнародних змаганнях та частково на організацію національних чемпіонатів, в той час як розвиток дитячо-юнацького спорту та регіональних заходів

значною мірою тримається на ентузіазмі клубів та спонсорів. Опитування, проведене М. Гоєнко (2021), показало, що більшість опитаних спеціалістів вважають: збільшення обсягу державних коштів, що виділяються на спортивне орієнтування, суттєво вплинуло б на його розвиток [2].

Міська підтримка та клуби. В тих країнах, де влада міст зацікавлена у розвитку спорту та здорового способу життя, реалізуються й програми з підтримки місцевих клубів спортивного орієнтування. Наприклад, у багатьох містах Норвегії та Швеції муніципалітети виділяють гранти спортивним клубам за кількість дітей, яких вони охоплюють тренуваннями. Таким чином, клуб спортивного орієнтування отримує кошти пропорційно до кількості спортсменів, яких він тренує, що стимулює клуби працювати з молоддю та зростати чисельно. Крім того, міста часто допомагають з матеріальною базою: виділяють приміщення для клубів, фінансують прокладання постійних трас у міських парках, друк карт для шкільних заходів тощо.

Щодо клубної системи України, то вона існує, але розвинена нерівномірно. Є сильні осередки (Київ, Львів, Харків, Одеса та ін.), де діють декілька клубів, проводяться регулярні тренування. Однак, у частині областей клубів зовсім мало. Більшість клубів тримаються на ентузіазмі окремих тренерів або ветеранів спорту.

Підготовка тренерських кадрів. Кадрове забезпечення – ще один критично важливий показник. В країнах-лідерах існує система сертифікації тренерів зі спортивного орієнтування, проводяться регулярні навчальні курси. У Швейцарії та Чехії колишні професійні спортсмени переходять на тренерську роботу, працюючи з клубами, передають свій досвід іншим.

В Україні підготовка тренерів зі спортивного орієнтування як спеціалізація представлена у профільних вишах (кафедри спортивного орієнтування чи туризму в університетах фізкультури), але таких фахівців готується небагато, і більшість в подальшому працює в якості волонтерів. Часто секції спортивного орієнтування ведуть ентузіасти без спеціальної освіти – наприклад, вчителі географії або фізкультури, які просто самі цим захоплюються. Однак, для підготовки спортсменів високої кваліфікації потрібні тренери, обізнані про сучасні методики тренувального процесу, наукові здобутки, технічні інновації тощо. Ситуація в Україні, про яку йшлося вище, може бути пов'язана з низькою оплатою праці таких тренерів та відсутністю можливостей для професійного зростання.

Отже, за умов належного рівня державної та регіональної підтримки фінансові ресурси спрямовуються на функціонування і розширення мережі спортивних клубів, що, своєю чергою, забезпечує збільшення кількості залучених учасників та підготовку спортсменів. Досягнення помітних спор-

тивних результатів сприяє підвищенню престижу спортивного орієнтування, що створює додаткові підстави для його подальшої підтримки. Саме такий «цикл» ми спостерігаємо у країнах-лідерах (Швеція, Швейцарія, Норвегія тощо). Відповідно, для України ключовим завданням є посилення ролі держави та місцевої влади у підтримці розвитку спортивного орієнтування, а також розвиток людського капіталу – навчання тренерів.

Спортивне орієнтування в Україні

Популярність будь-якого виду спорту в суспільстві залежить, окрім об'єктивних умов (розвиток інфраструктури, фінанси тощо), також й від суб'єктивних чинників: традицій, культури, цінностей людей тощо. Розглянемо деякі з цих аспектів стосовно України.

Історичні та культурні традиції. В Україні спортивне орієнтування як масове явище почало розвиватися в радянський період (1950–60-ті роки) паралельно з рухом туристичних клубів. Тоді воно сприймалося як частина системи військово-патріотичного виховання і туризму. Після здобуття незалежності спортивне орієнтування не отримало великого розвитку на національному рівні – на відміну від, скажімо, країн Балтії, де цей спорт став дуже популярним. Однією з причин може бути відсутність яскравих міжнародних перемог, які б закарбувалися у суспільній свідомості. В українській спортивній культурі пріоритет завжди мали олімпійські види спорту (легка атлетика, гімнастика, боротьба тощо) та ігрові види (футбол, баскетбол). Натомість спортивне орієнтування залишалось «у тіні» як щось спеціалізоване для любителів природи та картографування. Цей стереотип і досі впливає на ситуацію: багато людей просто не знають про спортивне орієнтування або не розуміють, у чому його привабливість. Для порівняння, у тій же Швеції чи Швейцарії спортивне орієнтування є частиною національної спортивної культури – серед відомих спортсменів, яких знає публіка, є і «орієнтувальники», їх успіхи висвітлюються в пресі, а в школах діти зростають з розумінням переваг цього спорту.

Стиль життя. Популяризації спортивного орієнтування сприяє популярність здорового способу життя, поширення екологічних норм (сталий туризм, «мінімальний слід», відповідальне ставлення до ландшафту), культура сімейного відпочинку. В українському суспільстві є певний прошарок, для якого такі цінності важливі (особливо серед молодих сімей міської інтелігенції, IT-спеціалістів, хто активно подорожує в гори, їздить на велосипедах тощо). Отже, при правильній комунікації можна зацікавити значну аудиторію, підкресливши оздоровчі переваги спортивного орієнтування та значення екологічної відповідальності. Втім, існує й низка соціальних обмежень, що стримують його поширення. Насамперед йдеться про конкуренцію з ін-

шими формами активного дозвілля, які в сучасних українських містах мають вищу медійну видимість, кращу маркетингову підтримку та спонсорське забезпечення, внаслідок чого спортивне орієнтування сприймається частиною населення як непривабливе або застаріле, особливо в середовищі молоді. Додатковим бар'єром виступає майже повна відсутність інформації про цей вид спорту в загальнонаціональних засобах масової інформації, що призводить до низького рівня обізнаності населення про його зміст та можливості. Важливу роль відіграють і соціальні установки щодо дитячого спорту, оскільки батьки переважно орієнтуються на ті види діяльності, які асоціюються з професійною кар'єрою або очевидними оздоровчими ефектами. Нарешті, сучасний стиль життя, що характеризується дефіцитом вільного часу, знижує готовність людей брати участь у заходах, які потребують тривалих виїздів за межі міста, і за відсутності масового розвитку міських форматів спортивного орієнтування це зменшує кількість учасників.

Отже, важливо популяризувати спортивне орієнтування через ЗМІ, соціальні мережі, проводити яскраві показові заходи, залучати відомих осіб (наприклад, блогерів-мандрівників) для його промоції. Важливо інтегрувати спортивне орієнтування у систему цінностей молоді – показати, що це сучасно, корисно та весело. Через зміни суспільного сприйняття можна буде очікувати збільшення масовості цього виду спорту.

Використання міжнародного досвіду для розвитку спортивного орієнтування в Україні

Вивчення особливостей розвитку спортивного орієнтування у світі дає можливість назвати конкретні кроки, які могли б допомогти Україні адаптувати кращий світовий досвід. Наведемо декілька ключових напрямів.

Інтеграція спортивного орієнтування в систему освіти. Важливий здобуток скандинавських країн – обов'язкове навчання спортивному орієнтуванню у школі [11]. Для України запровадження цього могло б означати включення основ топографії та спортивного орієнтування до шкільної програми з фізичної культури або «Захисту України». Важливим є проведення шкільних змагань зі спортивного орієнтування. Це стимулюватиме школи готувати команди і підтримувати інтерес у підлітків.

Розвиток інфраструктури. Міжнародний досвід свідчить про важливість доступних локацій для тренувань або самостійних занять, і тому необхідно створювати постійні маршрути зі спортивного орієнтування у міських парках та зонах відпочинку. Карти цих парків з легендами можна викласти онлайн або розповсюджувати через міські туристично-інформаційні центри. Такий досвід є у Великій Британії та скандинавських країнах [14]. Для українців, які гуляють у парку, це може стати цікавим та безкоштовним

квестом вихідного дня і знайомством з цим спортом. Також необхідно розширити картографічну базу шляхом фінансування виготовлення нових спортивних карт у різних регіонах. Можливо, у співпраці зі скандинавськими країнами: запрошувати досвідчених картографів для майстер-класів, чи звернутися до IOF за грантами на картографію. Без якісних карт складно провести привабливі змагання.

Фандрайзинг та спонсорство. В умовах обмеженого державного фінансування Україні треба активніше застосовувати інструменти, які успішно використовуються за кордоном. Серед таких – залучення спонсорів до заходів зі спортивного орієнтування. Великі компанії, особливо ті, що просувають здоровий спосіб життя (виробники спортивного одягу, спеціального спорядження, гаджетів тощо), можуть бути зацікавлені підтримати такі змагання. У скандинавських країнах, наприклад, O-Ringen має комерційних спонсорів і партнерів, що забезпечує призовий фонд та організаційні моменти. В Україні можна почати з локальних підприємців (туристичні бази або магазини спорядження). Ще одним варіантом розвитку є те, що Федерація спортивного орієнтування України або туристичні клуби можуть надавати послуги з організації корпоративних спортивних орієнтувань на природі для компаній – це досить популярно у бізнес-середовищі і за кордоном вже практикується («teambuilding», «incentive tours» тощо). Зароблені кошти можуть бути спрямовані на розвиток дитячих секцій.

Популяризація спорту. Без зміни інформаційного фону важко чекати на появу нових учасників. Це означає, що потрібні системні комунікаційні заходи. Наприклад, розробка національної промо-кампанії, орієнтованої на молодіжну аудиторію та сучасні цифрові канали, з використанням соціальних мереж, коротких відео-форматів та інтеграції спортивного орієнтування у популярні культурні та спортивні події, зокрема в межах Всесвітнього дня спортивного орієнтування (World Orienteering Day, WOD), який може бути перетворений на масштабну медіа-подію. Важливим напрямом є налагодження системної співпраці зі ЗМІ через залучення відомих спортивних журналістів і блогерів до участі у змаганнях початкового рівня з подальшим публічним оприлюдненням їхнього досвіду.

Врахування природних та географічних факторів. Україна має значну територію та різноманітні природно-географічні умови, що створює як можливості, так і певні обмеження для розвитку спортивного орієнтування. Отже, потрібно задіяти найбільш придатні для спортивного орієнтування регіони (лісові масиви Полісся, гірські райони Карпат) як майданчики для проведення найпрестижніших змагань, здатних забезпечити високий рівень спортивної складності, тоді як менш різноманітні відкриті простори можуть бути задіяні для проведен-

ня нічних стартів або міських спринтів. Важливим фактором планування річного календаря змагань є врахування кліматичних особливостей різних областей (для уникнення екстремальних погодних періодів) шляхом перенесення стартів у більш сприятливі сезони, зокрема планування змагань у південних областях на початку літа або осені, а також початок сезону вже у березні на півдні країни, що подовжить змагальний період. Потрібно більш активно впроваджувати лижне орієнтування у регіонах зі стабільним сніговим покривом на базі лижних комплексів, а також розвиток трейл-орієнтування у курортних містах – це підкреслить багатомірний характер цього виду спорту.

Міжнародна співпраця. Адаптація міжнародного досвіду розвитку спортивного орієнтування потребує взаємодії з країнами, у яких вже сформувалися традиції цього виду спорту. Наприклад, було б добре організовувати спільні тренувальні табори зі скандинавськими країнами, для того, щоб українські спортсмени переймали змагальну культуру та технічні навички, а тренери обмінювалися сучасними методиками підготовки. Зрозуміло, що ми маємо зважати на поточні обмеження: економічні (обмежений бюджет), суспільно-політичні (війна та пов'язані з нею ризики). Однак, як засвідчує міжнародний досвід, навіть в умовах обмежених ресурсів можна досягати прогресу через вірні пріоритети. Наприклад, Латвія та Литва у 1990-х роках були у складній економічній ситуації, але змогли розвинути спортивне орієнтування завдяки масовій роботі у школах та організації регіональних змагань. Для України такий шлях теж цілком реальний.

Висновки. Спортивне орієнтування є багатогранним явищем, розвиток якого залежить від низки природних, інфраструктурних та соціокультурних чинників. Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що країни з найвищою популярністю спортивного орієнтування (Скандинавія, Швейцарія, Чехія та інші) сформували певні моделі розвитку, що спираються на традиції, широку підтримку держави та суспільства, інтеграцію спорту в освітню систему та культуру активного дозвілля.

Також з'ясовано, що країни з холодними зимами розвивають зимові дисципліни (лижне орієнтування), у той час як країни з жарким літом переносять заходи на прохолодніші місяці або проводять змагання вранці чи ввечері. Сезонність долається шляхом «географічної міграції»: європейські спортсмени взимку їдуть на змагання в теплі регіони (Анталія, Іспанія), а влітку змагальна активність концентрується у північних регіонах з довгими світлими днями. Таким чином, клімат впливає скоріше на формат та календар змагань, ніж на сам факт популярності спортивного орієнтування: вирішальними є культурні та організаційні фактори, які дозволяють компенсувати певні природні обмеження.

Проведений аналіз показав, що є доволі тісний зв'язок між спортивним орієнтуванням та сферою активного туризму. У країнах і регіонах, де населення має традицію пригородницьких видів відпочинку, спортивне орієнтування набуває популярності як один з варіантів такої активності. І навпаки, там, де культура відпочинку менш пов'язана з природою, цей спорт залишається менш розвиненим.

Фінансові та організаційні фактори безпосередньо впливають на розвиток спортивного орієнтування. Країни-лідери інвестують у спорт: фінансують клуби, готують тренерів, організовують змагання, що відображається у масовості та спортивних досягненнях. В Україні ж брак такої підтримки є серйозним стримуючим фактором. Недостатнє державне фінансування, слабка матеріальна база – все це обмежує кількість заходів та їх якість. Без створення стабільної клубної структури та залучення молодих фахівців складно очікувати на значні успіхи. Тому необхідно визнати спортивне орієнтування як пріоритетний масовий спорт, включити його в програми розвитку фізкультури, стимулювати регіони до відкриття спортивних секцій тощо.

Популярність спортивного орієнтування також залежить від культурних цінностей. В Україні спортивне орієнтування залишається мало відомим широкому загалу. Однак існують передумови для позитивних змін: зростання інтересу до здорового способу життя, наявність туристично активної спільноти, зацікавлення молоді квестами та інтерактивними іграми. При цьому необхідно враховувати певні соціальні бар'єри (брак часу у міських жителів) та пропонувати адаптовані формати (міські спринти на одну годину, тренування в межах міста тощо).

Отже, особливості розвитку спортивного орієнтування в Україні зумовлені поєднанням низки факторів. З одного боку, природні умови України досить сприятливі – у нас є багато придатних територій для цього спорту, клімат помірний, що дозволяє проводити змагання більшу частину року. З іншого боку, бюджетні обмеження та низка соціальних та культурних факторів гальмують його розвиток. Додатковим викликом стала повномасштабна війна, яка скоротила географію змагань та відволікла значні ресурси. Однак, ці обмеження можна поступово здолати. Успішне впровадження Україною низки зазначених заходів дозволить вивести спортивне орієнтування на новий рівень.

Окремо варто відзначити потенціал спортивного орієнтування як засобу фізичної та психологічної реабілітації військових і цивільних, що постраждали внаслідок війни. Спортивне орієнтування має й важливий символічний вимір, оскільки формує у людини відчуття причетності до навколишнього середовища і відповідального ставлення до нього, що є особливо цінним у процесі відновлення суспільства після таких травматичних подій.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гринюк О., Гуляс Т., Радченко А. Впровадження спортивного орієнтування в навчальний процес закладів середньої освіти. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Географія*. 2025. № 3/4. С. 59–65. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2721.2024.90-91.8>.
2. Гоєнко М. М. Матеріально-технічне забезпечення як показник розвитку спортивного орієнтування в Україні : кваліфікаційна робота. Київ : Національний університет фізичного виховання і спорту України, 2021. URL: <https://reposit.unisport.edu.ua/server/api/core/bitstreams/93f009a7-f505-4b59-92b9-5b4d53cd75d7/content> (дата звернення: 10.01.2026).
3. Колодій С., Зарубіна А. Сучасний стан розвитку спортивного орієнтування в Україні та Кіровоградській області. *Сучасні вектори відновлення та розвитку України на засадах сталості та безпеки : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 21 листопада 2023 р.). Київ, 2023. DOI: https://doi.org/10.54929/conf_21_11_2023-05-02.
4. Пітин М., Літвінова А. Динаміка результатів спортсменів України зі спортивного орієнтування на чемпіонатах світу 2007–2010 років. *Молода спортивна наука України*. 2011. Т. 1. С. 227–232. URL: <https://repository.ldufk.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0224ea0d-8158-4e4d-acad-548a50c354dd/content> (дата звернення: 10.01.2026).
5. Посохов І. С. Шляхи повоєнного розвитку внутрішнього туризму в Україні. *Україна у світових міжнародно-регіональних політичних та економічних процесах : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Харків, 13 грудня 2024 р.). Харків, 2024. С. 142–145. URL: <https://ekhnuir.karazin.ua/handle/123456789/19915> (дата звернення: 10.01.2026).
6. Худавердієва В. А. Соціально-психологічні аспекти розвитку туризму: вплив навколишнього середовища на психоемоційний стан туриста. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія: Психологічні науки*. 2024. С. 77–85. DOI: [https://doi.org/10.31558/2786-8745.2023.2\(3\).9](https://doi.org/10.31558/2786-8745.2023.2(3).9).
7. Bergström M., Jong M., Saether S. A. Orienteering from Cradle to Grave – How a Sport Could Offer Lifelong Participation. *Social Sciences*. 2021. Vol. 10, No. 5. Art. 146. DOI: <https://doi.org/10.3390/socsci10050146>.
8. Camarador R. A., Teinila T. Organizational capacities and motivations of potential orienteering developers in the Philippines. *Journal for Educators, Teachers and Trainers*. 2023. Vol. 14. DOI: <https://doi.org/10.47750/jett.2023.14.03.069>.
9. Duquenne A. The popular Swedish sport you probably know nothing about. *The Local*. 2018. URL: <https://www.thelocal.se/20180517/the-popular-swedish-sport-you-probably-know-nothing-about> (дата звернення: 10.01.2026).
10. International Orienteering Federation (IOF). *Climate Transition Action Plan to Net Zero*. 2022. URL: <https://orienteering.sport/iof-enters-partnership-with-ebu-to-spread-orienteering-worldwide/> (дата звернення: 10.01.2026).
11. Orienteering Club DIF. *About Orienteering*. 2025. URL: <https://www.okdif.org.rs/en/about-orienteering/> (дата звернення: 10.01.2026).
12. Orienteering Federation of Ukraine. *Orienteering Federation of Ukraine*. 2025. URL: <https://orienteering.org.ua/> (дата звернення: 10.01.2026).
13. Mazurek-Kusiak A., Soroka A. Motyw i bariery uprawiania orientacji sportowej w środowisku leśnym. *Sylvan*. 2021. Vol. 165, No. 2. P. 157–164. URL: https://agro.icm.edu.pl/agro/element/bwmeta1.element.agro-fe0f9ff9-15ff-4ee1-bef3-5f2e3df77d82/c/2021_02_157au.pdf (дата звернення: 10.01.2026).
14. Nicholson C. Do you like getting lost? Orienteering might be the travel trend for you. *National Geographic Traveller (UK)*. 2025. URL: <https://www.nationalgeographic.com/travel/article/could-orienteering-be-the-next-big-thing-in-travel> (дата звернення: 10.01.2026).
15. SportsEventsMediaGroup. *Off the Beaten Path: Orienteering Appeals to All Ages*. 2019. URL: <https://sportseventsmediagroup.com/off-the-beaten-path-orienteering-appeals-to-all-ages/> (дата звернення: 10.01.2026).
16. Ståhl J., Larsson R., Holmberg H. C. Ski-orienteering: a scientific perspective on a multi-dimensional challenge. *Sport Sciences for Health*. 2024. Vol. 20. P. 1041–1049. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11332-024-01199-4>.
17. Waddington E. E., Heisz J. J. Orienteering as a Tool for Cognitive Research: An Implementation Guide. *Journal of Visualized Experiments*. 2024. No. 213. DOI: <https://doi.org/10.3791/66833>.

Стаття надійшла до редакції 05.02.2026

Стаття рекомендована до друку 16.03.2026

Статтю опубліковано 30.05.2026

При підготовці даної статті інструменти штучного інтелекту авторами не використовувалися.

Ivan Posokhov, Ph.D., associate professor, Department of World Politics, Diplomacy and Travel Business, V.N. Karazin Kharkiv National University, e-mail: ivanposokhov@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8638-5148>

SPORTS ORIENTEERING AS AN INDICATOR OF OUTDOOR CULTURE: COMPARATIVE ANALYSIS OF COUNTRIES AROUND THE WORLD

The article examines the development of sports orienteering as a cultural and sports phenomenon in international and national contexts. The subject of the study is a set of social, institutional, natural-climatic and cultural factors that influence the spread and popularity of sports orienteering in different countries. The aim of the work is to identify the patterns of development of sports orienteering in the world and determine the reasons for its relatively limited spread in Ukraine. To achieve the goal, the following tasks were set: to analyze the international experience of leading countries in the field of orienteering; to characterize the role of state support, the club system and the media in shaping the motivation to participate in this type of sports tourism; to assess the impact of natural-climatic and social conditions; to identify promising areas for applying foreign experience to Ukrainian realities. The methodological basis of the study is an interdisciplinary approach and comparative analysis, which allowed comparing models of sports orienteering development in different countries from several points of view. The results of the study indicate that the high level of development of sports orienteering in the countries of Northern and Central Europe is due to a combination of stable state support, developed club infrastructure, active media support and a developed culture of mass sports, while in Ukraine the restraining factors are low awareness of this sport, competition with other forms of leisure and insufficient organizational work. The conclusions confirm the presence of significant potential for the development of sports orienteering in Ukraine, provided that it is systematically popularized, adapted to international experience and worked with different social groups.

Keywords: *sports tourism, sports orienteering, outdoor culture, recreational culture, international experience, club system, popularization of sports, leisure.*

REFERENCES

1. Hryniuk, O., Hulas, T., & Radchenko, A. (2025). Implementation of orienteering in the educational process of secondary education institutions. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Geography*, 3–4, 59–65. <https://doi.org/10.17721/1728-2721.2024.90-91.8> (in Ukrainian)
2. Hoienko, M. M. (2021). *Material and technical support as an indicator of the development of orienteering in Ukraine* [Qualification thesis]. National University of Ukraine on Physical Education and Sport. <https://reposit.uni-sport.edu.ua/server/api/core/bitstreams/93f009a7-f505-4b59-92b9-5b4d53cd75d7/content> (in Ukrainian)
3. Kolodii, S., & Zarubina, A. (2023). Current state of the development of orienteering in Ukraine and Kirovohrad region. In *Modern vectors of recovery and development of Ukraine based on sustainability and security: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference* (Kyiv, November 21, 2023). https://doi.org/10.54929/conf_21_11_2023-05-02 (in Ukrainian)
4. Pityn, M., & Litvinova, A. (2011). Dynamics of the results of Ukrainian orienteering athletes at the World Championships in 2007–2010. *Young Sports Science of Ukraine*, 1, 227–232. <https://repository.ldufk.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0224ea0d-8158-4e4d-acad-548a50c354dd/content> (in Ukrainian)
5. Posokhov, I. S. (2024). Post-war development pathways for domestic tourism in Ukraine. In *Ukraine in global international-regional political and economic processes: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference* (Kharkiv, December 13, 2024, pp. 142–145). <https://ekhnur.karazin.ua/handle/123456789/19915> (in Ukrainian)
6. Khudaverdieva, V. A. (2024). Socio-psychological aspects of tourism development: The influence of the environment on tourists' psycho-emotional state. *Bulletin of Vasyl' Stus Donetsk National University. Series: Psychological Sciences*, 77–85. [https://doi.org/10.31558/2786-8745.2023.2\(3\).9](https://doi.org/10.31558/2786-8745.2023.2(3).9) (in Ukrainian)
7. Bergström, M., Jong, M., & Saether, S. A. (2021). Orienteering from cradle to grave – How a sport could offer lifelong participation. *Social Sciences*, 10(5), Article 146. <https://doi.org/10.3390/socsci10050146>
8. Camarador, R. A., & Teinila, T. (2023). Organizational capacities and motivations of potential orienteering developers in the Philippines. *Journal for Educators, Teachers and Trainers*, 14. <https://doi.org/10.47750/jett.2023.14.03.069>
9. Duquenne, A. (2018). The popular Swedish sport you probably know nothing about. *The Local*. <https://www.thelocal.se/20180517/the-popular-swedish-sport-you-probably-know-nothing-about>
10. International Orienteering Federation. (2022). *Climate transition action plan to net zero*. <https://orienteering.sport/iof-enters-partnership-with-ebu-to-spread-orienteering-worldwide/>
11. Orienteering Club DIF. (2025). *About orienteering*. <https://www.okdif.org.rs/en/about-orienteering/>
12. Orienteering Federation of Ukraine. (2025). *Orienteering Federation of Ukraine*. <https://orienteering.org.ua/>
13. Mazurek-Kusiak, A., & Soroka, A. (2021). Motives and barriers to practicing orienteering in the forest environment. *Sylvan*, 165(2), 157–164. https://agro.icm.edu.pl/agro/element/bwmeta1.element.agro-fe0f9ff9-15ff-4ee1-bef3-5f2e3df77d82/c/2021_02_157au.pdf (in Polish)

14. Nicholson, C. (2025). Do you like getting lost? Orienteering might be the travel trend for you. *National Geographic Traveller (UK)*. <https://www.nationalgeographic.com/travel/article/could-orienteeering-be-the-next-big-thing-in-travel>
15. SportsEvents Media Group. (2019). *Off the beaten path: Orienteering appeals to all ages*. <https://sportseventsmediagroup.com/off-the-beaten-path-orienteeering-appeals-to-all-ages/>
16. Ståhl, J., Larsson, R., & Holmberg, H. C. (2024). Ski-orienteering: A scientific perspective on a multi-dimensional challenge. *Sport Sciences for Health*, 20, 1041–1049. <https://doi.org/10.1007/s11332-024-01199-4>
17. Waddington, E. E., & Heisz, J. J. (2024). Orienteering as a tool for cognitive research: An implementation guide. *Journal of Visualized Experiments*, 213. <https://doi.org/10.3791/66833>

The article was received by the editors 05.02.2026

The article is recommended for printing 16.03.2026

The article was published 30.05.2026

No artificial intelligence tools were used by the authors during the preparation of this article.

Наукове видання

ВІСНИК

**Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна**

**Серія «Міжнародні відносини. Економіка.
Країнознавство. Туризм»**

Випуск 23, 2025

Збірник наукових праць

Українською та англійською мовами

Підписано до друку 25.11.2025. Формат 60x84/8. Папір офсетний. Друк цифровий.
Обл.-вид. арк. 33,85. Ум. друк. арк. 27,08. Наклад 100 пр.

Видавець і виготовлювач
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
61022, Харків, майдан Свободи, 4.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3367 від 13.01.09

Видавництво ХНУ імені В. Н. Каразіна